

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

**Byfoged
Carl Jacob Hartmann
1771 - 1826
og efterkommere
i tre generasjoner**

**Byfoged
Carl Jacob Hartmann
1771 – 1826
og efterkommere
i tre generasjoner**

Av

Kristian Udbye og Carl Graff Hartmann

Utgitt og redigert av Carl Graff Hartmann 2022

1. utgave utgitt 2021.
2. omarbeidet utgave, utgitt digitalt 2022.

E-post: hartmanncg@gmail.com

Copyright: Carl Graff Hartmann

Forsiden:

Avfotografert maleri av Carl Jacob Hartmann, ca. 1796, ukjent kunstner.

Bakgrunn: Carl Jacob Hartmanns søknad om å få fremstille seg til dansk juridisk eksamen av 8. desember 1795.

Digital utgivelse.

ISBN 978-82-303-5527-5 [EBOK]

FORORD

For over 250 år siden ble Carl Jacob Hartmann født i København. Denne boken handler om ham og hans familie. Boken er 2. utgave av en slektsbok om ham, hans kone Johanne Frederikke Georgine Wichmand og deres etterkommere som ble utgitt i 2021. Første utgave inneholdt dokumenterte opplysninger om deres etterkommere, herunder også de som lever. Av den grunn ble boken bare gjort tilgjengelig for slekten og til noen få bibliotek og arkiv i Danmark og Norge. I denne utgaven omhandles bare tre generasjoner etterkommere samt tredje generasjons barn og deres fødsel, og utgis nå digitalt.

Boken gir en oversikt over etterkommerne til Carl Jacob Hartmann og Johanne Frederikke Georgine Wichmand. Mesteparten av boken er en tradisjonell slektsbok med navn, fødsler, giftemål, stillinger og dødsfall. De fakta som denne boken bygger på er funnet i kirkebøker, folketellinger, pantebøker og en rekke andre historiske registre, eller bøker som omtaler medlemmer av slekten, samt nettsider. Til en viss grad er også andre slektsbøker eller slektsregistre benyttet som kilder. Troverdigheten til de opplysningene som er benyttet er ikke større enn de kildene vi har bygget på. For at leserne skal kunne vurdere troverdigheten av opplysningene selv har vi lagt inn en lang rekke henvisninger til kilder. Dette gjør også at leserne kan gå til kildene og lete videre selv hvis de har lyst til det. Når boken nå publiseres digitalt vil den være søkbar og vi anser da navneregister som unødvendig.

Fakta om fødsler, dåp, vielser og dødsfall gir oss bare begrenset innsikt i Carl Jacob og hans families liv i Saxkjøbing på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet. For å forstå litt mer om hvordan livet har vært for Carl Jacob og Johanne og deres barn har vi ønsket å sette disse hendelsene inn i et historisk perspektiv. Livet var svært annerledes for mer enn 200 år siden og skal vi forstå våre forfedres liv og deres valg, må vi også forstå den samtid de levde i. Det betyr at vi må ta med historiske opplysninger om f.eks. kriger og sykdommer og ikke minst hvordan dette påvirket økonomien til vanlige mennesker. For å forstå Carl Jacobs liv må vi også se betydningen av opplysningstiden og trykkefrihetens utvikling i den tiden han levde. Denne del av fremstillingen er utvidet i denne utgave.

Carl Jacob og Johanne bodde i Saxkjøbing på Lolland i Danmark. De fikk 11 barn, ni av dem vokste opp og syv av dem fikk egne barn. Ett av barna flyttet til Norge. Det er et omfattende arbeid å samle opplysninger om alle disse personene, finne kilder og kontrollere dem. Innsamling av informasjon og søk etter kilder om Carl Jacob er utført av både Kristian og Carl. Kristian er mangeårig slektsforsker som også holder kurs i slektsforskning. Carl har ikke drevet med så mye slektsforskning tidligere, men har lært svært mye av Kristian. I tillegg vil vi særlig fremheve all den hjelp vi har fått fra Saksjøbing Lokalhistoriske Arkiv ved Lisbeth Christensen.

Når det gjelder innsamling av informasjon om etterkommerne i Danmark, så er det Kristian som har stått for dette. Kristian har hatt verdifull hjelp med informasjonsinnhenting og korrekturlesing av Mona Udbye. Innsamling av informasjon og kildesøk om etterkommere i Norge har Carl utført. Svært mye informasjon om en linje av den norske grenen av slekten, var innsamlet fra før av mangeårig slektsforsker Frederick Gram fra Oslo. Han har delt denne informasjon med oss, noe vi er svært takknemlig for.

Avsnittene der fakta om de enkelte personer settes inn i en historisk sammenheng, er det Carl som har stått for. Disse delene er skilt ut i egne avsnitt med overskriften «Litt om den tid ... » eller lignende. Disse avsnittene er i hovedsak rent beskrivende, men inneholder også tolkninger der Carl gir uttrykk for sin tolkning. Disse tolkningene er argumenterende og kan ha en mer essayistisk karakter.

Carl Jacob og Johannes etterkommere bor for det meste i Danmark og Norge, og arbeidet med boken har synliggjort for oss hvor meget de to lands befolkninger har felles. I anledning av at det hadde gått 200 år fra Danmark og Norge ble adskilt ble det i 2014 og 2016 utgitt to bøker som heter «1814» av Rasmus Glenthøj og Morten N. Ottosen og «Mellem brødre – Dansk-norsk samliv i 600 år» redigert av Rasmus Glenthøj. Bøkene har vært en kjærkommen inspirasjon og kilde i arbeidet med boken om Carl Jacobs etterkommere.

På bokens forside og i boken, ser dere et fotografi av et miniatyrmaleri (ca. 10 cm høyt) av Carl Jacob Hartmann. Miniatyrmaleriet har gått i arv i slekten fra Carl Jacob til hans sønn Julius Frederik Hartmann, født 22. juni 1816 og videre i denne gren av slekten, til Julius Hartmann Youden

som har lånt ut et farge dias av bildet som igjen er avfotografert. Bildet må antas å være malt etter at Carl Jacob tok dansk juridisk eksamen i 1796. Han var da 25 år.

Vi håper boken kan være til glede for leseren, gi økt interesse for historie og inspirere til å forsøke å sette seg inn i livet til de som levde før oss. De mange kildene vi har tatt med i boken håper vi kan hjelpe andre som vil søke etter nye opplysninger. Skulle det være spørsmål eller nye kildeopplysninger som bekrefter eller motsier våre funn eller tolkninger, så ta kontakt på e-post til hartmanncg@gmail.com.

November 2022.

Billund

Oslo

Kristian Udbye

Carl Graff Hartmann

Kart over Lolland og Falster 1824.

På kartet¹ er det markert med rød ring fra venstre Roelykke hvor Carl Jacob bodde fra 1772 – 1784. Sæbyholm Gods dit han flyttet 1784 hvor han tjente som skriverdreng. Maribo hvor Carl Jacobs kone Johanne og de yngste barna flyttet etter at Carl Jacob døde. Saxkjøbing hvor Carl Jacob bodde med sin familie fra 1800 til han døde 1826.

¹ <http://www5.kb.dk/maps/kortsa/2012/jul/kortatlas/object66396/en/>

INNHALDSFORTEGNELSE

Byfoged Carl Jacob Hartmann.	s. 13
Tillegg	s. 91
1. Gren. Bolette Marie Hartmann.	s. 112
2. Gren. Paul Ernst Wilhelm Hartmann.	s. 123
3. Gren. Christian Hinrick August Hartmann.	s. 187
4. Gren. Carl Hartmann.	s. 192
5. Gren. Ottine Caroline Hartmann.	s. 207
6. Gren. Julius Frederik Hartmann.	s. 239
7. Gren. Ludvig Adam Wilhelm Hartmann.	s. 291
8. Gren. Lovise Laurentze Hartmann.	s. 300
9. Gren. Johan Theodor Emil Hartmann.	s. 308

Carl Jacob Hartmann¹,
født 09-02-1771 i
København, døbt 13-02-
1771 i St. Petri,
København², død 27-11-
1826 i Saxkjøbing,
begravet 01-12-1826 i
Saxkjøbing³, stilling:
Byfogd, Birkedommer
og Postmester.

I Kirkebogen ved St.Petri
kirke i København er det
i 1771 indskrevet:

*1771. St. Petri
kirkebog København.
Den 13 februar blev
af D. Münter⁴ døbt,
Carl Jacob, født d. 9
samme måned.*

*Fader: Wilhelm
Hartman, Jæger ved
Geheimeraad
Rosenkrantz. Moder:
Anna Marie født
Hansen.*

*Faddere: 1. Madam
Charlotte Amalie
Hillested.*

*2 Jomfru Charlotte
Louisa Ewald.*

*3. Johan Steilich,
Kammertjener.*

4. Andreas Burkas.

5. Monsieur Bie, Hushovmester.

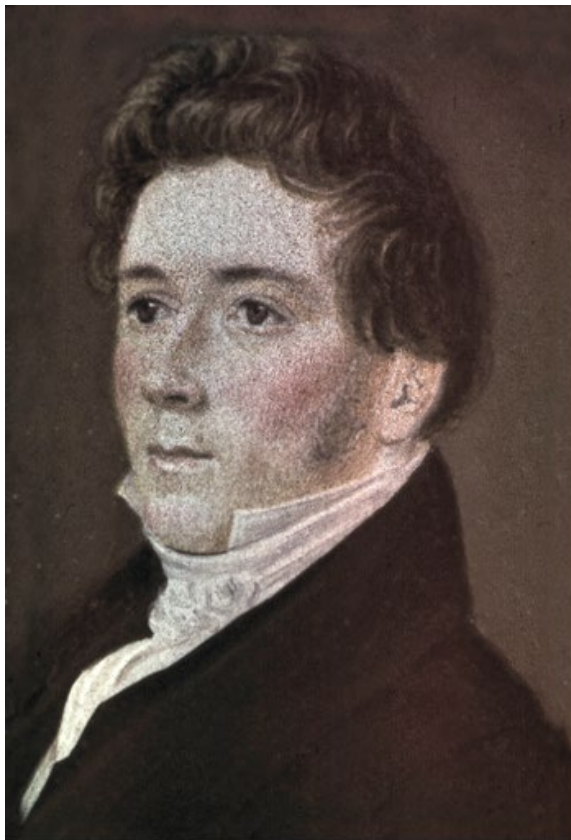

Fig 1. Maleri av Carl Jacob Hartmann, ca 1796.

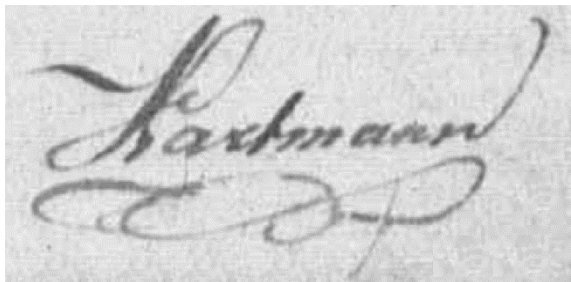

Fig 2. Signatur fra Justisprotokoll 26. sept 1822.

Tjente som skriverdreng hos forvalter Lange ved Baroniet Wintersborg og blev 1788 dimitteret som karl, derefter hos Generalauditor Borthuus i Nakskov til 1790, da han blev fuldmægtig hos vicelandsdommer

Borgmester Baden i Lemvig, til denne blev forflyttet til Lolland, hvorefter han tog tjeneste ved to jordegodser i Jylland.

Den 8. december 1795 ansøgte han om at fremstille sig til dansk juridisk eksamen. Ansøgningen lyder således⁵:

«Underdanig Pro Memoria.

I følge de allernådigst udgangne Anordninger, ansøger jeg underdanigst om Tilladelse i næst Januar Maaned at fremstille mig til dansk juridisk Eksamen. Jeg er født her i Hovedstaden den 9 de Februar 1771 af forældre Ernst Wilhelm Hartmann og Anna Marie Hansen, med hvem jeg i aaret 1772 forlod København og kom til Lolland, hvor jeg i min spæde alder blev faderløs, og da fattigdom ikke tillod min efterladte Moder at sørge for min Opdragelse kom jeg til Baroniet Wintersborg hos den der værende Forvalter Lange, der siden antog mig til Skriverdreng og i aaret 1788 dimitterede mig som Karl. Derefter fik jeg tjeneste hos Hr. General Auditeur Borthuus i Nakskov hvor jeg forblev til i aaret 1790, da jeg blev antaget til Fuldmægtig hos Hr. Vise Landsdommer og Borgmester Doktor Baden, som den tid værende Byfoged i Lemvig og Herredsfoged og skriver i Skoldborg Vandfuld Herreder i Jylland. Ved denne Mands Forflyttelse til Lolland, tog jeg Tjeneste ved 2dre Jordegodser i bemeldte Jylland, og fra disse begav jeg meg i indeværende Aars Januar Maaned hertil formed mere Nytte at kunde dyrke de juridiske Videnskaber, dem jeg ved ikke alene at vejledes af Hr. Assessor Collet, men endog ved at frequentere Velbaarne Hr. Etats-Raad Nørregaard og De øvrige Herrer juridiske Professorers Kollegier, troer at have tilvejebragt mig saaledes, at jeg kan underkaste mig den offentlige Eksamen, hvortil jeg som meldt forventer at blive antaget. København den 8de December 1795.

Underdanigst

Carl Hartmann, Aabenraa Nr. 249. Iste Sal.»

Den 27. januar 1796⁶ tog han den danske juridiske eksamen. I følge karakterprotokollen faldt sensuren 5. februar 1796 og han modtog beste karakter «Bequem Vel».

Den 9. november 1798 bliver hans udnævnelse af 12. oktober som Birkedommer i Radsted Birk bekræftet⁷, 8. august 1800 medlem af kommissionen angående Laugene i Saxejøbing⁸, og den 12. september samme år blev han udnævnt til Postmester i Saxejøbing⁹. Den 26 september 1800 giftedes han.

I kirkebogen for Vaabensted sogn, Maribo amt er det i 1800 indført:

«Den 26' september viet efter løst kongebrev Birkedommer og Postmester Carl Jacob Hartmann af Saxejøbing og Johanne Frederikke Georgine Wichmann af Vaabensted præstegaard. Forlovere: Hr. Major Wichfeldt og Skøtte ved Gamelgaard.»¹⁰

Som embedsmand havde Carl Jacob Hartmann ved ægteskab, pligt til at tegne en slags forsikring, som vil sikre hustruen i tilfælde af mandens død. Denne forsikring vil sikre hans kone Johanne Frederikke Georgine Wichmand en årlig pension på 100 rigsdaler. For at tegne denne forsikring måtte Carl Jacob fremlægge sin dåbsattest. Han henvendte sig derfor til St.Petri kirke i Købehavn og fik en sådan dåbsattest. St. Petri Kirke i København var en tysksproget kirke og attesten er derfor skrevet på tysk. En kopi af dåbsattesten er vist i fig 3.

Dåbsattesten er forsøgt oversat fra tysk og lyder som følger:

«I ministerialbogen for den lokale tyske kirke St. Petri Kirke side 225 vises, faderen Wilhelm Hartman, jæger hos gehejmeråd Rosenkrantz, og moderen Ana Maria Hartman, d. 13 feb. 1771, skriver trettende februar i året et tusinde og syv hundrede og en og halvfjerds, født den 9. samme måned, søn døbt og gav ham navnet Carl Jacob. Sådan vil gennem min hånd og segl bekræftes.
København d. 1. okt. 1800.
(Underskrift og segl)»

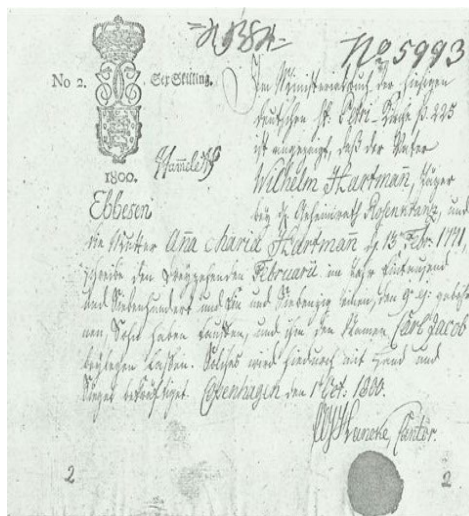

Fig 3. Dåbsattest St.Petri kirke.

Den 1. april 1803 blev han udnævnt til Birkeskriver i Radsted Birk¹¹, 23. december samme år; Birkedommer og Skriver i Nielstrup Birk¹², 24. maj 1805 Byfoged og Byskriver i Saxkjøbing samt herredsfoged og skriver i en del af Musse herred¹³, 22. januar 1810 Birkedommer i Christiansholm, Fugelsang og Prierskov Birker¹⁴, 11. mai 1813 virkelig Cancelliraad¹⁵, 27. december 1816 Birkedommer og skriver i Knutenborg Birk¹⁶, 4. august 1824 Birkeskriver i Fugelsang og Prierskov Birk¹⁷, 7. juni 1825 afsked som Birkeskriver i Knutenborg Birk¹⁸.

I kirkebogen for Saxkjøbing er det i 1826 indført:

«Nr. 21. Dødsdag den 27 November 1826. Begravet den 1 December 1826 Carl Hartmann Cancelliraad, Byfoged, Birkedommer, Postmester i Sakskøbing 56 Aar. Anm Apoplezia.»¹⁹

Han blev gift den 26-09-1800 i Vaabensted med **Johanne Frederikke Georgine Wichmand**²⁰, efter at have løst kongebrev, født 14-09-1786 i Vaabensted, (*kun 14 år ved vielsen*), døbt 16-10-1786 i Våbensted²¹, død 29-12-1857 i Maribo, begravet 05-01-1858 i Maribo²².

Datter af sognepræst til Vaabensted og Engestofte Poul Wichmand (1749-1818) og Bolette Bartholde de Wichfeldt (1760-1834). Hun var forældrenes første barn. Ved folketællingen i 1787 er hun registreret hos sine forældre i Vaabensted²³.

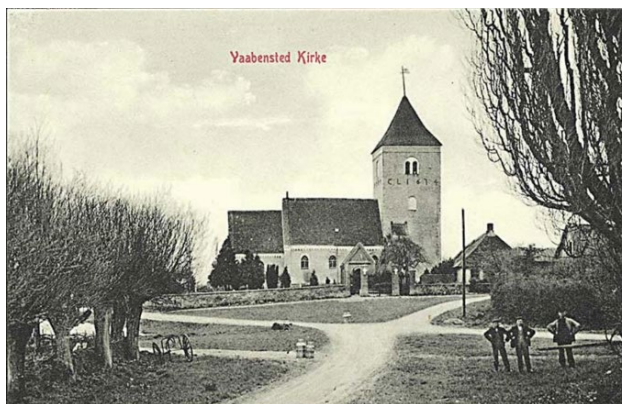

Fig 4. Vaabensted kirke med præstegården til højre, ukendt fotograf.

Johanne havde ni søskende hvoraf fire døde før de havde nået skolealderen. Hun voksede op i præstegården ved Vaabensted kirke.

Søsken:

Sophie Catrine, f. 16-05-1788 døbt 26-06-1888,²⁴ død 1804, begr 13-07-1804.

Hans, f. 28-04-1790, døde samme dag, begr. 30-04-1790.²⁵

Henningine Poulina, f. 24-05-1791, døbt 23-06-1791.²⁶

Thomas Frederich, f. 20-09-1793, død 25-09-1793, begr. 29-09-1793.²⁷

Jørgen, f. 28-10-1794, døbt 04-12-1794.²⁸

Boel Catrine, f. 11-12-1795, døbt 18-01-1796.²⁹

Thomas Frederich, f. 28-05-1798, døbt 23-07-1798,³⁰ død 1805.

Henrich Ferdinand, f. 27-02-1801, døbt 15-04-1801,³¹ død 18-11-1802.

Hans, f. 02-02-1804, døbt 11-04-1804.³²

Hun blev gift andre gang den 07-10-1829 i Holeby Præstegård med **Christian Andreas Møller**³³, født i Ærøskøbing 21. marts 1796, døbt 28, død i Engestofte, gravl. 26. desember 1869. 3 år på Stege Byfogdkontor, ex. jur. 28. oktober 1815. Birkeskriver Knuthenborg 7. juni 1825, birkedommer samme sted 18 april 1827. Byfogd og birkeskriver i Maribo 30. maj 1841, virkelig cancelliråd 21. januar 1854, justisråd 6. oktober 1860. Etatsråd 1868. Søn av landfysikus Christian August Møller og Johanne Ludovika Dencker.³⁴
Ingen børn.

Børn efter Carl Jacob Hartmann og Johanne Frederikke Georgine Wichmand:

- I **Bolette Marie Hartmann**, født 14-02-1801 i Saxkjøbing, døbt 15-04-1801³⁵, død 12-08-1854 i Gentofte, begravet 16-08-1854. Hun blev gift med **Charles Emile Agier**, stilling: Forvalter på Restrup pr. Aalborg, gift 01-05-1822.
- II **Paul Ernst Wilhelm Hartmann**, født 06-02-1802 i Saxskjøbing, døbt 14-05-1802 i Saxkøbing³⁶, død 01-09-1876 i Kongsberg, Norge, begravet 07-09-1876 på Seminarkirkegården Kongsberg. Stilling: Apoteker i Kongsberg. Han blev gift med **Johanne Mathilde Baumann**, gift 16-12-1841.
- III **Christian Hinrick August Hartmann**, født 26-08-1803 i Saxkjøbing, døbt 09-09-1803 i Saxkjøbing³⁷, død 31-03-1830 Østtofte, begravet 07-04-1830 Maribo, stilling: Skolelærer i Maribo. Han blev gift med **Bertholine Kristine Marie Walsø**, 18-04-1828 i Nykøbing.
- IV **Otto Ditlev Hartmann**, født 24-02-1806 i Saxkjøbing, døbt 13-06-1806³⁸, død 08-07-1810, begravet 14-07-1810 Vaabensted³⁹.

- V **Carl Hartmann**, født 20-05-1809 i Saxkjøbing, døbt 31-12-1809⁴⁰, død 14-10-1859 i Kolding, begravet 18-10-1859 i Kolding, stilling: Farver, senere Toldbetjent. Han blev gift med **Ane Cathrine Hansen**, gift 09-02-1830 i Kolding.
- VI **Juliane Frederike Hartmann**, født 19-05-1813 i Saxkjøbing, døbt 28-08-1813 i Saxkjøbing⁴¹, død 14-04-1816 av «strubehoste» (kalles krupp i Norge), begravet 18-04-1816⁴².
- VII **Ottine Caroline Hartmann**, født 07-09-1814 i Saxkjøbing, døbt 08-10-1814 i Saxkjøbing⁴³, død 07-06-1879 i Fåborg, begravet 13-06-1879 i Fåborg. Hun blev gift med **Christian Hansen Udbye**, stilling: Købmand, gift 12-07-1839 i Fåborg.
- VIII **Julius Frederik Hartmann**, født 22-06-1816 i Saxkjøbing, døbt 17-08-1817 i Saxkjøbing⁴⁴, død 09-08-1852 i Musse, begravet 14-08-1852 i Musse, stilling: Forpagter af Bramslykke. Han blev gift med **Petra Oline Marie Suhr**, gift 02-07-1841.
- IX **Ludvig Adam Wilhelm Hartmann**, født 01-01-1820 i Saxkjøbing, døbt 09-02-1820⁴⁵, død 27-03-1903 i Maribo, begravet 06-03-1903, stilling: Forvalter ved Engestofte. Han blev gift med **Laura Elisabeth Bolene Eller**, 20-05-1848 i Maribo.
- X **Lovise Laurentze Hartmann**, født 07-05-1823 i Saxkjøbing, døbt 19-10-1823⁴⁶, død 13-03-1888 i København, begravet 18-03-1888 Frederiksberg i København. Hun blev gift med **Ludvig Frederik Drevesen**, stilling: Premierløjtnant, gift 04-02-1853.
- XI **Johan Theodor Emil Hartmann**, født 05-12-1825 i Saxkjøbing, døbt 09-02-1826 i Saxkjøbing⁴⁷, død 26-12-1862 i Sct.Hans Hospital Roskilde, stilling: Kancellist.
Ugift, 1842- 45 på kontoret ved stedfaderen i Mariager, 10 maj 1847 examinatus juris. 1 maj 1848 Volontør i Armeens Intendanturs Bogholderkontor, 1 marts 1849 fungerende Kancellist i 1. Ekspeditionskontor under Direktionen for Armeens Materiel, 14 aug Kancellist i Krigsministeriet.

Carl Jacob Hartmanns foreldre:

Ernst Wilhelm Hartmann, født omkring 1741 i Tyskland, stilling: Han nævnes i 1770 at være jæger hos Geheimeråd Rosenkrantz, senere skovfoged i Rolykke på Lolland⁴⁸, død 1784 i Rolykke, begravet 23-01-1784 (43 aar) i Købelev, Maribo⁴⁹.

Ved Carl Jacobs dåb i 1771 er hans far opført med navnet Wilhelm Hartmann. Det er også denne navneform som går igen i de fleste kilder. Kun i Carl Jacobs ansøgning om at måtte fremstille sig for dansk juridisk eksamen i 1795 benyttes navnet Ernst Wilhelm Hartmann. Carl Jacobs ældste søn får navnet Paul Ernst Wilhelm Hartmann. Datidens tradition var at ældste søn fik farfars navn. I dette tilfælde fik han sin morfars navn Poul og derefter farfars navn Ernst Wilhelm. Efterkommerne efter Paul Ernst Wilhelm, som rejste til Norge i 1820, har anvendt navnet Ernst Wilhelm som navnet på Carl Jacobs far. Meget taler for at det var hans fulde navn, men at han i det daglige kun benyttede Wilhelm.

Han blev gift med **Anna Marie Hansen**, forlovet 22-10-1770 i Nicolai Kirke København, ved denne lejlighed blev der betalt copulations penge, en ekstra skat der var pålagt undersåttene i København ved indgåelse af ægteskab. Født 1750-1751, død 04-06-1839 i Nykøbing Falster, begravet 08-06-1839 i Nykøbing Falster⁵⁰. I folketællingene 1787⁵¹-1801⁵²-1834⁵³. I kirkebogen oppgis det at hun døde 89 år gammel.

Børn med Ernst Wilhelm Hartmann :

- i **Carl Jacob Hartmann**, født 09-02-1771 i København, døbt 13-02-1771 i St.Petri, København, død 27-11-1826 i Saxkjøbing, begravet 01-12-1826 i Saxkjøbing, stilling: Cancelliråd. Han blev gift med **Johanne Frederikke Georgine Wichmann**, gift 26-09-1800 i Våbensted.

Anna Marie Hansen blev gift andre gang med **Frederich Schierling**, trolovet 30-10-1784 i Købelev⁵⁴, gift 1784 i Købelev, nævnes i folketælling 1787-1801⁵⁵, f. 1755-65, d. 1807, begravet 12-05-1807 i Ryde, Maribo amt⁵⁶. I folketællingen 1787 er hendes far registrert i samme husstand: *Hans Jensen 80 Enke(mand) Konens fader [Anne Marie Hansdatter]*.

Børn med Frederich Schierling:

- ii **Johan Frederich Schierling**, f. 1785, døbt 28-08-1785 i Sandby s., d. 25-10-1845 i Nykøbing Falster, begravet 30-10-1845 i Nykøbing Falster, nævnes i folketælling 1834+1840+1845+1850. Han blev gift med **Karen Marie Schmidt**, trolovet 17-02-1815 i Nykøbing Falster, gift 1815.
- iii **Karen Sophie Schierling**, f. 27-11-1787, døbt 19-01-1788 i Nordlunde, d. 12-05-1847 i Nykøbing Falster, begravet 18-05-1847 i Nykøbing Falster, nævnes i folketælling 1834+1840+1845+1850. Hun blev gift med **Isaac Thomsen**, gift 1812, trolovet 21-08-1812 i Nykøbing Falster.
- iv **Frederikke Schierling**, f. 1790, døbt 25-03-1790 i Ryde, Maribo amt., død 13-10-1866 på Hospitalet i Nykøbing Falster, begravet 19-10-1866 i Nykøbing Falster, folketælling 1834+1840+1845. Hun blev gift med **Eilert Johan Lindberg**, gift 27-12-1815 i Kalvehave. Præstø.
- v **Christine Wilhelmine**, f. 1793, døbt 20-05-1793 i Ryde, Maribo amt.

Folketælling i 1787 Maribo, Lollands Nørre, Horslunde, Svinsbjerg⁵⁷:

«Navn: Alder: Civilstand: Stilling i husstanden: Erhverv:

Friderik Scherling 31 Gift. Mand. Inderste forhen skiotte.

Anne Marie Hansdatter 36. Gift. Hans kone [Friderik Scherling], 2. ægteskab

Johan Frideriksen 2 Ugift. Deres søn af sidste ægteskab [Friderik Scherling]

Hans Jensen 80 Enke(mand). Konens fader [Anne Marie Hansdatter].»

Da hun døde bodde hun i Det Wichfeldtske Enkehus i Lille Kirkestræde 9-11 i Nykøbing⁵⁸.

Den tid da Carl Jacob levde.

Bortsett fra de tørre fakta om fødsler, giftemål, stillinger og dødsfall er det ikke mye vi vet om Carl Jacob og familien Hartmann, som levde på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet. Jeg har prøvd å sette disse hendelsene inn i et historisk perspektiv i håp om å kunne forstå litt mer av hvordan livet må ha vært for Carl Jacob og hans familie. Livet var svært annerledes for mer enn 200 år siden. Skal vi forsøke å forstå våre forfedres liv og de valg de tok, må vi også forstå den tid de levde i.

Da Carl Jacob ble født 9. februar 1771 hadde Christian 7. vært konge i Danmark-Norge i 5 år siden 1766.⁵⁹ I 1768 fikk Christian 7. og dronning Caroline Mathilde sønnen Frederik. Det er en alminnelig oppfatning at Christian 7. led av schizofreni, og det var stadige utskiftninger av ministrene som arbeidet for kongen i geheimekonseilet (kongens råd).

Fig 5. Den tyskspråklige Sct. Petri kirke i Kbh hvor Carl Jacob ble døpt. Ukjent tegner.

I løpet av disse årene fikk kongens livlege, Johann Friedrich Struensee, sterk innflytelse over kongen og dronning Caroline Mathilde. I 1770 fikk han så stor makt over kongen at det i virkeligheten var Struensee som tok beslutningene i stedet for kongen. I desember 1770 fikk han avskaffet geheimekonseilet. Struensee ble da i praksis eneveldig. På denne tiden ble han også dronningens elsker. Dronningen fikk en datter, prinsesse Louise Augusta, 7. juli 1771. Hun ble antatt å være Struensees datter. Dette skapte motstand i befolkningen, og i januar 1772 gjennomførte offiserer med støtte fra kongens mor et kupp hvor Struensee ble fengslet. Struensee ble stilt for retten og dømt til døden for majestetforbrytelse. Den 28. april 1772 ble Struensee halshugget og kroppen partert som straff for hans forbrytelse⁶⁰.

Blant Carl Jacobs etterkommere både i Danmark og Norge har det versert et rykte om at Carl Jacob skulle være en uekte sønn av Struensee. Det finnes imidlertid ingen dokumentasjon som kan bekrefte dette ryktet.

Ved Carl Jacobs dåp i St. Petri kirke⁶¹ i Kjøbenhavn 13. februar 1771⁶², ble Ernst Wilhelm Hartmann oppgitt å være «Jæger» hos Geheimeråd Frederik Christian Rosenkrantz. Da Struensee oppløste geheimekonseilet i desember 1770 mistet Rosenkrantz⁶³ sin posisjon i kongens råd. Han ble senere i 1771 også fratatt sin ministerpensjon fordi han stod i kontakt med Struensees motstandere. Dette førte til at Rosenkrantz gikk konkurs i 1772. Dette stemmer godt med opplysningene i Carl Jacobs søknad om å få fremstille seg til dansk juridisk eksamen. Der står det at Carl Jacob flyttet med sine foreldre til Lolland i 1772. Ernst Wilhelm Hartmann ble da skogfogd i Roelykke på Lolland. Vi vet ikke med sikkerhet hvilket gods han ble skogfogd ved, men det er ikke usannsynlig at det var ved godset Wintersborg som eide jord ved Roelykke. I 1772 ble godset overtatt av grev Gustav Frederik Holck-Winterfeldt som i likhet med baron Rosenkrantz hadde blitt avskjediget som geheimeråd av Struensee.⁶⁴ Kanskje ga baron Rosenkrantz Ernst Wilhelm Hartmann en anbefaling overfor grev Holck-Winterfeldt, ettersom baron Rosenkrantz måtte si opp de fleste av sine ansatte, da han gikk konkurs.

En skogfogd hadde oppsyn med en større eller mindre del av godseierens udyrkede eiendom, blant annet skog, eng eller våtmarker. Han skulle passe på at ingen tok seg til rette og hugget i skogen, tok ut brenntorv av myrene eller jaktet på viltet uten godseierens tillatelse.

Vi ser i folketellingen for 1787 i Lollands Nørre Herred, hvor Roelykke ligger, at det var registrert 9 personer som er oppgitt å være «Skovfoged». Av disse var 5 registrert som «Huusmand og Skovfoged».⁶⁵ Til tross for tittelen «Skovfoged» må vi anta at dette ikke var noen høy stilling. De fleste av dem dyrket mat på den jorden som fulgte med boligen de fikk leie. I tillegg fikk de betaling, kanskje delvis i form av mat, for arbeidet som skogfogd. Ut over dette vet vi lite om Carl Jacobs tidlige oppvekst bortsett fra at hans foreldre ikke fikk flere barn sammen. Vi må regne med at Carl Jacob i likhet med andre barn på den tiden, måtte hjelpe til hjemme med forskjellig enklere arbeid. Trolig fikk han også

lære håndtering av våpen av sin far og var med på jakt. Vi vet at Carl Jacob i voksen alder kunne håndtere skytevåpen.

I 1775 brøt uavhengighetskrigen ut mellom England og de engelske koloniene i Nord-Amerika. Da Frankrike erklærte krig mot England kunne Danmark-Norge med sin store handelsflåte, tjene gode penger på handel, så lenge vi var en nøytral stat. Dette skapte et betydelig oppsving i den dansk-norske handelen. «Det Vestindiske Handelsselskab»⁶⁶ ble stiftet og fikk en sentral rolle i den såkalte trekanthandelen mellom Kjøbenhavn, Vest-Afrika og de dansk-norske koloniene i Karibien. En del av denne handelen foregikk ved at dansk-norske skip fraktet varer til Vest-Afrika som ble solgt der. Deretter kjøpte de slaver i Vest-Afrika som ble fraktet til koloniene i Karibien og solgt der. Tilbake til Kjøbenhavn fraktet de så varer som ble eksportert av nøytrale dansk-norske skip til de krigførende partene i Europa, til gode priser. Danmark-Norge vedtok i 1792 et forbud mot slavehandel, men forbudet trådte ikke i kraft før i 1803.

I tiden fra slutten av 1780-årene og frem til Danmark-Norge ble trukket inn i Napoleonskrigene fra 1807, var det vekslende perioder med krigstilstand og fred i Europa, noe som ga gode muligheter for de som drev handel i det nøytrale Danmark-Norge. I perioder var norske havner blokkert av engelske skip. Dette medførte matmangel og høye priser. Fordi handelen blomstret, beskrives likevel denne tiden som «den florisante periode» - den blomstrende periode⁶⁷.

Oppvekst og ungdomsår.

I 1772 flyttet Wilhelm og Anna Marie med sønnen Carl Jacob til Roelykke på den nordvestre del av Lolland. Wilhelm hadde fått stilling som skogfogd i et land og i et område som var fremmed for ham. Han hadde kommet fra Tyskland et par år før og snakket nok ikke veldig godt dansk. Tysk var overklassens språk i Danmark på den tiden og det er ikke sikkert det var så lett å finne seg til rette for den lille familien fra Kjøbenhavn, der far i familien snakket tysk og bare litt dansk. Carl Jacob ble ganske sikkert tospråklig, han lærte tysk av sin far og dansk av sin mor. Kanskje opplevde også Carl Jacob at han var litt utenfor i leken med andre barn på skolen og under konfirmasjonsforberedelsene på grunn av familiebakgrunnen.

I januar 1784 døde Carl Jacobs far⁶⁸. Carl Jacob var da nesten 13 år. Anna Marie og Carl Jacob ble da sittende alene igjen uten farens inntekt. Som skogfogd hadde Wilhelm både inntekt og bolig. Når han døde måtte Anna Marie og Carl Jacob flytte ut av boligen som skulle brukes av den nye skogfogden som godseieren ansatte. Etter loven kunne godseieren kreve at de flyttet innen neste «flyttedag». Flyttedag var 14. april og 14. oktober. Vi vet ikke om godseieren krevet at de flyttet allerede 14. april 1784. Det vi vet, er at Carl Jacob i sin søknad om å få ta eksamen som dansk jurist, opplyser at hans mor ikke kunne sørge for hans oppdragelse på grunn av fattigdom og at han ble sendt til forpakter Peder Lange ved Baroniet Wintersborg. Carl Jacobs mor forlovet seg 30. oktober 1784⁶⁹ og giftet seg kort tid etter med Frederich Schierling.

Wintersborg hovedgård lå i Utterslev sogn. Godseieren Holck-Winterfeldt bodde imidlertid på en annen av godsets gårder Sæbyholm, som lå i Halsted sogn, like øst for Nakskov by. Det var hit Carl Jacob ble sendt. Fra Roelykke til Sæbyholm gods var det omtrent 3 timer å gå.

Sommeren 1783 var det et stort vulkanutbrudd på Island, det såkalte «Laki-utbruddet». Utbruddet førte store skyer med svoveldioksid inn over Europa slik at solen bare viste seg som en blek skygge bak skyene. Det ga sur nedbør, ødelagte avlinger og hungersnød. Utbruddet sies å ha vært en av flere årsaker til den sult og uro i Frankrike som etter hvert bidro til den franske revolusjon i 1789. Denne hungersnøden kan ha medvirket til at Carl Jacob og hans mor hadde vansker med å finne noe å leve av da Wilhelm døde.⁷⁰

Carl Jacob fikk arbeid som skriverdreng ved Baroniet Wintersborg på Sæbyholm Gods. Han ble dimittert i 1788 som «Karl». Han er omtalt i folketellingen i 1787 som «skriverdreng» ved Baroniet Wintersborg⁷¹. Disse opplysningene er av en viss interesse. For det første fordi skrivekyndigheten på den tiden ikke var særlig høy blant størstedelen av befolkningen, og det er lite trolig at Carl Jacob skulle få stilling som skriverdreng hvis han ikke hadde brukbare lese- og skriveferdigheter. For å kunne bli konfirmert måtte man på den tiden kunne lese litt og svare riktig på prestens spørsmål ved overhøring (muntlig eksaminasjon) i kirken. Det er imidlertid forskjell på å lese og lære utenat og det å kunne skrive etter diktat eller formulere seg skriftlig. Det er derfor grunn til å

tro at Carl Jacob må ha fått noe mer opplæring i både lesing, skriving og regning for å kunne bli skriverdreng. Hvorvidt hans far eller mor kunne skrive og lese ut over det de hadde lært under konfirmasjonsundervisningen, vet vi intet om. Vi kan likevel anta at Carl Jacob behersket tysk bedre enn mange andre på grunn av sin tysktalende far. I Kjøbenhavn var omtrent en fjerdedel av befolkningen tysktalende på den tiden⁷², noe som hadde sammenheng med at det i de sydligste områdene i Danmark, Slesvig og Holsten var mange tysktalende. Svært mange av de som hadde makt og posisjoner snakket tysk. Under eneveldet på slutten av 1700-tallet var det ikke vanlig at barn fikk mulighet til å avansere til en høyere «stand» enn sine foreldre. Lenger syd på kontinentet, hvor klas-sesamfunnet (stendersamfunnet) var strengere, var det først og fremst adelens yngre sønner – de som ikke arvet farens tittel som fikk mulighet til å bli embetsmenn. Under det dansk-norske eneveldet var det større mobilitet mellom samfunnslagene. Man har flere eksempler på at en særlig begavet gutt kunne få hjelp til å ta utdanning og mulighet til å komme seg opp og frem. Et eksempel er skreddersønnen H.C. Andersen (1805 – 1875), som fikk ta utdanning og ble en av Danmarks største diktere. Bondesønnen Rasmus Rask (1787 – 1832) er et annet eksempel. Han ble språkforsker og professor.

Det at Carl Jacob ble sendt til Baroniet Wintersborg da hans far døde, kan skyldes at faren hadde arbeidet som skogfogd på en av Baroniet Wintersborgs eiendommer i Roelykke.⁷³ Men at Carl Jacob fikk opplæring ut over det som trengtes for å få en tilsvarende stilling som sin far var uvanlig. Carl Jacob var kanskje heldig og kom i tjeneste hos en som la merke til at han kunne tysk og hadde evner ut over det vanlige. Kanskje var det forpakter Lange ved Ba-oniet Wintersborg som hadde lagt merke til Carl Jacobs evner. Det eneste vi likevel vet med sikkerhet er at Carl Jacob er omtalt i folketellingen i 1787 som skriverdreng ved Baroniet Wintersborg⁷⁴ og at han ble dimittert som skriverkarl i 1788.

Opplysningsideer og trykkefrihet.

Før vi følger Carl Jacobs videre liv og karriere, må vi peke på en viktig hendelse dette året. Den 20. juni 1788 ble stavnsbåndet opphevet.⁷⁵

Stavnsbåndet hadde satt forbud mot at bønder som ikke var selveiende (tilsvarer på mange måter husmanns-vesenet i Norge) kunne reise fra det gods de arbeidet under. Opphevelse av

stavnsbåndet kom som en følge av et arbeid med å effektivisere jordbruksproduksjonen. Et viktig initiativ i denne saken kom fra kronprinsregenten Frederik⁷⁶ som tok makten fra sin schizofrene far, Kong Christian 7. ved palassrevolusjonen 14. april 1784. Initiativet ble også begynnelsen på en større grad av trykkefrihet. Debatten gikk heftig de neste fire årene frem til opphevelsen av stavnsbåndet i 1788.⁷⁷

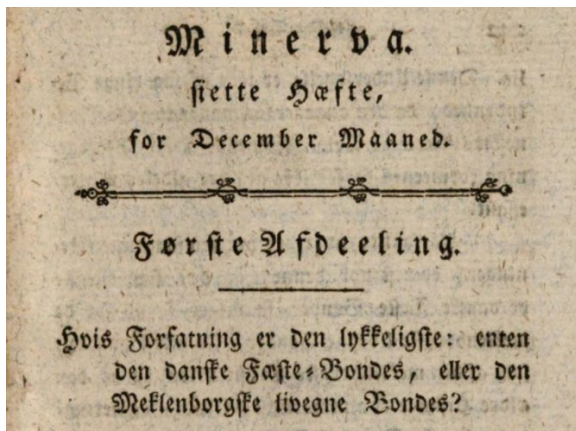

Fig 6. Faksimile fra *Minerva* des. 1785.

I det følgende tiåret ble det gratis pliktarbeidet (hoveriet) som bøndene måtte utføre på det godset de var underlagt, også begrenset. Det ble samtidig vanligere at godseierne solgte hoverigårdene til bøndene/landmennene slik at de ble selveiende. Denne reformen var drevet frem av en liberalistisk tankegang og var gjenstand for debatt i pressen før den ble satt i verk. Reformen var et utslag av idéen om større frihet og medbestemmelse for den alminnelige befolkning. Vi må anta at Carl Jacob hadde hørt om disse reformene innen landbruket mens han bodde og arbeidet på Wintersborg Gods.

Vi vet selvfølgelig ikke hva Carl Jacob visste om verken den amerikanske uavhengighetskrig eller uroen i Frankrike som ledet opp til den franske revolusjon. Det som imidlertid er viktig å være klar over er at da Struensee kom til makten i 1770 fikk man i Danmark-Norge en kort periode uten sensur av trykksaker. I kabinettordre av 4. september 1770 ble det innført full trykkefrihet.⁷⁸ Frem til da hadde man i stor grad fulgt Danske Lov fra 1687, 2-21-2, der det står at alle trykksaker skal

gjennomleses og kontrolleres før de kan utgis. Ved kabinettordre av 3. oktober 1771 ble friheten noe innskrenket ved at injurier, «smedeskrift» og opprørske skrifter fortsatt ville bli straffet etter Danske Lov. Etter at Struensee ble styrtet ble trykkefriheten strammet inn i reskript av 20. oktober 1773. Det ble forbudt å trykke kritikk av statens politikk, personangrep, «byryster» eller andre oppdiktede fortellinger som inneholdt noe fornærmelig eller uanstendig. Reskriptet ble håndhevet av politimesteren som kunne ilegge bøter som ikke kunne ankes inn for domstolene. I praksis medførte dette at trykkefriheten igjen ble avskaffet.⁷⁹ Da kronprins Frederik tok makten 14. april 1784,⁸⁰ ble det igjen større trykkefrihet. Dette hadde sammenheng med at kongen ønsket befolkningens støtte til å gjennomføre en effektivisering i landbruket mot mange godseiers ønske. Kongen oppmuntret derfor allmuen til å skrive om særlig landbruk og godsdrift for på den måten å vise at han hadde støtte i folket til å gjennomføre «landboreformen». Denne mer liberale holdningen til trykkefriheten fikk også virkning på andre områder, som for eksempel debatten om de konfliktene som skulle lede til den franske revolusjon i 1789. Disse konfliktene førte til at borgerne utfordret og til slutt nedkjempet det eneveldige kongedømmet i Frankrike. Disse hendelsene ble kommentert og diskutert i innlegg og artikler i aviser og magasiner i Danmark-Norge. I tidsskriftet *Minerva* ble det i desember 1788 trykket en beskrivelse av hendelsene i Frankrike, hvor adelen protesterte mot kongens ønske om at også adelen skulle betale skatt. Kongen besluttet så å samle Stenderforsamlingen (en folkeforsamling) for første gang på mer enn 150 år, i håp om å få borgernes støtte til å skattlegge adelen. I artikkelen omtales borgerstandens syn, at kongen hadde fått sin makt og sine rettigheter fra folket.⁸¹ Dette var revolusjonære ideer som ble formidlet til befolkningen i Danmark-Norge. Kanskje hadde forvalter Lange ved Baroniet Wintersborg tilgang til noen av datidens magasiner og aviser slik at Carl Jacob fikk lese eller høre om de engelske koloniernes opprør mot England, deres selvstendighetskamp, selvstendighetserklæringen av 4. juli 1776 og om det begynnende opprøret i Frankrike.

Opphevelsen av stavnsbåndet, landboreformen og den økte trykkefriheten fikk sammen med kunnskapen om den amerikanske uavhengighetskrig 1775-1783 og den franske revolusjon i 1789 stor betydning for samfunnsdebatten. Ved et nytt kongelig reskript av 3. desember 1790 ble sensuren avskaffet. Likevel kunne den som ikke uttrykte seg forsiktig bli straffet.⁸² Samlet sett var disse hendelsene avgjørende

for den politiske og samfunnsmessige meget dramatiske tiden som Carl Jacob levde i. Befolkningen fikk kjennskap til nye ideer om folkets rettigheter selv om dette stod i motstrid til eneveldets interesser. Det er grunn til å tro at disse motsetningene på mange måter kom til å prege Carl Jacobs liv. For flere detaljer om trykkefrihetslovene, se [Tillegg 3](#).

Etter at Carl Jacob sluttet som skriverdreng ved Baroniet Wintersborg i 1788 tok han tjeneste som skriver i Nakskov, en by på Lollands vestkyst. I sin søknad om å ta juridisk eksamen opplyser Carl Jacob at han arbeidet hos «Hr. General Auditeur Borthuus i Nakskov». Otto Borthuus⁸³ var også byskriver i Nakskov.⁸⁴ Mens Carl Jacob arbeidet som skriver der, stormet innbyggerne i Paris Bastillen 14. juli 1789. Den franske revolusjon var i gang. Hendelsene i Paris ble omtalt i detalj i avisene i Danmark, blant annet av avisen «De til Forsendelse med Posten allene privilegerede Kiøbenhavnske Tidender». I denne avisen kunne man 27. juli 1789 lese en beskrivelse av hendelsene i Paris 14. juli 1789 om bevæpning av borgerne i Paris⁸⁵. Den 4. og 11. september 1789 brakte avisen flere detaljer fra Nasjonalforsamlingen i Paris. Her kunne man lese flere artikler i «Constitutionen om Menneskets Rettigheder». Artikkel 11 gjengis slik i avisen:⁸⁶

Fig 7. Faksimile fra Kiøbenhavnske Tidende 11. sept 1789.

«Tankernes frie Meddelelse er en af Menneskets dyrebareste Rettigheder: Enhver Undersatte kan altså frit tale, skrive og trykke, med Forbeholdelse, at indestaae derfor i de ved Loven bestemte Tilfælder.»

Begivenhetene i Paris omtales også andre steder enn i avisene. Blant annet finner vi en artikkel av Christen Pram⁸⁷ i tidsskriftet Minerva i september 1789:

«Forfatningens totale Omstøbning med eet i en Stat, hvor hidtil den strængeste Eenevælde herskede, hvor folket træt af de utaaeligste Undertrykkelser afskaffer alt Baand, for med fuld Frihed at vælge den Regjeringsmaade, som best findes at svare til det der burde være enhver Regjerings eeneste Hensigt, Folkets sande Lyksalighed.»⁸⁸

Hvorvidt Carl Jacob leste disse artiklene, vet vi selvfølgelig ikke. Det er imidlertid viktig å huske at Carl Jacob levde i en tid hvor den eneste måten å formidle tanker og meninger over avstander på, var gjennom det skrevne ord. På slutten av 1700-tallet betød det gjennom brev, aviser eller tidsskrifter. For Carl Jacob, som da arbeidet som skriver for juristen og byskriveren i Nakskov, er det all grunn til å tro at han var interessert i å lese om de dramatiske hendelsene i Frankrike under revolusjonen. Avisene og tidsskriftet *Minerva* var på den tiden den beste kilden til informasjon for den som ønsket å forstå de politiske hendelsene i Frankrike og i andre land. I artiklene ble det uttrykt støtte til den franske revolusjonens tanker om innbyggernes rettigheter og frihet, og hva som skulle være statens oppgaver. Artiklene viser også at dette var spørsmål man kunne tillate seg å skrive om i Danmark-Norge i tiåret etter den franske revolusjon.

Læretid og studietid.

I sitt arbeid som skriver for Byskriver Borthuus kom Carl Jacob åpenbart i kontakt med Herredsfogeden i Lollands Nørre Herred, Gustav Ludvig Baden. Baden bodde også i Nakskov, men var født i Altona ved Hamburg. Han ble juridisk kandidat i København i 1784 og arbeidet som Herredsfoged i Lollands Nørre Herred fra 1787⁸⁹. Baden ble utnevnt til Herredsfoged og Byfoged i Lemvig på Jylland 11. juni 1790⁹⁰. Carl Jacob fikk stilling som fullmektig hos Baden og flyttet til Jylland. Kort tid etter utnevnelsen begynte Baden på sitt doktorgradsarbeide ved siden av sine embeter, og han tok sin juridiske doktorgrad i Kiel i 1793⁹¹.

Baden var en ivrig tilhenger av opphevelsen av stavnsbåndet. Han støttet bøndene og kritiserte adelen og kirken. Han er beskrevet som «et ægte barn af både revolution og rationalisme»⁹². Vi må anta at Baden hadde stor betydning for Carl Jacobs utvikling, både hva gjelder juridisk tankegang og kanskje også hans syn på bøndene og de øvrige innbyggernes

stilling i samfunnet. I tillegg var Baden en dyktig og vitenskapelig anlagt jurist som trolig også var en god læremester for Carl Jacob. Da Baden begynte på sitt doktorgradsarbeid ved siden av å skulle passe sine embeder, kan dette ha gitt Carl Jacob mulighet til mer selvstendige arbeidsoppgaver. Baden var imidlertid kjent som en kranglete og vanskelig person. Han møtte ofte motstand på grunn av sine uttalelser. Baden var heller ikke flink til å passe sin og embedenes økonomi og han fikk senere i livet problemer på grunn av dette. Han ble i 1820 suspendert fra sine embeder og senere fradømt disse på grunn av underskudd i regnskapene⁹³.

I løpet av de fire årene Carl Jacob arbeidet som skriver for Baden i Lemvig, utviklet den franske revolusjon seg fra et folkelig opprør som krevet et konstitusjonelt monarki, til et revolusjonært styre. Da den franske kongen sommeren 1792 forsøkte å motarbeide den nye franske konstitusjonen av 3. september 1791, ble han fengslet. Den første franske republikk ble erklært 21. september 1792.

I «De til Forsendelse med Posten allene privilegerede Kiøbenhavnske Tidender» kunne man lese utkastet til den nye franske konstitusjon inn tatt over flere utgaver av avisen fra 22. august 1791⁹⁴. Holdningen til den nye franske konstitusjonen var i hovedsak positiv i aviser og magasiner i Danmark-Norge.

De som diskuterte endringene synes å bygge på idéen om at det var statens og kongens oppgave å sikre innbyggerne størst mulig «lyksalighet», og at dette måtte skje ved at innbyggerne ble hørt. Dette ble oppfattet som den viktigste begrunnelsen for trykkefriheten, altså at alle kunne uttale seg offentlig om spørsmål av betydning for samfunnsutviklingen. De voldsomhetene som den franske revolusjonen førte med seg fra 1792 var imidlertid skremmende. Kongen ble dømt til døden 18. januar 1793 og henrettet 21. januar 1793. Deretter fikk man et skrekkvelde som førte til at nærmere 17.000 mennesker i løpet av årene 1793-1794 ble henrettet⁹⁵. Etter dødsdommen mot den franske kongen ser man i danske aviser at både dommen og eksekusjonen fordømmes⁹⁶. Dette skyldes trolig både forskrekkelse over revolusjonens voldsomheter og redaktørenes engstelse for hvordan den enevelldige dansk-norske kongen ville reagere hvis man ikke fordømte henrettelsen.

I den offentlige debatt i Danmark-Norge var det flere som ga uttrykk for at folket ikke var «modent» nok til å ta del i styringen av staten gjennom et demokrati. Dette kunne man blant annet lese i magasinet «Minerva».⁹⁷ Folkets interesser skulle ivaretas gjennom en trykkefrihet som ga den eneveldige kongen mulighet til å få vite hvordan innbyggerne hadde det. Da kunne kongen legge til rette for at de fikk det bedre – og ble mer «Lyksalige». Dette fokus på lyksalighet bygget på 1700-tallets tradisjonelle forståelse av naturretten. Naturretten var en rettsfilosofisk retning som tradisjonelt tok utgangspunkt i at det som var en vanlig måte å organisere et samfunn på, var uttrykk for hva som var «naturlig». Det forhold at adelen og kirken hadde mange rettigheter og privilegier, mens bøndene hadde svært få rettigheter og mange plikter, ble ansett som et bevis for at dette var en «naturlig» fordeling av rettigheter og plikter i samfunnet. De tidligere tiders naturrett var altså en filosofi som motvirket samfunnsendringer og tjente som begrunnelse for å bevare det bestående samfunnet.

Den 9. mai 1794 ble Baden utnevnt til Borgmester i Nakskov, Byfogd i Nakskov og Herredsfoged i Lollands Sønder Herred⁹⁸. Carl Jacob flyttet ikke med Baden tilbake til Lolland. Ifølge hans søknad om å få ta dansk juridisk eksamen i 1795, arbeidet han som forvalter ved to gods på Jylland.

I januar 1795 dro Carl Jacob til Kjøbenhavn for å studere jus ved Universitetet. Dette skriver han selv i sin søknad om å få gå opp til dansk juridisk eksamen⁹⁹. På denne tiden hadde man to juridiske utdannelser i Danmark-Norge. En utdanning som ledet frem til graden «Candidatus juris». Dette studiet krevet at studentene hadde lært latin. Den andre utdannelsen ble kalt «Dansk juridisk eksamen», og ledet frem til graden «Examinatus juris». Her var det ikke noe krav at man kunne latin. Denne utdannelsen tok Carl Jacob. Den bestod stort sett i praktisk arbeid som skriver ved dommerembeter, fogedembeter o.l. samt et kortere studium ved Universitetet før man meldte seg opp til eksamen¹⁰⁰.

Da Carl Jacob skulle begynne å studere ved universitetet i Kjøbenhavn i 1795, var en av foreleserne professor J.F.W. Schlegel. Schlegel ble utnevnt professor i jus i 1789 og var det til sin død i 1836. I sine tidlige år som professor ved Universitetet i Kjøbenhavn ble Schlegel oppfattet som en svært inspirerende foreleser. Hans forelesninger om naturretten

hadde mange tilhørere og var preget av begeistring¹⁰¹. Schlegel var en sterk tilhenger av filosofen Immanuel Kants tanker og idéer. Schlegel ga i 1798 ut boken «Naturrettens eller den almindelige retslæres grundsætninger». Schlegel var tilhenger av Kants forståelse av rettslæren, og uttalte at naturretten bygger på «Reene fornuftsbegreber». Det var kun slike fornuftsbegreper som kunne danne grunnlag for moralske grunnsetninger, og som retten kunne bygge på¹⁰².

Fig. 8. Professor J.F.W. Schlegel

og næringsfriheten. Dette fornuftsrettslige fokuset bidro til å undergrave den tidligere utbredte oppfatningen om at innbyggerne var umodne og ufornuftige og ikke kunne ta del i styret av samfunnet. Dette kommer til uttrykk i to artikler fra 1792 og 1793 av svogeren til Schlegel, filosofen Christian Hornemann¹⁰⁶. I det dansk-norske eneveldet var dette idéer med sprengkraft.

Schlegel og hans liberale idéer om trykkefrihet, religionsfrihet og næringsfrihet, og hans vektlegging av prinsippet om fordeling av makten i en lovgivende, en utøvende og en dømmende makt, er ansett å ha hatt avgjørende innvirkning på de norske juristene som deltok i riksforsamlingen på Eidsvoll våren 1814¹⁰⁷. De var utdannet i Kjøbenhavn på den tid Schlegel var professor og var tydelig påvirket av Schlegel og Kants

tanker om den fornuftsbaserte Naturretten. Selvfølgelig har disse ideene også påvirket de juridiske studentene som senere ble boende i Danmark.

I «Kiøbenhavns Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoires Efterretninger» for 8. mai 1795 finner vi innrykket en notis fra Professor Schlegel om undervisning i Statsrett og Folkerett¹⁰⁸:

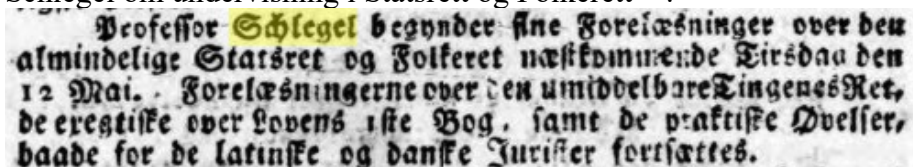

Fig 9. Faksimile fra Kiøbenhavn Efterretninger 8. mai 1795.

Det er meget sannsynlig at Carl Jacob satt under professor Schlegels katter i Universitetets auditorium i Kjøbenhavn tirsdag 12. mai 1795, da Schlegels forelesningsrekke startet, jf. fig 9. Hvilke tanker Carl Jacob gjorde seg om Schlegels forelesninger vet vi ikke. Vi må likevel legge til grunn at også han ble påvirket av den nye fornuftsbaserte måten å forstå naturretten på som Kant og Schlegel forfektet.

Da Carl Jacob søkte om å få ta dansk juridisk eksamen i desember 1795, opplyste han at han under sin studietid i Kjøbenhavn hadde fått veiledning av «Hr. Assessor Collett». Det var flere jurister med navnet Collett i Kjøbenhavn i 1795, men bare en av dem var «Assessor», som betyr dommer. Peter Collett var Assessor i Hof- og Stadsretten i Kjøbenhavn i tiden 1793 – 1797¹⁰⁹. Collett var sterkt påvirket av idéene fra den franske revolusjon. Han deltok i den offentlige debatt og markerte seg som meget radikal¹¹⁰. Sommeren 1797 publiserte han en lengre artikkel i «Kiøbenhavnske lærde Efterretninger» der han kom med et sterkt forsvaret for ytringsfriheten og hevdet at folkeflertallet har rett til å gjøre oppstand mot regjeringen. Collett gikk på disse punkter lenger enn Schlegel. Dette førte til at Collett ble avskjediget fra sin dommerstilling ved kongelig resolusjon av 30. september 1797.

Den veiledning som Carl Jacob fikk av Collett kan vi anta at besto i privatundervisning, enten med ham alene eller sammen med en mindre gruppe studenter. Vi ikke kan se bort fra at Carl Jacob kan ha blitt påvirket av Colletts radikale synspunkter under studietiden. Uansett må Carl

Jacob ha regnet med at det ble oppfattet som positivt at han hadde hatt Collett som veileder, ettersom han nevner dette i sin eksamenssøknad.

Da Carl Jacob var oppe til juridisk eksamen 27. januar 1796 ble han eksaminert først av Professor Schlegel, deretter av Professor von Eggers og til slutt av Etatsråd Nørregaard. I eksaminasjonsprotokollen finner vi eksaminators spørsmål og kandidatens svar. Deler av eksaminasjonsprotokollen er inntatt nedenfor i Tillegg 2.¹¹¹ Sensuren falt 5. februar 1796 og Carl Jacob fikk beste karakter; «Bekvem vel»¹¹².

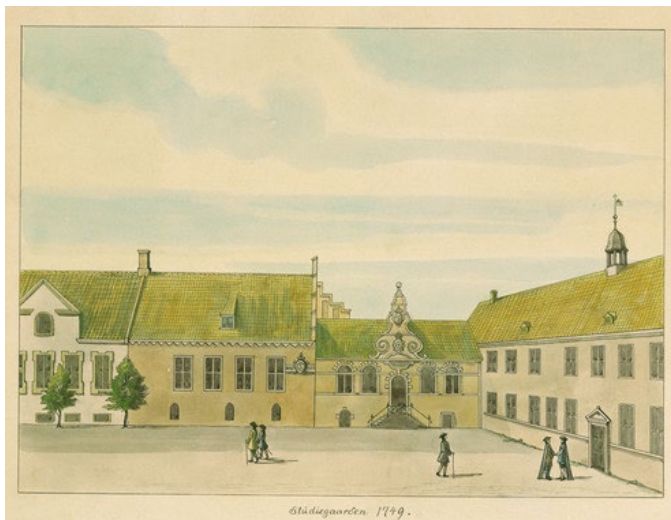

Fig 10. Københavns Universitet 1749, slik det så ut frem til 1807. Auditoriebygningen til høyre. Av Rach og Egeberg, foto Københavns Universitet.

Carl Jacobs syn på eneveldet, maktfordelingen og trykkefriheten i 1796. Hva tenkte Carl Jacob om et konstitusjonelt monarki med fordeling av makten og hvor kongen ikke lenger var eneveldig? Mente han at innbyggerne var «modne» nok til å ha stemmerett? Hva mente han om trykkefriheten?

Det er ikke bevart noen brev eller uttalelser fra Carl Jacobs side som kan fortelle oss noe om dette. Vi er altså henvist til å trekke slutninger ut fra de opplysninger vi har om hans liv. Vi antar at han i sin tid som skriverdreg ved Wintersborg Gods ble kjent med debatten om opphevelse av stavnsbåndet for bøndene og redusert pliktarbeid. Vi må også kunne legge til grunn at han i tiden som skriverkarl hørte og leste om den franske revolusjon. Han hadde selv opplevd at det var trykkefriheten

som hadde gitt ham mulighet til å få kjennskap til disse hendelsene og til de forskjellige oppfatningene om samfunnets utvikling. I tillegg arbeidet han under byfogd Baden som var kjent som en tilhenger av bøndenes rettigheter og Den franske revolusjon. Det er god grunn til å tro at Badens synspunkter var kjent for de som arbeidet for ham mens han var byfogd og herredsskriver i Lemvig.

I studietiden vet vi at Carl Jacob hadde den radikale Peter Collett som veileder. I tillegg hadde Carl Jacob professor Schlegel som foreleser. Schlegel hevdet med utgangspunkt i Kants rettfilosofi at fornuften skulle være retningsgivende innenfor Naturretten og ikke tradisjon. Han hevdet individets rettigheter, men sa likevel at disse prinsippene kunne realiseres innenfor et opplyst enevælde. Hvorvidt Schlegel uttrykte seg slik for ikke å komme i konflikt med den eneveldige kongen eller fordi han mente at innbyggerne ikke var «modne» til å ta del i makten, vet vi ikke. Schlegels kollega, professor Cramer hadde blitt avsatt i 1889¹¹³ på grunn av sitt positive syn på den franske revolusjon. Vi vet ikke i hvilken grad Cramers og Collets skjebne påvirket Schlegel, men det kan ha bidratt til at Schlegel var noe forsiktig i sine uttalelser.

En ting er imidlertid sikkert, og det er at Schlegels norske studenter som møtte på Eidsvoll i 1814 og endte opp med å skrive Grunnloven, ser ikke ut til å ha hatt noen store betenkeligheter med å la vanlige byborgere og bønder få stemmerett. Det er derfor nærliggende å tro at Carl Jacob var positiv både til det konstitusjonelle monarkiet, maktfordelingsprinsippet og idéen om at innbyggerne hadde visse medfødte rettigheter. Hvorvidt han mente de vanlige innbyggerne på den tiden, var for «umodne» til å ta del i styret av landet ved å delta i valg, er det vanskelig å si noe om. Som ung mann med ønske om en karriere som embetsmann er det grunn til å tro at han sluttet seg til professor Schlegels forsiktige linje og ikke utfordret eneveldet.

Da Carl Jacob søkte om å få gå opp til dansk juridisk eksamen, oppga han at han bodde i Aabenraa 249, 1ste Sal, d.v.s. 2 etasje¹¹⁴. Huset var eiet av en brennevinsprodusent. I løpet av det året Carl Jacob bodde og studerte i Kjøbenhavn opplevde han en av de store bybrannene. Den 5. juni 1795 begynte det å brenne like vest for Kongens Nytorv. Vinden blåste fra sydøst og brannen spredte seg nord-vestover mot Wester Port. På det nærmeste var brannen tre kvartaler fra Carl Jacobs bopel i Aabenraa 249.

Brannen nådde like til Universitetet på Frue Plads¹¹⁵.

Fig 11. Carl Jacob bodde i Aabenraa 249 (nr fra 1756-1806) i 1795, nå Åbenrå nr 6. Restaurert til opprinnelig utseende i 1970-74. Foto 2008, m tillatelse fra indenforvoldene.dk

Karriere og familie.

Etter at Carl Jacob hadde tatt sin danske juridiske eksamen, fikk han stilling som forvalter ved Knuthenborg Gods.¹¹⁶ Godset lå på Lolland et stykke nordvest for Saxkjøbing¹¹⁷. Der arbeidet han frem til han fikk sitt første embete. Den 12. oktober 1798 ble Carl Jacob utnevnt til Birke- dommer i Radsted Birk.¹¹⁸ På registerkortet fra Rigsarkivet (i fig 12)

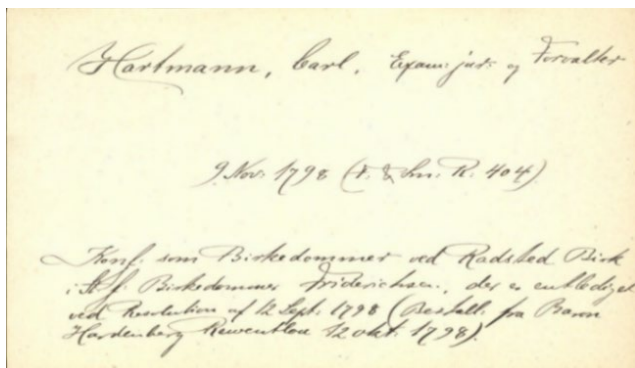

Fig 12. Registerkort som viser Carl Jacobs første embets- utnevning.

fremgår det at baron Christian Heinrich August Hardenberg-Reventlow utnevnte Carl Jacob 12. oktober 1798, og at kongen godkjente utnevnelsen 9. november samme år. Dette viser at baron Hardenberg-Reventlow var lensherre med birkerett. Å ha birkerett betød at hans gods, Krenkerup, utgjorde en egen rettskrets hvor han som lensherre hadde ansvar for å utnevne dommeren som skulle behandle de rettssaker som oppstod på godsets eiendom. Deretter måtte kongen godkjenne lensherrens utnevning.¹¹⁹

Da Carl Jacob ble birkedommer i Radsted birk, lå tinghuset i Radsted. Tinghuset var en gammel steinbygning og lå like øst for Radsted kirke. Bygget ble revet i 1882.¹²⁰ I figur 13 ser man et kart fra 1798 som viser Radsted kirke med de nærmeste omgivelser. Kirken og tinghuset lå knappe to km nord-øst for Krenkerup Gods. Ved folketellingen i 1801 bodde det 912 innbyggere fordelt på 174 familier¹²¹ i Radsted sogn.

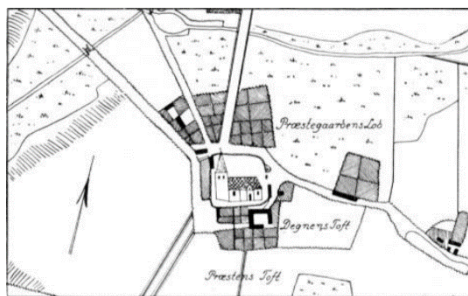

Fig. 13. Radsted 1798

De sentrale dokumentene som omhandler bestillingen (utnevnelsen) av Carl Jacob som birkedommer, finner vi i Justisprotokollen for Radsted Birk. Av protokollen fremgår

det at innsettelsen av Carl Jacob som birkedommer skjedde 19. november 1798¹²² ved en høytidelig seremoni.

Birkeskriver Dall i Radsted, som også var jurist, hadde blitt konstituert som dommer i Radsted av lensherren baron Hardenberg-Reventlow. Det at han var konstituert betyr at han var utnevnt midlertidig, antagelig bare for å kunne gjennomføre denne seremonien. Den konstituerte birkedommer Dall satte seg på «Dommersædet» - dommerens plass i rettsalen. I rettsalen var også de vanlige rettsvitnene som ble kalt «stokkemænd». Begrepet «stokkemænd» kommer av at disse vitnene fra gammelt av satt på en stokk eller benk på tinget. De var vanlige innbyggere i Radsted uten noen juridisk utdanning og oppgaven deres var å være vitne til at alt gikk ordentlig for seg i retten.¹²³ «Stokkemændene» som var til stede i retten da Carl Jacob ble innsatt, var Jacob Rasmussen, Rasmus Dyhr, Søren Simonsen og Jens Larsen. Carl Jacob gikk frem til rettens bord og overleverte dokumentet med utnevnelsen og kongens godkjennelse. Deretter ble disse dokumentene lest opp og skrevet inn i justisprotokollen. Originalene ble levert tilbake til Carl Jacob. Etter dette reiste den konstituerte dommer Dall seg fra dommerens plass og overlot den til Carl Jacob. Dermed var Carl Jacob innsatt som birkedommer. Carl Jacob satte seg på «Dommersædet» og spurte så om det var noen til stede som ønsket at retten skulle behandle noen sak. Ingen ønsket det og dommeren - Carl Jacob hevet rettsmøtet. Dette at Carl Jacob spurte om det var noen som ville fremme en sak for retten markerte at han nå var dommer og kunne behandle saker som ble fremmet for retten.

Nedenfor gjengis avskrift fra Justisprotokollen:

«Anno 1798 den 19de novbr. Blev Stamhuset Krænkerup Birketings Ret administreret af den Konstituerede Dommer Birkeskriver Dall i overværelse af de sædvanlige Stokkemænd Jacob Rasmussen, Rasmus Dyhr, Søren Simonsen og Jens Larsen alle af Radsted, og mottok da forv(alter). Hartmann fra Knuthenborg og nedlagde den Ham som Birkedommer ved ovenmeldte Cirk(ulære) under 12te octbr. sidst meddelte Bestalling med den derpaa allernaadigst forundte forhøyelse af den 9de dennes, hvilke han erbødigst Lod Læst paategnet og i Protokollen indskrevet samt sig derefter tilbage leveret, som blev Bevilget, hvorefter Skriveren overlod Dommersædet til Bem(eld)te. Forv(alter). Hartmann som Birkedommer.

Den beskikkede Dommer modtog derefter Dommersædet, paaraabte om nogen havde noget ved Retten at fremme, men da ingen meldte sig blev samme igen hævet.

Hartmann.»

«Jeg underskrevne Kammerherre Baron Hardenberg Reventlow til Stamhuset Krenkerup og Patron til underliggende Radsted Birk. Giør vitterligt: at have kaldet Kandidatus Juris forvalter Carl Hartmann, Knuthenborg til Birkedommer ved Radsted Birk, i forrige Birkedommer Frederichsens stæd, som efter Hans Majestæts allernaadigste Resolution af Dato 12de September fra dette Embede er Entlediget, hvilken Birke Jurisdiktion Cand Juris forv. Hartmann haver at beagte overensstemmende med Hans Majes. Love og anordninger, saaledes at ingen af Birkets underhavende over ham med føje maae finde aarsag til at klage.

Derimod nyder han som Dommer aarlig hver Mortensdag fra Krænkerup 20rd, siger tyve Rigsdaler og til samme tid af Birkets underhørende det sædvanlige korn, som hans formænd nydt haver, iligemaade alle andre lovlige Sportler ved auktioner eller deslige, som enten Herskabet eller de udi Birket Boende lader holde, dog undtages forretningerne i anledning Radsted Hospital, hvilke Birkedommeren i alle tilfælde skal gjøre uden Betaling og servies eximeres det Sallarie Birkedommeren efter gammel Sædvane haver tilegnet sig ved Gaard og Huusmænds Skifter.

Hvad løn og Dommerkorn angaar da nyder Hartmann først Begge deele Mortensdag 1799, men de øvrige uvisse Indkomster ifølge hans Embeds medfør fra den dag han Tiltræder Embedet.

Løvrigt paaligger det forv. Hartmann at henvende sig, uden ophold, med denne Bestalling til Vedkommende Kollegium for derfor at ansøge Hans Mayestæts allernaadigste Konfirmasion.

Krænkerup den 12 Octbr 1798.

Hardenberg Reventlow (LS)»

«1798 Vi Kristian den Syvende guds naade Konge til Danmark og Norge, De Venders og Gothers Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn, Dytmarsken og Oldenburg, Giøre Vitterligt, At eftersom Elskelig Kammerherre Baron Hardenberg Reventlow til Stamhuset Krænkerup udi vort land Lolland have antaget Examinatus Juris og forv. Karl Hartmann til at være Birke dommer ved Radsted Birk udi den forrige og fra bemte. Embede ved vores Resolution af 12te Septbr. Sidstleden entledigede Birkedommer Frederiksens sted, efter det, fornævnte forvalter Karl Hartmann under 12te octbr. d. a. og herhos ved hæftede Bestallings Brev, Hvoraf udi vores Danske Kansellie er taget en lige lydende Gienpart dets viedere formelding, og bemte. forv. Hartmann nu for os om vores allernaadigste konfirmasjon derpaa, allerunderdanist ansøgning haver giort, da ville vi meerbemte. forvalter Karl Hartmann, der havde udi Indføds Retten fastsadte Egenskaber som Birkedommer i forbemte. Radsted Birk, aller naadigst have Konfirmeret og Stadfæstet, saa og hermed Konfirmerer og Stadfæste, og bør han være Berettiget til at nyde gebyr efter loven og anordninger for alle de hans Embede paalagde forretninger, thi skal han være Os, som sin absolut og souveræene Arve Herre og Konge, huld og tro vores og vores Kongelige arve Huuses gave og bæste, søge viide og verne, skade og fordærv af yderste magt, Evne og for... ..dre, forekommer og afværge saa og ikke for nogen aabenbare, hvis samme Hans Embedes forretninger vedkommer hemlig bør at holdes, men sig derude, saavel som i alle andre maader saaledes skikke og forholde, som det en ærlig, tro og oprigtig Birkedommer egner og vel anstaar, og Han agter at ansvar og bekendt være efter den Eed Han Os derpaa allerunderdanigst giort og aflagt haver, givet paa Vort slot Frederiksborg d. 9de novbr. 1798. Under Vor Kongelige Haand og Signet.

Christian R
(LS)

N. Brandt

Schou

Colbiornsen

Fredersen»

I 1797 utnevnte kronprinsregent Frederik, den senere Kong Frederik 6, etatsråd Nørregaard ved Universitetet i København til medlem i en kommisjon som skulle fremme et forslag til en lov om trykkefrihet. Kommisjonen ble oppfattet som meget liberal. Diskusjonen om trykkefriheten gikk høyt i Danmark-Norge på denne tiden. Det anerkjente tidsskriftet *Minerva* trykket i oktober 1797 en oversettelse av talen til Sieyes 21. januar 1790 i Nasjonalkonventet i Paris.¹²⁴ Talen innledes slik (med latinske bokstaver):

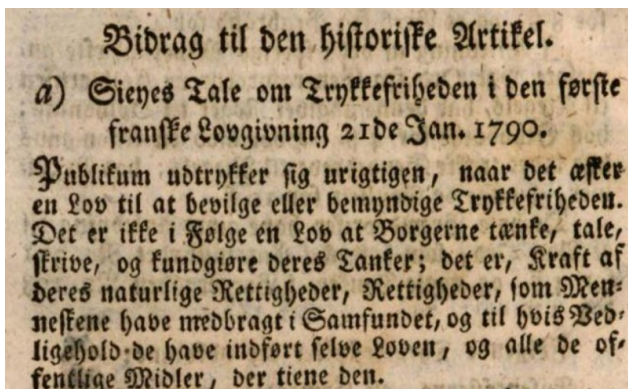

Fig 14. Faksimile fra *Minerva* okt. 1797.

«Publikum udtrykker sig urigtigen, naar det æsker (ønsker/ber om) en Lov til at bevilge eller bemyndige Trykkefriheden. Det er ikke i Følge en Lov at Borgerne tænke, tale, skrive og kundgiøre deres Tanker; det er, (i) Kraft af deres naturlige Rettigheder. Rettigheder som Menneskene have medbragt i Samfunnet, og til hvis Vedligehold de have indført selve Loven, og alle de offentlige Midler, der tiene den.»

Artikkelen var en støtte til den liberale trykkefrihetskommisjonen. Den var også et innlegg i den pågående debatten om trykkefriheten og dens grenser, der blant annet presten Birckner og professor Schlegel aktivt deltok.¹²⁵

Kronprinsen forkastet trykkefrihetskommisjonens forslag, og vedtok i stedet «Trykkefrihedsforordningen» av 27. september 1799. Forordningen forbød kritikk av forfatningen, den monarkiske regjeringsform, kongen og kongehuset.¹²⁶ På første side i «Kjøbenhavns Kongelig Adresse» kunne man mandag 30. september 1799 lese følgende korte notis:

*«27 september. Forordning som nærmere forklarer og bestemmer Trykkefrihedens Grændser».*¹²⁷

Fredag samme uke stod det i samme avis en underretning om at syv navngitte personer

«ere under Tiltale for Misbrug af Skrivefriheden». ¹²⁸

De nye bestemmelsene i trykkefrihetsforordningen hadde tilbakevirkende kraft og gjaldt også trykksaker som var utgitt før forordningen. Trykkefrihetsforordningen medførte at alle trykksaker som ikke var på mer enn 24 ark ¹²⁹ måtte sendes til myndighetene for sensur. ¹³⁰ Det ble satt forbud mot ytringer som undergravet staten og mot anonyme angrep. ¹³¹ Oppfordringer til endring av regjeringsformen eller oppstand mot kongen eller hans befalinger ble straffet med døden. Ytring av misnøye med konstitusjonen eller regjeringen medførte landsforvisning. Skriftlige angrep på regjeringens beslutninger, regjeringsmedlemmer eller embetsmenn kunne medføre fengselsstraff. Straffebestemmelsene rammet også boktrykkere og forleggere.

Et av disse forbudene hadde støtte hos mange, nemlig forbudet mot anonyme angrep i trykt skrift. Allerede menneskerettighetene slik de ble formulert under den franske revolusjon 10 år tidligere, innebar et krav om at retten til å ytre seg fritt forutsatte at man også kunne holdes ansvarlig for hva man ytret ¹³². For at et slikt ansvar skulle kunne håndheves måtte anonyme ytringer forbys. Anonyme ytringer er også i dag en utfordring i sosiale medier og i avisenes digitale kommentarfelt.

Carl Jacob fikk som birkedommer og senere som byfogd ansvar for å håndheve trykkefrihetsforordningen, herunder å kontrollere at utgitte skrifter hadde vært sendt inn til sensur. Det var ingen boktrykkere i Saxkjøbing på denne tiden, men Carl Jacob måtte uansett håndheve de nye bestemmelsene i forbindelse med omsetning av trykksaker.

De nye reglene innebar et betydelig tilbakeslag for den nokså liberale trykkefriheten man hadde hatt i Danmark-Norge siden 1784. For Carl Jacob som nå hadde begynt sin karriere som embetsmann var dette noe han måtte ta hensyn til. Som embetsmann under eneveldet måtte han være varsom med å komme med uttalelser som kunne oppfattes som kritikk mot kongen og eneveldet. Særlig gjaldt dette etter at trykkefriheten ble innskrenket.

Den 24. februar år 1800 kjøpte Carl Jacob en eiendom i Sønder Vester-gade i Saxkjøbing¹³³, med matrikel nr. 90, 91, 92 og 93. Selger var Amts Chirurgus Westkoppf. Kjøpesummen var 2600 Riksdaler Dansk Kurant. I dag er adressen Juniorsgade 23. Av skjøtet og panteprotokollen fremgår det at Carl Jacob lånte 1999 riksdaler fra sogneprest «Wichmand til Waabensted» til dette kjøpet.

Eiendommen hadde beboelseshus og uthus på til sammen 48 «Fag» (ett fag var ca. 5 fot – 1,5 meter¹³⁴). Eiendommen var på 16740 kvadrat alen som tilsvarende ca. 6700 m². Huset var åpenbart stort nok til en familie, samt kontor. Sogneprest Wichmand ble syv måneder senere Carl Jacobs svigerfar. Samtidig med huskjøpet lånte Carl Jacob 150 riksdaler av selgeren av huset med sikkerhet i et brennevinsdestilleri som ble solgt sammen med huset.

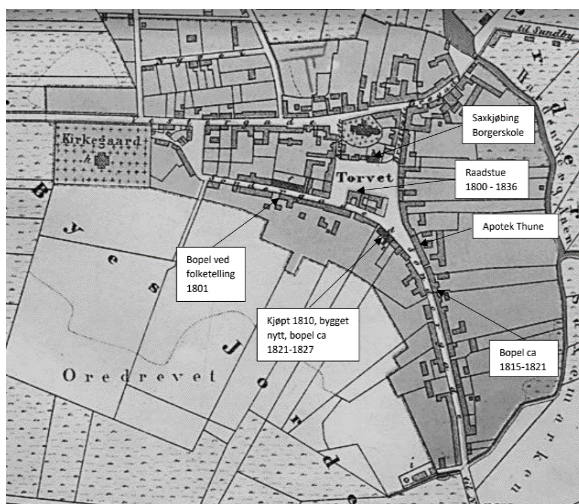

Fig 15. Kart over Saxkjøbing, med avmerket bopel, skole m.m.

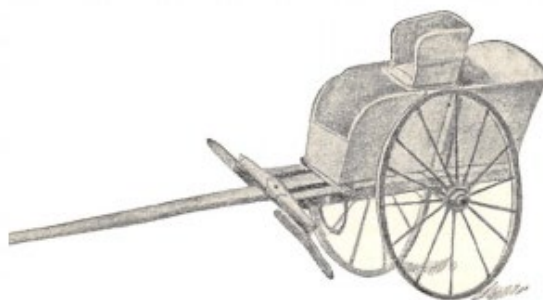
Den 8. august 1800 ble Carl Jacob utnevnt til medlem av kommisjonen som skulle se på organiseringen av laugene i Saxkjøbing. Dette var som ledd i en gjennomgang av laugenes organisering i de enkelte kjøpstedene i Danmark, igangsatt av kronprinsregent Frederik. Arbeidet var et utslag av en mer liberalistisk økonomisk politikk som var under utvikling og som endte med opphevelse av laugsvesenet i Danmark mot slutten av 1830-tallet.

Den 12. september år 1800 ble Carl Jacob utnevnt til Postmester i Saxkjøbing på Lolland.¹³⁵ Frem til 1777 hadde store deler av postforsendelsen i Danmark-Norge vært overlatt til private på kontrakt. Dette endret seg da det offentlige overtok og etablerte et statlig postvesen. For Lolland ble det også tatt initiativ til å opprette en fast postforbindelse fra

Kjøbenhavn over Lolland til Hamburg. Den nye postforbindelsen ble vedtatt ved kongelig resolusjon av 7. april 1779¹³⁶. Samme år ble det åpnet postkontor i Saxkjøbing. Postruten Rødby – Femern – Hellighafen ble innstilt i 1787, men postkontorene som hadde blitt opprettet i 1779 bestod. I forbindelse med forberedelsen av de utvidede postruter på Lolland kan man lese følgende beskrivelse fra Generalpostamtet om veiene på Lolland:

«I Lolland derimod er Vejen altid meget slet, med mange store Sten opfyldt, især mellem Nakskov og Marieboe og henimod Saxkjøbing, hvor Vejen er særdeles slet, formedelst de i Stenbroen overalt værende Huller, saa og ved Rødbye og derfra til Nakskov aldeles besværlig og farlig i Henseende til de mange store Vaader.»¹³⁷

Etter at postruten fra Rødby på Lolland til Tyskland ble nedlagt i 1787, gikk postruten fra Kjøbenhavn til Nykøbing på Falster og deretter via Saxkjøbing og Maribo til Nakskov. Helt frem til 1. juli 1802 var det bare en ukentlig postfor-sendelse fra Køben-havn til Lolland, og den foregikk med åpen hestevogn. Fra 1802 ble dette endret til to ganger i uken ved at man i tillegg fikk postforsendelse med ridende postbud og etter hvert med karjol.¹³⁸

Brevpostvogn fra Nakskov. 1842.
(Model i Dansk Post- og Telegrafmuseum).

Fig 16. Brevpostvogn (karjol) Nakskov 1842.

Postforsendelsene gikk den gang til postmesterens kontor.¹³⁹ Deretter ble det slått opp en liste over hvem som hadde fått post. Så kunne mottakerne henvende seg til postmesteren for å få brevet. Men først måtte mottakeren betale portoen for brevet. Det var nemlig mottakeren som betalte portoen, ikke avsenderen. Det var ikke helt uvanlig at mottakeren ikke ville hente posten sin fordi de hadde dårlig råd. Hvis det gjaldt re-kommanderte brev kunne dette skape ekstraarbeid for postmesteren.¹⁴⁰

Carl Jacob som både var postmester og fra 1805 også byfogd i Saxkjøbing, slo ganske sikkert opp listen over ankommet post på Rådstuen. Det er vel ikke utenkelig at han eller hans ansatte også tok med seg brev til mottagerne i distriktet når de skulle ut i distriktet i andre ærend. Hvis han utleverte posten uten å kreve portoen betalt så måtte han imidlertid dekke portoen selv i sitt oppgjør med «General-Postdirectionen». Brevmottagere som bodde langt fra postkontoret kunne også gå sammen og få en annen til å hente posten for dem, slik at ikke alle måtte bruke tid på å reise til Saxkjøbing. I Lollands Falsters Efterretninger ser vi flere ganger at postmesteren i Maribo setter inn notiser i avisen over uavhentet post.¹⁴¹ Noe tilsvarende er ikke funnet for Saxkjøbing. Årsaken til denne forskjell vet vi ikke.

Den 26. september år 1800, giftet Carl Jacob seg med Johanne Frederikke Georgine Wichmand, født 14. september 1786 i Våbensted. Hun var datter av sognepresten i Våbensted og Engestofte, Poul Wichmand og Bolette Bartholde de Wichfeldt. På grunn av Johannes unge alder (14 år ved vielsen) måtte de løse «kongebrev» (tillatelse fra kongen) for å kunne gifte seg. Av «Danske Lov» fra 1683 3-16-5 fremgår det at en kvinne må ha fylt 16 år for å kunne gifte seg. For mannen var aldersgrensen 20 år. Skulle man gifte seg før denne alderen, måtte man søke tillatelse fra kongen. Det var gjerne de velstående som søkte kongens tillatelse til å gifte seg før aldersgrensen. En grunn til det var sannsynligvis at de måtte betale penger for et slikt kongebrev. Carl Jacob og Johanne fikk sitt første barn, Bolette, 14. februar 1801. Det betyr at Johanne må ha vært gravid da de giftet seg. Det var ikke uvanlig på denne tiden at man fikk kongens tillatelse til å gifte seg når ektefolkene var for unge og de ventet barn.

Synet på moralen i Danmark-Norge hadde endret seg ganske mye siden den strengt pietistiske holdning i første halvdel av 1700-tallet. Under kongene Fredrik 4. og Christian 6. var det for eksempel forbudt å holde offentlige teaterforestillinger. Senere ble moralen preget av ideene fra opplysningstiden, og Frederik 5 (1746-1766) tillot både teater og dans.

Carl Jacob og Johanne giftet seg 12 dager etter at Johanne fylte 14 år. Som nevnt ovenfor lånte Johannes far, sogneprest Wichmand, penger til Carl Jacob til kjøp av en romslig familieeiendom i Saxkjøbing i februar 1800. Dette kan ikke forstås på annen måte enn at ekteskapet var avtalt

før februar 1800 og at de da var forlovet. Johanne var imidlertid bare 13 år da hennes far finansierte huskjøpet, og vi må kunne gå ut i fra at det var en forutsetning at ekteskapet ikke skulle fullbyrdes før etter vielsen. Når det så viste seg at Johanne var gravid før hun fylte 14 år måtte vielsen fremskyndes. Carl Jacob var 29 år og hadde gjort prestens datter gravid før hun var 14 år. Dette må vi regne med at ble sett på som en skandale i samtiden til tross for at ekteskapet var arrangert.

Fig 17. Carl Jacob og Johannes bolig i 1801, 2. hus fra venstre, foto ca 1930, ukjent fotograf.

I dag er aldersgrensen for å gifte seg 18 år, men også i dag kan det dispenseres fra denne regelen, men ikke for de under den seksuelle lavalder (15 år i Danmark og 16 år i Norge). For 200 år siden hadde man imidlertid ikke noen regler om seksuell lavalder. Hvis brudeparet var kjønnsmodne kunne de gifte seg selv om de var under datidens aldersgrense hvis de fikk kongens tillatelse i form av et kongebrev. Selv om Johanne var meget ung og ekteskapet var arrangert mellom Carl Jacob og hennes foreldre, utelukker ikke det at Carl Jacob og Johanne kan ha vært forelsket og glade i hverandre. Forelskelse var imidlertid sjeldent grunnlag for ekteskap på

den tiden. For Carl Jacob var dette ekteskapet en allianse med Johannes familie, ikke minst med den adelige grenen Wichfeldt. For Johannes familie var det også nyttig å få en familiær forbindelse med birkedommeren.

Ved folketellingen i februar 1801 bodde det 549 innbyggere i Saxkjøbing by.¹⁴² Carl Jacob og Johanne bodde med sitt første barn, Bolette, i huset i Sønder Vestergade¹⁴³. Se figur 17.¹⁴⁴

Bolette Marie ble født 14. februar 1801 i Saxkjøbing, og hun ble døpt 15. april 1801¹⁴⁵. Hun ble båret til dåpen av «Majorinde Wichfeldt» samt

«Madam Hjerrild» i Saxkjøbing. Faddere var «Major Wichfeldt», Johannes far, Hr. Landstingsfører Dill og Hr. Chirurgus Wichfeldt. Johanne var første gang i kirken etter fødselen 29. mars. Dette hadde sammenheng med at kvinner som hadde født ikke kunne gå i kirken før etter fem – seks uker. Da skulle presten ta dem imot og velsigne dem. Kvinnene ble da kalt «inngangskone»¹⁴⁶.

Av folketellingen i 1801 fremgår det videre at i tillegg til Carl Jacob, Johanne og Bolette Marie, bodde det fem personer til i husstanden. Det var Jens Ditlev på 14 år som arbeidet som skriverdreng. Han har ganske sikkert hjulpet Carl Jacob på kontoret. I husstanden bodde videre Jens Humlemann på 39 år, «karl» og Henrich Nielsen på 18 år, «dreng». De to utførte nok det meste av arbeidet på jorden, sådde, gjorde rent i fjøs og stall og hugget ved til oppvarming, matlaging og koking av vaskevann. Inne var det to «piger», Anne Marie Falk på 28 år og Karen Christensdatter på 24 år. Disse to sto for matstell, rengjøring og ølbrygging, de melket, kjernet smør, vasket, sydde og reparerte klær. Med huset fulgte drøyt 6 mål dyrket mark i tillegg til beiterettigheter på byens felles utmarker. Familien hadde sannsynligvis en hest, et par kuer, noen griser, kanskje også sauer til ullproduksjon, samt høns og gjess. For å reise rundt i sitt arbeide trengte Carl Jacob en hest til å trekke en karjol. Den dyrkede marken og husdyrene skulle skaffe familien det grunnleggende av mat i tillegg til Carl Jacobs inntekter som ble betalt i matvarer (dommerkorn). Johanne var som fru i huset forventet å skulle styre driften av huset og husholdningen innendørs. Dette var det jentene ble opplært til å gjøre. Johanne hadde ganske sikkert fått god opplæring i å drive en husholdning hjemme på prestegården. Det må likevel ha vært krevende å takle et så stort ansvar for en som bare var 14 år. Vi ser at begge tjenestepikene var godt voksne. Det var nok et valg som ble gjort for å gi Johanne erfaren hjelp i huset.

Matlagingen på begynnelsen av 1800-tallet var meget arbeidskrevende. Maten ble laget over åpen ild i en grue på kjøkkenet.¹⁴⁷ De fleste hus i Danmark hadde bakerovn i bryggerhuset. Brødet var surdeigsbrød gjerne laget av rugmel. Bare til fest laget man brød av hvete. Poteten var enda ikke blitt en vanlig del av kostholdet og kornet var den viktigste ingrediensen i kostholdet. Grøt eller velling i forskjellige former var svært vanlig. Kjøttet måtte saltes for å holde seg noe tid etter slakting. Til drikke ble det brygget øl. Hverdagsølet var ganske svakt. Melk ble

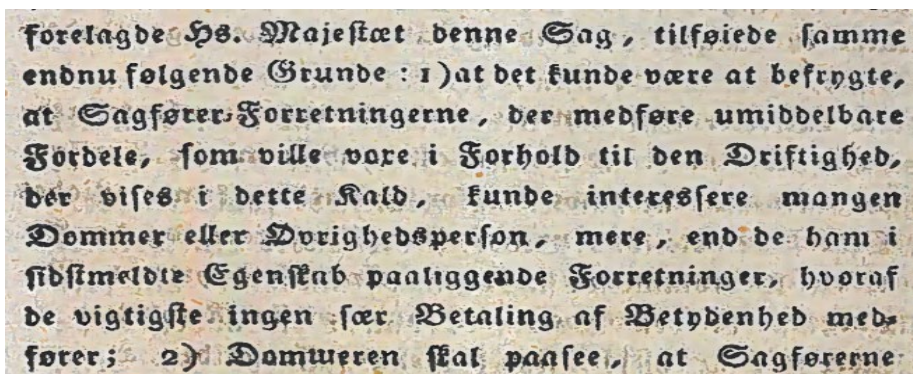
sjelden brukt til drikke, men var forbeholdt produksjon av smør og ost. Vann måtte hentes i brønn, vanligvis på torvet i byene. Det var ikke uvanlig at vannet inneholdt bakterier, og derfor drakk man sjelden ukokt vann. Vannet ble også kokt før det ble benyttet i matlagingen. I tillegg til øl var det vanlig å drikke kornbrennevin til maten. Ved kjøp av eiendommen hadde Carl Jacob fått med et brennevinsdestilleri som nok har sørget for den del av husholdningen. Maten var ofte ensidig og det var ikke uvanlig med feilernæring, særlig blant fattige. Det er vel grunn til å tro at kosten var noe mer variert hos Johanne og Carl Jacob.

Da Carl Jacob etablerte seg i Saxkjøbing, var Danmark-Norge inne i en økonomisk oppgangstid. Danmark-Norge var nøytrale i Napoleons krigen og hadde en betydelig flåte. Dette utnyttet Danmark-Norge til import av varer fra andre land og til utstrakt handel med begge sider i krigen. Dette førte til stadige konflikter, særlig med England, som til tider blokkerte havnene. I Norge førte det i perioder til vansker med å skaffe nok mat. Handelen gikk imidlertid fremdeles godt. På grunn av mistanke om at de dansk-norske skipene fraktet varer til støtte for fiendens krigføring kom det til stadige konflikter mellom de dansk-norske handelsskipene og engelske krigsskip som ville kontrollere lasten. Den 2. april 1801 angrep den engelske flåten Kjøbenhavn i det kjente «Slaget på Reden». Danske og norske sjømenn forsvarte byen og flåten. Engelskmennene måtte gi seg og det ble inngått en våpenhvile som fastslo at dansk-norske skip heretter måtte tillate kontroll med hvilke varer handelsskipene deres fraktet. Etter våpenstillstanden mellom England og det nøytrale Danmark-Norge kunne den lønnsomme handelen fortsette med begge sider i krigen.

I dette slaget var det mange danske og norske sjøfolk og soldater som døde eller ble skadet. For å hjelpe de etterlatte og de skadede tok en skuespiller ved Det Kongelige Theater, Hans Christian Knudsen initiativ til en omfattende pengeinnsamling. H.C. Knudsen reiste rundt i hele Danmark og samlet inn penger, den såkalte «Dannebrogsvalfarten». Han holdt forestillinger i store og små byer rundt om i Danmark hvor han appellerte til innbyggernes følelser og deres patriotisme. Ved disse forestillingene var det ikke fast billettpris. Tilhørerne skulle betale det de mente de hadde råd til å gi til de skadede og etterlatte etter slaget på Reden. Forestillingene var meget populære og skapte en voldsom begeistring for fedrelandet. Den 7. november 1801

holdt H.C. Knudsen forestilling i Saxkjøbing.¹⁴⁸ Kanskje satt Carl Jacob og Johanne blant publikum.

Høsten 1801 ble Carl Jacob oppnevnt som aktor for «Lollands og Falsters Landstingsret» i en sak mot skipper Christoffersen for et «Morderisk Overfald paa Told-Inspecteuren Hr. Rittmester Benzon med Følge.»¹⁴⁹ Her ser vi altså at Carl Jacob som var birkedommer i Raadsted også kunne gjøre tjeneste som anklager (aktor) ved en annen domstol. Dette har sannsynligvis sammenheng med at stillingen som birkedommer i Raadsted og postmester i Saxkjøbing, ikke var så innbringende. Mulighet til å opptre som aktor eller forsvarer ved siden av at man var dommer ble opphevet ved resolusjon 3. august 1816.¹⁵⁰ Kongen begrunnet denne innskjerpingen slik:

Forelagde Hs. Majestæt denne Sag, tilføiede samme endnu følgende Grunde : 1) at det kunde være at befrygte, at Sagfører-Forretningerne, der medføre umiddelbare Fordelte, som ville være i Forhold til den Driftighed, der vises i dette Kald, kunde interessere mangen Dommer eller Dyrighedsperson, mere, end de ham i sidstmeldte Egenkab paaliggende Forretninger, hvoraf de vigtigste ingen sær Betaling af Betydenhed medfører; 2) Dommeren skal påsee, at Sagførerne

Figur 18. Collegial-Tidende 1816 side 542

Kongen var altså bekymret for at dommerne kunne bli mer interessert i å være sakfører enn dommer av økonomiske grunner. Dette hadde sammenheng med at mange av dommerens oppgaver var ulønnet. Kongens synspunkt viser at avlønningen av dommere, skrivere og fogder ble ansett som relativt dårlig.

Saxkjøbing var ved folketellingen i 1801 en relativt liten by med 549 innbyggere, og skulle byen få del i de gode økonomiske tidene måtte man få sving på handelen. De tre nærmeste byene var Nykøbing på Falster med 1079 innbyggere, Maribo med 686 innbyggere og Nysted med 690 innbyggere.¹⁵¹ På denne tiden var det store vanskeligheter med inn- og utskipping av varer i Saxkjøbing. Saxkjøbings havn lå en og en halv

km opp langs elven. På grunn av dårlig vedlikehold var det vanskelig selv for en pram å komme seg til havnen. For kjøpmennene i byen førte dette til at varene måtte transporteres landeveien til og fra havnen ved Oreby.

I år 1800 foreslo en lokal havnekommissjon at man skulle begynne å mudre opp elven til Saxkjøbing, slik at varer kunne fraktes med prammer helt frem til byen. Arbeidet skulle finansieres ved å kreve en avgift av kjøpmennene som benyttet elven til transport. Avgiften viste seg imidlertid å bli så høy at det heller lønnet seg å transportere varene landeveien til andre havner. Videre arbeid med oppmudring av elven lot derfor vente på seg.¹⁵²

Den 6. februar 1802 fikk Johanne og Carl Jacob sitt andre barn, en gutt. Han ble døpt 14. mai 1802 i Saxkjøbing¹⁵³ og fikk navnet Paul Ernst Wilhelm Hartmann, oppkalt etter både sin morfar og sin farfar. Johannes mor og søster bar ham til dåpen. Faddere var Hr. Inspektør Sparre, Hr. Jens Carlsdorff og Hr. Jens Lund. Det står videre at første gang Johanne var i kirken etter fødselen var 11. april¹⁵⁴. Han ble født under ett år etter at storesøsteren Bolette Marie ble født. Det må ha vært en påkjenning for Johanne med to fødsler så kort tid etter hverandre.

I løpet av de kommende årene skulle baron Christian Heinrich August Hardenberg-Reventlow få stadig flere gods og eiendommer på Lolland, bl.a. godset Nielstrup vest for Saxkjøbing. Carl Jacob ble utnevnt til birkedommer og birkeskriver på de nye godsene som baron Hardenberg-Reventlow kjøpte opp, etter hvert som embetene ble ledige.

Den 1. april 1803 blev Carl Jacob utnevnt til birkeskriver i Radsted Birk¹⁵⁵ og 23. desember 1803 ble han utnevnt til birkedommer og birkeskriver ved Stamhuset Nielstrup Birk¹⁵⁶.

Baron Christian Heinrich August Hardenberg-Reventlow var født i 1775. Han var altså 4 år yngre enn Carl Jacob. Han arvet godset Krenkerup i 1793, da hans mor Juliane Frederikke Christiane Reventlow døde (foreldrene ble skilt i 1788). Han var da 18 år. Det kan synes som det har utviklet seg en viss tillit mellom baronen og Carl Jacob. Dette var nok årsaken til at Carl Jacob fikk embeter ved flere av Hardenberg-Reventlows gods.

Den 26. august 1803 fikk Johanne og Carl Jacob sitt tredje barn. Han ble døpt 9. september 1803 og fikk navnet Christian Hinrich August. Han ble båret til dåpen av frøken Lehn og jomfru Holm. Faddere var baron Christian Heinrich August Hardenberg-Reventlow, Inspektør Møller og Johannes' far.¹⁵⁷ Vi må kunne legge til grunn at gutten ble oppkalt etter baronen. Johanne var ikke med i kirken fordi hun ennå ikke hadde hatt sin første kirkegang etter fødselen.¹⁵⁸ Johanne hadde nå født tre barn på to og et halvt år.

I årene som fulgte ble Carl Jacob utnevnt til flere embeter. Noen av embetene var i adelige birkeretter og noen var i herredsretter, jf. ovenfor på side 16. Dette var på den tid en vanlig måte å gjøre karriere. Inntektene en embetsmann hadde kom delvis fra fast lønn og delvis fra avgifter (sportler) som man måtte betale for at embetsmannen skulle utføre forskjellige oppgaver. Normalt mottok embetsmenn også naturalia som innbyggerne måtte betale en gang i året, såkalt «dommerkorn». Når embetsmannen fikk flere embeter økte inntektene.

På denne tiden var det slik at man ikke skilte mellom embetsmannens private økonomi og embetets økonomi. Alle embetsmannens inntekter enten de var fast lønn, sportler, eller var inntekt fra salg av korn fra egen jord og alle hans utgifter enten det var til kontor, embetsreiser, lønn til vektere, skriver og fullmektig eller husholdningsutgifter, gikk inn og ut av samme «kasse». Til gjengjeld var embetsmannen personlig ansvarlig for alle omkostninger og all gjeld som embetet opparbeidet seg.

Den 24. mai 1805 ble Carl Jacob utnevnt til byfogd og byskriver i Saxkjøbing.¹⁵⁹

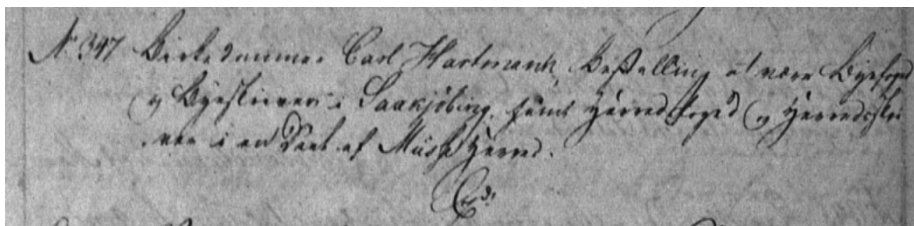

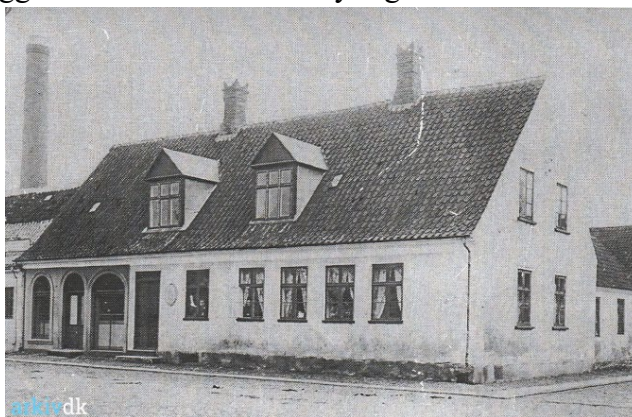
Fig 19. Kopi av protokoll med «bestilling» (utnevning) av Carl Jacob som byfogd og byskriver i Saxkjøbing.

«N 347 Birkedommer Carl Hartmann, bestalling at være Byefoged og Byeskriver i Saxkjøbing, samt Herredsfoged og Herredsskriver i en Deel af Musse Herred.

C7»

Saxkjøbing var en del av en rettskrets som bestod av Saxkjøbing kjøbstad og landdistrikt, og deler av Musse herred. Frem til 1802 hadde tinghuset i denne rettskretsen ligget i Slemminge, omtrent 6 km syd for Saxkjøbing. Dette året ble rettskretsens tinghus flyttet til Saxkjøbing, slik at tinghuset ble liggende samme sted som bytinget¹⁶⁰.

I figur 20 ser vi et fotografi av bygningen som huset «Raadstuen i Saxkjøbing» fra 1801 - 1838. Den lå på torvet.¹⁶¹ Her hadde Carl Jacob sitt kontor som byfogd, byskriver og postmester.

Byfogdens og byskriverens arbeidsoppgaver den gang bestod i å være dommer, gjennomføre skifte ved dødsfall eller konkurs, avholde tvangsauksjoner samt sørge for tinglysning. Han hadde også oppgaver som i dag ligger til politiet, slik som å etterforske forbrytelser og ha ansvar for arresten. Byfogden hadde også vektere ansatt som arbeidet for ham. Dette var forløperen for senere tids politikonstabler. I lokalavisen fra 1812 ser vi at Carl Jacob har rykket inn en utlysning av en «Vægterplads».¹⁶²

I den lokale pressen finner vi spor etter Carl Jacobs arbeidsoppgaver. De fleste notisene som omhandler ham, gjelder bekjentgjørelser av tid og sted for auksjoner, innkallinger til skifte etter dødsfall, eller utlysning av anbudsinnbydelser på kongens vegne. Dette kunne typisk være i forbindelse med at offentlige bygninger eller anlegg skulle repareres eller bygges om.

I figur 21 ser vi bilde av Saxkjøbings vektertromme fra 1750, som nok har vært plassert i Rådstuen der Carl Jacob hadde kontor¹⁶³. Vektertrommen ble benyttet av vekterne på deres runder i byen når de ropte ut hva klokken var. Tiden kunne vekterne se fra Rådstuen når de kikket opp på kirketårnet. Frem til 1893 ble klokken stilt slik at den viste 12 når solen stod høyest på himmelen¹⁶⁴. Det førte til at hver by hadde sin egen lokaltid. For oss høres dette ganske forvirrende ut, men for mer enn 200 år siden hadde det ikke så stor betydning for den som var i Saxkjøbing at tiden lå litt foran tiden i for eksempel Maribo som lå tre kvarters vei unna for den som kjørte hest og vogn.

Fig 21. Saxkjøbings Vægtertromme fra 1750. Foto ca 1915, ukjent fotograf.

Tårnuret i Saxkjøbing kirke var fra 1692, og slo «alene fuldslag, ej kvarterslag»¹⁶⁵. Dette betyr at uret bare slo hver hele time, ikke hvert kvarter. Vi vet at Rådstuen hadde hatt en klokke som var utlånt fra kirken i Saxkjøbing allerede i 1743.¹⁶⁶ Den gamle Rådstuen brant i år 1800, og med mindre klokken hadde blitt ødelagt i brannen må vi anta at klokken hang også i den nye Rådstuen fra 1801. Klokken kunne benyttes som alarmklokke, for eksempel ved brann.

Den 24. februar 1806 blir Johanne og Carl Jacobs fjerde barn født. Barnet ble døpt 13. juni 1806 i Saxkjøbing og får navnet Otto Ditlev.¹⁶⁷ Han ble båret til dåpen av Madame Seidelin og Johannes' far. Faddere var Kjøbmand Jørgen Hansen, Hr. Thune og forvalter Oxembøl. Johanne hadde sin første kirkegang etter fødselen 7. april.¹⁶⁸

Flåteranet – alliansen med Napoleon.

I 1806 innførte Napoleon en blokada av England (de britiske øyer). Som nøytrale var ikke Danmark-Norge omfattet av denne fastlandsblokaden. Blokaden førte imidlertid til et sterkt press fra både Frankrike og England mot Danmark-Norge. Napoleon ønsket å stanse all handel og kommunikasjon med England mens England fryktet at Napoleon skulle bruke den dansk-norske flåten til å invadere England.¹⁶⁹ Det endte med at den engelske flåten og engelsk infanteri angrep Kjøbenhavn den 2. september 1807. Byen ble beskyttet med kanoner og raketter. Danmark-Norge ble tvunget til å kapitulere og måtte gi fra seg flåten, det såkalte «Flåteranet». Dette førte til at Danmark-Norge den 31. oktober 1807 sluttet seg til Frankrike og kom i krig med England og Sverige. Dermed ble det slutt på den lønnsomme handelen som hadde vært mulig som nøytral stat og man fikk økonomiske nedgangstider. England blokkerte dansk-norske havner og i Norge ble det etter kort tid matmangel og etter hvert hungersnød. I både den danske og den norske delen av riket så man en voldsom inflasjon, og vareprisene økte meget mer enn lønningene. I tillegg kom det til krigshandlinger og trefninger med både engelske skip og svenske tropper. Den 19. oktober 1808 ser vi innrykket i avisen en bekjentgjørelse om pengeinnsamling til soldater i Norge, deres enker og barn¹⁷⁰.

Til Committeeen for frivillige Bidrag, til
Opmuntring for de norske Krigere og
til Understøttelse for deres Enker og
Børn, ere indkomne følgende Sub-
scriptioner, til den 12te August.

I avisen stod det at «Byefoged Hartmann» ga ti riksdaler til denne innsamlingen¹⁷¹.

Kong Fredrik 6. hadde under det engelske angrepet på Kjøbenhavn oppholdt seg sammen med arméen ved Kiel i Holsten. Befolkningen var meget kritisk til kongens opptreden og hans popularitet sank så kraftig at det var bekymring for at folk skulle gjøre opprør.¹⁷² Som en følge av at Danmark-Norge sluttet seg til Frankrike måtte Danmark-Norge delta i Frankrikes kontinentale blokada av England. Det innebar blant annet at verken varer eller post skulle sendes til eller mottas fra England. Dette

førte til en gjennomgripende tollkontroll og brevsensur¹⁷³. Fra 1799 hadde det vært forhåndssensur av trykte skrifter, men nå ble sensur også gjennomført for private brev. All post kunne åpnes og gjennomleses. Etter hvert skulle det vise seg at denne brevsensuren utviklet seg til noe mer enn kontroll av posten til og fra England. Den ble en måte å kontrollere innbyggernes tanker om den eneveldige kongen og hans styre.

En viktig forutsetning for at brevsensuren skulle være effektiv var at brev ikke ble sendt via private kurerer utenom postvesenets kontroll. Den 12. oktober 1807 fikk «Generaltoldkammeret» ansvar for å sikre at «ingen rejsende, passagerer eller skipperer i almindelighed medfører breve».¹⁷⁴ Dette gjaldt særlig reisende til og fra utlandet. Det ble iverksatt undersøkelser med bruk av spioner og agenter for å avdekke ulovlige kurerer. I februar 1812 ble premierløytnant Carl Ewald sendt til Kiel for å undersøke en mulig kurerrute til utlandet. Han kunne bekrefte at det fantes en slik kurerrute for transport av post over Lolland til Hamburg. Til tross for at det var iverksatt en intensiv overvåkning av reisende på Lolland hadde det altså ikke gitt resultater. Antagelig hadde alle aktørene gått i skjul. Det var konkrete mistanker mot en «linnedhandler» fra Lolland. Ewald fikk via sine agenter satt ut et rykte om at han ønsket å få fraktet et brev til England, og at han betalte godt. Hans plan var selvfølgelig å avsløre den hemmelige kurerruten.¹⁷⁵ Denne hendelsen viser hvordan det ble brukt både «politispioner» og politiprovokatører på den tiden, også på Lolland. At brevsensuren i disse årene også rammet Lolland ser vi også i Rigsarkivet der det ligger brev som ble konfiskert på denne tiden og som var adressert til personer på Lolland. I boken «Brudte segl» av Sune Christian Pedersen, finner vi et eksempel på et konfiskert brev som er adressert til «Svend Lars Hansen» i Saxkjøbing.¹⁷⁶ Om «Svend» var et navn eller en tittel vet vi ikke.

Håndhevelse av trykkefrihetsforordningen og kontrollen med datidens sensur, var sannsynligvis ikke noen tidkrevende oppgave for Carl Jacob. Det ble nemlig ikke utgitt aviser eller magasiner i hans embetskrets. Derfor var det bare videresalg av slike skrifter Carl Jacob hadde ansvar for å kontrollere. I et reskript fra Danske kanselli 14. november 1807 ble det innskjerpet overfor alle embetsmenn at de hadde plikt til å sensurere alle periodiske blad og at de ikke skulle tillate noe som kunne svekke den offentlige tillit¹⁷⁷. Ytterligere innskjerpinger kom i 1808.

Som postmester og byfogd i Saxkjøbing måtte Carl Jacob også håndheve postmonopolet og hindre postforsendelser til utlandet. I en forordning av 4. desember 1807 ble det forbudt for postmesterne å ta imot brev som var adressert til utlandet, hvis det ikke var påført et stempel som viste at det var godkjent av politimyndighetene.¹⁷⁸ Det betød at Carl Jacob som postmester ikke kunne ta imot et brev som skulle til utlandet. Han måtte først åpne brevet i kraft av sin stilling som byfogd og kontrollere at det var lovlig å sende til utlandet. Hvis brevet inneholdt noe som kunne være koder var det ulovlig og da måtte han destruere brevet i avsenderens påsyn. Hvis brevet ikke inneholdt noe ulovlig påførte han brevet et stempel som viste at det var kontrollert og at det var lovlig å sende det utenlands. Deretter kunne han som postmester legge brevet i postsekken.

I tillegg til kontroll med brev måtte Carl Jacob også forsøke å avdekke kuréer som fraktet post utenom postvesenet. Særlig gjaldt det i områder ved kysten der kuréene nokså enkelt kunne sende posten med båt til utlandet. Carl Jacobs embetskrets omfattet flere større og mindre havner og kyststrekninger som kunne være utgangspunkt for smugling av post til utlandet. Bruken av politispioner og politiprovokatører var byfogden og postmesteren mest sannsynlig ikke kjent med i detalj, selv om han nok var kjent med at den type overvåkning fant sted. Carl Jacob måtte derfor passe på at han ikke ble mistenkt for å ikke være påpasselig nok i sin kontroll. Tolv år etter at Carl Jacob hadde studert under Schlegel og Collett som jo støttet trykkefriheten, hadde han altså selv ansvar for å håndheve en streng kontroll med innbyggernes trykkefrihet, skrivefrihet og utføre brevsensur.

I tiden etter Flåteranet i 1807 forverret den økonomiske situasjonen seg dramatisk. Prisen på rug økte til det tredobbelte¹⁷⁹. I 1807 kostet 100 riksdaler «Hamburger Banco»¹⁸⁰ 145 riksdaler dansk kurant, mens i 1812 hadde verdien av danske riksdaler sunket så mye at det kostet 1680 riksdaler dansk kurant for 100 riksdaler «Hamburger Banco»¹⁸¹ (8,6% av verdien i 1807). Seddelkursen hadde sunket til 7% av pålydende. I januar 1813 gikk den dansk-norske stat konkurs, den såkalte «Statsbanke rotten».

Selv om Danmark-Norge hadde mistet de fleste av sine skip i Flåteranet i 1807, ble krigen mot England likevel i hovedsak ført til sjøs. Kong Frederik 6. ga kaperbrev til de danske og norske skipene som ønsket det,

det vil si at de fikk rett til å opptre som private krigsskip og erobre fiendens skip. Dette fikk mange privatpersoner til å gå sammen om å utstyre slike kaperskip. På grunn av mangel på skip ble det også bygget store robåter med kanoner og matroser utstyrt med skytevåpen og stikk- eller huggvåpen.

Engelske skip som seilte til eller fra Østersjøen seilte stort sett gjennom Storebælt, sundet mellom Sjælland og Fyn, og lengre syd mellom Langeland og Lolland. Dette ga gode muligheter for kanonbåtene til å kapre engelske skip som lå vindstille eller hadde lite vind. Slike trefninger førte ofte til sårede og døde, som ble bragt i land i nærmeste havn. Våren 1809 ble det derfor besluttet opprettet et militært sykehus i Saxkjøbing. I «Lollands og Falsters Efterretninger» rykket Carl Jacob inn en bekjentgjørelse 16. mai 1809 hvor han innhentet tilbud på 80 senger med utstyr til sykehuset. Om sengeklærne var «gamle og brukte eller slitte, siger intet, naar de kand befindes brugbare»¹⁸². I avisen finner vi regelmessige meddelelser om antall syke og døde ved det militære sykehuset i Saxkjøbing¹⁸³. Det høye antall døde førte til at man måtte anlegge en ny kirkegård i Saxkjøbing, rett vest for Gåsetorvet.

Den 20. mai 1809 ble Johanne og Carl Jacobs femte barn født i Saxkjøbing. Han ble døpt 31. desember 1809¹⁸⁴ og fikk navnet Carl. Han ble båret til dåpen av Madame Kraglund og Jomfru Seidelin. Faddere var Pastor Harder, Inspektør Ehrenreich på Krenkerup, Hr Chirurgus Schov, Consumptions-Inspektør Schougaard og Hr Apothekar Thune. Johanne hadde hatt sin første kirkegang etter fødselen 4. søndag etter pinsen¹⁸⁵.

I perioden 10. til 13. september 1809 var Kong Frederik 6. på Lolland. Han hadde overtatt tronen etter sin far i mars året før. I avisene¹⁸⁶ kan vi lese at han besøkte enkelte militære forlegninger samt at han besøkte godsene Christianssæde og Pederstrup som begge var eiet av statsminister Christian Ditlev Frederik Reventlow. Kongen passerte også gjennom noen av kjøpstedene. Det fremgår ikke om han besøkte Saxkjøbing eller det militære hospitalet der. Carl Jacob og Johannes oldebarn Julius Frederik Georg Poul Hartmann¹⁸⁷ har imidlertid i sine «Optegnelser» om familien, gjengitt en historie om at Johanne trakterte kongen med «Hvedekage med Rullepølse og dertil en god Saxkjøbing Snaps». Han har også oppgitt at dette skal ha vært omtalt i lokalavisen i 1809. Jeg har ikke funnet noen kilder som omtaler episoden, men i Lolland Falster

Stifts-Tidende 15. september 1809 står det at det ble servert «Hvedekage» og «Snaps» da kongen besøkte Christianssæde. Det er godt mulig at man på Christianssæde, hvor godseieren Reventlow ikke bodde fast og derfor ganske sikkert hadde begrenset med ansatte til matlaging og servering, ba om hjelp fra gods og herregårder som ikke var ukjent med den «etiquette» som var forventet når kongen skulle komme på besøk. Johanne var oppvokst på prestegården i Våbensted og hadde nok deltatt i selskapelighet i sin mors adelige familie på Engestofte. Hun var ganske sikkert ønsket velkommen til å bistå ved tilstelningen på godset Christianssæde, når kongen skulle komme på besøk.

Den 22. januar 1810 ble Carl Jacob utnevnt til Birkedommer i Christiansholm, Fugelsang og Prierskov Birker.¹⁸⁸ Carl Jacobs embetsdistrikt strakte seg nå fra nordkysten til sydkysten av Lolland. Hver rettskrets (birk) skulle ha en fast tingdag i uken. Carl Jacob hadde nok en hektisk arbeidsuke i og med at han holdt ting hver dag på forskjellige tingsteder. Carl Jacob må ha ansatt en eller flere fullmektiger som bistod ham i arbeidet.

Johanne og Carl Jacobs fjerde barn, Otto Ditlev, døde 8. juli 1810 i Vaabensted, begravet 14. juli 1810 Vaabensted¹⁸⁹. Det fremgår av kirkeboken at Johannes foreldre, sogneprest Paul Wichmand og Bolette Wichfeldt hadde tatt til seg Otto Ditlev. Vi vet ikke når det skjedde. Det er kanskje ikke helt utenkelig at det har skjedd før det femte barnet, Carl, ble født våren 1809. Hos sin morfar og mormor bodde Otto Ditlev sammen med sin onkel Hans, som var to år eldre enn Otto Ditlev selv.

I den økonomisk vanskelige tiden etter Flåteranet kjøpte Carl Jacob 18. desember 1810 en eiendom med matrikkel nr 74 i Saxkjøbing¹⁹⁰. Denne eiendommen lå helt øverst i Søndergade, tett opp mot torvet. På denne eiendommen oppførte han først 10 år senere familiens nye bolig. Det er rimelig å anta at det var den voldsomme inflasjonen og økede omkostninger knyttet til et slikt byggeprosjekt som var årsak til at det tok lang tid før huset ble bygd. Huset stod først ferdig i 1821.

I løpet av 1700-tallet hadde det skjedd store forandringer i skolevesenet. I Danmark-Norge ble det i 1736 innført konfirmasjon og konfirmasjonsundervisning. I 1739 ble det også opprettet en allmueskole som skulle sørge for at barna fikk undervisning i religionskunnskap og lesing. Barn

fra mer velstående familier fikk ytterligere undervisning, først og fremst i skriving og regning, kanskje også fremmedspråk.

I Saxkjøbing hadde man tidligere hatt latinskole. Senere ble det etablert en såkalt Borgerskole. Tidlig på 1800-tallet iverksatte man en betydelig modernisering av skolevesenet i Danmark. Ved lov om «almueskolevesenet» av 29. juli 1814, ble det innført en alminnelig undervisningsplikt for alle barn fra de var 7 år til de ble konfirmert. Det var imidlertid bare skolegang annenhver dag. De andre dagene måtte barna arbeide hjemme¹⁹¹. På Sjælland, Fyn og Lolland-Falster var denne ordningen delvis innført allerede i 1806¹⁹². Ordningen innebar en stor forandring og medførte at kunnskapsnivået blant den vanlige befolkning økte betraktelig i tiårene som fulgte.

Det er få opplysninger om hva slags skolegang barna i familien Hartmann fikk. Da familiens nest eldste barn, Paul, søkte om å få ta eksamen som farmasøyt i 1820, stod det i eksamensprotokollen at han hadde gått på Saxkjøbing Borgerskole¹⁹³. Han hadde i tillegg fått undervisning av privatlærer før han som tiåring begynte i lære hos apoteker Thune i Saxkjøbing.

Fig 22. Saxkjøbing Borgerskole til høyre, vannpumpen sees i midten av den lille lund. Foto ca 1885, ukjent fotograf.

Vi må kunne regne med at også de andre barna i familien fikk tilsvarende undervisning. Guttene gikk i gutteklasser og pikene i pikeklasser. Ved konfirmasjonen på denne tiden ble barna eksaminert i religionskunnskap og lesing. Noen av barna fikk også opplæring i skriving og regning. Vi må også regne med at Carl Jacob og Johannes barn fikk undervisning i tysk og historie av en privatlærer.

På begynnelsen av 1800-tallet opplevde man flere koppepidemier i Danmark-Norge. Av den grunn ble det vanligere å vaksinere mot kopper. I tidligere tider var det først og fremst de velstående som hadde mulighet til å bli vaksinert. Den 3. april 1810 ble det innført en vaksinasjonslov¹⁹⁴. Loven krevet at de som skulle gå på skole, konfirmeres, gifte seg eller begynne i lære skulle oppfordres til å vaksinere seg, med mindre de kunne fremvise attest for at de allerede var vaksinert mot kopper. I praksis var det etter hvert ingen som ble konfirmert eller fikk arbeid hvis de ikke var vaksinert mot kopper. Det fremgår av kirkeboken at barna i familien Hartmann var vaksinert mot kopper før konfirmasjon. Vi ser i lokalavisen «Lolland Falsters Efterretninger» 4. juli 1809 en notis fra «Stifts-Physikus¹⁹⁵ i Lolland og Falster» om at de som ønsket å bli vaksinert kunne melde seg hos ham i Mariboe¹⁹⁶. Tre uker senere ser vi i samme avis en notis fra «Stifts-Physikus» der det står¹⁹⁷:

*«Til Beroligelse for alle dem, det Rygte, at forhen vaccinerede Børn i Schør-
ringe Bye i denne Tid skulde have havt Børnekopperne, mueligt er kommet
for Øren, tilkendegiver jeg herved paa Embedsvegne, at disse kopper ikke
vare andet end Vandkopper, hvilken ubetydelige Sygdom enhver der har
havt endog de slemmeste Børnekopper, ikke kan ansee sig befriet for.
Vaccinationen har for længe siden staaet sin Prøve, saa at sikkert Ingen,
der har havt ægte Koekopper, nogensinde vil faa de saa farlige Børne-
kopper.*

Mariboe den 15 Juli 1809.

*Bræstrup
Dr. Medic. Stifts-Physicus.»*

Denne notisen forteller oss at vaksineskepsis forekom også den gang. Mange var engstelige for vaksinen. Et utbrudd av vannkopper kort tid etter at det hadde vært gjennomført koppevaksinasjon, førte altså til rykter om at vaksinasjonen ikke virket. Avisnotisen fra «Stifts-Physikus» var ment å berolige befolkningen om at koppevaksinasjonen likevel virket mot de «farlige Børnekopper».

Høsten 1811 arresterte Carl Jacob en mann som het Johannes Sock (48 år) og Anne Margrethe Lorentzdatter (24 år). Johannes Sock hadde forsøkt å ta livet av sin kone for å kunne gifte seg med tjenestepiken Anne Margrethe Lorentzdatter. Lørdag 7. september sa Anne Margrethe til Johannes at han nå måtte «giøre Ende paa det Aftalte». Senere samme natt

gikk Johannes opp til sin kone og kvalte henne inntil han trodde hun var død. Heldigvis hadde konen bare besvimt.

Saksbehandlingen var rask, og ved «Lollands Musseherreds Ret» ble det 23. november 1811 avsagt dom i saken. Dommer Hartmann avsa slik dom:

«Arrestanten bør have forbrudt sit Liv og Arrestantinden at hensættes i Møens Tugt og Forbedringshuus sin Livstid.»

Mannen ble altså dømt til døden og kvinnen til livsvarig tukthus. Dommen ble opprettholdt av Landsoverretten 23. januar 1812 og av Høyesterett 9. mars 1812¹⁹⁸. Førstvoterende i Høyesterett var den kjente juristen Ørsted som mente at straffen burde være så streng på grunn av forbryterens «onde Hensigt», selv om offeret overlevde. Flertallet av dommerne i Høyesterett var enig med Ørsted. Fordi konen overlevde slapp han tilleggsstraffene som innebar bruk av glødende tenger og avhugging av hånden.

Som vi ser, var altså Carl Jacob ansvarlig for etterforskningen og deretter var han dommer i saken i første instans. Saken ble behandlet i Landsoverretten og Høyesterett før dommen ble endelig. I tillegg skulle alle dødsdommer forelegges Kongen, som kunne omgjøre straffen. I dagens samfunn, der rettsikkerhet er svært høyt prioritert, er en ordning der samme person er ansvarlig både for etterforskning og domsavsigelse, utenkelig. Men under eneveldet for over 200 år siden hvor all makt lå til kongen, hadde idéen om at fordeling av makt motvirket inhabilitet og misbruk ikke fått gjennomslag. Kongen hadde all makt, og kunne gi makten videre til sine embetsmenn når han ønsket det.

Vi vet ikke om dødsstraffen ble fullbyrdet i denne saken, eller om den ble omgjort til livsvarig fengsel av kongen ved benådning. Om Anne Margrethe Lorentzdatter vet vi bare at hun døde i tukthuset i København 24. mars 1814.¹⁹⁹

Den 21. oktober 1811 oppdaget «Gaardmand Peter Sørensen Ram» at noen hadde forsøkt å sette fyr på hans eiendom i landsbyen Refshale, like sydøst for Maribo. Noen hadde plassert glør oppunder takskjegget på huset hans, og byfogd Hartmann ble varslet. Carl Jacob iverksatte

undersøkelser og forhørte flere personer, uten å finne ut hvem som hadde forsøkt å sette fyr på gården.

Fjorten dager senere, 3. november om formiddagen, brant gården ned. Brannen begynte i stallen og det var stor fare for at brannen skulle spre seg til de andre husene i landsbyen. Hele landsbyen hjalp til med slukkearbeidet. Alle som hadde hest og vogn kjørte vann til brannmannskapene fra Maribo. Brannmannskapene fra Engestofte, Søeholt og Saxkjøbing kom også til med sine brannsprøyter. Brannmennene og de øvrige som hadde hjulpet til med å redde landsbyen og slukke brannen ble servert øl og brennevin av «Frue-Oberstlieutenantinde von Wichfeldt»²⁰⁰. Det fremgår ikke av kildene om brannstiftelsen ble oppklart og vi antar at det betyr at gjerningsmannen ikke ble funnet.

Dommen mot Johannes Sock og Anne Margrethe Lorentzdatter avspeiler et samfunn med strenge straffer. Det var imidlertid mange saker som ikke ble oppklart. Kunnskap om etterforskning tidlig på 1800-tallet var ikke særlig utviklet. Det fantes ikke mulighet for å fremskaffe tekniske bevis som fingeravtrykk, undersøkelse av blodtyper og lignende. Byfogden og byens vektere var avhengige av lokalkunnskap, kjennskap til byene og landsbyenes innbyggere, samt kunnskap om det var fremmede i området. Ofte var de avhengig av at befolkningen selv stod frem med vitneopplysninger.

Dette medførte blant annet at det var ganske vanlig at byfogden utlovet en «douseur» altså en pengepremie, til den som kom med opplysninger som førte til pågripelse av gjerningsmannen. Et eksempel finner vi i «Lolland og Falsters Efterretninger», hvor Carl Jacob rykket inn en bekjentgjørelse hvor vi kan se at han utlovet en pengepremie på 25 Rigsbankdaler for sikre opplysninger om hvem som hadde begått et drap. Han lover til og med at den som kunne gi slike opplysninger skulle slippe å få sitt navn oppgitt i saken.²⁰¹ Dette

Fig 23. Utlovet dusør for å oppklare drap.

siste betyr at dommeren kunne ta hensyn til hemmelige vitneforklaringer, altså forklaringer som den tiltalte ikke fikk kjennskap til og derfor heller ikke kunne forsvare seg mot.

Den 25. september 1812 finner vi en notis i «Lolland og Falsters Efterretninger» hvor det fremgår at det ble avholdt en konkurranse i «Fugleskydning» i Saxejøbing 21. september samme år. «Fugleskydning» var en gammel tradisjon fra middelalderen, hvor det ble arrangert skytekonkurranser for å gjøre innbyggerne bedre i stand til å forsvare byen mot angrep. I middelalderen skjøt man med armbrøst, men etter hvert brukte man kruttvåpen.

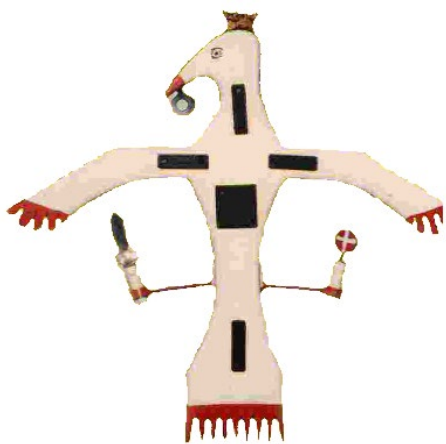

Fig 24. Blink til «fugleskydning», illustrasjonsbilde fra *dfb-holstebro.dk*.

Tidlig på 1800-tallet var det vanlig å benytte glattboret munnladningsgevær. Man ladet geværet ved å helle krutt ned i løpet og deretter skyve en kule med en liten tøybit rundt, ned i løpet. Kruttet ble antent av en flintlås som ble utløst når skytteren trakk av. Skytterne skjøt på en målskive av tre, som så ut som en fugl. Fuglen ble ofte omtalt som «papegøyen». Det ble utlovet premier, gjerne gjenstander av sølv, til den som traff forskjellige punkter på fuglen. Disse punktene var kronen, ringen, eplet, septeret, halsen, halen, høyre vinge, venstre vinge og brystet. For å delta måtte man betale en kontingent. Den som hadde betalt for å delta, kunne skyte selv eller overlate til en annen å skyte for seg. Vi vet ikke når man begynte med fugleskyting i Saxejøbing. Det ble imidlertid vanligere med slike skytekonkurranser etter Flåteranet i 1807.

I lokalavisen fra 25. september 1812 kan vi lese at «Byefoged Hartmann» fikk «en Gevinst med Sølvkrudtmaal for Scepteret». Det er ikke opplyst at en annen skjøt for ham, slik som det står i tilknytning til enkelte andre vinnere. Dette betyr at det var Carl Jacob selv som skjøt blink²⁰². Det er grunn til å tro at Carl Jacob var en habil skytter. Selv om

hans far Wilhelm døde like før Carl Jacob ble 13 år, må vi gå ut i fra at Wilhelm hadde lært sin sønn litt om håndtering av våpen. Wilhelm hadde jo vært jeger da han kom til Danmark, og ble som kjent senere skogfogd i Roelykke på Lolland.

I januar 1813 hadde inflasjonen i Danmark-Norge blitt så høy at verdien av pengesedlene bare utgjorde 6% av opprinnelig verdi. Staten opprettet «Rigsbanken» og innførte en ny valuta, riksbankdaler.²⁰³ Innføringen av den nye valutaen var en følge av de økonomiske nedgangstidene under Napoleonskrigen og ble omtalt som «Statsbankerotten». I Danske stats-tidender for 4. januar 1813 finner vi innrykket en oversikt over alle de som bidro til å avhjelpe statens vanskelige økonomiske situasjon ved å sende inn sine uniforms «Epauletter». Epålettene var pynt på skulderen på embetsuniformene og var laget av gulltråd. Carl Jacob sendte også inn epåletter som han hadde til sin byfogd-uniform.²⁰⁴

Den 11. mai 1813 ble Carl Jacob utnevnt til «Virkelig Cancellieraad».²⁰⁵ Utnevnelsen ble gjengitt i lokalavisen 25. mai 1813.²⁰⁶ Dette var en rent «honorær tittel» som kunne tildeles som en æresbevisning fordi man hadde gjort noe storartet, eller den kunne kjøpes. Vi har ingen kunnskap om at Carl Jacob hadde gjort noe spesielt som tilsa at kongen skulle gi ham en slik tittel. Vi må derfor gå ut fra at han, i likhet med de fleste med en slik tittel, hadde betalt for å få tittelen.

I utnevnelsen fra Kong Frederik 6. står det:

«Byefoged Carl Hartmann Bestalling som Virkelig Cancellieraad. Gøre at Vi have fundet forgodt at beskikke Byefoged og Byeskriver og Postmester i V. L. Saxkiøbing, samt Herredsfoged og Skriver i Musse Herred udi V. L. Lolland, os elskelig Carl Hartmann til virkelig Cancellieraad, og dertil hermed i Kongl Naade udnævne ham; og maa og skal han i kraft heraf.

Stemp No - i 6te klasse

Kbhavn d 11 Maj 1813.»

Forkortelsen V.L. betyr «Vort Land» – altså omtaler kongen seg selv i flertall og skriver at det er hans land. Dette illustrer en viktig side ved eneveldet. Det er kongens land og kongen treffer sine avgjørelser etter eget forgodtbefinnende. Denne dagen bestemte altså kongen at Carl

Jacob skulle ha en høyere posisjon enn mange andre av kongens under-såtter fordi Carl Jacob hadde betalt ham penger.

Det å bruke titler uten at det var et bevis på at man hadde en bestemt stilling eller hadde gjort et særlig godt arbeid eller en ekstraordinær inn-sats, fremstår uforståelig for oss i dag. Men under eneveldet var en tittel vel så mye et bevis på at man hadde kongens gunst, altså at man var en slags venn eller kjenning av kongen, og det hadde en egenverdi. Spor av dette ser vi i utnevnelsen når Carl Jacob blir omtalt som «os elskelige» og når uttrykket «i Kongelig Naade» blir brukt.

Johanne og Carl Jacob fikk 19. mai 1813 sitt sjette barn, en pike som ble døpt 28. august 1813 i Saxkjøbing²⁰⁷. Hun fikk navnet Juliane Frederikke. Hun ble båret til dåpen av Madame Granjean og Jomfru Trine Wichmand som var Johannes lillesøster. Faddere var Hr Fos og Hr Bråen. Johanne holdt sin kirkegang i forveien samme dag.²⁰⁸

Den 8. juli 1813 finner vi i lokalavisen en etterlysning fra Carl Jacob:

«En hvid korthalet Han-Høsehund med brune Ører og en bruun Plet bag paa Halsen, er i Dag frakommen mig uden for denne Byes Vestre Port, iblandt endeel Folk som kom fra Markedet; hvem der maatte kunne give mig Opplysning om, hvor denne Hund er at finde, loves en passende Douceur.

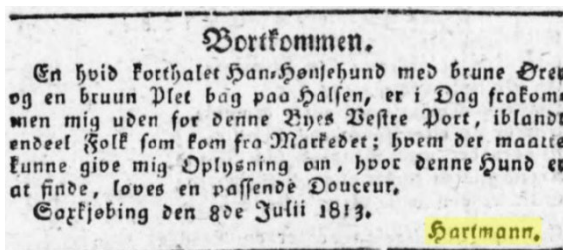

Fig 25. Fuglehund bortkommet.

Saxkjøbing den 8de Julii 1813.

*Hartmann.»*²⁰⁹

Hunden ble etterlyst på nytt fem dager senere.

Den 29. juli 1813 behandlet Høyesterett saken til «smededrengen Niels Pedersen». Han var tiltalt for «Stiemands Gjerning», noe som betyr at han hadde overfalt andre mennesker i skogen eller langs landeveien. For dette ble han dømt til «at have forbrudt sitt Liv til Steile og Hiul». Det

betød at han skulle henrettes. Dommen måtte stadfestes i Høyesterett. Det fremgår at Carl Jacob hadde vært dommer i saken i Christiansholms Birkerett. På grunn av lang saksbehandlingstid fikk Carl Jacob en bot på 10 riksdaler²¹⁰.

Den 1. februar 1814 rykker Carl Jacob inn en bekjentgjørelse i «Lolland Falsters Efterretninger» om auksjon av Briggen Minerva og de varene som var ombord i skipet. Skipet var erobret 19. oktober 1810²¹¹, og var altså etter tre og et halvt år klar for å kunne bortauksjoneres. Etter Flåteranet i 1807 hadde Danmark-Norge gått i allianse med Napoleon og Frankrike. Som deltager i krigen mot England skulle Danmark-Norge forsøke å erobre engelske skip og skip som handlet med England.

Briggen Minerva var kapret av «Roflotiljen ved Fyn og Langeland». Dette kom av at Kong Frederik 6. hadde gitt «Roflotiljen» kaperbrev slik det er beskrevet tidligere. Minerva ble bragt inn til Nysted på sydkysten av Lolland. Alle skip som var erobret av kaperskip måtte godkjennes av «Søetaten» som lovlig «prise» (krigsbytte), og først når det var i orden kunne skipet og varene om bord i skipet selges på auksjon. «Prisepengene» gikk til kaperskipets eiere som gjerne betalte godt til sjøfolkene som hadde våget livet ved kapringen. Briggen Minerva ble altså auksjonert bort først i februar 1814. Carl Jacob hadde ansvaret for å gjennomføre auksjonen. Skipet hadde store mengder kaffe, sukker og sirup om bord, som også ble bortauksjonert.²¹²

Den 5. februar 1814 finner vi en bekjentgjørelse innrykket i samme avis av kjøpmann Moses Lublin. Han beskriver der at det en uke tidligere ble skutt gjennom vinduet og inn i barneværelset i boligen hans i Saxejøbing. Han utlover en belønning på 20 Rigsbankdaler for opplysninger som kan bringe de skyldige for retten.²¹³ Vi har ikke opplysninger som forteller om den skyldige ble tatt. Som byfogd i Saxejøbing havnet saken selvfølgelig på Carl Jacobs bord, og vi må anta at han har gjort undersøkelser om mulige gjerningsmenn.

Bakgrunnen for dette angrepet på kjøpmann Moses Lublins familie må vi anta finnes i datidens diskusjon om jødene og deres stilling i de kristne samfunn i Nord Europa. En tysk bok, «Moses og Jesus» av Friedrich Buchholtz, hadde blitt oversatt fra tysk til dansk sommeren 1813.²¹⁴ Boken var bygget på en rekke usannheter og skapte en opphetet debatt. I Danmark ble resultatet av denne debatten at

Frederik 6. ga en forordning 29. mars 1814 som ga jødene i Danmark større rettigheter. Antisemittismen i Danmark forsvant ikke med det og blomstret opp igjen årene 1819-20. I Norge førte diskusjonen om jødenes stilling i 1814 til forbudet i Grunnlovens § 2 mot jødenes adgang til Norge. Forbudet, som bunnet i religiøs intoleranse og fordommer, ble stående til 1851.

Kielfreden 14. januar 1814 og følgene av den.

Etter at Napoleon måtte oppgi sitt felttog mot Russland i 1812 og slo retrett, vendte flere europeiske land seg mot ham. Danmark-Norge forble alliert med Napoleon. I oktober 1813 tapte han et stort slag ved Leipzig.²¹⁵ Sverige, som hadde kjempet mot Napoleon, hadde fått løfte fra England om støtte for et krav om at Norge skulle legges under den svenske kronen. I desember 1813 gikk svenske styrker under kronprins Karl Johan inn i Holsten og Slesvig, og Kong Frederik 6. ble tvunget til å underskrive en fredstraktat i Kiel 14. januar 1814, hvor Kong Frederik 6. ga fra seg Norge til den svenske kongen.²¹⁶

Norges adskillelse fra Danmark i 1814 var dramatisk for både dansker og nordmenn. Opplevelsen var nok likevel ganske forskjellig i befolkningen i de to landene. Danskene så nok avståelsen som en bekreftelse på det nederlaget man led etter krigen på Napoleons side. Det varslet nye økonomiske utfordringer. Blant nordmennene var det mange som følte det som en krenkelse at kongen, Frederik 6, hadde gitt bort Norge og sine norske undersåtter som om de var kveg. På den annen side ble 1814 året da Norge fikk sin egen konstitusjon, Grunnloven, og ble et konstitusjonelt monarki. Om lag 45% av den mannlige befolkning over 25 år fikk stemmerett.²¹⁷ Nordmennes ønske om en egen Grunnlov har støtte i naturretten og folkesuverenitetsprinsippet. Når kongen hadde gitt fra seg den norske tronen, var det folkets rett selv å velge sin egen styreform.

Mange dansker, samt de tyskspråklige innbyggerne i Slesvig og Holsten ivret også for innbyggernes medbestemmelsesrett og et konstitusjonelt monarki. Kong Frederik 6. og de konservative så derimot på dette som et revolusjonært krav. Befolkningen i Kjøbenhavn var meget kritisk til Kong Frederik 6. på denne tiden. Ønsket om et konstitusjonelt monarki også i Danmark ble derfor fremmet av flere. Det var stor begeistringen

for Prins Christian Frederik som kjempet for norsk selvstendighet og en egen konstitusjon i Norge. Den danske befolkningens tillit til kongen var tydelig svekket.²¹⁸ Den svenske forhandler i Kjøbenhavn, general Ta-wast rapporterte at:

*«man i mange kredse i Danmark begyndte at tale om betimeligheden af at få indført en forfatning, og at der cirkulerede håndskrevne pje-cer, der på både vers og prosa håned kongen og apellerede til un-dersåttene om at bryde kabinetsstyrets vanærende lænke, sådan som det var sket i Norge».*²¹⁹

I Christian Frederiks dagbok fra 1814 kan vi lese at det er

*«misnøie i Danmark og at kongen ikke vilde komme til at regjere 4 uker til».*²²⁰

Motviljen mot eneveldet begrenset seg ikke bare til Kjøbenhavn.²²¹ For å hindre at ideen om et konstitusjonelt monarki i Norge skulle påvirke danske innbyggere innførte Kong Frederik 6. ytterligere begrensninger av ytringsfriheten. Allerede fra 1807 hadde kongemakten utviklet et system med politispioner og provokatøragenter,²²² noe som gjør det vanskelig å finne kilder til de røstene som hadde vært kritiske. I et lengre innlegg i Lollands Falsters Efterretninger 10. september 1816 finner vi likevel et angrep på dette angiveriet.²²³ Sogneprest Dalholst på Ønslev prestegård på Falster tok i sitt innlegg utgangspunkt i den romerske forfatteren, naturforskeren og admiralen Plinius den eldre (som levde i det første århundre e.Kr.) og siterte ham. Sogneprest Dalholst pekte på at angivere i håp om belønning kunne komme til å beskyldde de som var uskyldige. Selv for den uskyldige var det ikke alltid så lett å renvaske seg. Videre viste han til at keiser Trajan belønnet angiverne ved å sende dem ut i et skip som var i så dårlig forfatning at skipet sank og angiverne druknet. Det var neppe noen som var i tvil om at det var den danske kongens bruk av politispioner sognepresten angrep.

Interessant i den forbindelse kan det også være å nevne den første som utnevnte Carl Jacob til et dommerembete, baron Christian Heinrich August Hardenberg-Reventlow og hans rolle i 1814. Vi har allerede omtalt det gode forholdet som synes å ha oppstått mellom Carl Jacob og baronen. Baron Hardenberg-Reventlow var sønn av Karl August Hardenberg, som var statskansler i Preussen 1810-1822. Statskansleren var

liberal og støttet prinsippet om et konstitusjonelt monarki med en demokratisk forfatning²²⁴. I 1814 var han en av dem som den norske regenten og senere kongen, Christian Frederik, forsøkte å få til å støtte et norsk krav om selvstendighet. Kontakten mellom dem gikk via baron Hardenberg-Reventlow på Krenkerup på Lolland. Brevene finnes i Carsten Ankers «Danmarks Breve».²²⁵ Brevene inneholder passasjer som åpenbart er kodete meldinger. Vi må kunne gå ut fra at baron Hardenberg-Reventlovs bidrag i denne kontakten betød at han støttet prins Christian Frederiks arbeid for et selvstendig, konstitusjonelt demokrati i Norge. På bakgrunn av Carl Jacobs utdanning under professor Schlegel og baron Hardenberg-Reventlovs antatt positive syn på et konstitusjonelt demokrati, er det i utgangspunktet nærliggende å tenke at Carl Jacob og baronen utvekslet synspunkter på befolkningens medbestemmelse, ikke minst i tiden etter Kieltraktaten av 14. januar 1814.

Imidlertid var Carl Jacob som byfogd og postmester i Saxkjøbing også ansvarlig for å håndheve postmonopolet, altså forbudet mot at private tok med seg brev, særlig hvis det var til eller fra utlandet.²²⁶ Han var i kraft av sin stilling også forpliktet til å avsløre private postkurerer. Mest sannsynlig hadde han ikke noen nærmere kjennskap til eventuelle politispioner i sin embetskrets. Dette var nemlig informasjon som heller ikke embetsmennene skulle kjenne til, ettersom også de ble overvåket. Med tanke på den strenge brevsensuren man hadde i 1814, må vi anta at brevene fra Christian Frederik og Carsten Anker i Norge til baron Hardenberg-Reventlov på Lolland ble sendt med kurer og ikke med vanlig postgang. Deretter har baronen trolig sendt brevene videre med kurer sjøveien til sin far, Karl August Hardenberg i Tyskland. Hvis Carl Jacob hadde fått kjennskap til denne kurervirksomhet i sitt distrikt ville han hatt plikt til å rapportere det. Dette ville ha satt ham i en svært vanskelig situasjon. Baronen var godseier med birkerett (rett til å utnevne birkedommere og birkeskrivere) og hadde utnevnt Carl Jacob til mange av embetene hans. Baronen kunne derfor også avsette ham fra de samme embetene.

I danske aviser kunne man i august 1814 lese at Justisråd og Generaladministrator Marcus Nissen Westermann hadde blitt dømt til landsforvisning fordi han i et privat brev til Carsten Anker i Norge hadde kritisert kongens opptreden overfor Norge ved Kielfreden.²²⁷ Denne saken mot Westermann ble oppfattet som svært dramatisk fordi den viste at Kong

Frederik 6. ikke lenger var opptatt av bare å begrense den offentlige debatt, men også ville sensurere innbyggernes meninger i sin alminnelighet. Det forhold at eneveldet straffet Westermann for hans meninger som fremkom i et privat brev, skapte reaksjoner. Mange av de som i likhet med professor Schlegel hadde forsvart trykkefriheten, men kritisert «Trykkefrekkeheden» og som kanskje hadde forsvart noen av de innskrenkninger i trykkefriheten som trykkefrihetsforordningen fra 1799 medførte, mistet etter dette tilliten til Kong Frederiks styre.

Kong Frederik stengte postruten mellom Danmark og Norge i april 1814²²⁸ for å hindre at de revolusjonære ideene fra Norge skulle spre seg til Danmark.²²⁹ Patriotiske nordmenn i Kjøbenhavn opprettet 7. februar 1814 «Nordmandsforeningen». Foreningen kunne oppfattes som en kritikk av Kieltraktaten, og ble raskt presset til å oppløse seg selv.²³⁰ Den norske Grunnloven ble et eksempel som splittet de intellektuelle i deler av det danske samfunnet. Ved Wienkongressen i 1814-1815 hadde Frederik 6. som hertug av Holsten forpliktet seg til å gi hertugdømmet en konstitusjon. Befolkningen i Slesvig og i Danmark hadde også forventninger om en konstitusjon som ga innbyggerne innflytelse på styret i Danmark. Frederik 6. ønsket imidlertid ikke et konstitusjonelt monarki og trenerte alle forslag inntil kravene stilnet på 1820-tallet.

Carl Jacobs syn på eneveldet og kravet om en konstitusjon i 1814.

Vi vet ikke hva Carl Jacob tenkte om kravet om en konstitusjon. Vi har tidligere pekt på de forhold som må ha påvirket hans syn på disse spørsmålene den gang han arbeidet og studerte for å bli jurist. I 1814 var han 43 år. Han hadde klart å forbedre sin stilling i samfunnet fra å være sønn av en skogfogd til å bli kongens embetsmann. Hans bakgrunn fra relativt enkle kår kan ha gitt ham en følelse av å stå utenfor den privilegerte delen av samfunnet. Kanskje har det skjerpet hans ønske om å passe inn blant samfunnets elite og distansere seg fra de øvrige innbyggerne. På den annen side så var den alminnelige holdningen i Danmark i 1814 preget av sympati med de norske kravene om å få styre seg selv og kravet om en konstitusjon som ga innbyggerne medbestemmelse²³¹. Hva Carl Jacob mente vet vi imidlertid ikke sikkert.

Én ting vi vet er imidlertid at Carl Jacob i 1813 hadde kjøpt seg en tittel som «Virkelig Cancellieraad», noe som ga ham en høyere posisjon i

eneveldet. Kanskje kan dette tyde på et ønske om å bli akseptert som en del av eliten og en tilsvarende skepsis til det radikale kravet om en konstitusjon. Samtidig må vi være forsiktig med å tolke for mye inn i Carl Jacobs ønske om en slik tittel.

Carl Jacob vokste opp og studerte i en tid med stor grad av ytringsfrihet, hvor han nok var blitt påvirket av nye og radikale tanker om forholdet mellom innbyggerne og staten. Deretter opplevde han først innskrenkningen av trykkefriheten i 1799 og ytterligere innskrenkninger i perioden 1807 - 1814. Som embetsmann var han klar over at hans stilling krevet at han var lojal mot den enevelde kongen. Allerede før «Trykkefrihedsforordningen» av 1799 kunne embetsmenn bli fratatt sine stillinger hvis de uttalte seg for kritisk til eneveldet. Dette skjedde med Carl Jacobs veileder Peter Collett som ble avsatt som dommer i 1797.²³² Etter gjentatte innskjerpinger av sensuren i tiden etter 1807 hadde dette blitt enda tydeligere. Kanskje kan det å betale kongen for en cancelliraad-tittel ha vært en måte å forsikre kongen om sin troskap til eneveldet, altså en måte å redusere faren for å bli fratatt noen av sine embeter. Kan hende var Carl Jacob kritisk til eneveldet, men fant det klokest å ikke si sin mening og heller gi penger til kongen for en tittel.

Ingen av Carl Jacobs barn ble embetsmenn. Heller ikke begynte noen av de tre eldste sønnene i lære som skriverdreng på kontoret hos Carl Jacob eller hans kolleger. Den eldste sønnen, Paul, reiste til Norge etter å ha fullført sin utdanning som apoteker. Vi vet ingen ting om det var etter oppfordring fra Carl Jacob eller om det var Paul selv som tok initiativ til dette for eksempel fordi det var bedre arbeidsmuligheter i Norge.

Døtrene fikk ingen yrkesutdanning. I datidens samfunn var det en selvfølge at kvinnenens arbeid foregikk i hjemmet. Det var enda et halvt århundre til noen begynte å utfordre spørsmålet om kvinnenens plass i samfunnet. De tre yngste sønnene var under 10 år da Carl Jacob døde, og han fikk derfor liten mulighet til å påvirke deres yrkesvalg.

Det at ingen av sønnene ble satt til å følge i Carl Jacobs fotspor, er vanskelig å se som et tegn på annet enn at Carl Jacob ikke opplevde en karriere som embetsmann i datidens Danmark som et attraktivt valg. Dette kan skyldes blant annet en betydelig forverring av embetsmennenes økonomiske stilling etter 1807 med en kraftig inflasjon uten at inntektene

fulgte med. Det kan også skyldes det press som lå i eneveldets krav om at en embetsmann måtte vise sin lojalitet i enhver sammenheng. Hvis Carl Jacob ønsket et konstitusjonelt styre med medbestemmelse for innbyggerne og større grad av ytringsfrihet slik han opplevde under studietiden, kan lojalitetskravet ha vært en belastning.

Tiden etter 1814.

Etter 1814 var både Danmark og Norge i store økonomiske problemer. Den betydelige statsgjelden som Danmark-Norge hadde etter statsbankerotten ble delt mellom landene, men Norge kom nok noe heldigere ut. I tillegg innebar adskillelsen av de to rikene at Danmark mistet en betydelig del av innenlandsmarkedet for sine matvarer. Før 1814 hadde bøndene i Danmark hatt et stort tollfritt marked for sine matvarer i Norge. Etter 1814 importerte Norge matvarer ikke bare fra Danmark, men også fra Sverige og England. Danmark kom også uheldig ut ved at det skjedde et betydelig internasjonalt fall i kornprisene i 1818.²³³ Dette førte til en ny bølge av konkurser i Danmark. For Norge, som måtte importere det meste av sitt korn, medførte det samme prisfall en gunstig utvikling. Den økonomiske situasjonen i Danmark var meget vanskelig og landet kom seg ikke på fote økonomisk før mot slutten av 1820-årene.

Som vi har omtalt ovenfor fikk Carl Jacob i denne vanskelige økonomiske tiden, først etter Flåteranet i 1807 og så etter Statsbankerotten i 1813, flere embeter, noe som ga ham mulighet for større inntekter. På den annen side økte utgiftene langt mer enn inntektene i disse årene. Den alminnelige stemningen i landet i disse tider må ha vært preget av nød og motløshet for mange. Som byfogd og birkedommer må det antas at han fikk en god del av sine inntekter fra avgifter (sportler) som ble betalt av innbyggerne i forbindelse med at de trengte byfogden eller birkedommerens tjenester ved eiendomssalg, tinglysning, tvangsauksjoner og lignende. Men mange av disse inntektene hadde altså sammenheng med byen og landsbyenes handel. I dårlige tider økte gjerne antallet tvangsauksjoner mens den frivillige handelen gikk ned. Byfogdens inntekter fra de frivillige «rettshandler» må da også ha gått tilsvarende ned.

Byfogdens, birkedommerens og birkeskriverens inntekter bestod av to typer inntekt. Det ene var skatteinntekter fra gårdene i rettskretsen²³⁴. Skatten skulle i utgangspunktet betales til fogden/skriveren i form av

korn eller andre naturalia (dommerkorn, fogedskjeppe eller skriverkorn²³⁵) beregnet etter gårdens størrelse. Med tiden hadde imidlertid godtgjørelsen i form av naturalia ved mange rettskretser blitt omgjort til faste pengebeløp (2 skilling for hver tønne hartkorn)²³⁶. En godtgjørelse i form av naturalia (korn) vil gi en viss sikkerhet mot inflasjon, men hvis godtgjørelsen ble ytt i en fast årlig pengesum, ga det ingen beskyttelse mot inflasjonen. Den andre typen inntekt var avgifter (sportler) som måtte betales når byfogden skulle treffe avgjørelse i en sak eller gjennomføre en «rettshandel». Disse sportlene var satt til faste beløp. Frem til sportelreglementet av 19. desember 1800 var dommernes avlønning meget dårlig og til dels vanskelig å leve av. Ved sportelreglementet av 1800 ble dette forbedret²³⁷. Problemet var imidlertid at alle inntektene som var fastsatt som faste beløp, ble drastisk redusert i verdi på grunn av den voldsomme inflasjonen i årene etter at Danmark-Norge gikk inn i krigen på fransk side i 1807²³⁸. Fra 1800 til 1807 steg prisene med 9%. I 1810 hadde prisene steget med 163% siden år 1800. I 1814 hadde prisene steget med 2341% siden år 1800. Deretter begynte prisene å synke, og i 1819 var inflasjonen 804% regnet fra 1800. En vanlig arbeiderlønn var i 1813 ca. 37 riksbankskilling (Rbs.) pr dag, mens daglønnen var oppe i 192 Rbs. i 1816. I 1819 var daglønnen nede i ca. 30 Rbs.²³⁹ Så selv om man kan se en økning i antall tvangsauksjoner i perioden etter 1807 (Flåteranet), så var verdien av avgiften byfogden fikk betalt ved hver enkelt auksjon redusert til en brøkdel av hva den var før 1807.

Ved søk på det danske statsbibliotekets sider i Danmark fra datidens aviser for Lolland og Falster, (utgivelsessted Maribo kom først i 1809) finner vi at søkeordet «Auction» forekommer totalt 1770 ganger, jf fig. 26²⁴⁰.

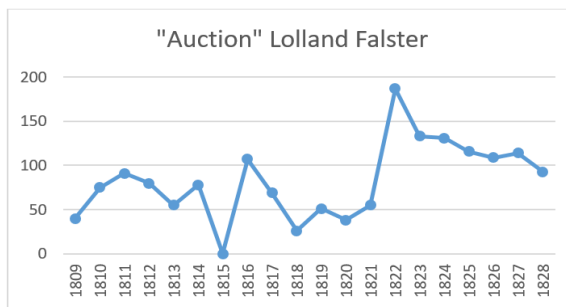

Fig 26. Diagram - søkeord "Auction".

Til sammenligning finner vi søkeordene «Hartmann» «Auction» i aviser som utgies i Maribo fordelt slik det fremgår i fig. 27²⁴¹, totalt 77 ganger. Resultatet fra disse søkene illustrerer de store økonomiske vanskene som fulgte etter Flåteranet i 1807, Statsbankerotten i 1813 og etter fallet i kornprisene i 1818. For Carl Jacobs del, som bekjentgjorde de

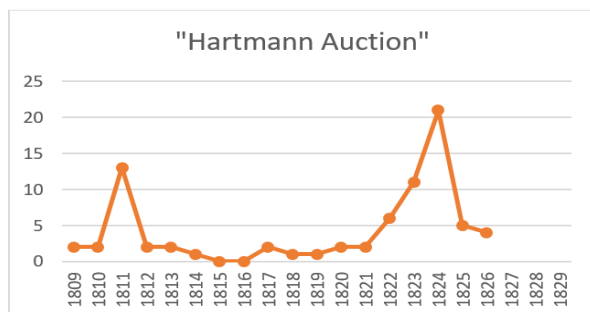

Fig 27. Diagram - søkeord "Hartmann Auction".

tvangsauksjoner han avholdt i avisen, sier dette noe om både arbeidsdagene og inntektene hans. Det er grunn til å tro at Carl Jacobs familie i disse årene ikke var så velstående som alle hans embeter og tittelen hans kanskje kunne gi inntrykk av.

Den 7. september 1814 fikk Johanne og Carl Jacob sitt syvende barn, en pike. Hun ble døpt 8. oktober 1814 i Saxkjøbing²⁴² og fikk navnet Ottine Caroline. Hun ble båret til dåpen av Madame Hansen og Jomfru Pauline Wichmand (Johannes søster). Faddere var Justisraad Dons, Cancellieraad Onsberg og Fuldmægtig Jensen. Johanne hadde sin første kirkegang samme dag.²⁴³ Mest sannsynlig var hun oppkalt etter sin storebror Otto Ditlev, som døde fire år tidligere. Madame Hansen som bar Ottine til dåpen var mest sannsynlig Carl Jacobs mor. Hun hadde ikke båret noen av de eldre barna til dåpen eller vært fadder for noen av dem. Dette var uvanlig etter datidens tradisjon. Madame Hansen hadde blitt enke for andre gang i 1807, da hennes andre mann Frederich Schierling døde. Heller ikke noen av Carl Jacobs fire halvsøsken var fadder for noen av Carl Jacob og Johannes barn. Man kan tenke seg at det hadde vært vanskelig for Carl Jacob at han ble sendt bort. Vi husker at hans mor giftet seg på nytt kort etter at Carl Jacobs far døde. Det kan i så fall forklare hvorfor vi ikke har funnet spor av noen kontakt mellom Carl Jacob og hans halvsøsken og at hans mor ikke tidligere er registrert som fadder til hans barn.

Den 18. november 1814 var posten fra Lolland på vei til Falster og videre til Kjøbenhavn. Postfører Mads Pedersen hadde ført posten fra Nakskov,

via Maribo og Saxkjøbing til Sundby fergegård, som lå på vestsiden av sundet mellom Lolland og Falster, vis a vis Nykøbing. Klokken var nærmere 9 om kvelden, og postføreren og posten skulle skysses over sundet til Nykøbing. Dagen etter skulle postføreren frakte posten videre til Gåbense hvor det ventet en ny fergetransport til Vordingborg på Sjælland. Det var dårlig vær med regn og kraftig vind fra syd. Fergekapteinen mistet kontrollen over fergen, som måtte settes på grunn. Postfører Pedersen mente at fergeforpakter Junior kunne klandres for grunnstøtingen, og dette medførte flere forhør ved Prierskov-Fuglesang birketing hvor Carl Jacob var birkedommer.²⁴⁴ Resultatet av forhørene var at man kom til at ulykken var et hendelig uhell.

I 1815²⁴⁵ kjøpte Carl Jacob en eiendom i Søndergade, gammelt matrikelnr. 51 i Saxkjøbing. Familien flyttet dit og solgte i den forbindelse sin tidligere bolig i Sønder Vestergade. De eiendommene Carl Jacob solgte var større og mer verdifulle enn den han kjøpte i Søndergade.

Fig 28. Familien bodde i Søndergade, gml matrikel 51, andre hus på høyre side, i tiden 1815-1821. Foto ca 1905, ukjent fotograf.

Vi må anta at dette har gitt Carl Jacob mulighet til å nedbetale gjeld eller frigjøre kapital til andre formål. Huset i Søndergade ses på bildet i fig. 28, andre hus på høyre side, like ovenfor gasslykten (som selvfølgelig ikke var der i 1815). Huset er det samme som da Carl Jacob og familien bodde der, bortsett fra at ytterveggene har fått kledning. To hus lenger bort, ovenfor flaggstangen, ligger Thunes Apotek. Der gikk familiens eldste sønn, Paul i lære fra 1812 til 1819. Familien ble boende i dette huset i Søndergade frem til ca. 1821²⁴⁶.

Den 13. desember 1815 ble godsene som baron Hardenberg-Reventlow hadde kjøpt på Lolland omgjort til et grevskap.²⁴⁷ De delene av grevskapet som lå på den østre delen av Lolland rundt Saxkjøbing ble da en rettskrets (et birk). Den nye rettskretsen omfattet godsene Nielstrup,

Rosenlund, Nørregård og Raadsted. Dette medførte at Carl Jacob kunne ha en felles tingdag for det som tidligere var 4 rettskretser. Dette var åpenbart arbeidsbesparende for ham.

Johanne og Carl Jacobs sjette barn Juliane Frederikke, døde av «strubehoste»²⁴⁸ kort før hun fylte tre år. Den 19. april 1816 rykket Carl Jacob og Johanne inn en bekjentgjørelse om dødsfallet i avisen (se fig. 29)²⁴⁹.

Fig. 29. Faksimile av dødsannonse.

Den 22. juni 1816 ble Johanne og Carl Jacobs åttende barn født. Gutten ble døpt 17. august 1817 i Saxkjøbing²⁵⁰ og fikk navnet Julius. Faddere var Grevinde Moltke, Frøken Jansen, Greve Kammerjunker Christian Julius Frederik August Moltke, Stiftamtmand Kammerherre Jessen²⁵¹ og Oberstløytnant Wichfeldt. Johanne hadde sin første kirkegang før dåpen.²⁵² Om Julius ble oppkalt etter sin storesøster som døde kort før han ble født, eller etter fadderen Moltke, vet vi ikke.

Kammerjunker Christian Julius Frederik August Moltke²⁵³ var nevø av Frederik Moltke²⁵⁴. Frederik Moltke hadde vært stiftamtmand flere steder i Norge fra 1781 til han returnerte til Danmark i 1795. Han satt i geheimerådet og var statsminister fra 1810 -1814²⁵⁵. Frederik Moltke fikk gjennom sin tid i Norge stor forståelse for norske forhold. Han ga tydelig uttrykk for sin motstand mot avståelsen av Norge til Sverige og sin sympati med nordmennene blant annet i et brev til general Haxthausen i Norge²⁵⁶. Dette brevet fikk svenskene tak i. Den danske kongen avsatte så Moltke fra alle hans embeter i 1814²⁵⁷. I 1816 ble han igjen tatt til nåde og ble stiftamtmand i Aalborg på Jylland²⁵⁸. Det er interessant å merke seg at Carl Jacob ba nevøen av den avsatte statsministeren være fadder ved sønnens dåp. Dette kunne kanskje oppfattes som uttrykk for støtte til den kritikken som fadderens onkel rettet mot eneveldet.

På markedet i Saxkjøbing 9. juli 1816 ble en tyv arrestert. Han hadde stjålet to kart. Mannen var tidligere straffet og hadde sittet i tukthuset på Møn. Oppslaget i lokalavisen Lolland Falsters Efterretninger 12. juli beskriver at mannen «for at undflye Retfærdighedens straffende Arm, hængte han sig selv Natten derpå i Arresten».²⁵⁹ Beskrivelsen tyder på at straffen som ventet tyven ble ansett som en rimelig forklaring på at han tok livet sitt. Av Christian V's Danske Lov art 6-17-32 flg. ble «mindre tyver» straffet med offentlig pisking første gang, andre gang offentlig pisking og brennmerking på ryggen, tredje gang offentlig pisking samt brennmerking i pannen. Fjerde gang var straffen den samme men i tillegg ble man sendt på straffarbeid for resten av livet.

Året 1816 har blitt beskrevet som «året uten sommer». Nord-Amerika og Vest-Europa ble rammet av lavere temperaturer, som forårsaket avlingssvikt. Dette førte til kraftig økning i matvareprisene, som igjen førte til hungersnød. I ettertid har man funnet ut at denne klimaendringen hadde sammenheng med et voldsomt vulkanutbrudd fra vulkanen Tambora i Indonesia i 1815. Utbruddet er beregnet å ha medført lavere temperaturer og dårligere avlinger i flere år.²⁶⁰ Vulkanutbruddet var omtalt i Lolland Falster Efterretninger 25. juni 1816.²⁶¹ I samme avis ser vi at prisene på matvarer økte med ca 50 % fra januar²⁶² til september²⁶³ dette året. Normalt var prisene i september, rett etter innhøstingen, lavere enn ved juletider. Været sommeren 1816 var uvanlig skiftende med perioder med mer kulde og regn enn vanlig. Dette var særlig merkbart lengre syd på kontinentet. En følge av dette var engstelse og religiøst inspirert hysteri. I Lolland Falsters Efterretninger 24. mai 1816 finner vi et oppslag som lyder slik:

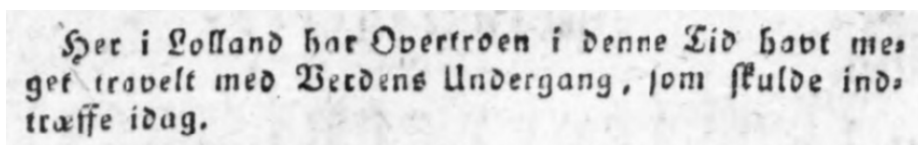

Fig. 30. Faksimile Lolland Falsters Efterretninger 24. mai 1816

Med latinske bokstaver:

«Her i Lolland har Overtroen i denne Tid havt meget travelt med Verdens Undergang, som skulde indtræffe i dag.»²⁶⁴

Den 23. juli 1816 finner vi et tilsvarende oppslag som opplyser at overtro har drevet sitt spill med verdens undergang, og at noen trodde den skulle kommet 18. juli, men så var utsatt til 25. samme måned.²⁶⁵ Det skiftende været med kulde og regn ble også av enkelte satt i sammenheng med at man observerte flere og større flekker på solen.²⁶⁶ Disse oppslagene tyder på at det var en generell bekymring og engstelse knyttet til det voldsomme været og at dette skapte en undergangsstemning hos deler av befolkningen.

Høsten ble bedre enn fryktet på Lolland. Den 13. september 1816 kan vi lese følgende oppslag i Lollands Falsters Efterretninger:²⁶⁷

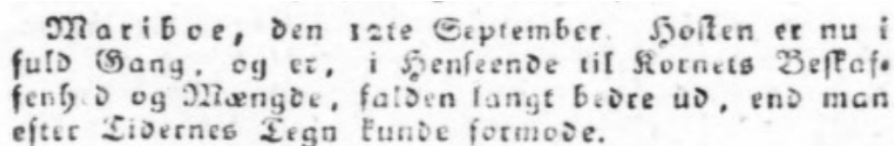

Fig. 31. Faksimile Lolland Falsters Efterretninger 13. sept. 1816

Med latinske bokstaver:

«Mariboe, den 12te September. Høsten er nu i fuld Gang, og er, i henseende til Kornets Beskaffenhed og Mængde, falden langt bedre ud, end man efter Tidernes Tegn kunde formode.»

Lengre syd på kontinentet og på de britiske øyer var imidlertid matproduksjonen lavere enn vanlig. Dette medførte økte matpriser også i Danmark slik det er omtalt ovenfor.

Den 27. desember 1816 ble Carl Jacob utnevnt til birkedommer og birkeskriver på godset Knuthenborg.²⁶⁸ Et grevskap som lå nordvest for Saxejøbing. Carl Jacob hadde vært forvalter ved det samme grevskapet fra like etter at han var uteksaminert som jurist²⁶⁹ og frem til han fikk sitt første embete som birkedommer ved Radsted Birk i 1798.

Den 25. november 1817 kom det en sak opp for Høyesterett. Saken gjaldt et krav fra grev Frederik Christian Raben²⁷⁰ mot 30 festebønder om betaling av festeavgift (leie for bruk av jorden). Grev Raben var en godseier med birkerett som hadde utnevnt Carl Jacob til stillingen som birkedommer i Christiansholm birk i 1810. Raben var jurist²⁷¹ fra

Kjøbenhavn universitet fra 1788 og hadde også studert ved universitetet i Göttingen i Tyskland. Da kravet mot festebondene ble behandlet i Christiansholm birkerett, var Carl Jacob dommer i saken. Fire av festebondene ble frikjent for kravet. Dommen ble anket til Høyesterett. I Høyesterett ble ytterligere 4 festebondener frikjent for grev Rabens krav. For de andre ble festeavgiften i all hovedsak opprettholdt. I tillegg ble Carl Jacob idømt en bot på 30 Rbd til fattigkassen i Mariboe Amt og 30 Rbd til Justiskassen.²⁷² Til sammen var dette like mye som verdien av en hest.

Årsaken til at Carl Jacob ble idømt en slik straff var at da han avsa dom i birkeretten hadde han først lest opp dommen i retten og etter at dommen var ført inn i protokollen hadde han skrevet noen tilføyelser i den. Tilføyelsene ser ut til å være forklaringer til utregningene.²⁷³ Ingenting er fjernet, han har bare satt inn x i teksten og føyet til et tillegg like over. Det å skrive noe annet i domsprotokollen enn den dommen som var blitt forkynt ved opplesning i retten, var ikke lov selv om Carl Jacob for så vidt ikke endret på resultatet. I Høyesterettsdommen står det at endringene var gjort «bona fide», altså i god tro.²⁷⁴

Den 18. februar 1818 avsa Høyesterett på nytt dom i en sak som hadde vært pådømt i Christiansholm Birkerett av Carl Jacob.²⁷⁵ Også denne gang var det grev Frederik Christian Raben som hadde saksøkt en av sine festebondener. Denne gang gjaldt søksmålet ulovlig hugst i skogen. Grev Raben krevde 27 Rbd for dette. I birkeretten hadde Carl Jacob frifunnet festebonden, og grev Raben anket saken inn for Høyesterett. Høyesterett opprettholdt birkerettens dom, og grev Raben måtte betale 100 Rbd i saksomkostninger og 24 Rbd til Justiskassen for «unødig Trætte», det vil si unødvendig saksanlegg. Et drøyt år etter denne høyesterettsdommen reiste grev Raben ut på sin første av mange naturhistoriske reiser rundt om i verden. Han døde i Brasil i 1838.

Vi vet ikke sikkert når Johanne og Carl Jacobs tredje barn, Christian Hinrich August, dro hjemmefra for å lære seg et yrke. Vi vet at han ble konfirmert i Hunseby kirke i 1818, som lå drøyt 8 km vest for Sækkjøbing. Ved konfirmasjonen er det oppgitt at han hadde «Meget gode kundskaber og sæder ligeledes».²⁷⁶ Christian ble senere lærer og det er sansynlig at han ble sendt i degnelære hos sognepresten i Hunseby

Sogn et par år før han skulle konfirmeres. Kanskje har Christian fungert som en slags hjelpelærer ved konfirmasjonsundervisningen.

I Lolland og Falsters Efterretninger finner vi 12. mars 1819 en notis om markedene i Saxkjøbing og Maribo.

«Ikkun faa Kiøbere og Sælgere indfandt sig, der formodentlig var en Følge af den meer og meer om sig gribende Epidemie, Pengemangel.»

Deretter gjengis priser på noen varer i Saxkjøbing.²⁷⁷ Prisen på en god hest på fem-seks år var 60 riksbankdaler, mens et par sko kostet fra 10-12 riksbankmark. Seks mark tilsvarte en daler.

I juni 1819 hadde Johanne og Carl Jacobs eldste sønn, Paul, gått i lære hos Apotheker Thune i Saxkjøbing i 7 år. Han gikk da opp til prøve for Stiftsphysikus Klang 23. juni. Stiftsphysikus kom til at Paul hadde de nødvendige kunnskaper til å bestyre et apotek, men anbefalte ham å skaffe seg enda mer kunnskap innen «Apotheker Kunsten». Paul reiste til Kjøbenhavn i juli samme år. Vi vet ikke ved hvilket apotek han studerte videre eller om han fikk noen form for undervisning eller veiledning på andre måter, men 25. januar 1820 bestod Paul *Examen Chemico-pharmaceuticum* med beste karakter. Disse opplysningene fremgår av eksamensprotokollen fra Det Medicinske Fakultet i Kjøbenhavn for 1820. Deretter reisete Paul til Christiania i Norge og begynte sin karriere som farmasøyt og apoteker.

Johanne og Carl Jacob fikk sitt niende barn, en gutt, 1. januar 1820. Han ble døpt 9. februar 1820 i Saxkjøbing²⁷⁸ og fikk navnet Ludvig Adam Wilhelm. Faddere var Madame Braes, Jomfru Bolette Hartmann, Pastor Glahn, Fuldmægtig Møller og Friis, Candidat C. Neergaard. Johanne hadde sin første kirkegang etter dåpen på fastelavnssøndag.²⁷⁹

I mai 1820 står Grevskapet Hardenberg-Reventlows Østre distrikts nye tinghus ferdig. Det er bygget i «Kampestensmur» og ligger like innenfor Saxkjøbings bygrense, langs veien mot Hardenberg (Krenkerup). Tinghuset tas i bruk 29. mai 1820.²⁸⁰ Grunnen til at det ble bygget et slikt tinghus var at alle de godsene som baron Hardenberg-Reventlow hadde kjøpt på Lolland, ble omgjort til et grevskap 13. desember 1815.²⁸¹

De delene av grevskapet som lå på den østre delen av Lolland, rundt Saxkjøbing ble da en rettskrets (et birk). Den nye rettskretsen omfattet de tidligere birkene Nielstrup, Rosenlund, Nørregård og Radsted. Carl Jacob var allerede birkedommer og birkeskriver på disse godsene. Når de så ble slått sammen var det behov for et felles tinghus.

Fig 32. Nystedvej 41 i kampesten. Antagelig tidl. Tingstue i Hardenberg-Reventlow Østre distrikt. (Foto 2022.)

Den 5. august 1820 avsier Carl Jacob dom i en drapssak. Den domfelte Anders Nielsen dømmes for å ha drept sin kone i Havlykke i grevskapet Knuthenborg. Saken kommer opp for Høyesterett 9. oktober 1820²⁸².

Ifølge dommen hadde Anders Nielsen kvalt sin kone Anne Margrethe Hansdatter med det hodetørkle hun hadde på seg, etter «skjænderie mellem dem af og til den hele dag». Konen hadde i forkant beskyldt ham for utroskap. Etter drapet forsøkte han å skjule forbrytelsen ved å legge henne med ansiktet ned i en dam i nærheten for å gi inntrykk av at hun hadde tatt sitt eget liv.

Dagen etter gikk Anders Nielsen til arbeid. Anne Margrethe Hansdatter ble funnet og «District Chirurg Krigsraad Schou» ble tilkalt. Han avdekket at hun ikke hadde druknet, men var kvalt før hun fikk hodet under vann. Ved forhør tilstod Anders Nielsen å ha drept sin kone. Ved Knuthenborg Grevskab Birketing den 5 august 1820 «af Cancelliraad Hartmann og meddomsmænd ... er kjendt for Ret:»

«Arrestanten Anders Nielsen bør knibes med gloende Tænger, først udenfor det Hus i Havlykke hvor han har dræbt sin Hustrue, trende (tre) Gange mellem dette og Retterstædet, og tilsidst paa Retterstædet; dernæst bør hans høire Haand ham levende afhugges med Øxe og siden Hovedet, ligeledes med Øxe, hvorpaa Legemet bør lægges

paa Steile og Hoved og Haand sættes på Stage over Legemet. Saa bør tiltalte og have sin Hovedlodd forbrudt, samt Jord til Kongen om han nogen eier. Endelig bør han at utrede samtlige med hans arrest, Actionering og Afstraffelse forbundne Omkostninger, herunder indbefattet Salarium til Defensor Procurator Gierding 6 Rbd. Sølv foruden Dietpenger og Retsomkostninger, efter Stiftsamkets Approbation. Alt at efterkommes efter Justitiens nærmere Foransattning, under Lovens Tvang.»

Høyesteretts dom var: «Birketings Dommen bør ved makt at stande.»

Fig 33. Faksimile Kongelig Ridepost 6. november 1820.

En interessant detalj finner vi i Høyesterettsdommen der det fremkommer et sitat hentet fra en legeattest om Anders Nielsen:

«Efter at have faret noget til søes, kom kan i 1809 som matros paa kanonbaaden, og skal, efter hvad Dr. M. Møller i sin attest har bemærket, hans moralske fordærvelse især have taget sin begyndelse.»

Som man ser kaster dommen også lys over senvirkningene krigshandlingene kunne ha på matrosene som kjempet om bord i kanonbåtene under Napoleonskrigene. Dommen viser ellers at strafferettspleien under eneveldet kunne være brutal. Høyesterett anbefalte at kongen skulle benåde domfelte slik at Anders Nielsen skulle slippe å klypes med glødende tennger og avhugging av høyre hånd mens han var i live. Om

kongen ved benådning fritok Anders Nielsen for disse tilleggsstraffene vet vi ikke.

Den 28. november 1820 avsa Carl Jacob dom i en voldtektssak. Den dømte «hensættes til Arbeide i Møens Tugt- og Forbedringshus i 3 Aar.» Den tiltalte Niels Rasmussen hadde lokket en syv år gammel pike inn i skogen ved Erikstrup i grevskapet Knuthenborg og forsøkte å voldta henne. Det var uklart om han hadde fullbyrdet voldtekten. Jordmor Mette Svendsen ble tilkalt for å se om hun kunne si om piken hadde blitt skadet. Hun bestemte at piken skulle bades, sannsynligvis for å avdekke om hun blødde etter overgrepet. Danske Lov 6-13-18 var imidlertid utformet slik at den som forsøkte å voldta en kvinne, og hvis hennes rop og skrik ble hørt av andre og han hadde blottet hennes «kjød» eller revet hennes klær, skulle miste livet selv om han ikke klarte å gjennomføre voldtekten. Høyesterett bestemte 10. januar 1821²⁸³ at fordi han ikke hadde fullbyrdet voldtekten og fordi piken ikke var skadet skulle man anbefale kongen å benåde ham for dødsstraffen og omgjøre den til tvangsarbeid i tukthuset. Lovens straff ble med andre ord ansett som for streng sett i forhold til den straffbare handling.

I 1821 flyttet familien Hartmann til et nybygget hus på vestsiden av Søndergade, helt opp mot torvet, gammel matrikkel nr 74 og 75.²⁸⁴ Eiendommen hadde Carl Jacob kjøpt allerede i 1810²⁸⁵. Vi har ikke funnet noe bilde av huset, men vi vet at det hadde to etasjer med 13 værelser, som var trukket med klede på veggen eller malt²⁸⁶. Huset ble overtatt av kommunen og ombygget i 1836, etter Carl Jacobs død, og ble da benyttet som rådstue. Omkring 1888 ble huset revet. Det ble erstattet av et nytt rådhus i murstein, som ble rykket noen meter vekk fra gaten. Det nye rådhus står den dag i dag.

Til tross for den vanskelige økonomiske utviklingen etter 1807 og utgiftene til bygging av huset i Søndergade, var Carl Jacob 30. juli 1821 i stand til å låne 6000 riksbankdaler til Gregers Christian Raben, «Lehnsarving til Christiansholm». Helt siden 1810 hadde Carl Jacob vært birkedommer og birkeskriver i Christiansholms Birk under greve Frederik Christian Raben.²⁸⁷ Grev Raben var jurist og ble en kjent naturforsker. Han tilbragte lange perioder utenlands på studieturer.²⁸⁸ Gregers Christian Raben var sønn av naturforskeren og arving til grevskapet. Også han var vitenskapelig interessert og tok en doktorgrad i filosofi.

Han var også kjent for å ha en del merkelige innfall, og han fikk derfor kallenavnet «den gale greve».²⁸⁹ Hans inntekter var antagelig for små til å leve det liv han som adelsmann ønsket. Gregers Christian Raben, arving til grevskapet og sønn av Carl Jacobs arbeidsgiver, lånte altså 6000 Rbd. av Carl Jacob. Som sikkerhet fikk Carl Jacob en obligasjon, men ikke noe pant i fast eiendom. Dette skulle senere vise seg å være en skjebnesvanger avgjørelse.

I datidens aviser var det vanlig at man opplyste hvem som hadde kommet reisende til byen eller området. Mellom Sjælland og Falster var det fast båtforbindelse, og de reisende på båten ble registrert og rapportert til myndighetene. Disse opplysningene fikk avisene tilgang til, og de ble slått opp i avisene med jevne mellomrom.

Den 4. januar er det en notis i Lollands Falsters Adresse med opplysninger om hvem som reiste fra Sjælland til Falster med båt i desember 1821. Her kan vi lese at «Forvalter Agier» reiste denne strekningen.²⁹⁰ Den 25. januar 1822 finner vi en notis i samme avis som viser at Agier reiste tilbake til Sjælland en gang i januar 1822.²⁹¹ Vi må anta at Charles Emile Agier da har truffet Carl Jacob og Johannes datter Bolette. Om de var kjent fra før, vet vi ikke. Det er grunn til å tro at Agier spurte Carl Jacob om lov til å gifte seg med datteren Bolette på denne reisen. I avisen fra februar 1822 kan vi lese at «*Cancelliraad og Byefoged Hartmann med Datter*» en gang i perioden 23. januar til 5. februar reiste fra Falster til Sjælland²⁹². Returen fra Sjælland finner vi også omtalt i avisen.²⁹³ Carl Jacob reiste trolig med Bolette for å hilse på familien til Bolettes fremtidige ektemann. Kanskje var de også innom Kjøbenhavn for å gjøre innkjøp til bryllupet på veien tilbake. Bolette giftet seg med Charles Emile Agier 1. mai 1822 i Sæckjøbing.²⁹⁴ Etter bryllupet reiste de til Ålborg på Jylland, der Agier var forvalter.

Senere samme år 29. oktober 1822, rykker Carl Jacob inn en annonse i avisen i anledning et drap. Han utlover en dusør på 150 riksbankdaler for opplysninger som kan føre til at gjerningsmannen tas. Annonsen lyder slik:²⁹⁵

«Skovrider Carl Siefert ved Fuglesang Prierskovs Godser er Søndagen den 13de dennes, formodentlig om Morgen en før kl. 8,

bleven dræbt ved et Skud med Rendekugler²⁹⁶ i Thorebye Fredskov, nær ved Grænse Skjel, og ikke langt fra Stranden.

Den dobbeltløbede Bøsse, som Skovrideren førte med sig til Skoven, og som var saaledes indrettet, at begge Løbene, der laae ovenpaa hinanden, lode sig dreje rundt, saavelsom et fladt Krudthorn, maa af den eller de Myrdende være borttaget, da disse Ting savnedes ved den Dræbte.

Hvo der, i Anledning deraf, kan meddele saadan Oplysning, at Gjerningsmanden opdages, tilsiges herved en Douceur af et hundrede og halvtredsindstyve Rigsbankdaler rede Sølv.

Saxkjøbing, den 23de October 1822.

Hartmann»

En skovrider hadde ansvar for all utnyttelse av skogen og det viltet som holdt til i skogen. Skovrideren var ansatt av en godseier og hadde ansvar for alle godsets skogeiendommer. Han kunne ha flere skogfogder under seg til å føre kontroll i mindre områder. Det var ikke ukjent at skogfogdene eller skovriderne kom i konflikt med krypskyttere. Skovrider Siefert var drept med et hagleskudd, og hans eget gevær og krutthorn var fjernet fra åstedet. Pengepremien for å gi opplysninger som førte til at gjerningsmannen eller mennene ble arrestert, var satt til 150 riksbankdaler. Hvorvidt Carl Jacob klarte å oppklare drapet og arrestere den eller de skyldige, har vi ingen opplysninger om.

Johanne og Carl Jacob fikk sitt tiende barn, en pike, 7. mai 1823. Hun ble døpt 19. oktober 1823 i Saxkjøbing²⁹⁷ og fikk navnet Lovise Laurentze. Faddere var Frue Dichmann og Jomfrue Frederikke Thorne, Oberstløytnant Wichfeldt, Kammerraad Grandjaen i Falster, Kjøbmann Hansen og Kjøbmann Kromann. Johanne hadde hatt sin første kirkegang før dåpen.

I januar 1824 finner vi flere oppslag i Lolland Falsters Adresse der det står omtalt teaterforestillinger i Saxkjøbing. Datidens aviser har ellers ganske få spor av kulturelle tilstelninger i Saxkjøbing.

Den 23. januar 1824 er følgende bekjentgjørelse rykket inn i avisen:²⁹⁸

«Theater i Saxkjøbing.

Tirsdagen den 27de Januari opføres: "Abellino, den store Bandit", Skuespil i 5 Acter.

Fredagen den 30te Jan., til høitideligholdelse av Hs Majestæt Kongens allerhøjeste Fødselsdag: en Prolog, fremsiges af Jomfrue Becker. Til Slutning: "Capelmesteren fra Venedig" eller "Skinnet bedrager", stort komisk Syngespil i 2 Acter. Musik af Breitenstein.

Theater i Saxkjøbing.
Tirsdagen den 27de Januari opføres:
"Abellino, den store Bandit", Skuespil
i 5 Acter.

Fredagen den 30te Jan., til høitidelig
holdelse af Hs. Majestæt Kongens allerhøjeste
Fødselsdag: en Prolog, fremsiges af
Jomfrue Becker. Til Slutning: "Capel-
mesteren fra Venedig" eller "Skinnet
bedrager", stort komisk Syngespil i 2 Ac-
ter. Musik af Breitenstein.

C. Becker,
Skuespildirecteur.

Fig 34. Faksimile 23. jan 1824 Lollands
Falsters Adresse

C. Becker. Skuespildirecteur.»

Oppsetningen 30. januar skulle markere kongens fødselsdag. Som eneveldets fremste representant i byen var nok Carl Jacob forventet å delta ved en slik anledning. I hvilken grad Carl Jacob og Johanne var kulturelt interessert vet vi ikke, men vi har funnet enkelte andre bekjentgjørelser av teateroppsetninger i andre deler av Carl Jacobs embetsdistrikt som de kan ha besøkt. Først og fremst ved «Nystedes dramatiske Selskabs Theater» hvor vi finner dette allerede fra 1816.²⁹⁹

Våren 1825 søker Carl Jacob om avskjed fra embetet som Birkeskriver ved Knuthenborg Birk. I stedet blir Christian Andreas Møller beskikket til denne stilling.³⁰⁰ Christian Andreas Møller hadde tatt dansk juridisk eksamen i 1815, og hadde vært Carl Jacobs fullmektig i mange år. Vi finner hans underskrift i justisprotokollen for Radsted Birk allerede i 1816.³⁰¹ Bakgrunnen for at Carl Jacob søker avskjed fra dette embetet vet vi ikke. En mulighet er at han gjorde dette for å gi sin fullmektig Christian Andreas Møller mulighet for et eget embete. Han hadde da arbeidet som fullmektig hos Carl Jacob i nesten 10 år.

I november 1825 satte Carl Jacob inn en bekjentgjørelse i avisen. Jordmor Mette Svendsen og hennes mann Lars Svendsen hadde i flere år levd «separeret i henseende til Bord og Seng». Mette Svendsen visste ikke hvor mannen var. Lars Svendsen ble innkalt med seks ukers varsel for å

melde fra til byfogden om han vil leve i ekteskap med sin kone³⁰². Hvis Lars Svendsen ikke meldte seg, kunne dette være det første skrittet for Mette Svendsen til å få skilsmisse.

Den 5. desember 1825 får Johanne og Carl Jacob sitt ellevte barn, en gutt som ble døpt 9. februar 1826 i Saxkjøbing.³⁰³ Han fikk navnet Johan Theodor Emil. Faddere var Madame Hansen (muligens Carl Jacobs mor) og Jomfrue P. Krøier fra Maribo, Carl de Nergaard, Qvistgaard paa Fuglsang og Handelsbetjent Wichmann.

I «Lolland og Falsters Efterretninger» finner vi 3. februar 1826 dette oppslag om feiringen av bursdagen til Kong Frederik 6. den 28. januar i Saxkjøbing.³⁰⁴

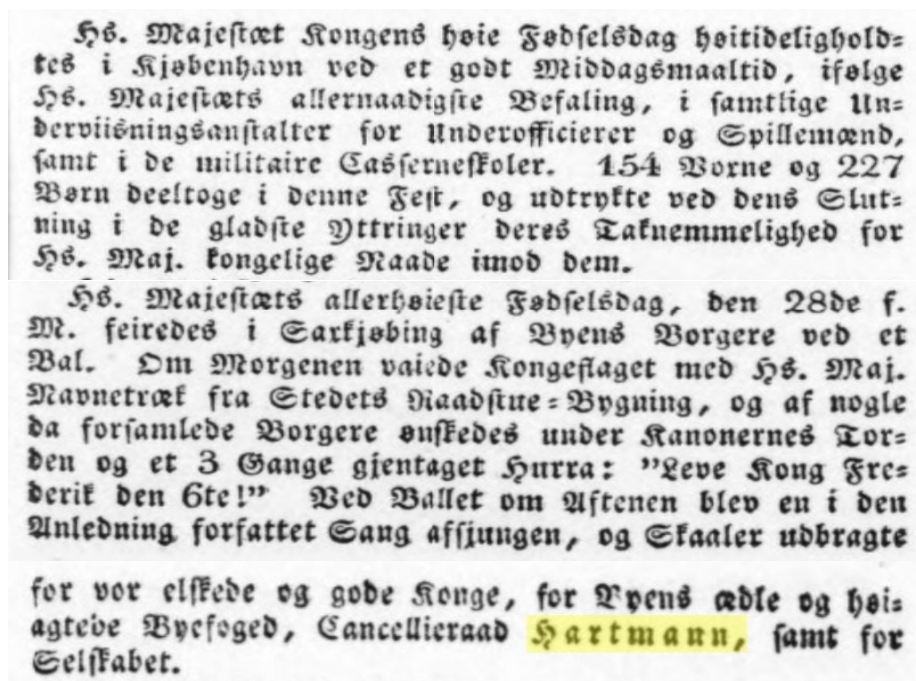

Fig. 35. Faksimile Lolland Falsters Efterretninger 3. feb. 1816.

Med latinske bokstaver:

«Hs. Majestæts allerhøieste Fødselsdag, den 28de f. M. feiredes i Saxkjøbing af Byens Undersætter ved et Bal. Om Morgenen vaiede

Kongeflagget med Hs. Maj. Navnetræk fra Stedets Raadstue-bygning, og af nogle da forsamlede Borgere ønskedes under Kanonerens Torden og et 3 Gange gjentaget Hurra: «Leve Kong Frederik den 6te!» Ved Ballet om Aftenen blev en i den Anledning forfattet Sang afsjungen, og Skaaler udbragte for vor elskede og gode Konge, for Byens ædle og høiagtede Byefoged, Cancellieraad Hartmann, samt for Selskabet.»

Beskrivelsen gir inntrykk av en høytidsstemt markering, til tross for at det neppe var mange av byens innbyggere til stede utenfor rådstuen den morgenen. Ved aftenens ball ble det også skålt for byfogden, den øverste representant for kongemakten i Saxkjøbing by. Carl Jacob hadde da vært byfogd og byskriver i Saxkjøbing i 20 år.

Carl Jacob døde 27. november 1826. I kirkeboken er det tatt inn en anmerkning om dødsårsak: «Apoplezia», altså slag.³⁰⁵ I dødsannonsen som ble innrykket i avisen 5. desember 1826, jf. fig 36, står det at han «endte sine Lidelser ved en plutselig Død».³⁰⁶ Vi må altså gå ut ifra at Carl Jacob var syk en stund før han døde uten at vi vet noe mer om hva som feilte ham.

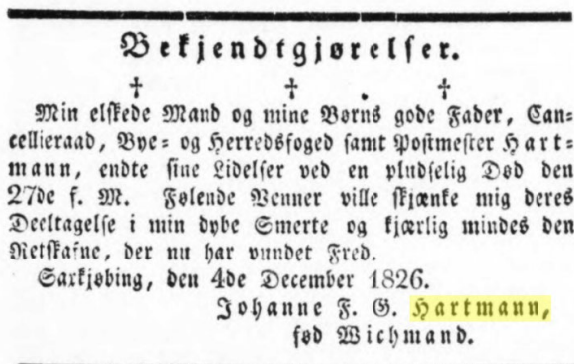

Fig. 36. Dødsannonse i Lolland Falsters Efterretninger.

I skiftet etter Carl Jacob var det mye gjeld, og lånet til «Lehnsarving Gregers Christian Raben», viste seg å være nærmest verdiløst. Obligasjonen ble solgt til 10% av verdien.³⁰⁷ Det ble derfor ingen arv til fordeling etter Carl Jacob.

Som tidligere omtalt var Gregers Christian Raben arving til grevskapet Christiansholm. Kort tid etter at han i 1838 arvet grevskapet³⁰⁸ forpaktet han bort gården Bramslykke til Carl Jacobs sønn Julius som da var 23 år gammel (se kapitlet om 6. gren). Vi må anta at grev Gregers Christian

Raben var klar over den vanskelige økonomiske situasjonen han hadde satt Johanne og barna i ved ikke å kunne betale sin gjeld eller å stille sikkerhet. Kanskje tok grev Raben hensyn til dette da han forpaktet eiendommen til Julius i 1839.

Av skiftet fremgår det videre at Johanne satt igjen med ansvar for de fem yngste barna, som fremdeles bodde hjemme. Johanne hadde en årlig enkepensjon på 100 riksdaler etter forsikringen Carl Jacob kjøpte da de giftet seg. Familien må med andre ord ha opplevd en betydelig reduksjon i levestandard.

Sommeren 1827 ble familiens hus solgt for 3000 riksdaler sølv, for å dekke deler av kreditorenes krav.³⁰⁹ Vi ser i fig. 37 annonsen i anledning salget.³¹⁰ Her beskrives det at huset ble nyoppført for få år siden. Bygningen mot gaten er oppført i to etasjer med grunnmur og består av 14 fag. Ett fag i et bindingsverkshus er den delen av vegg som er mellom to vertikale stolper av tre. Mellomrommet mellom stolpene ble fylt med kvist og leire eller med en mur av murstein. Et fag kunne variere i bredde men var gjerne 5 fot, ca. 1,5 meter.³¹¹

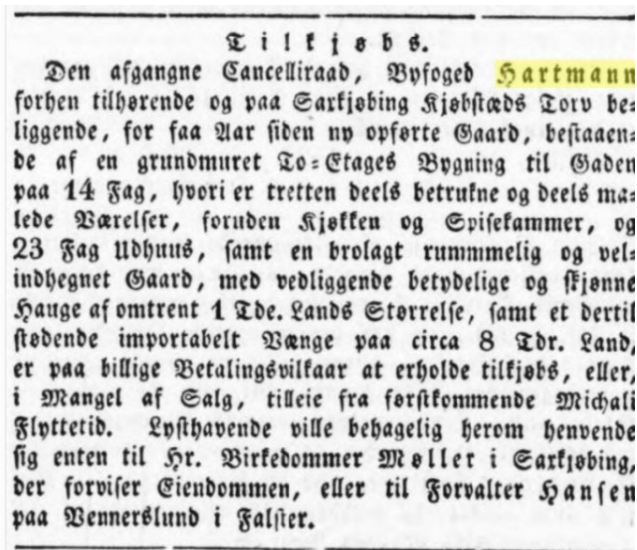

Fig 37. Annonse innrykket i lokalavisen 6. juli 1827.

I huset var det 13 værelser som var delvis «betrukne» og delvis malt. At veggene var «betrukne» betyr at de var trukket med stoff som en slags tapet, muligens med en malt brystning nede og trukket med stoff på øvre del av vegg. I tillegg var det kjøkken og spiskammer. Det var også flere uthus på tilsammen 28 fag, en brolagt gårdsplass og 9 «Tdr. Land». «Tdr.» er forkortelse for «Tønder». En tønde land er det arealet som man

kan så med en tønne såkorn. En tønne land tilsvarer ca. 0,5 hektar (5000 m²)³¹².

Johanne giftet seg på nytt 7. oktober 1829 med **Christian Andreas Møller**,³¹³ som var Birkeskriver og Birkedommer ved Knuthenborg på Lolland. Han ble senere Byfogd i Maribo. Johanne døde 29. desember 1857 i Maribo og ble begravet 5. januar 1858 samme sted.³¹⁴ Hun og Christian Andreas Møller fikk ingen barn.

Tillegg 2.

Eksamensprotokollen for Dansk Juridisk Eksamen 27. januar 1796.

Anno 1796 den 27de Januari holdtes Dansk Juridisk Examen af de Hr. Examinatores Etatsraad Nørrgaard, Professor v. Eggers og Professor Schlegel i overværelse af Hr Kammerjunker og Hoyestrets Assessor P. Stemann.

Til Examen indstillede sig

Carl Hartmann Beqvem P.P. d. 5 Februar Vel

Willum Christensen Beqvem P.P. d. 5 Febr. Vel

Morten Kierulf Ej u Beqvem

Nedenstående udrag av protokollen som omhandler 1ste Candidat Carl Hartmann er transkribert av Lise Olivarius ved Rigsarkivet i København.

Udsnit 1 pp. 280-281:

1ste Examinator Hr Prof. Schlegel.

1ste Candidat:

Moralsk Grundlov? En Sætning hvorfra alle moralske Principer kan udledes. Den maa være tydelig, kort, én eneste Sætning, ei indeholdes i nogen anden. Den almindeligste er forfrem din Fuldkommenhed. Er denne Sætning skikket for N.R.? Det er ei altid at Mskt kan befordre sin Fuldkommenhed. Hvorledes kan Pligterne mod Andre udledes deraf? Da vi til at befordre vor Fuldk: ofte behøver Andres Hjelp; men da Villien allene bestemmes ved Motiver, bør man ved at hjelpe dem gjøre dem beredvillig til gjensidig Hjelp. Moralitet? Den Rskhd ved en Gjerning at dens gode ell. onde Følger for sin Grund i den Handlendes Frihed. ___ Man bør ei handle med Hensyn til Følgerne, men af Pligt og Agtelse for Loven. Udvortes Moralitet? Som tillægges en Gjerning i Følge et fornuftigt Væsens Villie Indvortes ----- ? Som Grunder sig i Gjerningens Natur betragtet med Gjerningsmandens Natur. Har alle Gjerninger Moralitet? _____ Egteskab efter N. R.? Et Selskab imellem Personer af forskjellig Kjøen for at avle og opdrage Hjelp. Kan Egteskaber paa Grund af fælles Medhjelp? I N. R. er Hoved Øyemedet Børns Avling og Opdragelse. I Staten er fælles Hjelp et Bi Øyemed. Forskjelle paa Begrebet om Egteskab efter Naturens og de borgerlige Love? I Staten indgaaes det imellem 1 Mand og 1 Kone. Efter N. R. kan det indgaaes imellem flere. Efter N. R. ophører det, naar Børne Opdragelsen er tilendebragt, men i Staten ei. Trolovelse? Et Forbund

om at ville indgaae Egteskab. Er den nødvendigst efter N. R.? En slags Aftale maatte foregaae. Hvor handles om Trolovelse? J 3 – 16. Inddelinger af Hindringer for Trolovelse? I de som finde Sted før og de som finde Sted efter Trolovelsen - - Nogle gjøre Trolovelsen aldeles ugyldig, andre give kun Exceptjon. Hvilke henhøre til de foregaaende Hindringer? Horeri. Trolovelse med Andre. Hvorvidt kan Vildfarelse være Hindring? Naar den er uovervindelig. Vildfarelse i Hens. til Stand og Formue er ingen Hindring. --- Underøvrighed --- ? Det kommer an paa, om Personen selv vil benytte sig deraf; men andre kan ei. --- Drukkenskab --- ? Naar den er i høy Grad; dog maatte Personen snart gjøre Indsigelse. --- Slægtskab ell. Svogerskabs Nærhed en Hindring? I de forbudne Grader maa ingen indgaa Trolovelse --- Beslægtede maa ei ægte hinanden indtil 3die Grad incl: --- Ascendenter og Descendenter ei i uendelige Grader. Hvad gjelder i Hens: til Svogerskab? Der er det samme Forbud i Hens: til 1ste Sidelinie. Forandring ved en nyere Fr? Ja ved Frd 1775 Er Loven ophævet ved denne Forordning? Nej Loven blev ophævet ved Fr 1771 og sat i Kraft ved Fr 1775 som gjøre Forskjel paa dem som det er aldeles forbudt at indgaa Egteskab, og de som kan faae Dispensatjon. Denne kan ei faaes i op- og nedstigende Linie, men i Sidelinien i 2den og 3die og 2den og 4de Grad. Strækker Forbudet i Fr sig ligesaavidt paa Grund af Svogerskab som paa Grund af Slægtskab? Ja-- . Dog kan man faae sin Kones Syster---- En Kone kan faae sin mands Broder. C.l. Majestatis? Misgjerninger som begaaes mod Statens ell. den er i Besiddelse af Staten. Hvor tales om C.l. m? 6 – 9, ogsaa i 1 – 20. Et besynderligt navn paa c. l. m. i Norske Lov? ___ Nidingsværk? En Gjerning som kun begaaes af meget slette Personer. Hvorledes inddeles c. l. m.? I cr. perduellennis og c. l. maj. i Særdeleshed. Til crimen perduellennis henhører de Forbrydelser som angaae Landsforrædderi og sigte til at forandre Regeringsformen. Straffen for cr. perduellennis? At miste høyre Haand og Hoved; Kroppen legges paa Stejle. Adlens Vaaben sønderbrydes; Børnene miste deres Stand og Stamme. Und viger Delinquenten skeer Executionen paa hans Billed. Grevskaber og Baronier forbydes. Commissjoner sættes gjerne. Piinlig Forhør bruges, da Sagen ei let ved andre Retter kan udføres. Besynderlig Bestemmelse i Hens. til Præsterne? De skal aabenbare hvad der angaae Landsforræderi. - - De skal ogsaa angive en Misgjerning som de sigtes til. Hvorledes inddeles c. l. maj. i Særdeleshed? I 6 Grader som man antager efter Straffenes Forskjellighed. Hvad henhører til c. l. m. i 1ste Grad? At lyde Kongen, Dronningen ell. deres Børn til Beskjæmmelse, at tragte dem efter Livet. Gjøres der i Hens. til Straffen Forskel paa om Misgjerningerne er attenderet ell. fuldbragt? Nej.

Udsnit 2 pp. 283:

2den Examinator Hr Prof. v. Eggers

1ste Candidat.

Hvorledes kommer nogen til sin Ret i den naturlige Stand? Ved Tvangsmidler. Dog bør man ei anvende de haardere Midler hvor de mildere ere tilstrækkelige -; thi det vilde stride mod al Billighed. Er denne Pligt i den naturlige Stand fuldkommen ell. ufuldkommen? Ufuldkommen, da man kan renunciere paa sin Ret. Er det nødvendigt at der i Staten foregaaer en Forandring med at sørge saa Ret? Ja ellers vilde den Mægtigere hæve sig over den Svagere - - Tog man sig til Rette gjorde man Indgreb i Majestæts Rettighederne. Hvem kan i den naturlige Stand og i Staten naar man selv maa tage sig til Rette, bedømme, naar Skaden er fuldkommen erstattet? Den Fornærmede. Kan man ei undertiden i Staten selv forfølge sin Ret? I Nødsfald, naar man ei kan bruge de anordnede Midler, e. - g. 6 - 12 - 4. Nødværge? Den Ret et Msk har, naar han ei kan benytte sig af de anordnede Midler, til at afværge en overhængende Beskadigelse. Tillader vore Love Nødværge? I enkelte Tilfælde. Hvad følger deraf, naar man gaaer for vidt i Nødværge? Det blev strafværdigt, men maatte ansees som en Slags Vaade. Process? Den Maade paa hvilken man i den borgerlige Stand kan komme til sin Ret. 2. Den Samling af Love som viser denne Maade. Derom handler 1ste Bog. Hvormed begynder Process? Med Stevning Stevning? Den Handling, hvormed en Part indkalder den Anden for Retten Skal denne være mundtlig ell. skriftlig? Den kan være begge Slags. Er den skriftlig skrives den paa stemplet Papiir. Genus causæ maa nøje bestemmes; saa og Tid og Sted. Hvorledes inddeles de? I almindelige og særdeles; Vidne og Dom Stevning. Punctvist Hvorledes skal en Stevning forkyndes? Ved lovfaste Vidner før Sol gaaer ned. Er det nødvendigt at man skal bevise det? Ja; thi før da formodes ei. Er den Indstævnedede nødt at følge Stevningen? Nej, naar han vil renunciere paa sine Rettigheder behøver han ei at mødes. Værneting? Den Ret hvorunder en soterer og bør møde. Hvor mange Slags Værneting har vi? Contract, Administratjens, det almindelige Værneting. En Contra Stevning? Den Stevning hvorved Sagvolderen indkalder Sagsøgeren for at føre sin Contraprætensjon paabjudt.

Udsnit 3 pp. 285-286:

3die Examinator Hr EtatsRaad Nørregaard.

1ste Candidat.

Tingenes Ret? Den Del af de borgerlige Love som vise Undersaattens Pligter og Rettigheder i Hens. til Ting. Den omtales i 5 Bog. Adkomst? En Handling hvormed man erhverver Er enhver Gjerning hvorved man kan faa Ejendom altid Adkomst? Nej, ej om man har kjøbt af en Tyv. Retmæssig Adkomst? Hvorved man vil kunde faa Ejendom, men dog ei alle erholder den. Adkomster som Loven selv nævner som lovlige? Arv, Hævd. Hvor har Loven næsten nævnt dem alle? ___ Hævd? En Erhvervelses Maade ved lejeligviis at besidde en Ting i 20 Aar. Udfordres Adkomst til at faa Hævd? Nej, thi Besidderen har Præsamtjonen for sig. Skulde ei retmæssig Adkomst være nødvendig for at faa Hævd? Man fik ei Hævd naar Vidneparterne beviiste uretmæssig Adkomst. ___ Loven undtages selv Pant, Forlehning og Forsvar. Kan man faa Hævd paa det man har laant? Nej, thi man har faaet det til Forsvar - - - til Forlehning. Er en pantsat Ting uskikket til at hævdes? Nej, men Besidderen er uskikket. Forskjel paa Hævd og Præsamtjon? Præsamtjon bruges naar en Ejers Ret tabes, Hævd om den som vinder Ejendom. Ret kan præciberes uden at Ejendom erholdes, e.g. Adelsgoods. Kan alle Ting hævdes? Alle de som er i menneskelig Handel og Vandel. Kan man faa Hævd paa Adelskab? Nej, men paa visse adelige Rettigheder. Forskjel paa Loven til Eje og Loven til Brug? Loven til Eje overdrager Ejendom: ved L. til Brug kun Nyttens og Brugen. L. til Eje kan være baade velgjørende og bebyrdende; Loven til Brug altid... velgjørende. Hvor handles om Loven til Brug? 5 – 8
_____ Eje? 5 – 14. Hvorledes inscriberes det? ___ Fører Loven til Eje personelt eller reelt Søgemaal med sig? Et personelt. Loven til Brug fører et reelt Søgemaal med sig. Et Tilfælde: Loven fører man i Loven til Brug ei for reelt men personelt Søgemaal? _____

Tillegg 3.

Kronologisk oversikt over noen sentrale forordninger og reskripter m.m. vedrørende trykkefriheten i Danmark-Norge 1770 – 1814.

- Danske Lov fra 1687, 2-21-2 der det står at alle trykksaker skal gjennomleses og kontrolleres før de kan utgis.
- Kabinettordre av 4. september 1770 innfører full trykkefrihet, trådte i kraft 14. september.³¹⁵
- Kabinettordre av 3. oktober 1771 innskrenker trykkefriheten noe ved at injurier, «smedeskrift» og opprørske skrifter fortsatt ville bli straffet etter Danske Lov, trådte i kraft 7. oktober.
- Reskript av 20. oktober 1773, idet alle aviser og ukeblad (magasiner) ble forbudt å trykke kritikk av statens politikk, personangrep «byrygter» eller andre oppdiktede fortellinger som inneholdt noe fornærmelig eller uanstendig. Reskriptet ble håndhevet av politimesteren med bøter som ikke kunne ankes inn for domstolene. I praksis medførte dette at trykkefriheten var avskaffet igjen.³¹⁶
- Da kronprins Frederik tok makten 14. april 1784,³¹⁷ ble det større trykkefrihet igjen. Myndighetene oppmuntret da til å skrive om særlig landbruk og godsdrift for på den måten å få støtte hos allmuen mot godseierne for å gjennomføre «landboreformen».
- Reskript av 3. desember 1790 uttaler at sensuren ble avskaffet, selv om den som ikke uttrykte seg forsiktig nok kunne bli straffet.³¹⁸
- «Trykkefrihedsforordningen» av 27. september 1799 forbød kritikk av forfatningen, den monarkiske regjeringsform, og av kongen og kongehuset³¹⁹.
- Brevsensur, 12. oktober 1807 fikk «Generaltoldkammeret» ansvar for å sikre at «ingen rejsende, passagerer eller skippere i almindelighed medfører breve».³²⁰
- Reskript av 14. november 1807 innskjerpet overfor alle embetsmenn at de hadde plikt til å sensurere alle periodiske blad og at de ikke skulle tillate noe som kunne svekke den offentlige tillit³²¹.
- Forordning av 4. desember 1807 forbyr postmesterne å ta imot brev som var adressert til utlandet, hvis det ikke var påført et stempel som viste at det var godkjent av politimyndighetene.³²²
- Cancelli Promemoria av 30. mars 1811 innskjerper forbudet mot at private tok med seg brev (unntagen hvis de hadde offentlig kurerpass), særlig hvis det var til eller fra utlandet («især ved kysterne»)³²³.

-
- ¹ Bildet øverst i denne beskrivelsen er et fotografi av et miniatyrmaleri (ca 10 cm høyt) av Carl Jacob Hartmann. Miniatyrmaleriet har gått i arv i slekten fra Carl Jacobs sønn Julius Frederik Hartmann, født 22-06-1816 til Julius Hartmann Youden som har lånt ut et farge dias av bildet som igjen er avfotografert. Bildet må antas å være malt etter at Carl Jacob tok dansk juridisk eksamen i 1796. Han var da 25 år. Signaturen under bildet er hentet fra Justisprotokollen for Musse herred 26 september 1822. <https://www.sa.dk/ao-soegesider/billedviser?bsid=315460#315460.64680094>
- ² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=156129&side=115&height=551>
- ³ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353263&side=10>
- ⁴ Dr. Münter var sjælesørger for Struensee efter kuppet 19. januar 1772 [https://da.wikipedia.org/wiki/Balthasar_Münter_\(1735-1793\)](https://da.wikipedia.org/wiki/Balthasar_Münter_(1735-1793))
- ⁵ Kopi av originalsökknad inntatt i Tillegg 1.
- ⁶ I Rigsarkivet «Juridiske Petita» 1736-1899 er det registrert at han tar dansk juridisk eksamen i 1795 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=18484383#237024.45108893>. I https://www.rosekamp.dk/Juris_web/juris2.pdf på side 128, ser vi at det er oppgitt at han tok eksamen 27 jan 1795 med resultatet «Bekvem vel». Dette er feil. Han søkte om å få fremstille seg til dansk juridisk eksamen 8 desember 1795, jf kopi innhentet fra Rigsarkivet i København. Kopi av eksamensprotokollen viser at han tok eksamen 27 jan 1796.
- ⁷ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17056258#314391.64410035>
- ⁸ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21882976#421809.77626887>
- ⁹ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21882976#439251.79585851>
- ¹⁰ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=159084&side=38>
- ¹¹ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21882976#421812.77627456>
- ¹² <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21882976#421812.77627456> og Justisprotokollen Nielstrup Birk, Constitusjon: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20651462#315574.64716119> Confirmasjon av bestilling fra Christian 7 inntatt i Tingbogen: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20651462#315574.64716124>
- ¹³ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21882976#421813.77627831> og i Justisprotokollen for Saxkjøbing: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/billedviser?bsid=316010#316010.64823922> og i Justisprotokollen for Musse Herred: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20651438#315457.64679451>
- ¹⁴ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21882976#421816.77628727> Nr 39 og 40
- ¹⁵ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21882976#421820.77629378>
- ¹⁶ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21882976#439261.79588775> og i Justisprotokollen: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20651039#315030.64563471>
- ¹⁷ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21882976#421831.77632076>
- ¹⁸ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21882976#421835.77632510> og i Justisprotokollen: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20651039#315031.64563885>
- ¹⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353263&side=10&height=970>

-
- 20 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=159084&side=38>
- 21 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=159084&side=7>
- 22 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435657&side=12>
- 23 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=1623#1623,67879>
- 24 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=159084&side=11>
- 25 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=159084&side=15>
- 26 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=159084&side=18>
- 27 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=159084&side=23>
- 28 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=159084&side=25>
- 29 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=159084&side=27>
- 30 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=159084&side=33>
- 31 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=159084&side=40>
- 32 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=159084&side=48>
- 33 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435593&side=8>
- 34 <https://www.yumpu.com/da/document/read/8888915/juris3pdf> side 206
- 35 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=155341#155341,25950168>
- 36 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=155341#155341,25950174>
- 37 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=155341#155341,25950182>
- 38 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=155341#155341,25950199>
- 39 http://ao.salldata.dk/osd_vis.php?bsid=159084&side=66
- 40 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=155341&side=90&height=622>
- 41 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=155341&side=116>
- 42 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353257&side=2>
- 43 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=155341&side=122>
- 44 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353251&side=19>
- 45 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353251&side=35>
- 46 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353259&side=6>
- 47 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353258&side=24>
- 48 I Roelykke var det i 1773/74 10 festegårder som lå under godset Asserstrup og 3 festegårder som lå under godset Wintersborg, jf <http://www.lokalhistorien.grytner.dk/hoveriregel.htm> Om Ernst Wilhelm Hartmann var skogfoged i tilknytning til en eller flere av disse er ukjent, men Carl Jacob fikk tjeneste som skriverdreng på godset Wintersborg da hans far døde i 1784.
- 49 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=153164&side=18>
- 50 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=354293&side=53&height=866>
- 51 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=592&side=14>
- 52 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=26686#26686,2907469>
- 53 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=4263#4263,111802>
- 54 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=153164&side=20>
- 55 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=26686#26686,2907469>
- 56 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=155080&side=30&height=508>
- 57 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=592&side=14>
- 58 Fremgår av skiftet <https://www.sa.dk/ao-soegesider/billedviser?bsid=130538#130538,33907873> jf <https://www.kulturarv.dk/fbb/sagvis.pub?sag=9817988>
- 59 Kilde til de historiske opplysninger er hentet fra Wikipedia

- [https://no.wikipedia.org/wiki/Danmarks_historie_\(1660–1814\)#Christian_VII](https://no.wikipedia.org/wiki/Danmarks_historie_(1660–1814)#Christian_VII)
- ⁶⁰ https://da.wikipedia.org/wiki/Johann_Friedrich_Struensee og https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Aauuid%3A5887620c-d8e7-4517-8987-cc79a4f6125f/query/Struensee/page/doms_avis_page%3Aauuid%3Afe384424-e7c1-4fa9-8be0-85cdde0484fa
- ⁶¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=156129&side=115&height=551>
- ⁶² Kjøbenhavn var vanlig skrivemåte på den tid Carl Jacob levde, derfor har jeg valgt å benytte den.
- ⁶³ https://no.wikipedia.org/wiki/Frederik_Christian_Rosenkrantz
- ⁶⁴ https://da.wikipedia.org/wiki/Gustav_Frederik_Holck-Winterfeldt
- ⁶⁵ <https://www.danishfamilysearch.dk/search/> Søk på Lollands Nørre Herred, 1787 og «Erhverv: Skovfoged».
- ⁶⁶ <https://sortefortid.dk/det-vestindiske-handelsselskab>
- ⁶⁷ «1814 Krig nederlag frihet» av Rasmus Glenthøj og Morten Nordhagen Ottosen, 2014, s 25
- ⁶⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=153164&side=18>
- ⁶⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=153164&side=20>
- ⁷⁰ <https://forskning.no/forskeren-forteller-geofag/forskeren-forteller-vulkansystemet-som-endret-historien/772924>
- ⁷¹ <https://www.danishfamilysearch.dk/cid392018> eller <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=477&side=3&height=1095>
- ⁷² «1814 Krig nederlag frihet» av Rasmus Glenthøj og Morten Nordhagen Ottosen, 2014, s 13
- ⁷³ I Roelykke var det i 1773/74 10 festegårder som lå under godset Asserstrup og 3 festegårder som lå under godset Wintersborg, jf <http://www.lokalhistorien.grytner.dk/hoveriregel.htm> Om Ernst Wilhelm Hartmann var skogfogd i tilknytning til en eller flere av disse er ukjent, men Carl Jacob fikk tjeneste som skriverdreng på godset Wintersborg da hans far døde i 1784.
- ⁷⁴ <https://www.danishfamilysearch.dk/cid392018> eller <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=477&side=3&height=1095>
- ⁷⁵ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Aauuid%3A0385dc64-4071-492a-9db9-ba77bcedee02/query/stavnsband/page/doms_avis_page%3Aauuid%3Ac29994dc-36c6-4277-9ccf-7febb4390a5e
- ⁷⁶ https://da.wikipedia.org/wiki/Landboreformerne#Stavnsbåndsløsningen_1788
- ⁷⁷ - 20. juli 1784 Landhusoldningsselskabet utlyser en rekke premie oppgaver, bl.a. «2. Om Bøndergaardens tjenestligste Størrelse. 3. Om et Jordbrugs beste økonomiske Indretning og Drift.» https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Aauuid%3Abf4946d1-7967-4d02-a074-7c4571e06c94/query/Landvæsenet%20i%20Danmark/page/doms_avis_page%3Aauuid%3Ab08edd66-052a-41fe-a730-1d1774d7c835
- 10. sept. 1784 Invitasjon til debatt om «Landvæsenet» [https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Aauuid%3Ab2b8e29f-962b-4c26-a6b8-8f1cfd5133b8](https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Aauuid%3Ab2b8e29f-962b-4c26-a6b8-8f1cfd5133b8/query/Landvæsenet%20i%20Danmark/page/doms_avis_page%3Aauuid%3Ab2b8e29f-962b-4c26-a6b8-8f1cfd5133b8)
- desember 1785 Minerva side 241 «Hvis Forfatning er den lykkeligste: Enten den Danske Fæste-Bondes, eller den Meklenborgske Livegne Bondes?»

https://books.google.hu/books?id=9F43AAAAMAAJ&printsec=front-cover&dq=Ny+Minerva&hl=no&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Ny%20Minerva&f=false

- 9. mars 1787, eksempel på heftig debatt i avisene om utskiftning av jordbruksland og reduksjon av «hoveriet». https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A2c22acc4-599a-49a7-97d8-f0f32ca8c81a/query/Landvæsenet%20i%20Danmark/page/doms_avis_page%3Auuid%3A2801da7b-a35e-405e-ac72-791609921bbb

- 18. juli 1788 Underretning om kongelig forordning av 20. juni 1788 om «Stavnsbandets løsning fra Godserne.» https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A0385dc64-4071-492a-9db9-ba77bcedee02/query/stavnsbånd/page/doms_avis_page%3Auuid%3Ac29994dc-36c6-4277-9ccf-7febb4390a5e

⁷⁸ <https://da.wikipedia.org/wiki/Trykkefrihedstiden>

⁷⁹ «Sensuren i Danmark-Norge» 2014 av Øystein Rian side 180

⁸⁰ https://da.wikipedia.org/wiki/Statskuppet_i_1784

⁸¹ https://books.google.no/books?id=Pl03AAAAMAAJ&printsec=front-cover&hl=no&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false 1788 desember Vol 14 side 380

⁸² «Sensuren i Danmark-Norge» 2014 av Øystein Rian side 181

⁸³ <https://www.danishfamilysearch.dk/sogn2949/census1787/opslag6089447>

⁸⁴ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17142310#182502,30983790> og <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20651454#315544,64706713> og

<https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&act=8&ved=2ahUKEwjtn-29rIDxA-hUhl4sKHcfaDHAQFjADegQIBRAD&url=http%3A%2F%2Fpkv.dk%2Fgenea%2FIfsh%2Freg1951.rtf&usg=AOvVaw1qx8uv13Pdc3cIv5QsjWvE>

⁸⁵

27.7.1789 (Beskrivelse av 14. juli 1789 m bevæpning av undersåttene i Paris og storming av tukthuset – Bastillen): https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A3c675be9-1b7d-48d7-b30e-8351866fd2e5/page/doms_avis_page%3Auuid%3A3c675be9-1b7d-48d7-b30e-8351866fd2e5

31.7.1789 (En beskrivelse av dagene 12-17. juli 1789 i Paris og Versailles):

https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Afb3bd61c-1171-4dda-8e06-0c67a2cf3a2b/page/doms_avis_page%3Auuid%3Afb3bd61c-1171-4dda-8e06-0c67a2cf3a2b

3.8.1789:

https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A5eb7baf6-5014-47b2-8b1a-4553a85da0cd/page/doms_avis_page%3Auuid%3A5eb7baf6-5014-47b2-8b1a-4553a85da0cd

7.8.1789 (Beskrivelse av blodsutgytelser i Paris): https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Ab28644e4-96da-43de-b59a-83dc2b636cb0/page/doms_avis_page%3Auuid%3A80718038-256e-47f0-8d4a-63602f2f1232

14.8.1789: https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Ac90993d3-5044-4b22-be87-44f43268bcd6/page/doms_avis_page%3Auuid%3A499bf0dd-2d67-4c0c-b363-809795f9fee3

17.8.1789 (Frankrike skal være et konstitusjonelt monarki):

https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A19132a55-ed55-48d7-9770-435068bd1de6/page/doms_avis_page%3Auuid%3A28bc9c30-da00-4f84-ba71-9a2b0e16f23b

21.8.1789 (Privilegiene avskaffes):

https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Aa6a0305d-ec6f-44ad-8a69-c77e82d164a7/page/doms_avis_page%3Auuid%3Ab00963ee-d813-4653-9fa6-66614fd64fc3

28.8.1789: https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A9ddd95f1-b17e-4241-b5fd-9432cffa06ae

4.9.1789: https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A930e18ea-4495-41bf-a285-88d5905c0594/page/doms_avis_page%3Auuid%3Ac3df35f9-6453-403e-b875-1f38022c9211

11.9.1789: https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A7f7087ce-a9c8-4fe7-8ed0-03fdf3831e18

⁸⁶ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A7f7087ce-a9c8-4fe7-8ed0-03fdf3831e18

⁸⁷ <http://bakkehussamlingen.dk/personer/pram-christen>

⁸⁸ «Frihetens forskole – Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København» ved Håkon Evju, 2013 side 31 flg.

Se også: https://books.google.no/books?id=gFs3AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=no&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=Omstøbning&f=false side 417.

⁸⁹ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20651125#315324,64639663>

⁹⁰ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=18383174#299120,61517781>

⁹¹ https://da.wikipedia.org/wiki/G.L._Baden og <https://arkiv.dk/vis/4677452>

⁹² https://biografiskleksikon.lex.dk/G.L._Baden

⁹³ https://biografiskleksikon.lex.dk/G.L._Baden

⁹⁴ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A7a3174b3-cfdf-48bf-b163-04674c67a9e3/query/Paris

⁹⁵ Østberg, Kai Peter; Tønnesson, Kåre; *Den franske revolusjon i Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 2021 M08 15 fra https://snl.no/Den_franske_revolusjon.

⁹⁶ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A6e047fc7-80ec-44f8-839b-bf3e3359d4d6/query/Paris

Og https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A01e866f0-76a3-40db-a494-1fe6f1877a4d/query/Paris

Og https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Affe8e874-47e6-4961-a52e-a8d3fd43c23a/query/Paris

⁹⁷ «Frihetens forskole – Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København» ved Håkon Evju, 2013 side 43 flg.

⁹⁸ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17142310#182484,30980758>

⁹⁹ Den 8. desember 1795, se tillegg 1.

¹⁰⁰ https://denstoredanske.lex.dk/examinatus_juris

¹⁰¹ «Frihetens forskole – Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København» av Ola Mestad, 2013 side 23, jf Ørsted i «Dansk Biografisk Leksikon».

¹⁰² «Frihetens forskole – Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København» ved Rolv Nøtvik Jakobsen, 2013 side 150 flg.

Og <https://uia.brage.unit.no/uia-xmlui/bits-tream/handle/11250/2444487/Geir%2BHeivoll.pdf?sequence=2&isAllowed=y> side 135

¹⁰³ «Fornuft – Person – Stat» av Sven Arntzen, 2020, side 66-67.

¹⁰⁴ «Fornuft – Person – Stat» av Sven Arntzen, 2020, side 203.

¹⁰⁵ «Fornuft – Person – Stat» av Sven Arntzen, 2020, side 73-74, og

¹⁰⁶ «Frihetens forskole – Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København» ved Håkon Evju, 2013 side 46.

¹⁰⁷ «Frihetens forskole – Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København» av Ola Mestad, 2013 side 347.

¹⁰⁸ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Ae949e6d8-7524-4daf-8c6e-9a7675dca860/query/Schlegel

¹⁰⁹ https://biografiskleksikon.lex.dk/Peter_Collett

¹¹⁰ «Frihetens forskole – Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København» av Ola Mestad, 2013 side 17-18.

¹¹¹ Kopi av eksamensprotokollen er innhentet fra Rigsarkivet og transkribert, se Tillegg 2.

¹¹² I Rigsarkivet «Juridiske Petita» 1736-1899 er det registrert at han tar dansk juridisk eksamen i 1795 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=18484383#237024.45108893>. I https://www.rosekamp.dk/Juris_web/juris2.pdf på side 129, ser vi at det er oppgitt at han tok eksamen 27 jan 1795 med resultatet «Bekvem vel». Dette er feil. Han søkte om å få fremstille seg til dansk juridisk eksamen 8. desember 1795, jf kopi innhentet fra Rigsarkivet i København. Kopi av eksamensprotokollen viser at han tok eksamen 27. jan 1796, sensuren falt 5. feb. 1796 med resultatet «Bekvem vel».

¹¹³ «Frihetens forskole – Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København» ved Håkon Evju, 2013 side 31 flg.

¹¹⁴ Huset ble i perioden 1970-1974 restaurert tilbake til opprinnelig utseende. Adressen i dag er Åbenrå 6 i København. <http://www.indenforvoldene.dk/aabenraa-6> og [Københavnske Jævnførelsesregistre 1689-2008 - Rosenborg Kvarter \(kobenhavnshistorie.dk\)](http://www.kobenhavnshistorie.dk) (matrikel 234 I dag).

¹¹⁵ https://no.wikipedia.org/wiki/Københavns_brann_i_1795

¹¹⁶ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17056258#314391.64410035>

¹¹⁷ På den tid Carl Jacob levde ble byens navn skrevet Saxkjøbing. Jeg har derfor valgt å benytte denne skrivemåte.

¹¹⁸ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17142310#182559.30992887> og fra justisprotokollen: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17056258#314391.64410036>

¹¹⁹ Jørgensen, Jens Ulf: *birk - retskreds i Den Store Danske* på lex.dk. Hentet 18. maj 2021 fra https://denstoredanske.lex.dk/birk_-_retskreds

- ¹²⁰http://danmarkskirker.natmus.dk/uploads/tx_tchurchsearch/Maribo_0981-1000.pdf
- ¹²¹<https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=26625#26625,2906184>
- ¹²²<https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17056258#314391,64410035>
- ¹²³ Omhandlet i Christian V's Danske Lov av 1683 art 1-7-1 til 1-7-3. Se også Slægtsforskeren nr 4 – 2021 side 35 flg.
- ¹²⁴https://books.google.no/books?id=k2w3AAAAMAAJ&printsec=front-cover&hl=no&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false side 86
- ¹²⁵<https://www.idunn.no/doi/epdf/10.18261/9788215049618-2021>
- ¹²⁶<https://books.google.no/books?id=FlixDQAAQBAJ&pg=PT234&lpg=PT234&dq=Etatsraad+Laurids+Nørregaard&source=bl&ots=FqBllXPZZq&sig=ACfU3U12N2dTXH5gVTETjDz8LUOwb2ua2Q&hl=no&sa=X&ved=2ahUKEwjw7vL6rLTA-hUul4sKHb0IAF4Q6AEwDXoECAMQAg#v=onepage&q=Etatsraad%20Laurids%20Nørregaard&f=false> se MEN, ytringsfrihedens historie i Danmark, av Mchangama og Stjernfelt
- ¹²⁷https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A7f14102bb-571d-4801-9519-99d21f680df
- ¹²⁸https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A824c5f41-9765-4f4a-b21d-71783f7b1dbc/query/Trykke
- ¹²⁹ 24 ark tilsvare 384 sider i romanformat octavo.
- ¹³⁰https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A08358816-a33e-4550-b718-2ab966fbe9ec/query/forordning/page/doms_avis_page%3Auuid%3A08358816-a33e-4550-b718-2ab966fbe9ec
- ¹³¹ «Sensuren i Danmark – Norge» 2013 av Øystein Rian side 186 flg.
- ¹³²https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A7f1087ce-a9c8-4fe7-8ed0-03fdf3831e18
- ¹³³<https://www.sa.dk/ao-soegesider/billedviser?bsid=147573#147573,24314706>
- ¹³⁴<https://da.wikipedia.org/wiki/Bindingsværk>
- ¹³⁵<https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21882976#439251,79585851>
- ¹³⁶<https://slaegtsbibliotek.dk/910735.pdf> Det Danske Post- og Telegrafvæsen Bind 1 side 42.
- ¹³⁷<https://slaegtsbibliotek.dk/910735.pdf> Det Danske Post- og Telegrafvæsen Bind 1 side 41.
- ¹³⁸<https://slaegtsbibliotek.dk/910735.pdf> Det Danske Post- og Telegrafvæsen Bind 1 side 43.
- ¹³⁹<https://denstoredanske.lex.dk/postvaesen>
- ¹⁴⁰https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A3afedc59-71d4-48aa-99c4-da622c9ef926/query/Post-contoir
- ¹⁴¹ Mediestream - Kongelig allernaadigst privilegerede Adresse-Contoirs Efterretninger for Lollands og Falsters Stift (1808-1809), 5. maj 1809 (statsbiblioteket.dk)
- ¹⁴²<https://da.wikipedia.org/wiki/Sakskøbing>
- ¹⁴³<https://www.danishfamilysearch.dk/cid1752358>
- ¹⁴⁴<https://arkiv.dk/vis/5816820>

- ¹⁴⁵ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=155341#155341,25950168>
- ¹⁴⁶ <https://snl.no/inngangskone>
- ¹⁴⁷ <https://docplayer.dk/66116507-Kost-paa-landet-fra-selvforsyning-til-andelsproduktion.html> Kirsten Egholk, april 1999.
- ¹⁴⁸ «Den sentimentale patriotisme» av Thomas Lyngby utg 2001 side 49
- ¹⁴⁹ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Aauuid%3Ad30612d5-83b2-43fc-bc04-05d33186de28/query/hartmann/page/doms_avis_page%3Aauuid%3Ad30612d5-83b2-43fc-bc04-05d33186de28
- ¹⁵⁰ Birketing i Gml Københavns Amt <https://dis-danmark.dk/bibliotek/908038.pdf>
- s101
- ¹⁵¹ <https://www.dst.dk/Site/Dst/Udgivelser/GetPubFile.aspx?id=19910&sid=byersfolk1801>
- ¹⁵² <https://books.google.no/books?id=3XKdDwAAQBAJ&pg=PA199&lpg=PA199&dq=Købstadshavnene+og+byvæksten+1798-1868&source=bl&ots=h0r0vYDQEU&sig=ACfU3U1gp-2fsK9Li2zY1ZIDsvkuhoeWjg&hl=no&sa=X&ved=2ahUKFwjKsZnz2pzoAhUN-plsKHUqhC6kQ6AEwAHoECAoQAQ#v=onepage&q&f=false>, se side 215
- ¹⁵³ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=155341#155341,25950174>
- ¹⁵⁴ <https://snl.no/inngangskone>
- ¹⁵⁵ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21882976#421812,77627456>
- ¹⁵⁶ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21882976#439252,79586424> og <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20651462#315574,64716124> og <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20651462#315574,64716125>
- ¹⁵⁷ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=155341#155341,25950182>
- ¹⁵⁸ <https://snl.no/inngangskone>
- ¹⁵⁹ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21882976#421813,77627831> og justisprotokollen <https://www.sa.dk/ao-soegesider/billedviser?bsid=316010#316010,64823922>
- ¹⁶⁰ <https://dis-danmark.dk/bibliotek/911724.pdf> «Træk af retskredsenes historie på Lolland-Falster» af dommerfuldmægtig V. Ravnsholt Rasmussen. Lolland-Falsters historiske Samfund Aarbog 1951.
- ¹⁶¹ <https://arkiv.dk/vis/5194375> og »Huse i Sakskøbing på købstads jord» 2007 side 284, og <http://www.saxjensen.dk/sakskobing/page4.html>
- ¹⁶² http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Aauuid%3Ab2fb7fea-23f5-455a-af16-f8c3c782b183/query/Hartmann
- ¹⁶³ <https://lfhs.dk/wp-content/artikelarkiv/Årbog%202013%20-%2020De%20gamle%20byvåbener%20og%20kommunernes%20nye.pdf> side 10.
- ¹⁶⁴ https://da.wikipedia.org/wiki/Dansk_normaltid
- ¹⁶⁵ http://www.natmus.dk/uploads/tx_tchurchsearch/Maribo_0129-0155.pdf side 151
- ¹⁶⁶ http://www.natmus.dk/uploads/tx_tchurchsearch/Maribo_0129-0155.pdf side 151
- ¹⁶⁷ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=155341#155341,25950199>
- ¹⁶⁸ <https://snl.no/inngangskone>
- ¹⁶⁹ https://snl.no/Flåteranet_i_1807 og https://da.wikipedia.org/wiki/Københavns_bombardement

¹⁷⁰https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A815dfd89-3407-47ed-87d6-6ac2987de682/query/hartmann/page/doms_avis_page%3Auuid%3Ad093beac-b8ad-4180-a497-b07c569e277d

¹⁷¹https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A815dfd89-3407-47ed-87d6-6ac2987de682/query/hartmann/page/doms_avis_page%3Auuid%3A815dfd89-3407-47ed-87d6-6ac2987de682

¹⁷² «Frihetens forskole – Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København» av Rasmus Glenthøj, 2013 side 79-80.

¹⁷³ «Frihetens forskole – Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København» av Rasmus Glenthøj, 2013 side 76-78.

¹⁷⁴ ”Brudte segl” av Sune Christian Pedersen, 2008, side 292.

¹⁷⁵ ”Brudte segl” av Sune Christian Pedersen, 2008, side 294.

¹⁷⁶ ”Brudte segl” av Sune Christian Pedersen, 2008, side 306.

¹⁷⁷ «Sensuren i Danmark – Norge» 2013 av Øyvind Rian, side 188 flg.

¹⁷⁸ ”Brudte segl” av Sune Christian Pedersen, 2008, side 275-276.

¹⁷⁹ https://danmarkshistorien.lex.dk/Priser,_lønninger_og_møntvæsen

¹⁸⁰ Myntenheten som ble benyttet i den tyske byen Hamburg.

¹⁸¹ «1814 Krig nederlag frihet» av Rasmus Glenthøj og Morten Nordhagen Ottosen, 2014, s 173

¹⁸²https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Adc1ab5c7-2abb-4592-8793-d2c776456171/query/sygehuus/page/doms_avis_page%3Auuid%3A933933ef-19b9-4122-b170-45824698ade2

¹⁸³https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Aea644133-5719-4f92-9800-599a34c04c3b og https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Aaf57b9d6b-0bdc-4d6d-a796-cd341cebb448/query/saa-rede/page/doms_avis_page%3Auuid%3Ae53d17c5-62b0-4c11-b289-46890b2d28e1 og https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Aea2eb795-9f2e-42e5-ac4c-752310935923/query/Syge%20Liste

¹⁸⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=155341&side=90&height=622>

¹⁸⁵ <https://snl.no/inngangskone>

¹⁸⁶https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A82ed43d8-07c9-4584-818d-4292853599b5/query/hvedekage/page/doms_avis_page%3Auuid%3A82ed43d8-07c9-4584-818d-4292853599b5

¹⁸⁷ https://biografiskeleksikon.lex.dk/Julius_Hartmann Se 6. Gren.

¹⁸⁸ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21882976#421816,77628727> Nr 39 og 40

¹⁸⁹ http://ao.salldata.dk/osd_vis.php?bsid=159084&side=66

¹⁹⁰ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/billedviser?bsid=125208#125208,18488174>

¹⁹¹ <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/skole-og-undervisning-1814-2014/>

-
- ¹⁹² http://denstoredanske.dk/Danmarkshistorien/Fra_reaktion_til_grundlov/Krigsår_og_kriseår_1807-1830/Kirken,_skolen_og_dannelsen/Almueskolen_bli-ver_skabt
- ¹⁹³ <https://arkiv.dk/vis/592453>
- ¹⁹⁴ <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/forordning-om-koppevaccination-1810/>
- ¹⁹⁵ «Fylkeslegen»
- ¹⁹⁶ http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3A56cd9e6c-05b3-4d53-83a9-7984861e7107/query/Bræstrup
- ¹⁹⁷ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3Ab32a16e4-3052-48de-a463-21c3b878f4a8/query/Borne
- ¹⁹⁸ http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3A9ad2a185-76e7-4754-bb88-1b45aef2f2f8/query/Hartmann og https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3Aa5ee1f2-8991-4ba9-af0f-d5a7ede1e3b1/query/hartmann og <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21591161#415237.76477623>
- ¹⁹⁹ <https://www.danishfamilysearch.dk/churchbook/sogn573/churchlisting131432/op-slag14074064>
- ²⁰⁰ http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3A1a66dd4a-3203-4d8c-8c67-8ce1f129cb59/query/Hartmann
- ²⁰¹ http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3A61ca50b0-7462-4e06-bb23-903c6acf3e83/query/Hartmann
- ²⁰² http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3Afl7bccac-03ff-49a4-8fd3-6ab6e5ca35d8/query/Mariboec
- ²⁰³ <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/statsbankerotten-1813/>
- ²⁰⁴ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3Aba41ba14-ca40-4da1-bc36-bec07e95146d/query/hartmann
Bilde av sorenskriveruniform (tilsvare byfogdens uniform) fra 1814 (Sorenskriver Falsen) <https://digitalmuseum.no/011023119306/maleri>
- ²⁰⁵ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21882976#421820.77629378>
- ²⁰⁶ http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3A027b83b4-ec03-4c61-9926-e82cb27a9bc3/query/Hartmann
- ²⁰⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=155341&side=116>
- ²⁰⁸ <https://snl.no/inngangskone>
- ²⁰⁹ http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3A38bbe71b-5203-418f-bbbf-6a3f6b018157/query/Hartmann
- ²¹⁰ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3Aaa645385-fbbb-4ef1-a20d-57cc040a87fc/query/hartmann/page/doms_aviser_page%3Auuid%3Aaa645385-fbbb-4ef1-a20d-57cc040a87fc
- ²¹¹ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3A2502b87e-148f-4409-bc38-5960f46f77b4/query/Briggen%20Minerva/page/doms_aviser_page%3Auuid%3A2502b87e-148f-4409-bc38-5960f46f77b4
- ²¹² https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3Ad3851776-262a-406c-8d38-57aa278eeaac/query/Hartmann

- ²¹³ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3Ac06dedd4-d16c-4deb-874c-da2516cba4f0
- ²¹⁴ https://no.wikipedia.org/wiki/Jødefeiden_1813 og <https://www.norgeshistorie.no/grunnlov-og-ny-union/1372-hvorfor-ble-jodene-utestengt-pa-eidsvoll.html>
- ²¹⁵ <https://da.wikipedia.org/wiki/Napoleonskrigene> og <https://snl.no/Napoleonskrigene>
- ²¹⁶ <https://no.wikipedia.org/wiki/Kielfreden>
- ²¹⁷ «1814 Krig nederlag frihet» av Rasmus Glenthøj og Morten Nordhagen Ottosen, 2014, s 306
- ²¹⁸ <https://www.nb.no/items/315b9831b2da3e65af9d63afd26596c5?page=355&searchText=Frederik%20den%20sjette%20og%20de%20røde%20fjer>" side 342
- ²¹⁹ <https://www.nb.no/items/315b9831b2da3e65af9d63afd26596c5?page=361&searchText=Frederik%20den%20sjette%20og%20de%20røde%20fjer>" side 348.
- ²²⁰ <https://www.nb.no/nbsok/nb/fa47de2459b9b67169f5d073ba90ee49.nbdigital?lang=no#217> side 207.
- ²²¹ «Frihetens forskole – Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København» ved Rasmus Glenthøj, 2013 side 87.
- ²²² «Frihetens forskole – Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København» ved Rasmus Glenthøj, 2013 side 86.
- ²²³ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3Aa5a360db-105a-4290-bba8-58000dc89a86/page/doms_aviser_page%3Auuid%3A7fc978b3-ed9d-476b-a6c6-6106625f0c69
- ²²⁴ https://no.wikipedia.org/wiki/Karl_August_von_Hardenberg#Utnevnelse_til_statskansler_i_Preussen
- ²²⁵ https://danmarksbreve.kb.dk/catalog.html?f%5Bcat_ssi%5D%5B%5D=letter&f%5Brecipient_ssim%5D%5B%5D=Hardenberg-Reventlow%2C+Christian+Heinrich+August&per_page=20&range%5Byear_itsi%5D%5Bbegin%5D=1811&range%5Byear_itsi%5D%5Bend%5D=1819&search_field=Alle+felter&sort=sortby_recipient_ssi+asc
- ²²⁶ <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uva.x004529992&view=2up&seq=98&skin=2021&size=300>
Cancellie Promemoria 30. Martz 1811.
- ²²⁷ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3A4def591b-6d4c-44c2-893e-868b5ccd87/query/Westermann
- ²²⁸ "Brudte segl" av Sune Christian Pedersen, 2008, side 289.
- ²²⁹ «1814 Krig nederlag frihet» av Rasmus Glenthøj og Morten Nordhagen Ottosen, 2014, s 352
- ²³⁰ «Sensuren i Danmark-Norge» 2014 av Øystein Rian, side 171
- ²³¹ «Frihetens forskole – Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København» ved Rasmus Glenthøj, 2013 side 83 - 91.
- ²³² https://biografiskeksikon.lex.dk/Peter_Collett
- ²³³ «1814 Krig nederlag frihet» av Rasmus Glenthøj og Morten Nordhagen Ottosen, 2014, side 185.
- ²³⁴ <https://dis-danmark.dk/bibliotek/908038.pdf> se side 89. 1 skjeppe korn av en gård som gir mer enn 6 tønner hartkorn i avkastning. For mindre gårder ½ skjeppe.
- ²³⁵ Birketing i Gml Københvns Amt <https://dis-danmark.dk/bibliotek/908038.pdf> s 88

- ²³⁶ <https://www.nb.no/items/5a7944da91c20df49434884223657ad0?page=199&searchText=Af%20mit%20Livs%20og%20min%20Tids%20Historie.%204> «Af mit Livs og min Tids Historie 4» side 145 av Anders S Ørsted.
- ²³⁷ <https://dis-danmark.dk/bibliotek/908038.pdf> side 96, og <https://slaegtsbibliotek.dk/908038.pdf> side 101
- ²³⁸ <https://danmarkshistorien.lex.dk/Priser, lønninger og møntvæsen>
- ²³⁹ https://bodilogniels.dk/bog_scanninger/mark_skiilling_kroner_ore.pdf
- ²⁴⁰ [http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/search/Auction/date/1800-01-01%2C1829-12-31/filter/lplace%3A"Maribo"/sort/year_asc](http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/search/Auction/date/1800-01-01%2C1829-12-31/filter/lplace%3A)
- ²⁴¹ [http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/search/Hartmann%20Auction/date/1800-01-01%2C1829-12-31/filter/lplace%3A"Maribo"](http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/search/Hartmann%20Auction/date/1800-01-01%2C1829-12-31/filter/lplace%3A)
- ²⁴² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=155341&side=122>
- ²⁴³ <https://snl.no/inngangskone>
- ²⁴⁴ Lolland Falster Aarbog 1952 side 11 flg.
- ²⁴⁵ Skjøte og panteprotokollen for Saxkjøbing mangler, så nøyaktig tidspunkt kjenner vi ikke, men i brannforsikringsprotokollen finner vi eiendommen omtalt i 1819. <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=16828231#185696.31416564>
- ²⁴⁶ Skjøte og panteprotokollen for Saxkjøbing mangler, så nøyaktig tidspunkt kjenner vi ikke, men i brannforsikringsprotokollen finner vi eiendommen omtalt i 1821. <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=16828231#185696.31416574> og <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=16828231#185696.31416590> Eiendommen er også omtalt i 1827 ved salget etter Carl Jacobs død. http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A25e05aae-5ff9-4d34-a1dd-89db09571e7c/query/Hartmann
- ²⁴⁷ https://da.wikipedia.org/wiki/Grevskabet_Hardenberg_Reventlow
- ²⁴⁸ Strubehoste kalles på norsk krupp.
- ²⁴⁹ http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Ad9d4b7d6-1f9d-4c81-9a42-5d8d750a1f20/query/Hartmann
- ²⁵⁰ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353251&side=19>
- ²⁵¹ Mathias Reinhold von Jessen, stiftamtman i Lolland og Falster i 1814-1850.
- ²⁵² <https://snl.no/inngangskone>
- ²⁵³ https://da.wikipedia.org/wiki/Christian_Julius_Frederik_August_Moltke
- ²⁵⁴ https://no.wikipedia.org/wiki/Frederik_Moltke
- ²⁵⁵ https://snl.no/Frederik_Moltke
- ²⁵⁶ https://biografiskeksikon.lex.dk/Frederik_Moltke_-_embedsmand
- ²⁵⁷ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17142310#182622.31003610>
- ²⁵⁸ «Frihetens forskole – Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København» ved Rasmus Glenthøj, 2013 side 87.
- ²⁵⁹ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A29b60eaf-3d46-4970-91a2-aa53031d822e/page/doms_avis_page%3Auuid%3A95f3f09e-b148-4eef-b139-242fd7396b5f
- ²⁶⁰ https://no.wikipedia.org/wiki/Året_uten_sommer
- ²⁶¹ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A31c3da51-6a47-4283-aaae-792bbbe7d23d/query/tomboro

- ²⁶²https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Aauuid%3A27ad8eec-57f4-464e-801c-5da59eb415fd
- ²⁶³https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Aauuid%3A61264144-2a19-406d-a41b-507c0af2b6ab
- ²⁶⁴https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Aauuid%3A26d4bd8b-9179-407e-901e-ac7a86d6d3a0/page/doms_aviser_page%3Aauuid%3Aae4e4650-df55-4289-a591-06ca94023dcf
- ²⁶⁵https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Aauuid%3A4ce27925-c3bf-4009-865b-2f097d879b37/page/doms_aviser_page%3Aauuid%3A85ff46eb-48eb-46d1-b52c-fa257e183537
- ²⁶⁶https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Aauuid%3A77c81046-5e3a-4570-b14f-78a911660a32/query/Soelpletter/page/doms_aviser_page%3Aauuid%3A6800a5aa-2431-4df3-b4f6-3559f53adb70
- ²⁶⁷https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Aauuid%3A8b379e91-7a89-444f-9534-fc5aa6dacb8c/page/doms_aviser_page%3Aauuid%3A76ce6f57-d056-4aec-98e7-6ac072c5391b
- ²⁶⁸<https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21882976#439261,79588775>
- ²⁶⁹ Dansk jurist, <https://da.wikipedia.org/wiki/Exam.jur>.
- ²⁷⁰https://da.wikipedia.org/wiki/Frederik_Christian_Raben
- ²⁷¹ cand. jur. – latinsk jurist
- ²⁷²https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Aauuid%3A4c140ffc-a8b4-43ad-b86d-35d59a2fd66d/query/hartmann/page/doms_aviser_page%3Aauuid%3A4c140ffc-a8b4-43ad-b86d-35d59a2fd66d
- ²⁷³<https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20650601#313768,64239754>
- ²⁷⁴<https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21591161#415250,76480396>
- øverst venstre side
- ²⁷⁵https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Aauuid%3Ac17708bd-caaa-471d-a3a0-c6430b5f4951/query/hartmann
- ²⁷⁶<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353049&side=3>
- ²⁷⁷http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Aauuid%3A4ef76464-53c4-4dee-abd4-6109c30f5c19/query/Marked
- ²⁷⁸<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353251&side=35>
- ²⁷⁹<https://snl.no/inngangskone>
- ²⁸⁰https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Aauuid%3A26676fb6-aeb0-462f-938f-b610abcb1bce/query/Hartmann
- ²⁸¹https://da.wikipedia.org/wiki/Grevskabet_Hardenberg_Reventlow
- ²⁸²https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Aauuid%3A5942c9cb-24af-429b-82fe-be0af4bd6f8c/query/hartmann og <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21591161#415258,76482197>
- ²⁸³https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Aauuid%3A40b1985d-cf05-495b-8fa0-e458398efca4/query/hartmann og <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21591161#415257,76481947>
- ²⁸⁴ matrikel nr 74 og 75 ble slått sammen i 1821.
- ²⁸⁵<https://www.sa.dk/ao-soegesider/billedviser?bsid=125208#125208,18488174>

- ²⁸⁶ http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A25e05aae-5ff9-4d34-a1dd-89db09571e7c/query/Hartmann
- ²⁸⁷ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21882976#421816,77628727>
- ²⁸⁸ https://da.wikipedia.org/wiki/Frederik_Christian_Raben
- ²⁸⁹ Danske Slotte og Herregårde, anden udgave 1965, bind 6, side 120.
- ²⁹⁰ http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3AAbf93a038-c4e9-47a2-9152-7d2d6dee3034/query/Agier
- ²⁹¹ http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A196b722b-2466-41d2-9fde-d933132fd0dd/query/Agier
- ²⁹² http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A417c1832-e112-48a9-a311-8f1be93de426/query/Hartmann
- ²⁹³ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Af88003e8-dbfd-45cc-8216-c939cda6b5ba/page/doms_avis_page%3Auuid%3A4e3f8802-0a0c-48af-8541-964263d84f54
- ²⁹⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=205528&side=148>
- ²⁹⁵ http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Aae86565a-2df4-4be1-a34d-fe3a26d3cfa7/query/Hartmann
- ²⁹⁶ En slags hagl. På denne tid var det ikke vanlig med haggelpatroner, så haggelet ble ladet rett i et munnladningsgevær (muskett).
- ²⁹⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353259&side=6>
- ²⁹⁸ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Afcfbfd3-7bd1-422b-96b0-8a5ccc27fe3d
- ²⁹⁹ [https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A0ad444b7-1bb3-4d89-a207-fa367d8d32d0/query/\"dramatiske%20selskabs%20Theater\"](https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A0ad444b7-1bb3-4d89-a207-fa367d8d32d0/query/\) og https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A51033bcf-977c-4036-b44f-babf52e5743e/query/Theater og https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A57040163-ada9-4bbb-9799-4aff4111229e/query/Theater%20
- ³⁰⁰ http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A02cf4162-a5fd-4ada-a5b8-74ee6f65ea7f/query/Hartmann
- ³⁰¹ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17056258#136354,34156148>
- ³⁰² https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A0b95a3b0-7e41-4779-9fd7-1f2039c7a645/query/hartmann
- ³⁰³ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353258&side=24>
- ³⁰⁴ http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Ad855f788-cdf0-4483-ae3-3b64116ab1f4/query/Hartmann
- ³⁰⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353263&side=10>
- ³⁰⁶ http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A0f18f3e9-2141-4163-aa61-dd60c2ca03d0/query/Hartmann
- ³⁰⁷ Skiftet etter Carl Jacob <https://www.sa.dk/ao-soegesider/billedviser?bsid=132757#132757,33313741>
- ³⁰⁸ https://da.wikipedia.org/wiki/Frederik_Christian_Raben
- ³⁰⁹ Skjøte og panteprotokollen for Saxkjøbing mangler, men i realregisteret finner vi noen opplysninger: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/billedviser?bsid=125207#125207,18488059>

-
- 310 http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_ser_page%3Auuid%3A25e05aae-5ff9-4d34-a1dd-89db09571e7c/query/Hartmann
- 311 <https://da.wikipedia.org/wiki/Bindingsværk>
- 312 <https://denstoredanske.lex.dk/tønde>
- 313 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435593&side=8>
- 314 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435657&side=12>
- 315 <https://www.sa.dk/wp-content/uploads/2014/12/Struensee-Trykkefrihedsforordning-undervisningsmateriale-transkribering.pdf> og <https://www.idunn.no/doi/epdf/10.18261/9788215049618-2021>
- 316 «Sensuren i Danmark-Norge» 2014 av Øystein Rian side 180
- 317 https://da.wikipedia.org/wiki/Statskuppet_i_1784
- 318 «Sensuren i Danmark-Norge» 2014 av Øystein Rian side 181
- 319 <https://hooks.google.no/hooks?id=FlixDQAAQBAI&pg=PT234&lpg=PT234&dq=Etatsraad+Laurids+Nørregaard&source=bl&ots=FqBllXPZZq&sig=ACfU3U12N2dTXH5gVTETjDz8LUOwb2ua2Q&hl=no&sa=X&ved=2ahUKewjw7vL6lLtA-hUul4sKHboIAF4Q6AEwDXoECAMQAg#v=onepage&q=Etatsraad%20Laurids%20Nørregaard&f=false> se MEN, ytringsfrihedens historie i Danmark, av Mchangama og Stjernfelt
- 320 ”Brudte segl” av Sune Christian Pedersen, 2008, side 292.
- 321 «Sensuren i Danmark – Norge» 2013 av Øyvind Rian, side 188 flg.
- 322 ”Brudte segl” av Sune Christian Pedersen, 2008, side 275-276.
- 323 <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uva.x004529992&view=2up&seq=98&skin=2021&size=300>
Cancellie Promemoria 30. Martz 1811.

1. Gren

Bolette Marie Hartmann, født 14-02-1801 i Saxkjøbing, døbt 15-04-1801 i Saxkjøbing¹, konfirmert påsken 1816 i Saxkjøbing, død 12-08-1854 i Stolpegård, Gentofte, gravlagt 16-08-1854 i Gentofte².

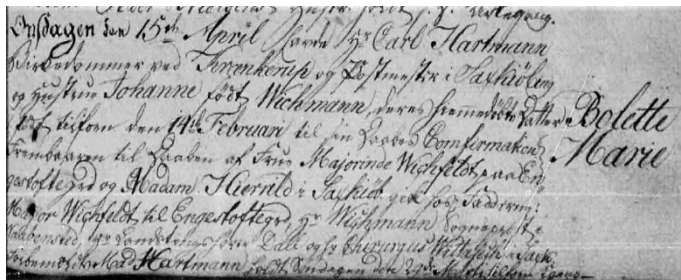

Fig 1. Ministerialbok Saxkjøbing Sogn 15. april 1801.

Hun blev gift med **Charles Emile Agier**, 01-05-1822 i Saxkjøbing³, født 1797 i København, død 28-05-1876 i Lyngby, gravlagt 02-06-1876 i Gentofte⁴.

Ved deres vielse 1822 er han nævnt som forvalter på gården Bjørnsholm i Ålborg amt. 1824 er familien på gården Restrup i Nørholm sogn, Ålborg amt. 1830 er de flyttet til Thjelegård, i Tjele sogn, Viborg amt. 1834-1837 i Vingegård i Tjele sogn. På de forskellige gårde nævnes han at være forvalter. I folketællingen 1840 nævnes Charles Emile Agier som ejer af Corsøegaard Hovedgaard i Simensted sogn, Viborg amt. 1850 ses han som ejer af Kronborg Ladegård i Helsingør. Omkring 1852 er familien flyttet til Gentofte og er nu ejer af Stolpegård. I 1856 er han ejer af gården Egevang ved Nærum.

Litt om den tid da Bolette og hennes familie levde

Bolette vokste opp i Saxkjøbing. Hun er omtalt i folketællingen i 1801⁵. Hun var det første barnet til Carl Jacob Hartmann og Johanne Frederikke Georgine Wichmand. Før hun var tre år gammel hadde hun fått to yngre brødre. Hun ble konfirmert samtidig med sin ett år yngre bror Poul påsken 1816 og fikk «meget godt» i både «Kundskab og Opførsel»⁶. Hun hadde da seks yngre søsken og vi må anta at hun i likhet med de fleste piker på den tiden hadde betydelig ansvar for småsøsken og for å hjelpe til i huset forøvrig. Dette fortsatte hun med i seks år til, før hun ble gift med Charles Emile Agier i mai 1822. Den 4. januar 1822 i Lollands Falsters Adresse finner vi en notis med opplysninger om reisende med båt

mellom Sjælland og Falster. Der står det at «Forvalter Agier» reiste fra Sjælland til Falster. Kanskje var det på denne reise at Charles Emile Agier traff Bolette, eller kanskje var de kjent allerede før det og han skulle besøke Bolettes foreldre i Saxkjøbing for å spørre om deres samtykke til at de kunne gifte seg.⁷ Den 25. januar 1822 er det en notis i avisen hvor det fremgår at Agier har reist tilbake fra Falster til Sjælland.⁸ I februar 1822 var det en ny notis i den lokale avis med en oversikt over hvem som har reist med båt fra Falster til Sjælland i perioden 23. januar til 5. februar. Her kom det frem at «Cancelliraad og Byefoged Hartmann med Datter» reiste denne strekning⁹. Det står ikke hvem av døtrene som var med på denne reisen, men dette var kort før Bolette giftet seg, og det er mest sannsynlig at hun reiste med faren til København for at de skulle treffe Agiers foreldre og kanskje skaffe noe utstyr til brylluppet på veien hjem. De giftet seg i Saxkjøbing 1. mai 1822. Bolette flyttet etter vielsen til Jylland der Charles Emile Agier var inspektør på godset Bjørnsholm i Ålborg amt. Deres reise fra Falster til Sjælland er registrert i avisen 7. mai 1822.¹⁰ I løpet av de to første årene av ekteskapet fikk de to barn og senere fikk de ytterligere tre barn til.

Charles Emile Agier ble 1. november 1823 ansatt som forvalter ved Restrup som var eiet av Kammerjunker Raben-Huitfeld-Levetzau¹¹.

Charles Emile Agier hadde deretter en karriere som forvalter på forskjellige gods og familien flyttet en del

Fig 2. Store Restrup Herregård, ca 1840.

rundt på Jylland. Vi finner ham omhandlet i Rigsarkivet under «Nygaards Sedler». Her finner vi registrert hans forskjellige forvalterstillinger¹². Han og Bolette er også omtalt i Martinus Rørbyes reisedagbok i juni 1830¹³, da Agier var forvalter ved Tjele. Agier beskrives i dagbo-

ken for 6. juni 1830, som «en net og som det synes solid Mand». I dagboken for 8. juni 1830 beskrives han slik «Jeg maatte paa den heele Tour, som vi gjorde idag, saavel som paa den igaard forundre mig over Her A. mageløse Ængstelighed for at kjøre; da han dog ellers er en meget rask Mand.» og til sist i dagboken finner vi følgende opplysning «Jeg tilbragte denne Aften hos Forvalteren (Agier) hvis Kone jeg ikke kan rose for Proprietet.» Proprietet kommer via tysk fra fransk og kan bety enten eiendom eller eiendomsrett eller det kan bety særegenhet eller særlig beskaffenhet¹⁴. Vi finner en parallell i ordet «eiendommelig». Disse to betydninger av ordet proprietet er kjent allerede tidlig på 1800-tallet. Den første betydning gir ingen mening i Rørbyes beskrivelse, men den andre kan forstås på to måter. Enten at det ikke var noe spesielt med

Bolette, at hun var ganske alminnelig. Ordet proprietet kan imidlertid også bety renslig eller sømmelig. Hvis det er i denne betydning Rørbye har benyttet ordet kan beskrivelsen bety at forfatteren avstår fra å rose Bolette fordi han i såfall selv ikke oppfører seg sømmelig – noe som kan bety at han ikke ønsket å beskrive en annen manns kone i for pene ordelag, fordi det kunne oppfattes som usømmelig. Den siste tolkning kan tyde på at Rørbye syntes litt for godt om Bolette¹⁵.

Den økonomiske situasjonen i Danmark etter

Fig. 1. Tegning fra omkring 1830, der forestiller den gamle tids bonde og den nye tids landmand på Ærø. Den unge landmand (tv.) er moderne klædt, mens den ældre bonde (th.) er klædt i traditionel klædedragt. Situasjonen skildrer et møte i købstaden Ærøskøbing, hvor de to landboere er taget hen for at betale de kongelige skatter, og hvor den ældre sander, at konkursen truer forude. Samtalen, der er gengivet på lokal dialekt, drejer sig om de hårde tider for landbruket, dyrtiden, hornets ringe pris og problemene med at utrede skatter. Men tobak – det skal der være råd til (Museerne i Ærøskøbing kommune).

Fig 3. Fra, "Fortid og Nutid" av Peter Henningsen.

Kielfreden, var vanskelig helt til ut på 1830-tallet. For de som skulle leve av landbruk var situasjonen særlig krevende på grunn av fallet i kornpri-sene i 1818. Situasjonen bedret seg utover 1830-tallet, og vi ser at fami-lien Agier har vært i stand til å legge seg opp penger nok til å kjøpe deres egen eiendom mot slutten av 1830-tallet.

Landbruket gjennomgikk i den tid en betydelig endring, mange land-menn tok etterhvert i bruk ny kunnskap og nye metoder som øket av-kastningen og bedret deres økonomi. Dette har av mange vært koblet til innføring av allmueskolen i Danmark i 1814, og den økte kunnskap det førte med seg. I et innlegg i Tidsskrift for Landøkonomi fra 1852, beskriver forfatteren de store fremskritt slik: «*Drikfældigheden og dovenska-ben er forsvundet, produktiviteten er steget og i de sidste 20 år er der foregået en mærkelig og meget glædelig forandring med denne bys land-bovæsen*» (Kilde: «Begrebet ”landmand” og det danske landbrugs mo-derniserings-proces», av Peter Henningsen, i «Fortid og Nutid», desem-ber 2001 side 273-294, se side 287). I 1846 fjernet Storbritannia import-tollen på korn, noe som førte til høykonjunktur i det danske landbruk¹⁶, og som ganske sikkert fikk betydning for familien Agier.

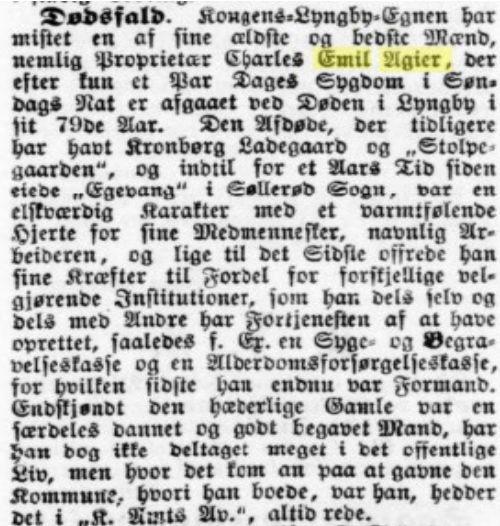
I 1840 har Charles Emile Agier blitt eier av Corsøegaard Hovedgaard ved Viborg¹⁷. I august 1844 vet vi at hun besøkte Lolland sammen med sin bror Paul, som da hadde blitt apoteker på Kongsberg i Norge og hadde giftet seg et par år før. De reiste sammen med båt fra København

Fig 4. Kronborg Ladegård, - Helsingør Leksikon, ca 1920, ukjent fotograf.

til Lolland 13. august og returnerte til Køben-havn 17. august 1844¹⁸. I 1850 finner vi fami-lien igjen i folketel-lingen som eiere av Kronborg Ladegård i Helsingør¹⁹. I 1852 har de kjøpt eiendommen Stolpegård i Gentofte og to år senere, den 12. august 1854 dør Bo-lette. Vi vet ikke hva hun døde av.

I 1849 fikk Danmark en demokratisk konstitusjon. Alle menn over 30 år som kunne underholde seg selv økonomisk fikk stemmerett, noe som tilsvarte ca 15% av befolkningen²⁰. Charles Emile Agier har ikke hatt noen offentlige verv som vi har kjennskap til. Ved hans død i 1876 fremgikk det av en nekrolog i Frederiksborg Amts Tidende og Adresseavis at han hadde engasjerte seg i flere veldedige institusjoner.

Dødsfald. Kongens-Lyngby-Egnen har mistet en af sine ældste og bedste Mænd, nemlig Proprietær Charles Emil Agier, der efter kun et Par Dages Sygdom i Søndags Nat er afgaaet ved Døden i Lyngby i sit 79de Aar. Den Afdsøe, der tidligere har havt Kronberg Ladegaard og „Stolpegaarden“, og indtil for et Aars Tid siden eiede „Egevang“ i Søllerød Sogn, var en elskværdig Karakter med et varmtfølsende Hjerte for sine Medmennesker, navnlig Arbeideren, og lige til det Sidste ofrede han sine Kræfter til Fordel for forskjellige veldgjørende Institutioner, som han dels selv og dels med Andre har Fortjenesten af at have oprettet, saaledes f. Ex. en Syge- og Begravelsesklasse og en Alderdomsforsørgelsesklasse, for hvilken sidste han endnu var Formand. Endstjændt den høderlige Gamle var en særdeles dannet og godt begavet Mand, har han dog ikke deltaget meget i det offentlige Liv, men hvor det kom an paa at gavne den Kommune, hvori han boede, var han, hedder det i „K. Amts Av.“, altid rede.

Fig 5. Nekrolog ved Charles Emile Agiers død.

Familien Agier opplevde koleraepidemien høsten 1853. København var hardt angrepet. Nærmere 4400 døde av kolera i København i 1853, dette utgjorde 3,7 prosent av befolkningen. Det var imidlertid i de indre deler av København koleraen herjet mest. På Gentofte der familien Agier bodde, er det lite sannsynlig at de var særlig berørt, men vi må kunne anta at epidemien likevel var en bekymring for familien.

Charles Emile Agier levde resten av sitt liv som enkemann. To år etter at Bolette døde ble han i 1856 eier av gården Egevang ved Nærum som ligger litt lengre nord for København enn eiendommen Stolpegård som han og Bolette hadde bodd på. Charles Emile Agier døde av lungebetennelse 28. mai 1876²¹.

De har barnene:

- I. Jaques Charles Agier født 17-03-1823.
- II. Jeanette Sophie Agier født 03-06-1824.
- III. Gothlib Peder Agier født 30-01-1830.
- IV. Julie Agier født 01-12-1834.
- V. Marc Alexis Agier født 27-01-1837.

- I. **Jaques Charles Agier**, født 17-03-1823 på Bjørnsholm, hjemmedøbt 17-03-1823 på Bjørnsholm, døbt 15-09-1823 i Bjørnsholm, Ålborg amt²², død 29-10-1877 i Lyngby, København amt, begravet 03-11-1877 i Kongens Lyngby, København amt²³.

Han blev gift den 25-11-1855 i Gentofte²⁴ med **Aline Sophie Dorthea van Deurs**, født 27-07-1837 i Bødstrup, Drøsselbjerg sogn, Holbæk amt (datter af Emil van Deurs og Alien Sophie Agier), døbt 13-07-1838 i Drøsselbjerg sogn²⁵, Holbæk amt, død 28-04-1921 i Stavnholt, Farum sogn, begravet 04-05-1921 i Lyngby kirkegård, København amt²⁶.

I folketælling 1860 i Ogtved, Sæby sogn, Holbæk amt, nævnes Jaques Charles Agier at være gårdejer.

- A. **Emilie Agier**, født 10-11-1856 i Sæby, døbt 02-04-1857 i Sæby, Holbæk a. Hun døde den 12-08-1866 og blev begravet den 17-08-1866 i Sæby, Holbæk amt.
- B. **Henriette Agier**, født 17-03-1860 i Sæby, Holbæk amt, døbt 30-06-1860 i Sæby, Holbæk amt, død efter 1921, folketælling nævner hende i 1921 med bopæl i Stavnholt, Farum.

Hun blev gift den 07-07-1879 i Vor Frue, København med **Hans Vilhelm Petersen**, født 17-01-1852 i Odder. Stilling: 1879 Dampskibsfører.

De blev skilt omkring 1882.

Børn:

1. **Ellen Agier Petersen**, født 06-05-1880 i Århus.
2. **Ellen Agier Petersen**, født 13-08-1881 i Holbergsgade 11, København.

- C. **Charles Emil Agier**, født 30-05-1870 i Lyngby, døbt 04-09-1870 i Kongens Lyngby, død 25-03-1871 i Lyngby, begravet 30-03-1871 i Kongens Lyngby.
- II. **Jeanette Sophie Agier**, født 03-06-1824 på Restrup, Nørholm sogn, Ålborg amt, døbt 20-06-1824 i Nørholm sogn, Ålborg amt²⁷. I 1834 er Charles Emile Agier nævnt som forvalter ved Vingegaard, Nørre Vinge. Det er da opført at husholdningen bestod af Charles Emile Agier 37 år, Bolette Marie Hartmann 34 år, Jacques Charles, 11 år, Gottlieb, 5 år, samt huslærer og fem tjenestefolk²⁸. Hendes død efter 1834 er ikke fundet. Hun er ikke omtalt i folketellingen 1840 sammen med den øvrige familie²⁹. Vi må antage at hun døde før fyldte 10 år.
- III. **Gothlib Peder Agier** født 13-01-1830 i Tjelegård, døbt 16-04-1830 i Tjele, Viborg amt³⁰, død 24-12-1898 i Lyngby, begravet 31-12-1898 i Gl. Kirkegård, Kongens Lyngby³¹.
Stilling: Mælkehandler. I folketællingen 1880 nævnes han som Proprietær i Lyngby, København amt.

Han blev gift den 10-07-1869 i Sct. Johannes, København³² med **Dorthea Laurine Poulina Hvidt**, født 11-05-1849 i Strø Mølle, Strø, Frederiksborg amt, døbt 21-06-1849 i Strø³³, Frederiksborg amt, død 14-02-1922 i Rønne Alle 6, Lyngby, begravet 23-02-1922 på Gammel Kirkegård, Kongens Lyngby³⁴. **Dorthea**: Hun er datter af møller Werner Andreas Christian Hvidt og Marie Frederikke Hölzermann, Strø Mølle, Frederiksborg amt.

- A. **Johannes Alexis Agier**, født 22-01-1871 i Egevang, Nærum, Søllerød, døbt 19-04-1871 i Søllerød, død 03-01-1931 i Diakonissestiftelsen, begravet 10-01-1931 i Lyngby Kirkegård. Stilling: Købmand og Grosserer.

Han blev gift i Valby den 22-10-1910 med **Agnete Emilie Modeweg Carlsen**, født 24-06-1878 i Lyngby, døbt 26-09-1878 i Lyngby, død 28-06-1914 i Rønne Alle 1, Lyngby, begravet 04-07-1914 på Gl. Kirkegård, Lyngby.
Familien havde bopæl på Rønne Alle 1, Lyngby, København.

De havde ingen børn.

B. **Astrid Bolette Marie Agier**, født 16-10-1873 i Egevang, Søllerød, døbt 07-12-1873 i Søllerød, død 06-07-1939 i Jernbanegade 28, Nykøbing Falster, begravet 11-07-1939 på Lyngby Gl. Kirkegård.

Astrid var ugift, arbejdede i huset ved forskellige familier. Boede forskellige steder i Nykøbing Falster.

C. **Agnete Dorthea Agier**, født 27-03-1877 i Lyngby, hjemmedøbt 18-04-1877, døbt 08-07-1877 i Lyngby, død 18-06-1936 i Lukasstiftelsen, Hellerup, begravet 26-06-1936 på Lyngby Gl. Kirkegård.

1916 havde hun bopæl på Rønne Alle 6, Kongens Lyngby, var ugift Lærerinde.

IV. **Julie Agier**, født 01-12-1834 i Vingegård, døbt 31-05-1835 i Nørre Vinge, Viborg amt³⁵, konfirmeret 30-09-1849 i Frederiksberg, død 22-10-1904 i Hollændervej 14, Frederiksberg, begravet 30-10-1904 i Gentoft³⁶.

Hun blev gift den 10-03-1874 i Søllerød³⁷ med **Theodor Ferdinand Frøde**, født 25-04-1839 i Helsingør³⁸, (søn af garversvend Gottfried Zacarias Frøde og Johanne Hansen), død 27-04-1916 i Frederiksberg Hospital, Gothåb sogn, København, begravet 03-05-1916 i Gentoft³⁹.

Theodor Ferdinand Frøde blev gift første gang den 22-10-1869 i Vørslev s. Holbæk a. med Petrea Christiane Blegvad.

Ved vielsen 1869 og efterfølgende år nævnes han som gårdbestyrer forskellige steder i Småland Sverige.

Han fik et barn i første ægteskab, Carl Gotfred Blegvad Frøde født 22-08-1870.

I 1890 er familien øconoma på fattiggården i Helsingør. Herefter fra 1901 har familien bopæl forskellige steder i København.

- A. **Theodora Johanne Frøde**, født 12-08-1875 i Agunnan Forsamling, Kronobergs Län, Sverige, hendes død efter 1940 er ikke fundet.

Hun blev gift den 20-11-1896 i Frederiksberg med **Viggo Grum**, født 30-01-1850 i København, døbt 24-04-1850 i Garnison, København, død 12-07-1929 i Frederiksberg Hospital, begravet 18-07-1929 på Garnison Kirkegård, København, stilling: Fuldmægtig.

Familiens bopæl 1916-1929 i Gammel Kongevej 121, København. 1940 i Allegade 15, København.

Børn:

1. **Carl Johan Preben Grum**, født 03-07-1897 i Madvigsalle 8, Frederiksberg.

- V. **Marc Alexis Agier**, født 27-01-1837 i Vingegård, døbt 12-05-1837 i Nørre Vinge, Viborg amt⁴⁰, død 22-05-1882 i Odder, begravet 29-05-1882 i Odder, Århus amt⁴¹. Stilling: Læge i Odder.

Han blev gift 29-05-1869⁴² i Garnison kirke, København med **Charlotte Sophie Henriette van Deurs**, født 20-09-1838 i Bødstrup (datter af Emil van Deurs og Alien Sophie Agier), døbt 12-07-1839 i Drøsselbjerg, Holbæk amt⁴³, død 13-03-1910 i Stavnsholt, Farum sogn, begravet 19-03-1910 i Fasan kirkegård, Frederiksberg, København⁴⁴.

Der er ikke fundet børn efter dette ægtepar.

-
- ¹<http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=39&bsid=155341&kb=Maribo+amt%2C+Musse%2C+Saksk%C3%B8bing%2C+1793-1815+FVD+%28EM%29>
- ²<http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=139&bsid=203808&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Gentofte%2C+1839-1878+D+%28HM%29>
- ³<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=205528&side=148>
- ⁴<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=204780&side=28>
- ⁵<https://www.danishfamilysearch.dk/cid1752358>
- ⁶<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=205528&side=107>
- ⁷https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3AAbf93a038-c4e9-47a2-9152-7d2d6dee3034/query/Agier
- ⁸https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A196b722b-2466-41d2-9fde-d933132fd0dd/query/Agier
- ⁹http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A417c1832-e112-48a9-a311-8f1be93de426/query/Hartmann
- ¹⁰https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Af3255df3-5fe9-4b99-8110-46e26dba0d7b/query/Agier/page/doms_avis_page%3Auuid%3Af3255df3-5fe9-4b99-8110-46e26dba0d7b
- ¹¹http://www.ddd.dda.dk/nygaard/visning_billed.asp?id=1786&sort=e
- ¹²https://www.ddd.dda.dk/nygaard/visning_billed.asp?id=1784&sort=e
- ¹³<https://roerbye.ktdk.dk/personer/charles-emil-agier/dagboeger>
- ¹⁴<https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=proprietet>
- ¹⁵ De to alternative tolkninger er drøftet med Ph.d. i danske sprog Marianne Rathje ved Dansk Sprognævn, som beskriver begge tolkninger som mulige.
- ¹⁶[https://da.wikipedia.org/wiki/Danmarks_økonomiske_historie#Den_tidlige_industrialisering_\(1820-1914\)](https://da.wikipedia.org/wiki/Danmarks_økonomiske_historie#Den_tidlige_industrialisering_(1820-1914))
- ¹⁷https://www.danishfamilysearch.dk/census1840/sogn2050_løbe_Nr_329_flg
- ¹⁸https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A8b5767d1-f5b4-4f9d-ab0a-b91c7ccfd43f/query/Hartmann
Og https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Ab6283870-083b-4ab9-8241-7523527e817b/query/Hartmann
- ¹⁹<https://www.danishfamilysearch.dk/cid7500241> Gården gjenopbygget efter brann 1840. Revet ca 1950. <http://www.tikobkommune.dk/page95.html>
- ²⁰<https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/den-almindeligestemmeret-1848/>
- ²¹<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=203808&side=94>
- ²²<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=359524&side=29>
- ²³<http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=36&bsid=355479&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Kongens+Lyngby%2C+1871-1881+D+%28m%29+%28KM%29>

-
- ²⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=355419&side=33>
- ²⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=382503&side=2>
- ²⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=149346&side=265>
- ²⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=357244&side=17>
- ²⁸ http://www.ddd.dda.dk/nygaard/visning_billed.asp?id=1784&sort=e Fra arkivar
Nygaards arkiv.
- ²⁹ <https://www.danishfamilysearch.dk/census1840/sogn2050>
- ³⁰ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=362942&side=9>
- ³¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=15&bsid=152908&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Kongens+Lyngby%2C+1898-1902+D+%28KM%29>
- ³² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=379903&side=179>
- ³³ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-994W-ZS7Q?i=64&cc=2078555>
- ³⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=177&bsid=152910&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Kongens+Lyngby%2C+1913-1922+D+%28KM%29>
- ³⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=362956&side=7>
- ³⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=255&bsid=150214&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Gentofte%2C+1892-1906+D+%28KM%29>
- ³⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=206065&side=60>
- ³⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=389484&side=30>
- ³⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=99&bsid=150215&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Gentofte%2C+1907-1919+D+%28KM%29>
- ⁴⁰ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=362955&side=14>
- ⁴¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=393531&side=26>
- ⁴² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=380108&side=79>
- ⁴³ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=382503&side=3>
- ⁴⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=149728&side=52>

2. Gren

Paul Ernst Wilhelm Hartmann

Johanne Mathilde Baumann

Paul Ernst Wilhelm Hartmann, født 06-02-1802 i Saxkjøbing, døpt 14-05-1802 i Saksjøbing kirke¹, konfirmert påsken 1816 i Saxkjøbing, sønn av Carl Jacob Hartmann og Johanne Fredrikke Georgine Wichmand. Yrke: Provisor fra 13-10-1825² og senere Apotheker og eier av Kongsberg Apothek, død 01-09-1876 på Kongsberg, gravlagt 07-09-1876 på Seminarkirkegården Kongsberg, dødsårsak: Blæresten og betennelse³.

Han giftet seg 16-12-1841 på Kongsberg med **Johanne Mathilde Baumann**⁴, født 05-09-1814 på Hakadal Jernværk i Nittedal⁵, datter av sølvverksdirektør August Christian Baumann og Margrethe Sophie Stockfleth, død 29-03-1888 på Kongsberg, gravlagt 04-04-1888 på Kongsberg⁶.

De fikk følgende barn:

- I. Carl Hartmann, født ca juni 1843.
- II. Christian Andreas Hartmann, født 24-10-1844.
- III. Margrethe Sophie Augusta Hartmann født 24-08-1846.
- IV. Paul Ernst Wilhelm Hartmann, født 20-03-1848.
- V. Emilie Bolette Marie Hartmann født 07-12-1849.
- VI. Anna Cathrine Abel Hartmann født 30-03-1851.
- VII. Carl Christian Andreas Hartmann født 29-03-1852.
- VIII. Mathilde Charlotte Marie («Massi») Hartmann, født 08-08-1854.
- IX. Gustav Ludvig Theodor Hartmann født 09-12-1857.

Litt om den tid da Paul og hans familie levde.

Paul Ernst Wilhelm ble født 6. februar 1802. Han ble hjemmedøpt og hans dåp ble bekreftet i Saxkjøbing kirke 14. mai 1802. I ministerialboken for Saxkjøbing Sogn er det i 1802 innskrevet⁷:

Fødte og Døbte. 1802. Fredagen den 14de Maij blev Hr. Birkedommer Hartmann i Saxkøbing hans hjemmedøbte Søn, som er født 6te Febr. frembaaren til sin Daabs confirmation af Madame Wichmand og Jomfrue Sophie Wichmand i Vaabensted. Faddernes navn: Hr Inspecteur Sparre, Hr Jens Carlsdorph og Hr Jens Lund. Madame Hartmann havde forhen holdt sin kirkegang den 11te April.

Vi ser i kirkeboken at navnet ble skrevet Paul, men vi ser også at navnet hans senere ble skrevet Poul ved flere anledninger. I Danmark var vanlig skrivemåte Poul, og han var oppkalt etter sine to bestefedre. Morfaren Poul Wichmand og farfaren Ernst Wilhelm Hartmann.

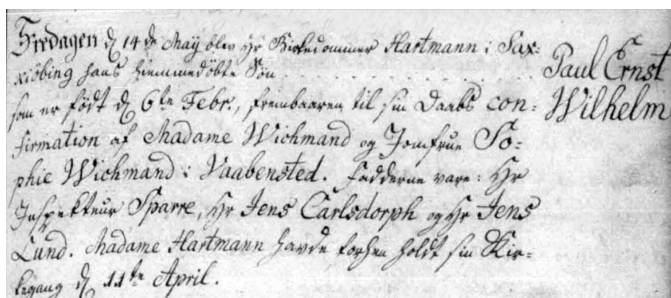

Fig 1. Kirkeboken i Saxkjøbing Kirke 14 mai 1802.

Bortsett fra at Paul hadde en storesøster og at han vokste opp i en stor søskenflokk med 10 søsken, vet vi ikke så mye om hans tidligste oppvekst. Han gikk på Saxkjøbing Borgerskole, og fikk i tillegg privatundervisning. Men i 1812, da han var 10 år begynte han som lærling hos Apotheker Thune i Saxkjøbing⁸. De første årene frem til han ble konfirmert, må han fremdeles ha fått undervisning ved siden av at han gikk i lære. Han ble konfirmert i påsken 1816⁹. I Ministerialboken for Saxkjøbing kirke er det beskrevet at hans kunnskaper og oppførsel var gode. På det tidspunkt var de syv søsken i familien. I ministerialboken ved konfirmasjonen står det videre i nest siste kolonne «Vaccinations Attest» også er det vist til at Paul og de andre konfirmantene, ble vaksinert i Saxkjøbing i 1810. Dette hadde sammenheng med at det i Danmark-Norge ble innført en vaksinasjonslov i 1810¹⁰ som påbød at de som skulle konfirmeres måtte oppfordres til å vaksinere seg, hvis de ikke kunne fremvise attest for at de var vaksinert mot kopper. I praksis var det ingen som ble konfirmert eller fikk arbeid hvis de ikke var vaksinert mot kopper.

Det neste vi vet om Paul er at han avla "Examen Chemico- Pharmaceuticum" i København 25. januar 1820, og at han fikk karakteren enstemmig laud, som var beste karakter. Da han søkte om å få ta eksamen som farmasøyt skrev han litt om sin bakgrunn. I eksamensprotokollen står det:

1820 d 25 Januari indstillede sig til Examen Chemico-pharmacuticum.

Poul Ernst Wilhelm Hartmann.

Fød i Saxkjøbing i Lolland d. 6 februari 1802 af Hr Cancelliraad og Byfoged Carl Hartmann og moderen Johanne Frederikke født Wichmann. Han ved undervisning deels i Saxkjøbing Borgerskole deels af private lærer indtil han 1812 blev antaget i Apotheker Thunes Officin i Saxkjøbing, hvor han er forblevet indtil hans afreise hertil staden i juli 1819.- Hr. Stiftsphysikus Klang der har anstillet den befalede Prøve med Candidaten, da erklærer under 23 juni 1819 at han vel kan forestaae Apotheket i sin Principals fraværelse, men ytrer tillige det ønske at han vil søge endnu at udvide sine Kundskaber i Apotheker Kunsten. Under sit halvaarige ophold heri Byen forsikrer P. Hartmann derfor at have og offret sig til disse studier.

Hans fremgang befandtes følgende:

Herefter Candidaten erholdt Charaktererne : Laudabilis

F L Bang

Saxtorph

Howitz

J L Thychsen

Vi vet ikke hvorfor Paul utdannet seg til apoteker. Mest sannsynlig var det hans far Carl Jacob som tok avgjørelsen om at Paul allerede da han var 10 år, skulle begynne i lære hos Apotheker Thune. Det hadde ikke vært så unaturlig om Carl Jacob hadde skaffet Paul en plass som skriverdreng og hjulpet ham på vei til en karriere i likhet med den Carl Jacob selv hadde fulgt. På den

Fig. 2. Interiør Thunes Apothek i Søndergade 9 i Saxkjøbing ca 1910. Fotograf ukjent.

annen side kan det hende Carl Jacob så den uheldige utviklingen med hensyn til stadig dårligere økonomiske vilkår for embetsmennene i et samfunn med betydelig inflasjon og stagnerende inntekter. En apoteker hadde kongelig tillatelse og apotekerne hadde monopol på å selge medisiner, men utsalgsprisene var ikke regulert. Det kan altså ha fremstått som et økonomisk trygt yrkesvalg for Paul å gå i lære for å bli apoteker.

Thunes Apotek lå i Søndergade 9 i Saxkjøbing. Paul flyttet sammen med familien sin i 1815 til en eiendom som lå to hus nedenfor apoteket, i Søndergade 13. Av eksaminasjonsprotokollen (jf. over) fremgår det at Paul sluttet i lære hos apoteket Thune og dro til København sommeren 1819. Han var da 17 år gammel. Paul fremstilte seg til en prøve hos «Stiftsphysikus¹¹» i København. Paul ble da ansett for å kunne utføre en apotekers arbeid, men ble anbefalt å studere farmasi videre. Paul fremstilte seg til eksamen 25. januar 1820 og fikk enstemmig laud, det vil si beste karakter fra alle fire sensorer.

Etter å ha tatt sin farmasøytiske eksamen i 1820 tok Paul et avgjørende valg. Han reiste til Christiania, hovedstaden i Norge og tok arbeid som farmasøyt ved et av byens apoteker.

Å reise til et annet land for å etablere seg vil for de fleste fremstå som et betydningsfullt valg, særlig i en tid der det tok mange dager å reise mellom de to landene og der det ikke fantes noen annen måte å kommunisere på, enn ved brev. Postruten mellom Christiania og København tok 2-3 dager.

Det som imidlertid er viktig å huske er at befolkningen i Danmark og Norge etter 1814 fremdeles opplevde seg som nært knyttet til hverandre. Riktignok var de ikke en del av samme rike lenger, men særlig de deler av befolkningen som hadde tatt utdanning eller drev med handel over Skagerak opplevde å være del av en felles kultur. Danmark-Norge ble omtalt som «tvillingrikene» før 1814, og det var en kulturell realitet for befolkningen som ikke forsvant med det første etter 1814. Vi må også huske at den utdannede del av befolkningen i Norge skrev dansk.

Vi vet ikke nøyaktig når Paul begynte å arbeide i Christiania og vi vet heller ikke ved hvilket apotek han arbeidet. På den tiden var det bare to apotek i Christiania, Svanen og Elefanten. Pauls eldste sønn som levde opp, Wilhelm, gikk i lære (disiplinerte) ved apoteket Svanen i Christiania i årene 1864-1867. Det er god grunn til å tro at Paul kontaktet det apoteket han selv hadde arbeidet ved i Christiania, for å hjelpe sin sønn til gå i lære som farmasøyt.

Fig 3. Apotheke Svanen, Christiania, Tollbugt 21, 1689-1896. Foto ca 1880 av Per Thorén, Oslo museum.

I Den Norske Rigstidende utgitt 30. juni 1825 finner vi annonsen fra eieren av Kongsberg Apotek, enkefru Barvig hvor hun søkte etter provisor til Kongsberg Apotek¹². Paul fikk stillingen og 13. oktober tiltrådte Paul stillingen som provisor ved Kongsberg apotek.¹³

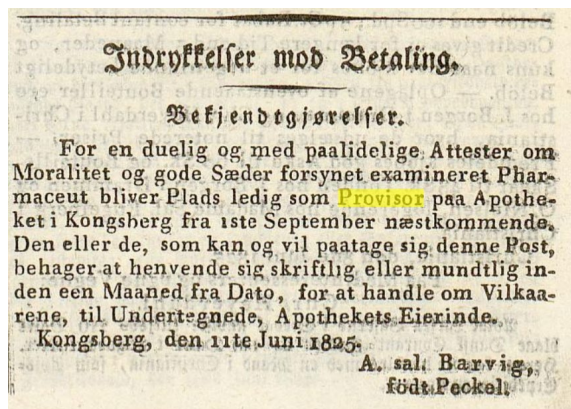

Fig 4. Stillingsannonse i Den Norske Rigstidende 30. juni 1825.

En provisor er en utdannet farmasøyt som styrer et apotek i Apotekerens fravær. Da Paul fikk stillingen som provisor ved Kongsberg Apothek, så var det fordi apoteker Barvig var død, og enken trengte en provisor til å drive apoteket. Ved folketellingen i 1825 bodde det 3691 mennesker på Kongs-

berg¹⁴, noe som tilsvarer ca. 25% av befolkningen i Christiania (Oslo)¹⁵. Ved folketellingen i 1865 var folketallet oppe i over 5.000. Driften ved Kongsberg Sølvverk hadde vært nedlagt fra 1805 til det ble gjenåpnet i 1816, og fra 1830 ble nye gruver satt i produksjon. Kongsberg var en stor by i Norge på den tiden og byen og dens næringsliv var i ferd med å ta seg opp etter at gruvene hadde vært nedlagt en periode. Til sammenligning var Saxkjøbing som Paul hadde vokst opp i, en by som i 1801 hadde 549 innbyggere og i 1834 var innbyggertallet 830¹⁶.

Om de neste 10 årene av Pauls liv har vi lite informasjon. Hans far Carl Jacob, døde 27. november 1826. Vi vet ikke om Paul reiser til Saxkjøbing i den anledning. Muligheten for å reise fra Kongsberg til Danmark vinterstid var sannsynligvis begrenset. I datidens aviser var det gjerne en fast spalte der avisene opplyste om hvilke reisende som hadde kommet til byen. Bakgrunnen for dette var at alle overnattingssteder hadde plikt til å registrere sine gjester og rapportere dette til politiet. Disse listene fikk pressen innsyn i. Vi ser at Paul fra 1826 er registrert med overnatting i Drammen eller Christiania omtrent en gang i året. Ved de fleste tilfellene overnattet han i Christiania hos Carstensen. Carstensen var et pensjonat i Christiania. Ut ifra avisenes oppslag, ser det ut for at Carstensen var et sted som ofte mottok gjester som var farmasøyer og apotekere.

Når det gjelder de registrerte overnattinger som Paul hadde i Christiania så ser vi at det var først ut på 1850-tallet at han overnattet på hotell når han var i Christiania. I 1853 finner vi at han bor på «Hotel d'Angleterre»¹⁷ og i 1874 ser vi at han bodde på «Grand Hotel»¹⁸. Det kan se ut som Paul var forsiktig med pengene, selv om han etter hvert ble en av de mer formuende skatteyterne på Kongsberg.

På 1830-tallet var det en epidemi med kolera i Drammen og Christiania. Det var også et utbrudd på Sandsvær, like utenfor Kongsberg. Distriktslegen i Numedal og Sandsvær, Carl Wilhelm Boeck behandlet sykdommen med karantene, kalking av husrom og tilførsel av røyk for å desinfisere. Dette var en behandling som var meget omdiskutert på den tiden, fordi den alminnelige oppfatning blant de toneangivende leger var at kolera ikke var smittsomt, men oppstod på grunn av fuktige og usunne forhold (miasmelæren), slik de fattige gjerne levde. Kolera var en tidligere ukjent sykdom i Norge og den må ha skapt stor frykt og bekymring blant befolkningen der den brøt ut. Boeck var også Berglege i Kongsberg og han var nevø av daværende eier av Kongsberg Apothek Anne Cathrine Barvig født Peckel. Han var også barnebarn av Christiane Sofie Peckel (født Rogstad), tidligere eier av Svaneapoteket i Christiania, (kjent som «Mor Peckel»), som bodde i Sandsvær på 1830 tallet før hun flyttet til Kongsberg i 1839/40. Som lege var Carl Wilhelm Boeck naturlig nok regelmessig på Kongsberg Apothek der Paul var provisor i disse årene, for å skaffe seg forsyninger av medisiner. Vi må kunne anta at de to har snakket om kolerautbruddet i Sandsvær og hvordan det skulle behandles.

Fordi Paul var utdannet i Danmark etter adskillelsen av Danmark og Norge i 1814, søkte han om tillatelse til selv å kunne eie og drive Apotek i Norge uten å avlegge ny farmasøytisk eksamen i Norge. Slik tillatelse fikk han 6. mai 1834. Tillatelsen ble kunngjort i Departements-Tidende 26. mai 1834¹⁹.

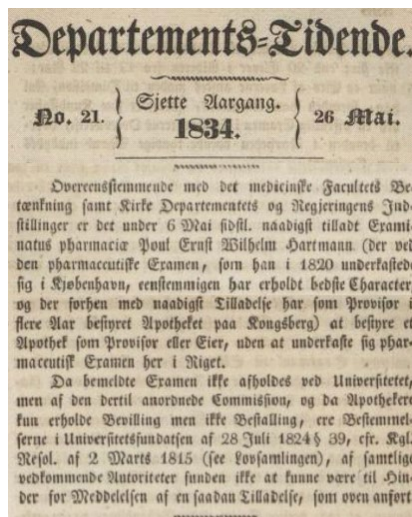

Fig 5. Tillatelse til å eie og drive apotek i Norge.

Den neste hendelsen av betydning for Paul som vi kjenner, var en auksjon som ble avholdt av byfogden på Kongsberg 9. mars 1836, over eiendommen Gomsrud på østsiden av elven Laagen. Det står i panteregisteret: «*Jordeiendommen Gomsrud med paastaaende Husbygninger og tilliggende Skov, beliggende i Gomsrudgrenden på Tislegaards Grund grændser i Vest til Laagen Elv, i Nord til Grund No. 1277, i Øst til den alfare Vei, Grund No 1294, 1293, 1292 og 1291 samt i Syd til Sandsvær.*»²⁰ De «paastaaende Husbygninger» er senere revet. Det er ikke funnet noe bilde av gården. Husene lå like nord for det stedet hvor Industriveien tar av fra Gomsrudveien, sør for rundkjøringen hvor E134 tar mot vest over Lågen. Bygningene ble revet på 1900-tallet i forbindelse med utbygningene i området.

Gomsrud var en del av det tidligere Laurvig Grevskab. Eierne, Etatsraad Treschow hadde kjøpt hele Laurvig Grevskab, av Kong Frederik 6. i Danmark. Da danskekongen Frederik 6 måtte avstå Norge til Sverige ved Kielfreden i 1814, ble det inngått en «hemmelig» avtale mellom kronprins Karl Johan på vegne av Sverige og Frederik 6. av Danmark og Norge, om at Frederik 6. kunne beholde grevskapet Laurvig som sin private eiendom²¹. Det var denne eiendom som Frederik 6. solgte til familien Treschow i 1835, og det var altså en meget liten del av denne eiendom (Gomsrud, ca. 250 mål) som Paul kjøpte for 800 riksdaler på auksjonen i 1836.²² Paul hadde på dette tidspunkt bodd i Norge i mer enn 10 år og en viktig konsekvens av dette eiendomskjøpet var at Paul på denne måten fikk stemmerett i Norge. På den tid måtte man være over 25 år, eie fast eiendom og være født i Norge, eller ha bodd her i minst 5 år, for å ha stemmerett ved stortingsvalg, jf. Grunnloven § 50.

Gården Gomsrud skulle komme til å få en sentral plass i familiens liv. Gården ble benyttet til å dyrke forskjellige urter som ble benyttet til fremstilling av medisiner og kryddervekster som ble solgt i apoteket. På gården ble det også holdt husdyr. Paul engasjerte seg i kvegavl, og vi må regne med at gården var forpaktet bort eller drevet av en husmann som bodde på gården fast, drev jorden og stelte husdyrene. Paul fikk også gravet ut en fiskedam og satte i gang flere forsøk på å klekke laks og ørrettyngel på eiendommen²³. Hvorvidt dette var vellykket vet vi ikke.

Fig 6. «Villaen» på Gomsrud gård.
Foto ca 1920.

Gården ble ofte benyttet av familien til utflukter på søndagene. I Laagendalsposten 6. januar 1961 beskrives det at apoteker Hartmann hadde flere hester, både kjørehest og ridehest og at disse ble benyttet til utflukter med familien utover Sandsvær, og til kanefart om vinteren²⁴. Gården med driftsbygninger og våningshus lå nede ved Lågen. Paul kjøpte ytterligere eiendommer i området som ble drevet i tilknytning til Gomsrud. Den første i 1848 var en øy i Lågen «beliggende straks nedenfor Kloppfoss»²⁵ og i 1851 kjøpte han

også plassen Kolstad²⁶. På denne eiendommen lå et hus som lokalt ble omtalt som «Villaen». På bildet i fig 6 ser vi et fotografi av huset. Det er usikkert når villaen ble bygget, men antagelig før Paul kjøpte eiendommen. Villaen ble revet kort etter 2. verdenskrig.

Fra 1854 finnes det en tegning av Prahm (fig 7.) som viser villaen til høyre i bildet med det valmede taket, og Kongsberg by med det karakteristiske kirketårnet i bakgrunnen.

Fig 7. Gomsrud med villaen til høyre, tegnet av Prahm i 1854.

Den 4. juni 1839 døde Pauls farmor Anna Marie, født Hansen. Paul ble da innkalt av skifteretten i Nykøbing 16. november 1839. For at innkallingen skulle være lovlig måtte den være innrykket i avisene. Den stod i Lolland-Falsters Stifts-Tidende dagen etter²⁷, og i Berlingske Tidende 29. november samme år. Dommeren i skifteretten var Møller. Det var han som hadde giftet seg med Pauls mor Johanne da Pauls far Carl Jacob døde. Av skiftet fremgår at samtlige av Carl Jacobs arvinger ga sin del

2. Gren – Paul Ernst Wilhelm Hartmann

av arven til deres niese Augusta Caroline Christiane Hartmann som var 10 år gammel. Hun var eneste barn av Christian Hinrich August Hartmann (3. gren), Pauls yngre bror, som døde da datteren var to år.

Høsten 1841, nærmere bestemt 17. november fikk Paul bevilling til å være apoteker på Kongsberg²⁸. Avskriften av bevillingen lyder:

«Ved høieste resolution af 17 Novbr. sidst er Cand.pharmacie Paul Ernst Wilhelm Hartmann meddelt Bevilling til at være Apotheker i Bergstaden Kongsberg i stedet for den fra-trædende Apotekerænke A. C. Barvig».

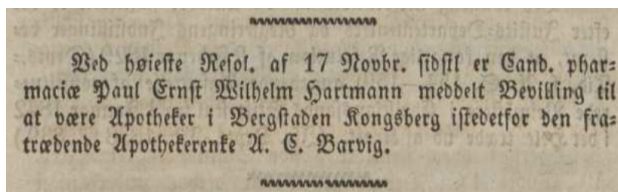

Fig 8. Departements-Tidende 6. jan 1842.

Den tidligere innehaveren av apotekerbevillingen, enkefru A.C. Barvig hadde da i henhold til vanlig fremgangsmåte, inngått avtale med Paul om å selge ham bevillingen, på det vilkår at han ble godkjent av myndighetene. Vi vet ikke hva han måtte betale for bevillingen. Selve eiendommen som apoteket ble drevet i og noen andre eiendommer som hørte med, kjøpte Paul 15. august 1846²⁹ ved å overta apotekets gjeld

på 3200 speciedaler og utbetale en årlig livrente (en fast pengesum hvert år) på 400 speciedaler til enkefru Barvig og en årlig livrente til «jomfru Napoline» på 50 speciedaler³⁰. I fig 9 ser vi et bilde av Kongsberg Apotek fra ca. 1910. Adressen er Myntgata 13. I denne

Fig 9. Foto av Kongsberg Apotek sa 1910.

eiendommen ble apoteket drevet, samt at Paul og hans familie bodde der. Apotekergården slik den var på Pauls tid, var bygget i 1810 etter en brann. Bildet viser altså apoteket i 1910 da gården var 100 år. Gården ble fredet i 1927, men brant ned i 1988. Apotekergården ble gjenoppbygget slik den var på 1800-tallet.

En måned etter at Paul fikk apotekerbevillingen på Kongsberg, giftet han seg 16. desember 1841 med **Johanne Mathilde Baumann**³¹, født 5. september 1814 på Hakadal Jernverk i Nittedal³², død 29. mars 1888, begravet 4. april 1888³³ på Kongsberg. Hun var datter av August Christian Baumann (1770-1831), som var utdannet farmasøyt og senere innen mineralogi. Han ble bergverksdirektør for Kongsberg Sølvverk i 1824. Hennes mor var Margrethe Sophie Stockfleth (1779-1854).

Paul og Mathilde fikk 9 barn, de to første døde i ung alder. De fikk 22 barnebarn. Mathilde engasjerte seg også utenfor hjemmet. Hun var aktiv i Kongsberg Husflidsforening som ble stiftet i 1867 og var formann i foreningen fra 1878-1888. Hun var også aktiv i Diakonisseforeningen i Kongsberg. Begge foreninger arbeidet for å bekjempe arbeidsledighet og fattigdom. Virksomheten bestod i stor grad i å hjelpe kvinner til å komme i gang med håndarbeid for å bedre familiens inntekter. Hennes yngste sønn Gustav ga ved Husflidsforeningens 50-års jubileum i 1917, kr. 10.000,- til et legat i sin mors navn³⁴.

I august 1844 reiste Paul til Danmark. Vi ser at han kom til Lolland 13. august 1844 sammen med sin ett år eldre storesøster Bolette, fru Agier³⁵. Vi må anta at Bolette reiste sammen med Paul fra København. Vi ser så at de begge reiste tilbake fra Lolland til København med båt fire dager senere 17. august 1844³⁶. Da Paul og Bolette kom til Lolland besøkte de ganske sikkert deres mor Johanne som bodde i Maribo sammen med sin andre mann byfogd Christian Andreas Møller som hun hadde giftet seg med i 1829. Sammen med dem bodde også de to yngste søsknene Laurentze (f. 1823) og Theodor (f. 1825). Ludvig (f. 1820) var forvalter på Engestofte gods og Julius (f. 1816) var forpakter på Bramslykke hovedgård. Dette var ikke så langt fra Maribo og kanskje har Paul og Bolette truffet også dem på denne reisen. Søsteren Ottine (f. 1814) bodde i Fåborg på Fyn hvor familien drev handel, mens broren Carl (f. 1809) arbeidet som toller i Kolding på Jylland. Disse bodde nok for langt borte til at vi kan forvente at de har kommet til Lolland i

anledning Paul og Bolettes besøk. Broren Julius som forpaktet Bramslykke var opptatt av kvegavl og utvikling av kvegrasene. Noen år senere engasjerte Paul seg også for utvikling av de norske kvegrasene. Det er sannsynlig at Paul tok med seg noen tanker om betydningen av kvegavl fra sin yngre bror Julius hjem til Kongsberg.

To måneder etter at Paul kom hjem til Kongsberg ble deres andre barn født. Det første, en gutt, fikk de året før. Han ble oppkalt etter Pauls far og fikk navnet Carl. Han døde imidlertid 4 måneder gammel. Det andre barnet var også en gutt som ble født i oktober 1844 og fikk navnet Christian Andreas. Dette var en oppkalling etter moren Johannes andre mann, som åpenbart gjorde et godt inntrykk på Paul da han besøkte familien på Lolland. Også denne sønnen døde som liten, i en alder av tre og et halvt år.

I løpet av 1830 og 40-tallet hadde man i Norge en generell diskusjon om næringsfrihet og avvikling av privilegier. Bl.a. ble forbudet mot at håndverkere og handelsmenn fra landet fikk selge tjenester og varer i byene opphevet. Denne debatten omfattet etter hvert også apotek-privilegiene. I 1844 nedsatte regjeringen en komité «Medicinal-Lovcommissionen» som skulle utrede ordningen med apotekernes bevilling som ga dem enerett til å selge medisiner i et bestemt område. Dette monopolet gjorde apotekvirksomhet økonomisk meget gunstig. Men i tillegg til at ordningen ga apotekerne et monopol på salg av medisiner, så var selve bevillingen en realverdi, det vil si at den kunne selges, gis bort, arves og pantsettes. Komiteen foreslo at ordningen med apotekbevillingen som monopol skulle fortsette (en ordning vi fremdeles har både i Danmark og Norge), men komiteen foreslo at bevillingen skulle være personlig og ikke kunne overdras. Det vil si at når apotekeren sluttet i sitt arbeid, så skulle staten velge den best egnede farmasøyt som søkte, til å få apotekerbevilling på stedet. Så skulle selve apoteket og varelageret takseres, og den nye apotekeren skulle betale i henhold til taksten. Hensikten med dette var å sørge for å få de faglig beste apotekere. Forslaget medførte stor motstand blant apotekerne, og vi finner heftige innlegg i avisene om dette tema rundt 1850. Av de apotekere som uttalte seg om spørsmålet var det 13 som ville beholde ordningen med de gamle privilegiene, mens 5 foreslo at de eldre apotekerne skulle få beholde sine gamle privilegier til de sluttet eller døde, men at privilegiene deretter falt bort. De yngre apotekerne skulle få erstatning når

de mistet privilegiet og i stedet bare få beholde retten til å drive apoteket i sin levetid eller så lenge de arbeidet som apoteker på stedet³⁷. Det er grunn til å merke seg at Paul hørte til det moderate mindretall. Han var på det tidspunkt 48 år og det er usikkert om han falt inn under gruppen «ældre Apothekere» som skulle få beholde privilegiet så lenge han levde. Pauls standpunkt i denne saken kan vitne om en viss åpenhet for de nye synspunktene i datidens samfunnsdebatt.

Paul engasjerte seg også mer i Kongsbergs næringsliv. I 1839 deltok han i stiftelsesmøtet i Kongsberg Sparebank og i 1849 deltok han i det første «almindelige Landbrugsmøde» i Christiania³⁸. Under Buskerud Amts Landboforenings samling i juni 1855 ble følgende besluttet: «Til at utfinde, ved hvilke Midler vor Kvægrase paa hensigtsmæssig Maade forbedres valgtes følgende Mænd: O. Swensen, M. L. Sundt, Apotheker Hartmann og Præst Rømcke.»³⁹ I 1857 ble gruvedrift startet opp i et område ved Kongsberg som heter Vinoren. Gruven ble drevet av aksjeselskapet Vinoren Sølvverk. Paul hadde aksjer i sølvverket og i 1858 deltok Paul som aksjonær på Generalforsamlingen i Vinorens Sølvverk hvor han ble innvalgt i representantskapet⁴⁰.

Høsten 1860 deltok Paul som medlem i formannskapet i Kongsberg og stemte for å innføre en skatt på de virksomheter i kommunene som skjenket øl og vin på 10 speciedaler per år. Senere på høsten etter at «Tislebroen» over Laagen fra Kongsberg by og øst mot Tislegaard hadde blitt ødelagt av flom, ser vi at Paul var «Formand» i kommunens formannskap når beslutningen om å gjenoppbygge broen ble vedtatt⁴¹. Paul var også initiativtaker til opprettelsen av en sykekasse i Kongsberg, altså en slags sykeforsikring som skulle dekke utgifter til lege og medisin for de som var medlemmer i sykekassen. Det framgår av en notis i Morgenbladet at Paul som jo var byens eneste apoteker, ga rabatt på 25% på de medisiner som var kjøpt inn gjennom sykekassen⁴².

Sommeren 1865 fikk Paul og Mathilde besøk av Pauls yngre bror Ludvig og hans kone Laura fra Lolland (se 7. gren). De er omtalt blant de tilreisende til Christiania i Morgenbladet 11. juli 1865.⁴³ Det fremgår at de tok inn på «Hotel de Scandinavie» på hjørnet av Karl Johans gate og Dronningensgate i Christiania.

I 1848 brøt det ut krig mellom Danmark og de tyske stater om den danske kongens makt i Slesvig og Holsten. Det var mange nordmenn som engasjerte seg for Danmarks sak. Paul var en initiativtager på Kongsberg for å samle inn pengestøtte til Danmark. Han oversendte de penge-gaver som ble innsamlet på Kongsberg til «Commiteen for Danmark» slik det fremgår av en notis i Den Norske Rigstidende 20. november 1848⁴⁴. Tilsvarende ser vi at Paul støttet innsamlingen til de rammede i Danmark etter Østersjøflommen 12. – 13. november 1872⁴⁵. Storm fra sørvest hadde presset vannet i Østersjøen østover, slik at store mengder vann fra Nordsjøen fulgte etter inn i Østersjøen. Da vinden så skiftet retning til nordøstlig, flommet vannet i Østersjøen vestover og vannstanden økte mange steder langs østersjøkysten i Danmark. Særlig utsatt var Lolland og Falster hvor vannstanden steg med 3 meter og store deler av øyene ble oversvømt. 80 mennesker omkom i flommen, 76 av dem på Lolland og Falster⁴⁶.

Fig 10. Tegning fra stormfloen på Lolland og Falster 13 nov 1872.

I juli 1875 reiste Paul og Mathilde på ferie til «Sandefjord Badeanstalt»⁴⁷. Den 13. oktober 1875 var det 50 år siden Paul overtok bestyrelsen av Kongsberg Apotek. Dette ble markert, og i Morgenbladet finner vi følgende notis:

Fra Kongsberg, 13de Oktbr. Igaar var det 50 Aar, siden Apotheker Hartmann overtog Bestyrelsen af det herværende Apothek, først som Provisor, senere som Eier. I anledning af Dagen lykønskedes Jubilaren af flere af Byens Embedsmænd og Borgere, og blev Jubilarens Skaal i meget anerkjendende Udtryk om hans Virksomhed som Apotheker udbragt af en af Byens Læger.
(K. Aadr.)

Fig 11. Notis i Morgenbladet i anledning at Paul har drevet apoteket på Kongsberg i 50 år.

«Fra Kongsberg, 13de Oktbr. Igaar var det 50 Aar, siden Apotheker Hartmann overtog Bestyrelsen af det herværende Apothek, først som Provisor, senere som Eier. I anledning af Dagen lykønskedes Jubilaren af flere af Byens Embedsmænd og Borgere, og blev Jubilarens Skaal i meget anerkjendende Udtryk om hans Virksomhed som Apotheker udbragt af en af Byens Læger.
(K. Aadr.)»

Paul var åpenbart en aktiv innbygger på Kongsberg, med et engasjement for næringsutvikling og for å hjelpe de som led nød, bl.a. gjennom sitt engasjement for opprettelsen av en sykekasse for Kongsbergs innbyggere. Nå skal man selvfølgelig ikke glemme at en slik sykekasse ikke bare ville bidra til at de syke fikk de nødvendige medisiner, men også til større omsetning for apoteket. Paul synes å ha kommet godt ut av det med Kongsbergs befolkning og etter hvert fikk han sentrale posisjoner i både næringsliv og lokalpolitikken.

Som en kuriositet kan det nevnes at Paul kan antas å ha hatt god kontakt med forfatteren Maurits Hansen (1794–1842) som bodde på Kongsberg. Maurits Hansen utgav boken «Mordet paa Maskinbygger Roolfsen» i 1840. Boken er ansett for å være verdens første kriminalroman. Mordgåten oppklares av bokens helt Byfogd Brandt, som ved hjelp av sin gode venn apoteker Lupin, klarer å fremkalle usynlig blekk på et stykke papir. På grunn av oppskriften som bokens apoteker Lupin beskriver, mener professor emeritus Bjørn Pedersen ved Kjemisk institutt i Oslo, at det må ha vært daværende provisor Paul Hartmann som har hjulpet forfatteren med oppskriften⁴⁸. Det er ikke unaturlig at Maurits Hansen henvendte seg til Paul som bestyrte apoteket på Kongsberg fra 1825, for å fremskaffe opplysninger om hvordan en sentral detalj i mordgåten oppklaring, kunne beskrives på en troverdig måte. Kanskje kan vi se for oss at Paul fant glede i å kunne bidra med de nødvendige opplysninger under en hyggelig «passiar» på bakrommet i apoteket i Myntgata 13 for snart 200 år siden.

I klokkeboken for Kongsberg kirke 1876 er det registrert⁴⁹ at «Aptoteker Paul Ernst Wilhelm Hartmann» døde «1st Sept.», begravet den 7, 74 år gammel. Han døde av «Blæresten og Betendelse.»

I dag er ikke blærestein/nyrestein noe man normalt dør av. Tilbake på 1800-tallet var behandlingsmåtene andre enn i dag. Sykdommen var meget smertefull og kunne føre til betennelse som kunne vise seg å medføre død, slik det altså gjorde for Paul.

Sommeren 1876 brøt det ut brann i skogen på gården Gomsrud på øst-siden av Laagen. Brannen skyldtes gnister fra lokomotivet på godstoget som hadde passert noen timer før⁵⁰. Jernbanen som ble bygget helt frem til Kongsberg fem år tidligere i 1871, delte eiendommen Gomsrud i to. Gomsrud ble forsøkt solgt etter at Paul var død⁵¹. Uvisst av hvilken grunn ble salget ikke gjennomført før august 1887⁵². I årene etter Pauls død var det Mathilde som administrerte gårdsdriften. Vi vet at mange av barnebarna var på besøk på Gomsrud og fikk varige minner med seg derfra. Gården ble drevet av en husmann⁵³ og vi ser at Mathilde annonserer etter ny husmann i 1883⁵⁴. Ved folketellingen i 1885 ser vi at husmannen på Gomsrud var Jens Rollesen Gomsrud.⁵⁵ Han bodde der med kone og tre barn. Så sent som på denne tiden var det fjøs med 3-4 kuer i tilknytning til apoteket⁵⁶. Med jevne mellomrom ser vi at Mathilde søkte etter en «Pige der er vant med Kreaturstel». Dette var antagelig en pike som kunne ta seg av kuene som stod på fjøset bak apoteket. Det kan se ut for at Mathilde bodde på Gomsrud om sommeren, men at hun ellers leide bolig i Rogstadbakken⁵⁷ på Kongsberg⁵⁸. Vi finner regelmessig annonser i lokalavisene hvor Mathilde annonserte salg av såkorn (bygg), poteter og melk. Hun sendte sine beste kyr på «Kvægudstilling» og fikk premier for dyrene. I 1881 fikk to av hennes kyr premie og i tillegg fikk hun Kongens sølv-medalje «for Fortjeneste af det norske Landbrug»⁵⁹. Så sent som våren 1887 annonserte hun etter en ku som snart skal kalve⁶⁰, for å opprettholde melkeproduksjonen på gården.

Gomsrud ble altså først solgt i august 1887, og Mathilde døde 29. mars 1888.⁶¹ Med det var et viktig kapittel i familiens liv på Kongsberg slutt.

Paul og Mathilde fikk følgende barn:

- I. **Carl Hartmann**, født ca. juni 1843, død 12-10-1843 på Kongsberg, gravlagt 14-10-1843 på Kongsberg, alder 4 mnd⁶².
- II. **Christian Andreas Hartmann**, født 24-10-1844 på Kongsberg, død 10-03-1848 på Kongsberg, 3 år 5 mnd⁶³.
- III. **Margrethe Sophie Augusta Hartmann** født 24-08-1846 på Kongsberg, døpt 04-04-1847 samme sted⁶⁴, død 15-07-1921 i Drammen⁶⁵, gravlagt på Kongsberg.

Hun giftet seg med **Niels August Nyquist** 22-09-1864 på Kongsberg⁶⁶, født 04-06-1837 i Moss, døpt 30-07-1837⁶⁷, død 12-07-1921 i Drammen⁶⁸, gravlagt på Kongsberg. Student 1854⁶⁹, Cand.med. 1862. Distriktslege 1864⁷⁰.

Sønn av handlegartner Peter Nyquist (1808-1872) og Anne Bolette Hansen (1810-1894).

Fig 13. August og Sophie Nyquist.

De fikk følgende barn:

- A. Mathilde Bolette Nyquist født 09-08-1865.
- B. Anne Emilie Christiane Nyquist født 12-01-1867.
- C. Paul Ernst Wilhelm Nyquist født 30-08-1868.
- D. Peter Oluf Johan Nyquist født 21-01-1870.
- E. Sophie August Nyquist født 11-06-1872.

- F. Signe Nyquist født 13-11-1873.
- G. Johanne Dorthea Nyquist født 04-04-1875.
- H. Nils August Nyquist født 11-06-1876.
- I. Ludvig Baumann Nyquist født 20-09-1878.
- J. Finn Hartmann Nyquist født 18-11-1891.

Litt om Sophie og Augusts liv.

Sophie var eldste datter i søskenflokket i familien Hartmann på Kongsberg. Hun fikk seks yngre søsken i løpet av 11 år. Vi må regne med at hun allerede i ung alder fikk en del oppgaver med å passe sine yngre søsken. August ble ferdigutdannet lege i 1862. Han begynte å arbeide som lege på Kongsberg, hvor han traff Sophie. August fikk allerede i 1864 stilling som distriktslege i Tinn kommune i Telemark og da giftet han og Sophie seg. Ved folketellingen i 1865 finner vi dem registrert med bopel på gården Stranderud sammen med sitt første barn Mathilde⁷¹. De bodde da på gården sammen med gårdbrukeren og hans familie. De ble boende i Tinn helt til 1878 og fikk ytterligere åtte barn. Ved folketellingen i 1875 bor familien fremdeles på Stranderud i Tinn i Atraa sogn, men nå er de den eneste familien som bor på gården⁷². I 1878 får August stilling som distriktslege i Nes i Hallingdal. Jeg har ikke funnet familien i folketellingen i 1885. I 1886 ble August distriktslege i Vestre Nedenæs med bopel i Grimstad⁷³ og ved folketellingen i 1891 bor familien i Grimstad.⁷⁴

I Grimstad bodde familien i Østre Strandgade matrikelnr 14⁷⁵. Mens de bodde i Grimstad ble deres yngste barn Finn født i 1891. Familien bodde i Grimstad til August fikk stilling som distriktslege i Sandsvær med bolig på Kongsberg i 1895. Utnevnelsen og tiltredelsestidspunktet må ha kommet brått på, fordi August rykket inn en annonse i Grimstad

Fig 14. Grimstad Adressetidende 17. okt 1895.

Adressetidende om at de som skyldte ham penger, måtte betale innen åtte dager p.g.a. flytting. Ved folketellingen i 1900 bodde de i

2. Gren – Paul Ernst Wilhelm Hartmann

Hyttegaten på Kongsberg⁷⁶. Da August sluttet som distriktslege i 1916 ble de boende på Kongsberg et par år før de flyttet til Drammen. I Drammen bodde de hos deres datter Signe og hennes mann Lauritz Sofus Haasted på Strømsgodset. Sammen med dem bodde også datteren Dorthea.⁷⁷ Sophie og August holdt god kontakt med sine barn og barnebarn. Hver sommer fikk Sophie og August barn og barnebarn på besøk på Kongsberg. Deres barnebarn fra Danmark, Ove og Henning Arup har beskrevet de lange sommerferiene med fettere og kusiner hos besteforeldrene på Kongsberg som et høydepunkt⁷⁸.

Da Sophie og August markerte sitt gullbryllup i 1914 ble dette omtalt i avisen, og deres portretter ble trykket⁷⁹.

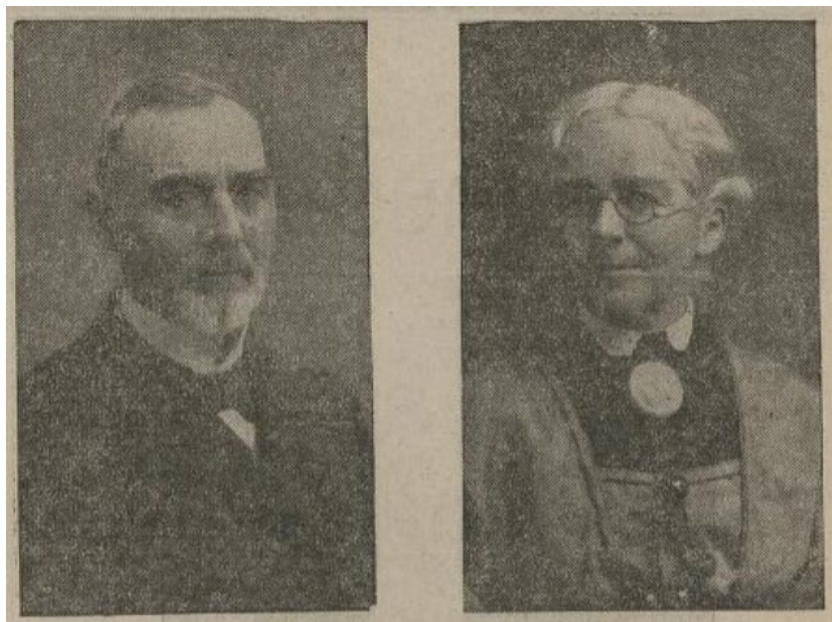

Fig 15. «Distriktslege Nyquist og frue» Utstillingsavisen 22 sept 1914.

Sophie og August døde med tre dagers mellomrom 12. og 15. juli 1921. I nekrologen i Kongsberg Dagblad 18. juli 1921 beskrives Sophie som en stille og elskelig personlighet, og både August og Sophies venlighet og hjelpsomhet overfor de som trengte hjelp ble fremhevet⁸⁰.

- A. **Mathilde Bolette Nyquist**, født 09-08-1865 i Tinn, Attraa sogn⁸¹, død 16-03-1931⁸².

Hun giftet seg med **Jens Simon Johannes Arup** 19-10-1893 i Grimstad⁸³, født 21-03-1844 i Roskilde, død 12-10-1911, Rigshospitalet København⁸⁴. Veterinær, veterinærkonsulent til Hamburg fra 1894.

1. **Ove Christian Nyquist Arup**, født 16-04-1895⁸⁵ i Newcastle.
2. **Henning Nyquist Arup**, født 09-02-1898 i Hamburg⁸⁶.

- B. **Anne Emilie Christiane Nyquist**, født 12-01-1867 i Tinn, døpt 17-06-1867, Attraa sogn⁸⁷, død 03-10-1924⁸⁸.

Hun giftet seg med **Thomas Cornelius Rønnau Miøen** 22-06-1889 i Grimstad⁸⁹, født 18-07-1856 på Kongsberg, døpt 09-04-1857⁹⁰, død 06-11-1944. (Sønn av Ole Halvorsen Mjøen (12/9 1795 - 5/11 1875) og Ellen Marie Steenshorn).

Stud. 1874, cand. jur. 1880. Overrettssakfører, Sandefjord⁹¹ og ordfører i Sandefjord.

1. **Ole Miøen**, født 05-08-1890 i Sandefjord, døpt 18-08-1890⁹².
2. **Margrethe Sofie Augusta Miøen**, født 08-04-1892 i Sandefjord, dåp 06-06-1892⁹³.

- C. **Paul Ernst Wilhelm Nyquist**, født 30-08-1868 i Tinn, Attraa sogn⁹⁴, død 18-01-1953⁹⁵ i Oslo.

Student 1887, cand. real. 1894. Lærer ved folketelling i Kristiania 1900. Adjunkt ved latinskolen i Drammen ved folketelling i 1910, lektor Hegdehaugen skole 1912.

Han giftet seg med **Johanne (Jonne) Mathea Hoel** 22-12-

2. Gren – Paul Ernst Wilhelm Hartmann

1909 i Oslo⁹⁶, født 30-05-1871 i Nes, Buskerud, død 10-12-1954. Datter av proprietær Georg Ernst Hoel 1842-1889 og Emma Helene Mathilde Thommesen 1849-1932.

1. **Else Marie Hoel Nyquist**, født 25-12-1910 i Drammen, dåp 02-04-1911⁹⁷.
2. **Nils August Hoel Nyquist**, født 14-08-1912, døpt 06-10-1912⁹⁸.

- D. **Peter Oluf Johan Nyquist**, født 21-01-1870 i Tinn, Attraa sogn⁹⁹, død 26-03-1940 i Moss¹⁰⁰. Stud. Gjertsens skole 1888, cand. med. februar 1896. Privat legepraksis i Moss siden 19 mai 1899. Stadslege i Moss 29 juni 1923 – 1 februar 1940. Medlem av bystyret 1917 - 26¹⁰¹.

Han giftet seg med **Aagot Wilhelmsen** 24-10-1903 i Trondhjem¹⁰², født 20-08-1882 i Trondhjem, død 29-01-1966¹⁰³. Telegrafistinne. Omhandlet i folketelling 1910 i Moss¹⁰⁴. Datter av handelsmann Martinius Søvig Wilhelmsen (1832-1902) og Ragnhild Catharine Galtung (1842-).

1. **Bengt Nyquist**, født 24-09-1905 i Moss¹⁰⁵.
2. **Arild Nyquist**, født 17-05-1913 i Moss¹⁰⁶.
3. **Peter Gorm Nyquist**, født 29-10-1916 i Moss¹⁰⁷.

- E. **Sophie Augusta Nyquist**, født 11-06-1872 i Tinn, Attraa sogn, døpt 28-07-1872¹⁰⁸, død 28-07-1958 i Moss¹⁰⁹.

Hun giftet seg med **Morten Henrik Zetlitz Magnus**, 10-10-1895 i Grimstad¹¹⁰, født 20-06-1867¹¹¹, død 02-06-1944¹¹². Konstituert postfullmektig i 01-12-1920 ved Bragernes postkontor, postfullmektig fra 01-10-1926 i Moss, sluttet 21-06-1937¹¹³. Postmester i Moss.

1. **Astrid Nyquist Magnus**, født 27-08-1896 i Bergen¹¹⁴.
 2. **Jens Zetlitz Magnus**, født 17-05-1899 i Kristiania¹¹⁵.
 3. **Margrethe Sofie (Vesla) Magnus**, født 03-08-1902 i Drammen¹¹⁶.
 4. **Niels August Magnus**, født 29-12-1904 i Drammen¹¹⁷.
- F. **Signe Nyquist**, født 13-11-1873 i Tinn, Attraa sogn¹¹⁸, døde 18-05-1941¹¹⁹,
yrke: Amtsskolelærerinde 1906.
- Gift med **Lauritz Sofus Haasted**, 05-05-1906 på Kongsberg¹²⁰, født 22-07-1872 i Ålesund, døde 19-05-1942¹²¹.
Ingeniør ved Jernbanen i Drammen ved folketellingen i 1910¹²², senere overingeniør¹²³.
1. **Lars August Rønneberg Haasted**, født 15-02-1908 i Kristiania¹²⁴.
 2. **Eva Haasted**, født 17-01-1911¹²⁵.
- G. **Johanne Dorthea Nyquist**, født 04-04-1875 i Tinn, Attraa sogn¹²⁶, død 28-01-1948¹²⁷, yrke Kjøkkenskolelærerinde¹²⁸.
- H. **Nils August Nyquist**, født 11-06-1876 i Tinn, Attraa sogn, døpt 09-07-1876¹²⁹, død 20-02-1959, gravlagt 27-08-1959 i Oslo¹³⁰, Ris.
- Handelsgymnas, stud. Aars & Voss 1897. Kristiania Tekn. Skole 1899, 2 år ved NSB¹³¹. Til USA 1901-03, tekn. leder Katfos Cellulosefabrikk, Modum. Ansatt NSB 1919, trafikkinspektør NSB i Bergen.
- Han giftet seg med **Ottilia Cathrine Utne**, 03-04-1909¹³², født 18-11-1881, død 02-11-1972¹³³. Datter av A. Hertzberg Utne og Ottilia Cathrine Schreuder 1852 – 1918.

Utvandret til USA 21-09-1906¹³⁴.

1. **Margrethe (Grethe) Sofie Augusta Nyquist**, født 18-07-1912.
 2. **Kjell Utne Nyquist**, født 25-03-1914.
 3. **Inger Otilia Cathrine Nyquist**, født 25-11-1915.
- I. **Ludvig Baumann Nyquist**, født 20-09-1878 i Tinn, Attraa sogn, døpt 15-11-1878¹³⁵, død 01-01-1952¹³⁶.
Student 1896, yrke 1900 Premierløytnant i infanteriet¹³⁷, 1910 Infanterikaptein¹³⁸, 1929 Major og Byråsjef.
- Han giftet seg med **Constance Parr** ca 1910, forlovet 07-06-1910¹³⁹, født 24-12-1884, død 27-02-1973¹⁴⁰.
1. **Fredrik Nyquist**, født 12-09-1913.
 2. **Signe Margrethe («Lillemor») Nyquist**, født 11-08-1918 i Bærum.
 3. **Finn Parr Nyquist**, født 11-08-1923.
- J. **Finn Hartmann Nyquist**, født 18-11-1891 i Grimstad, døpt 27-12-1891¹⁴¹, død 26-10-1975 i Bærum¹⁴².
Cand.med. 1917. Lege.
- Han giftet seg med **Alida Maria Hassing**, 26-03-1921 i Odense¹⁴³, født 21-09-1900 i Horsens, Danmark, død 25-09-1980 i Bærum¹⁴⁴.
1. **Ellen Margrethe Nyquist**, født 24-06-1922 i Bærum.
 2. **Wenche Hassing Nyquist**, født 27-06-1925,

- IV. **Paul Ernst Wilhelm Hartmann**, født 20-03-1848 på Kongsberg, døpt 15-10-1848,¹⁴⁵ død 19-05-1883 på Kongsberg, begravet 24-05-1883.¹⁴⁶ Disiplinerte ved Svaneapoteket, Christiania 1864-67, medhjelpereksamen 05-12-1867, farmasi eksamen 11-06-1870.¹⁴⁷ Provisor ved Kongsberg apotek 1870, kjøpte apoteket og privilegiet 16-07-1877 da hans far døde, bevilling som apoteker 02-01-1878.¹⁴⁸ Hans mor Mathilde Hartmann overtok apoteket ved hans død.

Fig 16. Wilhelm Hartmann, foto 1870.

- V. **Emilie Bolette Marie Hartmann**, født 07-12-1849 på Kongsberg¹⁴⁹, døpt 30-06-1850 på Kongsberg¹⁵⁰, død 23-03-1915 i Kristiania¹⁵¹.

Hun giftet seg med **Carl Frederik Irgens Steen**, 09-07-1867 på Kongsberg¹⁵² etter løst kongebrev av 16-06-1867 og innskudd i Enkekassen (livsforsikring for embetsmenn som giftet seg) 17-06-1867. Han var født 25-05-1832 på Bitterstad i Hadsel, Vesterålen, døpt 10-10-1832¹⁵³, død 06-01-1877 i Kristiania¹⁵⁴ av giktfeber. Sønn av sorenskriver i Vesterålen, senere tollkasserer i Bergen John Svaboe Steen (1798-1872)¹⁵⁵ og Christine Fleischer (1800-)¹⁵⁶.

Stud. 1850, cand. jur. 1853. Politimester i Kongsberg 1864, og i Kristiania fra 1871.

De fikk følgende barn:

- A. Jone Christine Fleisher Steen født 27-02-1869.
- B. Paul Wilhelm Hartmann Steen født 06-08-1870.
- C. Johanne Mathilde Baumann Steen født 07-01-1872.
- D. Pauline Wilhelma Hartmann Steen født 13-03-1874.

Litt om Emilie og hennes liv.

Emilie giftet seg med Carl Frederik før hun var fylt 18 år. Han var på det tidspunkt politimester på Kongsberg. De fikk datteren Jone Christine i 1869 og Paul Wilhelm i 1870. I 1871 ble Carl Frederik politimester i Christiania og familien flyttet til Christiania, der de bosatte seg i Kirkeveien 35b.¹⁵⁷ Med to års mellomrom fikk de så

ytterligere to barn. Johanne Mathilde ble født i 1872. Paul Wilhelm døde av tyfus i november 1872¹⁵⁸ og Pauline Wilhelma som ble født i 1874 ble oppkalt etter sin avdøde storebror. Ved folketellingen i 1875 bor de fremdeles i Kirkeveien 35b. Vi ser da at også Emilies yngre bror Christian bor på samme adresse mens han studerer medisin.¹⁵⁹ I 1877 døde Carl Frederik av giktfeber¹⁶⁰. Familien var da uten forsørger, og de levde på den enkepensjon som enker etter embedsmenn mottok. Pauline Wilhelma døde i 1885 på Kongsberg. Emilie hadde da flyttet med sine tre døtre til Kongsberg etter mannens død¹⁶¹. Datteren Jone Christine flyttet til sin mors yngre søster Anna Cathrine som var gift med sorenskriver Johan Eberhard Nielsen i Lillesand¹⁶².

I 1888 finner vi en kunngjøring i Dagbladet hvor det fremgår at Emilies yngre bror, ingeniør Gustav Hartmann, ble beskikket til kurator for Jone Christine F. Steen¹⁶³ og verge for Mathilde Steen¹⁶⁴. Myndighetsalderen var 21 år på den tiden. Den som var over 18 men under 21 år og som hadde penger eller eiendom av en viss størrelse fikk oppnevnt en kurator av myndighetene som kunne ha et overoppsyn med deres økonomiske interesser. Den som var under 18 år og som hadde penger eller eiendom av en viss størrelse, fikk oppnevnt en verge av myndighetene som kunne ha ta beslutninger om deres økonomiske interesser. Mest sannsynlig var årsaken til dette at Jone Christine og Johanne Mathilde har fått en arv. Hvem de har arvet vet vi ikke sikkert. Vi vet ikke når deres farmor Christine Steen, døde. Det vi imidlertid vet er at deres mormor Mathilde solgte Kongsberg Apothek 4. august i 1887¹⁶⁵ og 29. mars 1888 døde hun selv. Barna etter Paul og Mathilde fikk en betydelig arv på denne tiden. Om Mathilde også hadde gitt penger direkte til de barnebarna som var blitt farløse eller om det var moren Emilie Steen som ga deler av sin arv videre, vet vi ikke noe om.

Ved folketellingen i 1891 hadde Emilie flyttet tilbake til Kristiania og bodde i Hegdehaugsveien 4¹⁶⁶ sammen med datteren Mathilde, mens Jone Christine er registrert som besøkende. Ved folketellingen i 1900 bor hun i Hallings gate 4 sammen med sin datter Mathilde¹⁶⁷. Ved folketellingen i 1910 bor Emilie og Mathilde i Eugenes gt. 23 sammen med Mathildes sønn Einar Steen Lange som var født i 1902¹⁶⁸.

- A. **Jone Christine Fleischer Steen**, født 27-02-1869, døpt 19-07-1869 på Kongsberg¹⁶⁹, død 23-11-1905 av «Nyrebetendelse» på Røros, begravet 28-11-1905¹⁷⁰.

Hun giftet seg med **Immanuel Boysen**, 25-07-1895 i Korskirken i Bergen¹⁷¹, født 15-06-1854 i Skien, død 03-08-1921¹⁷². Sønn av forvalter Jakob Andreas Boysen og Betzy Olava Dahl. Student 1872¹⁷³, cand.jur. 1878¹⁷⁴. Sakfører i Brevik, deretter sorenskriverfullmektig i Florø 1897 – 1902, konstituert sorenskriver og politimester på Røros 1902-1906, deretter politimester i Utrøndelag¹⁷⁵.

1. **Carl Emil Steen Boysen**, født 04-09-1897 i Bergen, døpt 19-09-1897 i Førde¹⁷⁶.
2. **Sigrid Immanneldatter Boysen**, født 04-11-1900 i Førde¹⁷⁷.
3. **Jakob Immanuel Boysen**, født 27-10-1901 i Førde¹⁷⁸.

- B. **Paul Wilhelm Hartmann Steen**, født 06-08-1870 på Kongsberg¹⁷⁹, død 07-11-1872 i Kristiania av «Febris Typhosa», gravlagt 11-11-1872 i Kristiania¹⁸⁰.

- C. **Johanne Mathilde Baumann Steen**, født 07-01-1872, døpt 20-05-1872 i Kristiania¹⁸¹, død 07-11-1948, begravet 13-11-1948 i Oslo¹⁸². Kontorfunksjonær¹⁸³, arbeidet hos sin onkel, ingeniør Gustav Hartmann, og fikk prokura i hans firma G. Hartmann fra 11. mai 1898¹⁸⁴.

Hun giftet seg med **Jørgen Elias Lange** 24-10-1901¹⁸⁵, født 1870, død 03-04-1938, begravet 06-04-1938 i Oslo¹⁸⁶. Skilt. Han arbeidet i firma G. Hartmann. Hadde prokura frem til 11. mai 1898¹⁸⁷. Startet deretter sitt eget firma E. Lange.

2. Gren – Paul Ernst Wilhelm Hartmann

1. **Einar Steen Lange**, født 07-08-1902 i Kristiania, døpt 07-09-1902¹⁸⁸

D. **Pauline Wilhelma Hartmann Steen**, født 13-03-1874, døpt 31-05-1874¹⁸⁹ i Kristiania, død 25-08-1885 på Kongsberg, begravet 29-08-1885 på Kongsberg¹⁹⁰.

VI. **Anna Cathrine Abel Hartmann**, født 30-03-1851, døpt 24-08-1851 på Kongsberg¹⁹¹, død 16-08-1918, begravet 21-08-1918¹⁹² i Kristiania, Trefoldighetskirken.

Hun giftet seg med **Johan Eberhard Coldbjørnsen Nielsen**, 24-08-1871 på Kongsberg¹⁹³, født 13-11-1827 på Stemsrud i Grue, død 17-03-1916, av "hjertelammelse", bisettelse 24-03-1916 i Lillesand¹⁹⁴, gravlagt i Kristiania i Trefoldighetskirken. Sønn av sorenskriver Johan Carl Penne Nielsen (1794-1865) og Wilhelmine Charlotte Margrethe Colbjørnsen (1798-1879).

Stud. 1845, cand. jur. 1850. Sorenskriverfullmektig 1851-55, kopist i Indredepartementet 1855-63, fullmektig 1863-71. Politimester på Kongsberg 1871-84, sorenskriver i Lillesand 1884-1912. Ordfører på Kongsberg 1880 og 1882. Opptatt av målsaken. Utga «Søgnir fraa Hallingdal» 1868 og gamle sagn fra Hellas, Tyrkia og Perserriket¹⁹⁵.

A. **Johan Carl Nielsen**, født 30-06-1877 på Kongsberg¹⁹⁶, konfirmert 10-02-1892 i Lillesand, død april 1941¹⁹⁷.
Infanterikaptein, beskikket som ulønnet major i landvernet februar 1930¹⁹⁸. Ansatt i Østlandske Petroleumskompani.

Han giftet seg med **Ragnhild Andrea With**, før 1910¹⁹⁹, født 14-02-1881 i Kragerø, emigrerte 29-10-1913 til USA²⁰⁰. Returnerte til Norge, men tidspunktet er uvisst, død 06-05-1964 i Oslo²⁰¹.

Ingen kjente barn fra dette ekteskapet.

Carl Christian Andreas Hartmann

Marie Sophie Sylow Thorne

VII. **Carl Christian Andreas Hartmann**, født 29-03-1852 på Kongsberg, døpt 29-08-1852²⁰², død 06-08-1915 på Kongsberg av endetarmskreft, gravlagt 11-08-1915²⁰³ på Seminarkirkegården på Kongsberg.

Examen Artium som privatist, tok sin studenteksamen (2den examen) i 1869. Han studerte medisin i Christiania, og bodde da i Kirkeveien 35b på samme adresse som hans eldre søster Emilie med mann og tre barn.²⁰⁴ Han ble cand.med. 1877. Fra 1878 lege på Kongsberg, fra 1887 lege ved Kongsberg Vaabenfabrik, fra 1892 jernbanelege, fra 1896 bylege og skolelege, fra 1907 sykehuslege og fra 1913 stadslæge på Kongsberg²⁰⁵. Han arbeidet med en doktoravhandling om øyet, men manuskriptet brant opp da huset de bodde i brant. Han hadde mange offentlige og private tillitsverv og var medlem av bystyret i Kongsberg kommune for partiet Venstre.

Han giftet seg med **Marie Sophie Sylow Thorne**, 23-12-1877 på Kongsberg, født 15-09-1851 på Kongsberg, døpt 20-10-1851²⁰⁶, død 07-04-1939 på Kongsberg, gravlagt på Seminarkirkegården i Kongsberg²⁰⁷. Datter av prost på Kongsberg, Søren Wilhelm Thorne (1804-1878) og Thale Caroline Schriver (1825-1902).

Sophie var formann i Kongsberg Husflidsforening 1889-1932. Første kvinnelige formannskapsrepresentant i Kongsberg, innvalgt i 1901. Satt i bystyret og formannskapet i Kongsberg sammenhengende i 15 år, fra 1902 til 1917. Leder av Kongsberg Kvinneråd. Fikk Kongens fortjenestemedalje i gull for sin innsats.

Christian og Sophie fikk følgende barn:

- A. Paul Ernst Wilhelm Hartmann født 12-10-1878.
- B. Carl Wilhelm Hartmann født 03-07-1880.
- C. Gustav Ludvig Theodor Frederik Hartmann født 10-10-1884.

Litt om Christian og Sophie, og deres sønners liv på Kongsberg.

Kort etter bryllupet lille julaften 1877, dro Christian og Sophie på reise. De bodde en periode i Leipzig, München, Paris og London. I Leipzig besøkte de Sophies søster Charlotte som studerte ved musikkonservatoriet i Leipzig. I München studerte Christian ved hospitalet. Der besøkte de også Christians bror, Gustav som studerte ved den Polytekniske høyskolen i München på denne tiden. I München var de i den Skandinaviske Forening, hvor de traff flere senere berømte norske kunstnere bl.a. Werenskiold, Eilif Pettersen, Gerhard Munthe, Kitty Kielland, Harriet Backer og Sofie Thommesen. De dro videre til Paris. Christian studerte også her ved hospitalene. Vi vet ikke hva slags emner han studerte, men det er ikke utenkelig at han allerede på det tidspunkt hadde begynt å fordype seg i øyets anatomi, som var tema for den doktoravhandling han arbeidet på da han kom hjem til Kongsberg. De forlot ikke Paris før på våren 1878 etter at de hadde besøkt verdensutstillingen som åpnet 1. juni 1878. Fra Paris dro de til London, hvor de besøkte Sophies halv-søster Alette Dahl²⁰⁸.

Både Christian og Sophie hadde gått på privat skole på Kongsberg. Christian som skulle studere tok artium, mens Sophie var som pike verken forventet eller hadde noen mulighet, til å studere. Sophie hadde gått på en pikeskole på Kongsberg og hadde fått privatundervisning i tillegg. De kunne begge to tysk og fransk. Christian som studerte medisin hadde også lært latin og noe gresk. Engelsk var ikke vanlig å lære på den tiden. Sophie som hadde besøkt sin

søster Alette i London i 1872 og hadde bodd der et knapt år, kunne sannsynligvis også noe engelsk. For både Christian og Sophie må deres bryllupsreise ha gitt dem mange nye inntrykk. For Sophie er det grunn til å tro at møtet med de norske kvinnelige forfatterne i München var inspirerende. Sophies senere sterke engasjement for kvinners økonomiske selvstendighet, deres stemmerett og deltagelse i det politiske liv, ble kanskje vekket under denne reisen rundt i Europa. I Sophies reisebeskrivelse nevner hun uttrykkelig at Ibsen som på denne tiden bodde i München, aldri viste seg i «den Skandinaviske Forening» i München. Ibsen utga i 1877 «Samfundets støtter», og gjorde stor suksess i Tyskland på den tiden.

De returnerte fra London med båt og ankom Christiania 2. oktober 1878²⁰⁹ på vei hjem til Kongsberg, hvor Sophie fødte deres første sønn Paul, 10 dager senere.

Etter denne eventyrlige bryllupsreisen slo Christian og Sophie seg ned på Kongsberg. Deres reisevirksomhet begrenset seg betraktelig. Christian var av og til registrert som reisende til Christiania i avisene, mens Sophie ikke var registrert der. Den 16. august 1879 var Christian omhandlet i spalten «Anmeldte Rejsende» i Dagbladet. Christian møtte da sin lillebror Gustav, som kom hjem etter avsluttede studier i Tyskland. Brødrene tok inn på Grand hotell²¹⁰. Halv annet år senere, 24. april 1881 reiste Christian og hans storebror Wilhelm som da hadde overtatt apoteket etter deres far, til Christiania. Også de bodde på Grand hotell²¹¹.

I 1879, året etter Christian og Sophies besøk i München, utga Ibsen «Et dukkehjem». Vi må anta at Sophie leste boken. Det er ikke utenkelig at bokens tema fant gjenklang i Sophies opplevelse av det liv hun som hustru og mor i borgerskapet var forventet å leve. I løpet av det neste tiåret utviklet Ibsen tematikken knyttet til kvinnenes stilling i familien og samfunnet. Etter at Christian og Sophies tredje barn var født og kommet over småbarnsalderen ser vi at Sophie utfoldet en stor virketrang og et stort engasjement i offentlige saker. Norsk Kvinnesaksforening ble stiftet i 1884 og Kvindestemmerettsforeningen året etter²¹². Sophies syn på kvinnenes rolle var preget av tidens nye strømninger. Hun var konservativ og støttet de borgerlige partiene, mens Christian var venstremann. Vi vet ikke

hva Christian mente om kvinnelig stemmerett, men partiet Venstre fremmet forslag om kvinnelig stemmerett på Stortinget i 1890. Partiet Høyre støttet et forslag om begrenset stemmerett ved kommunevalg i 1901, men da forslaget kom til votering i Stortinget trakk Høyre seg. Forslaget ble likevel vedtatt med Venstres stemmer 44 mot 41 stemmer i Odelstinget²¹³. Vi kan nok forestille oss at det var en utvikling som ble gjenstand for noen kommentarer mellom Christian og Sophie. Både Christian og Sophie engasjerte seg i lokalpolitikken og dette førte til en del diskusjoner og uenighet mellom ektefellene. Det kan være liten tvil om Sophies dyktighet i politikken og at hun kunne argumentere godt. Christian og Sophies forskjellige politiske standpunkt, særlig på det sosialpolitiske området, kan nok ha vært kilde til en del uenighet. Sophie var bl.a. en ivrig motstander av arverett for barn født utenfor ekteskap fordi det gikk utover enkens arv og rett til uskifte, selv om hun var ukjent med mannens arving utenfor ekteskap²¹⁴. Christians arbeid som lege og hans politiske standpunkt kan ha gitt ham en annen innfallsvinkel til slike spørsmål. En av sønnene har beskrevet at det var en barsk men ikke uvennlig tone i hjemmet. Etterhvert innredet Sophie en dagligstue i husets annen etasje, som hun ofte trakk seg tilbake til etter middag, og det ble fortalt at Christian en gang tilbød Sophie 50 kr for å holde munn i ett døgn. Sophie fikk sine 50 kr, en prestasjon som nok sier noe om hennes selvdisiplin.

Sophie ble formann i Kongsberg Husflidsforening i 1889, en posisjon hun beholdt helt til 1932. Sophie var meget engasjert i å bedre kvinnenenes stilling, blant annet gjennom at kvinnene skulle ta del i ansvaret for familien utover det å føde, stelle barn og hus. Det gjaldt særlig å gi kvinner en mulighet til å bidra til husholdningen økonomisk. Først og fremst gjennom forskjellige former for husflidsprodukter som kunne selges og gi familien inntekter. I tillegg var hun en ivrig forkjemper for kvinnelig stemmerett og at kvinner skulle ta aktivt del i samfunnet utover familien.

Ved folketelling i 1891 bodde Christian og Sophie med sine tre sønner Paul, Carl og Ludvig, i Store Kirkegade nr 9 ved Kirketorget på Kongsberg²¹⁵. Den 20. februar 1892 brant hele gården. I Morgenbladet stod det 22. februar 1892:

«Da Ilden bemærkedes – efter Sigende noget over Kl. 4 – havde den allerede angrebet begge Gaarde saa sterkt, at Beboerne, saasomt de blev vækkede, maatte flygte i største Hast uden engang at faa med sig de nødvendige Gangklæder.»²¹⁶

Da familien våknet av brannen tok sønnen Carl, som da var 11 år, et lite «knytte med sine kjæreste ting» og gikk ut i spisestuen hvor han trakk ut sølvtoyskuffen, satte knyttet i skuffen og bar skuffen ut. Dette var det eneste familien fikk med seg bortsett fra de klær de fikk tatt på. Dagen etter fant man på branntomten en langpipe under en bjelke som ikke hadde brent opp. Langpipen kom fra Sophies farfar Amund Thorne²¹⁷. I denne brannen gikk Christians utkast til hans doktoravhandling om øyets anatomi tapt. Han hadde ingen kopi av utkastet og han ga opp sitt mål om å ta doktorgraden.

Etter denne brannen bodde familien en lengre tid på hotell. Christian og Sophie var engstelige for at sønnene skulle bli bortskjemt av å bo der, så de ga beskjed om at guttene skulle ha slik frokost de var vant til hjemmefra. Derfor la de ansatte på kjøkkenet hver kveld

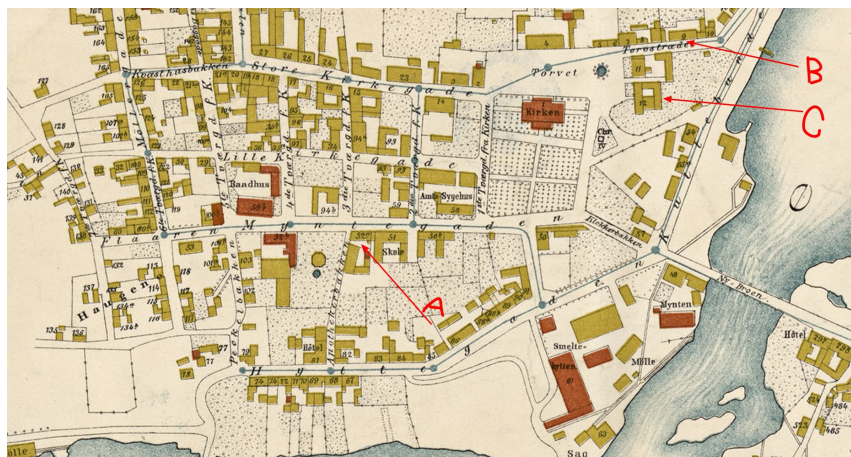

Fig 17. Utsnitt av Krums kart over Kongsberg 1884. A angir Kongsberg Apotek, hvor Christian vokste opp, B Store Kirkegade 9 som brant to ganger og C Bergskrivergården på Kirketorget 12 hvor familien flyttet etter den andre brannen.

tørre brødbiter i en skål med melk og satte det i kjøkkenets vinduskarm. Om morgenen når gutten gikk ned for å spise før de gikk på skolen, fant de frokosten i vinduskarmen. Dette var vinterstid på Kongsberg, og øverst i skålen hadde melken frosset slik at de måtte hakke hull på isen før de kunne spise frokosten. Når de spiste middag med foreldrene måtte de stå til bords så lenge de ikke var store nok til å sitte pent ved bordet på en vanlig stol og bøye seg over tallerkenen uten å støtte albue på bordet og uten å søle.

Fig 18. Notis i Morgenbladet 27 mars 1894.
For andre gang brant familiens bolig.

Fig 19. Bergskrivergården på Kirketorget på Kongsberg der familien bodde fra 1894.

26. mars 1894 brant gården ned på nytt, og i Morgenbladet 27. mars 1894 stod den notis som man ser i fig 18²¹⁸. Etter den andre brannen flyttet familien til den gamle Bergskrivergården, ved Kirketorget på Kongsberg. Gården står fremdeles den dag i dag²¹⁹.

To år etter brannen i 1892 var gården i Store Kirkegade 9 gjenoppbygget, og familien hadde flyttet tilbake. Det vil si sønnen Paul og muligens også Carl, hadde høsten 1893 flyttet til Kristiania for å fortsette sin skolegang der. Den

I 1892 utga Lou Andreas - Salomé boken «*Henrik Ibsens Frauen-Gestalten*» i Tyskland²²⁰, hvor Ibsens kvinneskikkelser ble analysert i et feministisk perspektiv. Boken ble oversatt til norsk av Hulda Garborg og utgitt året etter. Boken blir omtalt i Kongsberg Blad 13 oktober 1893²²¹. Jeg tror vi kan føle oss trygge på at Sophie har lest boken, på tysk eller norsk.

Christian satt i styret for «Brænde-vin-samlaget» på Kongsberg. Dette var en kommunal virksomhet som hadde som formål å kontrollere omsetningen av sprit. Overskuddet av omsetningen gikk til forskjellige gode kommunale formål. Rundt århundreskiftet og utover på 1900-tallet var det stadige diskusjoner om å begrense sprit-omsetningen. Christian var motstander av å stenge spritsalget²²², selv om han så alle de negative virkningene av alkoholmisbruk gjennom sitt arbeid som lege.

I avisene finner vi flere oppslag om kriminalsaker der Christian som var stadslege, og distriktslege Niels August Nyquist, som var gift med Christians eldste søster Margrethe Sophie Augusta, ble tilkalt. Ofte var dette i forbindelse med overstadig berusede menn som øvet vold. I 1907 ser vi et avisoppslag der distriktslege Nyquist og doktor Hartmann var tilkalt for å undersøke en drapsmann. De kom til den konklusjon «at han, da han forøvede Ugjerningen, har været fra Sans og Samling, som han alltid pleier at være i beruset Tilstand. Naar han var ædru, var han svært snil og fornuftig»²²³.

Da kvinner med en viss inntekt fikk stemmerett i kommunevalg i 1901, ble Sophie ble den første kvinnelige formannskapsrepresentant i Kongsberg, for den «Borgerlige liste». Sophie engasjerte seg sterkt for kvinnelig deltagelse i politikken. Et eksempel finner vi i Laagendalsposten 29. august 1911. Bystyret skulle velge styre for «Badehuset» i Kongsberg. Fru Hartmann (Sophie) ønsket en kvinne med i styret. Resultatet ble at kvinnen som Sophie foreslo ble valgt inn som fjerde styremedlem²²⁴.

I 1913 ble det innført alminnelig stemmerett for kvinner slik som mennene hadde hatt fra 1898²²⁵. Både kvinner og menn måtte være fylt 25 år for å kunne stemme.

2. Gren – Paul Ernst Wilhelm Hartmann

Den 11. mars 1915 sendte «Fattigstyrets Formand» Maren Handke og sogneprest T. Bugge et brev til «Amtmanden i Buskerud» der de anbefalte at Sophie Hartmann ble tildelt Kongens fortjenestemedalje.

Fig 20. Sophie Hartmanns takkebrev til Slottet av 22. juni 1915.

Amtmannen videresendte brevet med sin anbefaling til kirkedepartementet. Den 22. mai 1915 ble Sophie tildelt Kongens fortjenestemedalje i gull²²⁶. Den 22. juni 1915 sendte hun et brev til Hoffmarskalken og ba ham overbringe hennes «ærbødigste Tak til Hans Majestæt Kongen». Hun forklarte at hun ikke kunne komme personlig og takke fordi hennes mann «*har ligget og fremdeles ligger alvorlig syk, saa jeg umulig kan forlade hjemmet.*» Mindre enn 2 måneder senere 6. august 1915 dør Christian.

Sophie var fortsatt politisk aktiv for kvinnenens bruk av stemmeretten²²⁷. I fig 21 sees faksimile fra Kongsberg Dagblad 20. september 1918. Hun ble utnevnt til æresmedlem i Norske Kvinners Nasjonalråd i 1929²²⁸ og fikk anerkjennelse fra Betzy Kjelsberg for sin innsats.

Fig 21. Oppfordring til kvinner om å møte til nominasjonsmøte, Kongsberg Dagblad 20. sept 1918.

Den 7. april 1939 døde Sophie på Kongsberg.²²⁹

2. Gren – Paul Ernst Wilhelm Hartmann

De tre sønnene Paul, Carl og Ludvig gikk på skole på Kongsberg inntil de skulle begynne på gymnasiet. Da ble de sendt til Kristiania hvor de gikk på Katedralskolen²³⁰. Paul begynte på Katedralskolen i 1893, Carl ble sendt til Kristiania for å ta artium ved Christiania Borgerskole før han i 1895 begynte på Katedralskolen²³¹. Ludvig begynte på Katedralskolen i 1900. Ved folketellingen i 1900 var de tre brødrene registrert som «enslig Logerende» i Holtegata 32 i Kristiania, hos høyesterettsadvokat Thorleif Berger, hans kone og 4 barn²³². Vi ser forøvrig at Bergers eldste datter, født i 1881 var kontorist hos brødrenes onkel, ingeniør Gustav Hartmann. Mest sannsynlig hadde avtalen om guttenes kost og losji kommet i stand gjennom denne kontakten. Leiligheten lå i 4. etasje og bestod av fire værelser og kjøkken, med «bekvemmelighetene» (toalett) i 1. etasje. Det bodde 9 mennesker i leiligheten. Brødrene bodde sammen på et værelse, og spiste sammen med familien Berger. De to eldste guttene Paul og Carl studerte da til juridikum, mens Ludvig enda gikk på gymnasiet. Da brødrene var ferdig med sin utdanning flyttet de forskjellige steder i landet, men vi vet at de var tilbake i Kristiania i 1907.

Den 12. november 1907 møttes brødrene hos fotograf Hilfling Rasmussen i Stortingsgaten 14 i Kristiania og ble fotografert.

Fig 22. Fotografi av fra venstre: Paul, Ludvig og Carl 12. november 1907.

Kort tid etter at fotografiet i fig 22 var tatt, reiste Ludvig til Argentina og videre til Peru.

- A. **Paul Ernst Wilhelm Hartmann**, født 12-10-1878 i Kongsberg²³³, døpt 11-05-1879²³⁴, død 05-12-1974 i Oslo²³⁵, gravlagt på Seminar kirkegården i Kongsberg²³⁶, Student 1896, cand. jur. 1901. Konstituert sorenskriver Østerdalen 1904, sekretær i Kirkedepartementet 1906, fullmektig i Kristiania fattigstyre 1909, sekretær Kristiania skolestyre 1913, formannskapssekretær 1915, lønnsrådmann 1922. Borger-mester og finansrådmann i Oslo 1928-41 og 1945-48. Konsultativ statsråd, senere finansminister i Nygaardsvolds regjering i London 1941-45²³⁷. Økonomidirektør i Vinmonopolet 1926, formann i Vinmonopolets styre 1945-53.

Fig 23. Paul Ernst Wilhelm Hartmann

Ved vielsen i 1908 var han registrert med adresse i Eilert Sundts gate 39 i Kristiania²³⁸. Når deres første barn ble født året etter var de registrert med adresse Hallingsgate 4 i Kristiania²³⁹. Dette er samme adresse som Pauls tante Emilie Bøllette Marie Steen bodde ved folketellingen i 1900. Tanten Emilie Steen med sin datter Johanne Mathilde Baumann Lange og hennes sønn Einar hadde flyttet og Paul og Elna hadde overtatt leiligheten. Ved folketellingen i 1910 var Paul, Elna og sønnen Christian registrert i Munthes gate 25²⁴⁰. I 1922 bodde familien i Grev Wedels plass 2 i Kristiania. Den 17. februar 1922 finner vi en annonse i Laagendalsposten (lokalavis for Kongsberg og distriktet rundt) hvor det ble annonsert etter en hushjelp, «pike» hos formannskapssekretær Hartmann i Oslo. Kontaktperson var Pauls mor «Fru

Fig 24. Laagendalsposten 17. feb 1922

2. Gren – Paul Ernst Wilhelm Hartmann

Hartmann, Kirketorvet»²⁴¹. Man kan jo undres om Paul og Elna hadde dårlig erfaring med å finne hushjelp i Kristiania, eller om det var Sophie Hartmann som ville gi muligheten for en «huspost» i Kristiania til en ung pike fra Kongsbergområdet. Senere bodde Paul og Elna i Drammensveien 84 og fra tidlig på 1930-tallet i murvillaen i Pilestredet 84b i Stensparken²⁴².

Han søkte avskjed som borgermester i Oslo sommeren 1941 p.g.a. motsetninger med Nasjonal Samling. Han var med i «Kretsen» som var en del av Hjemmefrontens ledelse, og høsten 1941 ble han sendt til London for å representere Hjemmefronten i den norske London-regjeringen. Hans evne til å dempe motsetninger og finne kompromisser, sammen med hans sterke vilje til samarbeid, ble regnet som et av hans største bidrag i London-regjeringen.

I 1955 utga han boken "Bak fronten", som handlet om hans tid i London regjeringen under krigen.

Utnevnt i 1948 til kommandør av St. Olavs Orden, senere kommandør av Danebrogsordenen, Nordstjerneordenen, St. Hallvard-medaljen og Æreslegionen²⁴³.

Han giftet seg med **Elna Bentzen**, 16-10-1908²⁴⁴, født 13-06-1883 i Kristiania²⁴⁵, død 14-04-1963 i Oslo²⁴⁶. Datter av Gotfred Eugen Bentzen (1852-197) og Rachel Valborg Skarsten (1849-1894).

1. **Carl Christian Hartmann**, født 25-07-1909 i Kristiania.
2. **Gotfred Eugen Hartmann**, født 10-01-1911 i Kristiania.
3. **Marie Sophie (Tullik) Sylow Thorne Hartmann**, født 12-07-1913 i Kristiania²⁴⁷.

- B. **Carl Wilhelm Hartmann**, født 03-07-1880 på Kongsberg, døpt 29-08-1880²⁴⁸, død 25-06-1957 på Lillehammer, gravlagt på Seminarkirkegården i Kongsberg.

Stud. 1898, cand. jur. 1902. Edsvoren fullmektig hos Byfogden i Bodø 1902-1904, Autorisert fullmektig hos statsadvokaten i Nordland 1904-1907, Fullmektig hos Riksadvokaten 1907-1911. Politifullmektig i Kristiania 1911-16, konstituert statsadvokat i Oslo 1916-1917. Foreleser ved juridisk fakultet i Oslo i straffeprosess, vikar for professor Skeie 1916. Praktisk lærer i strafferett og prosess. Statsadvokat i Telemark og Aust-Agder 1917-31. Han ble lagmann i Hålogaland (Tromsø) 1932-47, søkte avskjed i nåde p.g.a. svekket syn. Ekstraordinær dommer i Høyesterett 1933-1939²⁴⁹. Han skrev en rekke artikler i juridiske tidsskrifter og lovkommentarer.

Ordfører i Skien 1929-30, stortingsrepresentant 1931-33 (Venstre). Som medlem av Stortingets Protokollkomite og ordfører for den såkalte «Lilleborg-saken» fremsatte han i april 1931 en innstilling om at hans egen venstreregjeringens konsejjon i Lilleborg-saken var «uheldig». Statsminister Mowinckel stilte kabinettsspørsmål i saken og Protokollkomiteens innstilling ble vedtatt i Stortinget 8. mai 1931 med 57 mot 55 stemmer hvorav stortingsmann Carl Hartmann var en av tre venstre menn som stemte mot sin «egen» regjering²⁵⁰.

Ved folketellingen i 1910 bodde han med Marie og deres to barn i Jacob Aalls gate 5b²⁵¹. Ved folketellingen i 1920 bodde han i Mælagaten 26 i Skien med sine to barn²⁵². Han var da enkemann. Som lagmann i Hålogaland bodde han med Ellen (hans andre ektefelle) og deres to barn i en leilighet i «Banken»

Fig 25. Carl Wilhelm Hartmann, foto 1930.

i Bankgata 13 på Tromsø. Banken ble overtatt av Gestapo under krigen.

I sin tid som lagmann ved Hålogaland lagmannsrett hadde han stadige avbrekk fordi han ble tilkalt som ekstraordinær dommer i Høyesterett. Det var på denne tiden ingen sammenhengende veiforbindelse fra Tromsø til Trøndelag, og reisen foregikk med hurtigruten fra Tromsø til Trondheim og derfra med tog over Dovre. Dovrebanen var åpnet i 1921 og reisen tok ca. 4 døgn. Fra 1947 var han bosatt på Lillehammer.

Han giftet seg med (1) **Marie Augusta Anker Bachke**²⁵³, 17-08-1905 i Bodø, født 24-05-1883 i Strinda, døpt samme sted 03-07-1883²⁵⁴, død 09-03-1917²⁵⁵ på Lillehammer etter å ha vært syk med tuberkulose i 5 år. Datter av bergmester Anton Sophus Bachke (1836-1919) og Barbara Anette Karen Anker (1841-1897).

Fig 26. Marie Augusta Anker Bachke.

Han giftet seg med (2) **Ellen Greve**, 23-07-1922 på Lillehammer²⁵⁶, født 23-07-1894 i Kristiania, døpt 02-09-1894 i Trefoldighet kirke, Kristiania²⁵⁷, konfirmert 03-04-1910²⁵⁸, død 29-12-1975 på Lillehammer²⁵⁹, gravlagt på Seminar kirkegården i Kongsberg.

1-årig sosialfaglig utdanning ved «De sosiale kurser» 1921. Datter av lektor Johan Fritzner Greve (1865-1946) og Birgit Heiberg (1868-1951).

Fig 27. Ellen Greve.

1. **Anne Sofie Bachke Hartmann**, (datter av Carl Wilhelm Hartmann og Marie Augusta Anker Bachke) født 02-08-1906 i Bodø, døpt 02-09-1906 samme sted²⁶⁰.

2. **Paul (Paal) Ernst Wilhelm Hartmann**²⁶¹, (sønn av Carl Wilhelm Hartmann og Marie Augusta Anker Bachke) født 25-01-1910 i Kristiania, døpt 24-03-1910 Uranienborg kirke²⁶².
 3. **Henrik Greve Hartmann**, (sønn av Carl Wilhelm Hartmann og Ellen Greve) født 25-05-1923 i Skien, døpt 08-07-1923²⁶³.
 4. **Birgit (Bibi) Greve Hartmann**, (datter av Carl Wilhelm Hartmann og Ellen Greve) født 26-01-1926 i Skien²⁶⁴.
- C. **Gustav Ludvig Theodor Frederik Hartmann**²⁶⁵, født 10-10-1884 på Kongsberg, døpt 18-01-1885²⁶⁶, død 26-01-1944 i Bergen²⁶⁷.
Utdannet som forstmann²⁶⁸, arbeidet i Namdalen noen år²⁶⁹.
Reiste til Argentina 1907 og virket som forretningsmann i Paraguay, Argentina og i Peru 1907-26.
Generalkonsul i Lima, Peru²⁷⁰. Returnerte til Norge og ble kontorsjef og ladningskontrollør i Bergen.
- Han giftet seg med (1) **Else Dagmar Ingrid von Kruse av Verchow**, 25-06-1914 i Paraguay²⁷¹, født 08-06-1892 i Göteborg, Sverige. De ble skilt i 1918²⁷².
- Han giftet seg med (2) **Gudrun Olivia Hansen**, 14-08-1934 i Bergen²⁷³, født 19-09-1909 i Bergen, død 21-03-1998²⁷⁴.
Koldjomfru, butikkmedarbeider i Narvesen. Datter av Olai Severin Hansen (1849-1927) og Berte Gurine Andersen Wahlberg (1884-1955).
1. **Per Erik Hartmann**, (sønn av Gustav Ludvig Theodor Frederik Hartmann og Else Dagmar Ingrid von Kruse av Verchow)²⁷⁵ født 10-04-1915 i Asuncion, Paraguay, døpt 13-06-1916 på Kongsberg²⁷⁶.

2. **Marie Christine (Cissy) Hartmann**, (datter av Gustav Ludvig Theodor Frederik Hartmann og Gudrun Oliva Hansen) født 21-10-1934 i Bergen²⁷⁷.

VIII. **Mathilde Charlotte Marie («Massi») Hartmann**, født 08-08-1854 på Kongsberg, døpt 13-10-1854²⁷⁸, død Påsken 1927. Katolikk, lærerinne²⁷⁹.

IX. **Gustav Ludvig Theodor Hartmann**, født 09-12-1857 på Kongsberg, døpt 27-06-1858²⁸⁰, død 01-06-1940 i Oslo²⁸¹.

Eksamen 1879 fra teknisk høyskole i München. Under sin studietid i München hadde han kontakt med andre nordmenn som også befant seg i München på den tiden. En av dem var Henrik Ibsen, som 22. desember 1876 inviterte Gustav hjem til seg på julaften kl. 7²⁸².

Ved hjemkomsten fra Tyskland som ferdig ingeniør ble han møtt av sin storebror Christian i Christiania, hvor de begge tok inn på Grand Hotel. I Dagbladet 16. august 1879 finner vi Gustav og Christian omtalt i spalten «Anmeldte Rejsende»²⁸³.

Gustavs første stilling etter studiene var i veivesenet som ga ham mulighet til å knytte viktige kontakter²⁸⁴. I 1881 fikk han i oppdrag å bygge og bestyre Holmen Papirfabrikk i Drammen (1881-87). Han grunnla G. Hartmanns Maskinfabrikk med avdelinger i

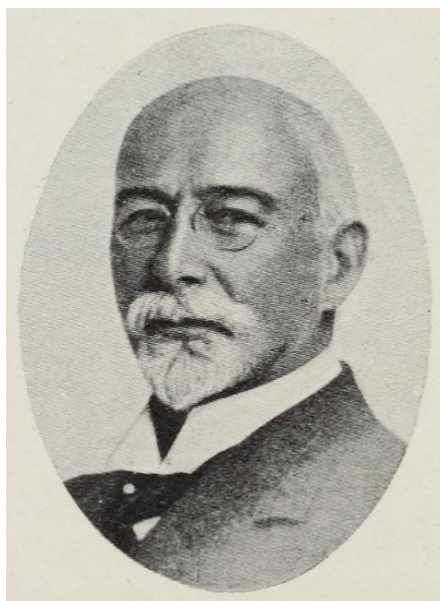

Fig 28. Gustav Ludvig Theodor Hartmann, foto Norsk Papirkalender 1918.

Kristiania, Stockholm og Helsingfors. Eier av Eureka Mek. Verksted på Skøyen i Oslo. På Norsk Teknisk Museums nettside industrimuseum.no finner vi følgende beskrivelse:

«I løpet av knapt et par korte tiår hadde Eureka svingt seg opp blant de store industribedriftene i Oslo, mye takket være en driftig eier med egen maskinforretning, stort kontaktnett og mange industrielle jern i ilden: Ingeniør Gustav Hartmann.»²⁸⁵

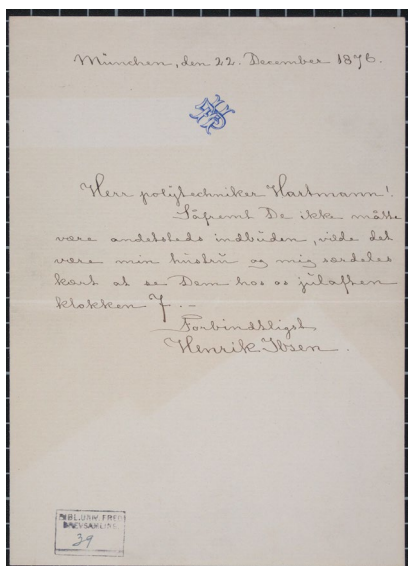

Fig 29. UiO, Ibsen brev.

Flere offentlige og private til-litsverv, herunder var han medlem av Kristiania skjønnhetskommisjon for bygningssaker fra 1899²⁸⁶ og for regulering av byggingen av Rådhuskvartalet i Oslo.

Han giftet seg med **Petra Fredrikke Duus**, 04-06-1885 i Trondhjem, Domkirken²⁸⁷, født 27-07-1857 i USA²⁸⁸, død 13-04-1938 i Oslo²⁸⁹.

Datter av sogneprest og prost Olaus Fredrik Duus, Trondheim (1824-1893) og Sophie Lorenz (-1858).

De fikk følgende barn:

- A. Gunnar Hartmann født 12-05-1886.
- B. Aage Hartmann født 11-06-1888.
- C. Knut Hartmann født 25-05-1892.
- D. Bjørn Hartmann født 15-09-1896.
- E. Johanne Mathilde («Dedi») Baumann Hartmann født 19-08-1900

Litt om Gustav og Fredrikkes liv.

Gustav og Fredrikke giftet seg i domkirken i Trondhjem 4. juli 1885. Fredrikke var født i Wisconsin i Amerika der hennes far var prest fra 1854 til 1859²⁹⁰. Hennes mor døde 1858. Familien reiste tilbake til Norge i 1859 og 27. november 1878 ble han sogneprest på Kongsberg²⁹¹. Den 5. desember 1883 ble han utnevnt til reside-rende kapellan ved Domkirken i Trondhjem²⁹². Vi må gå ut ifra at Gustav og Fredrikke ble kjent på Kongsberg da Gustav kom hjem etter ingeniørstudiene i München. Vi finner i lokalavisen «Trondhjemms borgerlige Realskoles Adressecontours-Efterretninger» 4. juni 1885, opplyst at Ingeniør G. Hartmann fra Drammen har tatt inn på Britannia Hotell²⁹³. Det fremgår ikke hvilken dag han ankom, men det er trolig at bryllupsfesten ble holdt på hotellet. Gustav var på denne tiden bosatt i Drammen og vi vet ikke med sikkerhet hvordan han reiste til Trondhjem.

Den enkleste og raskeste reisevei var med tog fra Drammen til Christiania. Deretter gikk det tog fra Christiania langs Hovedbanen til Eidsvoll og videre til Hamar. Tog fra Hamar på smalsporet bane via Elverum til Grundset, deretter videre over Røros til Støren, og så den siste strekning fra Støren til Trondhjem²⁹⁴. Det var først fem år tidligere i 1880 at man hadde blitt ferdig med jernbaneutbyggingen som gjorde det mulig å reise med tog hele veien fra Christiania til Trondhjem. Reisetiden var 17 timer med direkte nattog. Strekningen fra Eidsvoll til Hamar var den siste som ble ferdigstilt i 1880. Før det måtte man ta dampbåt fra Eidsvoll til Hamar og reisetiden Christiania-Trondhjem ville da vært to døgn.

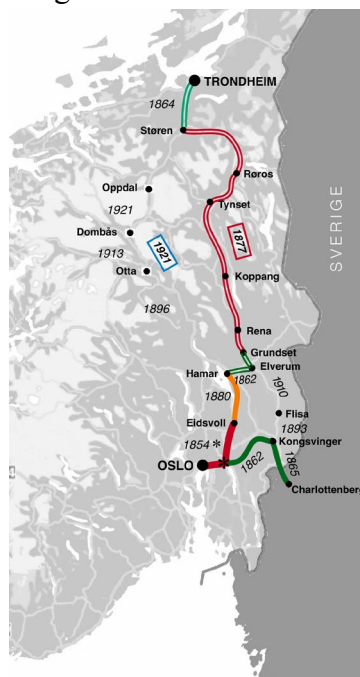

Fig 30. Jernbanen Christiania-Trondhjem, 1880, Lokalhistoriewiki, Steinar Bunces.

Etter bryllupet i 1885 bosatte Gustav og Fredrikke seg i Drammen. I folketelling for Drammen i 1885 er ekteparet registrert med adresse i Nedre Bragernes 14b²⁹⁵. Dette året besøkte de også Gustavs mor og hans øvrige familie på Kongsberg. Vi ser dem registrert som tilreisende ved folketellingen i 1885 på Kongsberg²⁹⁶. Deres første barn Gunnar ble født i Drammen 12-05-1886. Etter at Gustav

Fig 31. Grønnegate 19. Ukjent fotograf. Digitalt museum, AAB

hadde avsluttet sitt arbeid ved Holmen Papirfabrikk i 1887 flyttet familien til Kristiania og bosatte seg i Grønnegate 19. Eiendommen lå i Homansbyen, og gikk under navnet Lasseløkken.

I 1888 finner vi en kunngjøring i Dagbladet hvor det fremgår at Gustav ble beskikket (oppnevnt) til kurator for sin niese Jone Christine F. Steen og verge for sin niese Johanne Mathilde Steen²⁹⁷. De to niesene bodde med sin mor Emilie som var Gustavs storesøster, født i 1849. Hennes mann og Gustavs svoger, politimester i Kristiania, Carl Frederik Irgens Steen døde i 1877. Myndighetsalderen var den gang 21 år. For Jone Christine som var over 18 år trengte hun bare en kurator som kunne ha et overoppsyn med hennes økonomiske interesser. For Johanne Mathilde som var under 18 år ble Gustav oppnevnt som verge. Det betyr at han styrte hennes økonomi. Når de to niesene fikk kurator og verge så må det skyldes at de har fått økonomiske midler som var av en slik størrelse at moren ikke kunne disponere over dem. Mest sannsynlig var årsaken at jentene har fått en arv. Hvem de arvet vet vi ikke sikkert. Det vi imidlertid vet er at deres mormor Mathilde solgte Kongsberg Apothek 4. august i 1887²⁹⁸, og 29. mars 1888 døde hun selv. Barna etter Paul og Mathilde fikk en betydelig arv på denne tiden. Om Mathilde også ga noen penger direkte til de barnebarna som var blitt farløse, eller om det var moren Emilie Steen, som ga deler av sin arv videre, vet vi ikke noe om. Gustav var nok en viktig person

i begge niesenes liv. Da Jone Christine giftet seg i Korskirken i Bergen i 1895 var Gustav forlover for henne²⁹⁹, og Mathilde fikk etter hvert arbeid i Gustavs firma G.Hartmann og fikk prokura i firmaet i 1898³⁰⁰.

Gustav og Fredrikke fikk sønnene Aage i 1888, Knut i 1892 og Bjørn i 1895. Familien var da registret med adresse Olaf Ryes plass 4 i Kristiania³⁰¹. Vi vet ikke med sikkerhet når familien flyttet til Olaf Ryes plass 4, men vi vet at Edvard Munch bodde der i 1882-1883³⁰². I 1898

ser vi at Gustav oppgis med adresse Drammensveien 51³⁰³ og ved folketellingen i 1900 var familien registrert med adresse Thomas Heftyes gate 34³⁰⁴, hvor de bodde da datteren Mathilde «Dedi» ble født.

Fig 32. Fredrikke ved pianoet, Ringve musikkmuseum.

Som forretningsmann opplevde Gustav den såkalte Kristianiabommen i 1890-årene på nært hold. Bedre transport bl.a. på jernbanen, økte muligheten for frakt av varer produsert i Norge, ikke minst til og fra Kristiania. Mellomriksloven som regulerte handelen mellom Sverige og Norge ga Norge fordeler ved eksport til Sverige. Dette førte til en voldsom utbygging av industribedrifter i Kristiania. Dette førte igjen til en øket etterspørsel etter eiendommer som ga mulighet til å utnytte vannkraft. Industrien ga mange nye arbeidsplasser og mange flyttet til Kristiania og det ble økt press på boligmarkedet og utbygging av leiegårder. Gustav som allerede var kjent med papirindustrien fra Drammen fikk god nytte av sine kunnskaper og sine kontakter. Det ble opprettet seks nye banker i denne perioden og mange av bankene lånte ut penger til industrien mot sikkerhet i virksomhetenes aksjer. Fra 1897 ble mellomriksloven opphevet fordi Sverige ville beskytte svensk industri mot billige

2. Gren – Paul Ernst Wilhelm Hartmann

norske produkter, og i 1889 kom et krakk som førte til en rekke konkurser, bl.a. gikk alle de nyopprettede bankene konkurs³⁰⁵.

Gustav overtok firmaet Eureka Mekaniske i 1898³⁰⁶. Firmaet ble en suksess og flyttet til nybygde lokaler på Skøyen i 1907.

Figur 33. Eureka Mek. Verksted 1907, malt av Jens Wang til Jubileumsutstillingen på Frogner 1914. Foto Norsk Teknisk Museum.

Da 1. verdenskrig brøt ut i 1914 og Norge klarte å holde seg utenfor krigen, åpnet dette for en betydelig inntektsmulighet for norsk skipsfart og aksjespekulasjon, - den såkalte «jobbetiden». Nøytrale land kunne transportere varer som ikke var definert som krigsmateriell til andre land. Risikoen for å bli torpedert var selvfølgelig høy likevel, særlig etter at Tyskland i februar 1917 erklærte at de også ville søke å senke nøytrale skip. Dette førte til meget høye priser på frakt av varer, og rederiene kunne tjene svært mye penger. I løpet av 1. verdenskrig ble 900 norske skip senket og 2000 sjømenn mistet livet. Skipene var imidlertid forsikret slik at rederne i stor grad kunne finansiere nybygging. For sjømennene og deres familier var det ikke like greit. For vanlige mennesker som ikke kunne spekulere i aksjer eller investere i produksjon av de ettertraktede varene, var dette en vanskelig tid med svært høye priser og rasjonering av matvarer.

Rederiens voldsomme aktivitet førte til at også de mekaniske verkstedene og verftene gikk godt. Gustav hadde etter at unionen

2. Gren – Paul Ernst Wilhelm Hartmann

med Sverige var oppløst i 1905, satset på forskjellig typer mekanisk utstyr til skipsflåten i sitt firma Eureka AS. Dette førte til at han satt godt posisjonert når etterspørselen innen skipsfarten tok seg kraftig opp etter 1914. Denne høykonjunkturen holdt seg noen år også etter at 1. verdenskrig var over i 1918, men i 1920 kom det et betydelig børskrakk og mange bedrifter gikk konkurs. Tiden frem mot 2. verdenskrig ble en vanskelig tid for industribedriftene både på grunn av sviktende økonomisk oppsving og økte motsetninger mellom arbeidsgivere og arbeiderne i industrien. Gustavs bedrifter klarte seg imidlertid bra gjennom denne tiden.

Fig. 34. Gustav Hartmann

Fig. 35. Petra Fredrikke Duus

Fredrikke døde 13. april 1938 og Gustav to år senere 1. juni 1940.

- A. **Gunnar Hartmann**³⁰⁷, født 12-05-1886 i Drammen, død 15-04-1954 i Oslo, gravlagt 18-05-1954³⁰⁸.
Student 1904, teknisk skole Mannheim. Ingeniør.
Dro til USA 1913, hvor han drev forretning i papir- og maskinbransjen. Registrert ved World War I Registration i 1918 som "merchant" i Hart Trading Co., New York³⁰⁹.
Forretningsmann i Paris i 1926, flyttet senere til Oslo.

Han giftet seg med (1) **Inez Cornelia Ekelund**, 1918 i USA, født i Sverige. De ble skilt i 1925³¹⁰.

Han giftet seg med (2) **Dorothea Parker Jones**, 1925 i USA. De ble skilt i 1934³¹¹.

- B. **Aage Hartmann**³¹², født 11-06-1888 i Kristiania³¹³, død 20-12-1962 i Oslo³¹⁴, gravlagt 05-06-1963 på Vestre Gravlund, Oslo.
Horten Tekniske Skole, handels-skole Hamburg, studieopphold 2 år i Tyskland, 2 år i England.
Fra 1915 disponent og fra 1924 innehaver av A/S G. Hartmann. Fra 1936 styreformann og innehaver av A/S Eureka Mek. Verksted.
Styreformann/styremedlem i et

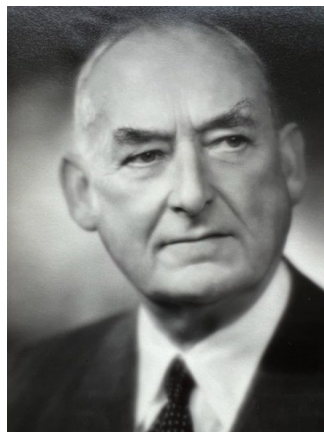

Fig 36. Aage Hartmann

stort antall industriselskaper.
Ordfører i representantskapet for Det Nye Teater, Oslo³¹⁵.

Han giftet seg med **Astrid Meinich Ring**³¹⁶, 03-12-1912 i Horten³¹⁷, født 17-06-1892 i Bergen, død 29-11-1969 i Oslo³¹⁸, gravlagt 16-06-1970 på Vestre Gravlund, Oslo.
Datter av Sigurd Ring, Kommandørkaptein (1875-1904) og Elise Faye Meinich (1873-1930)

Fig 37. Astrid Meinich Ring

1. **Sigrid Ring Hartmann**³¹⁹, født 16-10-1913 i Kristiania.
2. **Ellen Ring Hartmann**³²⁰, født 14-03-1918 i Kristiania.
3. **Gustav Hartmann**, født 20-10-1923³²¹.

- C. **Knut Hartmann**³²², født 25-05-1892 i Kristiania³²³, død 12-08-1942³²⁴ i Son, gravlagt 26-11-1942 på Vestre Gravlund, Oslo, yrke Inge-niør. Arbeidet 1 år i Tyskland, 1 år i USA³²⁵, 2 år i Eureka Mek. Verksted, deretter i Norsk Vacuum Oil, Oslo. Etter å ha returnert fra USA til Norge sommeren 1918, engasjerte han seg i motorsport både som deltager og arrangør³²⁶.

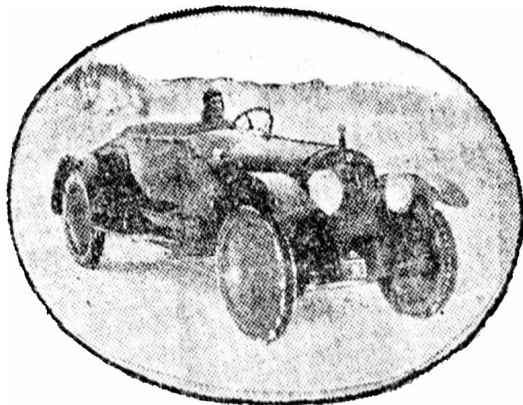

Fig 38. Knut Hartmann avbildet i sin Standard under «kapkjøring på Gjersøen» 19. feb 1922. (Aftenposten 20. feb 1922.)

Han giftet seg med (1) **Magdalene Bull Wilhelmsen**, 06-09-1925 i Tønsberg³²⁷, født 04-09-1901³²⁸, død 22-09-1986³²⁹. De ble skilt i 1930.

Han giftet seg med (2) **Dagmar Margrethe (Mosse) Munthe-Kaas**, 12-08-1933 i Oslo, født 06-07-1910 i Kristiania, død 08-04-1981 i Oslo³³⁰, gravlagt 08-10-1981 på Vestre Gravlund, Oslo³³¹.

1. **Finn Wilhelmsen Hartmann**³³², (sønn av Knut Hartmann og Magdalene Bull Wilhelmsen) født 23-02-1927 i Oslo.
2. **George Hartmann**³³³, (sønn av Knut Hartmann og Dagmar Margrethe (Mosse) Munthe-Kaas) født 04-11-1934 i Oslo.

D. **Bjørn Hartmann**, født 15-09-1896³³⁴, død 22-05-1905³³⁵.

E. **Johanne Mathilde («Dedi») Baumann Hartmann**, født 19-08-1900 i Kristiania, døpt 17-09-1900³³⁶, død 15-03-1977³³⁷.

Hun giftet seg med **Godfrey Elton**, 17-08-1921³³⁸, født 29-03-1892 i Newport, død 18-04-1973 i Dower House, Nottinghamshire.

Balliol College, Oxford 1913. Tjenestegjorde i Mesopotamia under 1. verdenskrig, ble såret og tatt til fange av tyrkerne. Historiker, professor i moderne historie ved Queen's College, Oxford 1919-39. Adlet som 1st Baron Elton of Headington in the County of Oxford ved patent 16 januar 1934. Medlem av Labour Party. Secretary of the Rhodes Trust 1939-57. Sønn av Edward Fiennes Elton (-1934) og Violet Hylde Fletcher. De har følgende etterkommere som fremkommer på nettsiden www.thepeerage.com³³⁹.

1. **Audrey Elton**, født 22-06-1922 i Oxford, UK.
2. **Rosemary Elton**, født 22-01-1925 i Oxford UK.
3. **Rodney Elton**, født 02-03-1930 i Oxford UK³⁴⁰.

¹<http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=45&bsid=155341&kb=Ma-ribo+amt%2C+Musse%2C+Saksk%C3%B8bing%2C+1793-1815+FVD+%28EM%29>

² «Norges apotek og deres innehavere» 1953 av Brendel, Scheie og Flood side 535

³ <https://media.digitalarkivet.no/view/1102/66520/6>

⁴ <https://media.digitalarkivet.no/view/1098/277> Nr 32

⁵ <https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000011505388>

⁶ <https://media.digitalarkivet.no/view/4180/23313/29>

⁷<http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=45&bsid=155341&kb=Ma-ribo+amt%2C+Musse%2C+Saksk%C3%B8bing%2C+1793-1815+FVD+%28EM%29>

⁸ Opplysninger fra Examinationsprotokollen av 25 januar 1820 fra Det Sundhedsvi-
denskabelige Fakultet, Rigsarkivet i København.

⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=155346&side=86>

¹⁰<https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/forordning-om-koppevaccination-1810/>

¹¹ Tilsvare fylkeslege.

¹²<https://www.nb.no/items/e536f7028ede8c689c821fc5fc5eb085?page=3&search-Text= side 5>

¹³ «Norges apotek og deres innehavere» 1953 av Brendel, Scheie og Flood side 535

¹⁴ <https://media.digitalarkivet.no/view/68650/163>

¹⁵ <https://media.digitalarkivet.no/view/68650/63>

¹⁶ <https://da.wikipedia.org/wiki/Sakskøbing>

¹⁷<https://www.nb.no/items/7fa1a948548077cb1cec0afdc472f13b?page=0&search-Text=Apotheker%20Hartmann%20reisende>

¹⁸<https://www.nb.no/items/1f06ec05c3e70dfd3a04fef412f02994?page=1&search-Text=Apotheker%20Hartmann%20reisende>

¹⁹<https://www.nb.no/items/07b8ce904b37f5a2e97eed09afc7b078?page=447&searchText= side 404-405>

²⁰ <https://media.digitalarkivet.no/view/15302/82>

²¹ «1814 Krig Nederlag Frihet» av Rasmus Glenthøj og Morten N. Ottosen, 2014, side 280. Se også <https://www.op.no/historiske-loft-og-severdigheter/o/5-36-917270> og <https://lha.no/?p=150>

²² <https://media.digitalarkivet.no/view/15259/637> og <https://media.digitalarkivet.no/view/15302/82>

²³<https://www.nb.no/items/26e407d131b1c896d5324f6f3906908f?page=0&search-Text=Apotheker%20Hartmann> og

<https://www.nb.no/items/63e174408f2d7fad90257572eb301796?page=1&search-Text=Apotheker%20Hartmann> s. 2

²⁴<https://www.nb.no/items/0eb24df1daa526f4dc23713cbe9f2ade?page=1&search-Text=Gomsrud%20Hartmann>

²⁵ <https://media.digitalarkivet.no/view/15302/84>

²⁶ <https://media.digitalarkivet.no/view/15302/56>

- ²⁷[http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Aauuid%3Afc4f52a4-e7c2-4eb4-a0c3-d82a5b91a0de/query/"Poul%20hartmann"](http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Aauuid%3Afc4f52a4-e7c2-4eb4-a0c3-d82a5b91a0de/query/)
- ²⁸https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digitids-skrift_2014042881074_001?page=59
- ²⁹ <https://media.digitalarkivet.no/view/15295/232?indexing=> og tilhørende jordeiendom <https://media.digitalarkivet.no/view/15302/54>
- ³⁰ <https://media.digitalarkivet.no/view/15260/494> og <https://www.nb.no/nbsok/nb/a5b0c265f7095e2fb65dbefacee1548?lang=no#55>
- ³¹ <https://media.digitalarkivet.no/view/1098/277> Nr 32
- ³² <https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000011505388>
- ³³ <https://media.digitalarkivet.no/view/4180/23313/29>
- ³⁴http://www.husflid.no/lokal_og_fylkeslag/buskerud/lokallag/kongsberg_husflidslag/vaar_historie
- ³⁵https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Aauuid%3A8b5767d1-f5b4-4f9d-ab0a-b91c7ccfd43f/query/Hartmann
- ³⁶https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Aauuid%3Ab6283870-083b-4ab9-8241-7523527e817b/query/Hartmann
- ³⁷<https://www.nb.no/items/d68e149894d2bf4da0c508b831841d96?page=1&search-Text=apotheker%20hartmann%20bevilling>
- ³⁸<https://www.nb.no/items/dc4b5c7f84f160ca9c0f0487321598a1?page=1&search-Text=Hartmann>
- ³⁹<https://www.nb.no/items/52fa1475dceb968f441cedadcc27388c?page=3&search-Text=Hartmann>
- ⁴⁰<https://www.nb.no/items/2f10b707400ad92b18168862acb44a45?page=1&search-Text=Apotheker%20Hartmann> s. 3
- ⁴¹<https://www.nb.no/items/0ac064cbb346027e0f8dfa18048d5b33?page=1&search-Text=Hartmann> s. 2, og <https://3600.no/vi-presenterer-gamblebrua/>
- ⁴²<https://www.nb.no/items/76d82cc4dd6853b2f87c8450c4e262a1?page=1&search-Text=Hartmann> s. 2
- ⁴³<https://www.nb.no/items/050ee7823df7a8713139299423478a5b?page=1&search-Text=Godsforvalter%20Hartmann>
- ⁴⁴[https://www.nb.no/items/331b91be2f9d6683d28042e5200ecc9f?page=3&search-Text="Apotheker%20Hartmann"&subSite="](https://www.nb.no/items/331b91be2f9d6683d28042e5200ecc9f?page=3&search-Text=Apotheker%20Hartmann)
- ⁴⁵[https://www.nb.no/items/e679564de2629c047fe4b6f8ce57e760?page=1&search-Text="Apotheker%20Hartmann"&subSite="](https://www.nb.no/items/e679564de2629c047fe4b6f8ce57e760?page=1&search-Text=Apotheker%20Hartmann)
- ⁴⁶<https://minbaad.dk/nyhed/article/i-1872-kostede-stormflod-80-mennesker-livet-i-danmark/>
- ⁴⁷[https://www.nb.no/items/45ca95e345743f8e1b3cf5dfaaee4762?page=0&search-Text="Apotheker%20Hartmann"%20reisende](https://www.nb.no/items/45ca95e345743f8e1b3cf5dfaaee4762?page=0&search-Text=Apotheker%20Hartmann)
- ⁴⁸ «Syv bidrag til norsk kjemihistorie» av professor emeritus Bjørn Pedersen, fra 2007, side 62-63.
- ⁴⁹ <https://media.digitalarkivet.no/view/1102/66520/6>
- ⁵⁰<https://www.nb.no/items/f4a44ecc352e9687ab2bd1e5a46bb5c2?page=1&search-Text=Gomsrud>

-
- ⁵¹<https://www.nb.no/items/6ada15605db9cccad2eee9d0ec8a64d2?page=1&search-Text=Gomsrud>
- ⁵²<https://media.digitalarkivet.no/view/15302/82>
- ⁵³<https://www.nb.no/items/86f95fdc1dcccff05d7ce775ff42d1726?page=3&search-Text=Gomsrud%20Husmand> og [https://www.nb.no/items/4352ed9fe8bc31c8b3fbf190986727e3?page=3&search-Text="Fru%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/4352ed9fe8bc31c8b3fbf190986727e3?page=3&search-Text=)
- og <https://www.digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01053265004801>
- ⁵⁴[https://www.nb.no/items/4352ed9fe8bc31c8b3fbf190986727e3?page=3&search-Text="Fru%20Hartmann](https://www.nb.no/items/4352ed9fe8bc31c8b3fbf190986727e3?page=3&search-Text=)
- ⁵⁵<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01053265004802>
- ⁵⁶<https://www.nb.no/items/08ef97325d2bb86f65a9ab7c02e1df67?page=0&search-Text=Gomsrud%20Hartmann>
- ⁵⁷<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01053265001220>
- ⁵⁸[https://www.nb.no/items/8809e0554a265e94d124a2af48b0c2d3?page=3&search-Text="Fru%20Hartmann](https://www.nb.no/items/8809e0554a265e94d124a2af48b0c2d3?page=3&search-Text=)
- ⁵⁹[https://www.nb.no/items/dda617e291961594f8a1157d10537e2b?page=1&search-Text="Fru%20Hartmann](https://www.nb.no/items/dda617e291961594f8a1157d10537e2b?page=1&search-Text=)
- ⁶⁰[https://www.nb.no/items/b88e2f89a3a021b330df3d349aa57a3c?page=3&search-Text="Fru%20Hartmann](https://www.nb.no/items/b88e2f89a3a021b330df3d349aa57a3c?page=3&search-Text=)
- ⁶¹[https://www.nb.no/items/6401bbf90f16d1b4c59261d71242feb5?page=1&search-Text="Hartmann"](https://www.nb.no/items/6401bbf90f16d1b4c59261d71242feb5?page=1&search-Text=)
- ⁶²<https://media.digitalarkivet.no/view/1100/236>
- ⁶³<https://media.digitalarkivet.no/view/1100/246>
- ⁶⁴<https://media.digitalarkivet.no/view/1100/66501/30>
- ⁶⁵[https://www.nb.no/items/fdae1134fef13dbeb351fb6f37e48e8b?page=0&search-Text="Nyquist"](https://www.nb.no/items/fdae1134fef13dbeb351fb6f37e48e8b?page=0&search-Text=)
- ⁶⁶<https://media.digitalarkivet.no/view/1099/7030/16>
- ⁶⁷<https://media.digitalarkivet.no/view/7520/38204/53>
- ⁶⁸<https://www.nb.no/items/f79ca46d7dff7b9a4085b5c5342abe3?page=5&search-Text=Margrethe%20Sophie%20Augusta%20Nyquist>
- ⁶⁹<https://www.muv.uio.no/samlinger/studentmatrikkelen/1850-1859/> se 1854
- ⁷⁰[https://www.nb.no/items/43a9ef90f167e0e1857ec6c52207e5e1?page=3&searchText="Nyquist"](https://www.nb.no/items/43a9ef90f167e0e1857ec6c52207e5e1?page=3&searchText=)
- ⁷¹<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01038142002414>
- ⁷²<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01052177002232>
- ⁷³[https://www.nb.no/items/dd8d42f9ac855d5170f72d1a5ead8173?page=1&searchText="Nyquist"](https://www.nb.no/items/dd8d42f9ac855d5170f72d1a5ead8173?page=1&searchText=)
- ⁷⁴<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01052859001611>
- ⁷⁵[https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Østre Strandgade - matrikelnummer 14 \(Grimstad by\)](https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Østre_Strandgade_-_matrikelnummer_14_(Grimstad_by))
- ⁷⁶<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01037108000888>
- ⁷⁷<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01073806004088>
- ⁷⁸<https://books.google.no/books?id=6ACoL299r2EC&pg=PA5&lpg=PA5&dq=Matilde+Bolette+Arup&source=bl&ots=at4v-iE-Uce&sig=ACFu3U03gNHv7oXsD6CgUOBpbw0DtYcVxA&hl=no&sa=X&ved=2a>

[hUKEwikuLaI4erpAhVMK5oKHV-](https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000011218303)

[XAfgQ6AEwA3oECAoQAQ#v=onepage&q=Mathilde%20Bolette%20Arup&f=fal](https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000011218303)

[se](https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000011218303)
⁷⁹[https://www.nb.no/items/3f6ac62eaa4dd67b9e96938bea8584f7?page=1&searchText="distriktslæge%20Nyquist"&subSite="](https://www.nb.no/items/3f6ac62eaa4dd67b9e96938bea8584f7?page=1&searchText=)

⁸⁰[https://www.nb.no/items/7e518e2f6e8f261fc0c14bf3807eb759?page=0&searchText="Nyquist"](https://www.nb.no/items/7e518e2f6e8f261fc0c14bf3807eb759?page=0&searchText=)

⁸¹<https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000011218303>

⁸²http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auid%3A8f0d01ab-74eb-4284-a74d-a9a655c2626d/query/Mathilde%20Arup

Dødsannonse Aftenbladet København 18 mars 1931

⁸³<https://media.digitalarkivet.no/view/984/6185/30>

⁸⁴http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auid%3A6979fb61-05b8-46e0-8280-54d1cec06f41/query/Johannes%20Arup

⁸⁵<https://www.kbharkiv.dk/kildeviser/#!?collection=8&item=345684>

⁸⁶<https://www.kbharkiv.dk/kildeviser/#!?collection=8&item=46208>

⁸⁷<https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000011218762>

⁸⁸[https://www.nb.no/items/0f4e81b895859fec6f15ff34e2e1dd1e?page=3&search-Text=Ingeniør%20"Ole%20Miøen"](https://www.nb.no/items/0f4e81b895859fec6f15ff34e2e1dd1e?page=3&search-Text=Ingeniør%20) Morgenbladet, dødsannonse 6 okt 1924

⁸⁹<https://media.digitalarkivet.no/view/984/6185/20>

⁹⁰<https://media.digitalarkivet.no/view/1098/7009/134>

⁹¹<https://www.nb.no/items/7b6edabb97851db48c3c3e34c286b23d?page=1&search-Text=Thomas%20Miøen>

⁹²<https://media.digitalarkivet.no/view/4791/25594/88>

⁹³<https://media.digitalarkivet.no/view/4791/25594/99>

⁹⁴<https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000011219115>

⁹⁵[https://www.nb.no/items/0d696c8ac99f83b77780f7a2467b6be4?page=9&search-Text=Død%20"Paul%20Ernst%20Wilhelm%20Nyquist"](https://www.nb.no/items/0d696c8ac99f83b77780f7a2467b6be4?page=9&search-Text=Død%20) Dødsfall meldt 18. jan 1952, Aftenposten.

⁹⁶<https://media.digitalarkivet.no/view/698/4366/50>

⁹⁷<https://media.digitalarkivet.no/view/22294/53985/273>

⁹⁸<https://media.digitalarkivet.no/view/22295/53972/34>

⁹⁹<https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000011219823>

¹⁰⁰<https://www.nb.no/items/8c7c1bda6c633ef1b693739ecf06b244?page=3&search-Text=Bengt%20Nyquist> Dødsannonse Moss Dagblad, 28 mars 1940.

¹⁰¹<https://www.nb.no/items/f38215691167d256e6138bc05e2c8362?page=0&search-Text=Bengt%20Nyquist%20dr> Nekrolog Moss Avis.

¹⁰²<https://www.digitalarkivet.no/view/327/pv0000000079291>

¹⁰³<https://www.digitalarkivet.no/view/387/pc00000002011071>

¹⁰⁴<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036336004936>

¹⁰⁵<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036336004936>

¹⁰⁶<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01049501003927>

¹⁰⁷<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01105385004035>

¹⁰⁸<https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000011220908>

¹⁰⁹[https://www.nb.no/items/6d7dca5382171641c901f8227e4aac71?page=3&search-Text="Magnus"%20Nyquist](https://www.nb.no/items/6d7dca5382171641c901f8227e4aac71?page=3&search-Text=)

- ¹¹⁰ <https://media.digitalarkivet.no/view/984/6185/33>
- ¹¹¹ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01037045153940>
- ¹¹² <https://www.nb.no/items/b90e42423dada90fb94bd2c5a8bac13f?page=1&search-Text="Morten%20Henrik%20Magnus"%20%20død> Dødsannonse Moss Avis 3. juni 1944
- ¹¹³ <https://kulturnav.org/2b836189-641d-483c-a023-c248e6c13c2b>
- ¹¹⁴ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01037045153940>
- ¹¹⁵ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01037045153940>
- ¹¹⁶ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036458013178>
- ¹¹⁷ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036458013182>
- ¹¹⁸ <https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000011221400>
- ¹¹⁹ <https://www.nb.no/items/e397d9cc56d1d207f25786e479904e2f?page=9&search-Text="Lauritz%20Haasted">
- ¹²⁰ <https://media.digitalarkivet.no/view/51/413/2>
- ¹²¹ <https://www.nb.no/items/cb71b8858263a5f94a510d8b6a727e6f?page=7&search-Text="Lauritz%20Haasted">
- ¹²² <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036458011418>
- ¹²³ <https://www.nb.no/items/c6629984592f4b2b1538b5d25b8663cb?page=1&search-Text="Lauritz%20Haasted">
- ¹²⁴ <https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000017335762> og <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036458011420>
- ¹²⁵ <https://media.digitalarkivet.no/view/22294/53985/268>
- ¹²⁶ <https://www.digitalarkivet.no/view/291/pu00000000172092>
- ¹²⁷ <https://www.nb.no/items/bc993e006847be968b6cfc149d912e6d?page=9&search-Text="Johanne%20Dorothea%20Nyquist">
- ¹²⁸ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036460002828>
- ¹²⁹ <https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000011222523>
- ¹³⁰ <https://www.nb.no/items/6d9b0862ead1ece9b05b387efc2c3f00?page=0&search-Text="Nils%20August%20Nyquist"%201876> Dødsannonse i Morgenbladet 25. feb 1959.
- ¹³¹ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01037045158879>
- ¹³² <https://www.nb.no/items/31701a621a0eda5f28ea27ee1a9b7109?page=1&search-Text="Ottilia%20Nyquist%20Utne">
- ¹³³ <https://www.nb.no/items/5f1834d513cb0ba500ca996026b77c87?search-Text=&page=17> Dødsannonse 3. nov 1972 Aftenposten
- ¹³⁴ <https://www.digitalarkivet.no/view/8/pe00000000576515>
- ¹³⁵ <https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000014093116>
- ¹³⁶ <https://www.nb.no/items/b0963d74925b71253b14c213ab12a69b?page=1&searchText="Ludvig%20Baumann%20Nyquist">
- ¹³⁷ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01037045137297>
- ¹³⁸ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036575000058>
- ¹³⁹ <https://www.nb.no/items/00a3f7eddb0779af59489aacc404e614?page=1&search-Text="Constance%20Parr"> og <https://www.nb.no/items/b0963d74925b71253b14c213ab12a69b?page=1&search-Text="Ludvig%20Baumann%20Nyquist>

- ¹⁴⁰[https://www.nb.no/items/e1650cb75bdb886961e25c604c999ebb?page=17&searchText="Constance%20Nyquist"](https://www.nb.no/items/e1650cb75bdb886961e25c604c999ebb?page=17&searchText=)
- ¹⁴¹<https://media.digitalarkivet.no/view/983/6167/105>
- ¹⁴²<https://www.digitalarkivet.no/view/387/pc00000002398172>
- ¹⁴³[https://www.nb.no/items/32d8c102137ef2130282d6ccf45ded3d?page=1&searchText="Alida%20Hassing"](https://www.nb.no/items/32d8c102137ef2130282d6ccf45ded3d?page=1&searchText=)
- ¹⁴⁴<https://www.digitalarkivet.no/view/387/pc00000002353912>
- ¹⁴⁵<https://media.digitalarkivet.no/view/1098/7009/52>
- ¹⁴⁶<https://media.digitalarkivet.no/view/4179/23297/28>
- ¹⁴⁷«Norges Apotek og deres innehavere» 1953, bind II, side 536.
- ¹⁴⁸<https://media.digitalarkivet.no/view/15265/142>
- ¹⁴⁹<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036392120681>
- ¹⁵⁰Kirkebøker: SAKO, Kongsberg kirkebøker, F/Fa/L0009: Ministerialbok nr. I 9, 1839-1858, s. 88-89 - Skanna arkiver - Arkivverket (digitalarkivet.no)
- ¹⁵¹[https://www.nb.no/items/783c05440d6e745db1e4da69a31da151?page=0&searchText="Emilie%20Steen"](https://www.nb.no/items/783c05440d6e745db1e4da69a31da151?page=0&searchText=)
- ¹⁵²<https://media.digitalarkivet.no/view/1099/219>
- ¹⁵³<https://media.digitalarkivet.no/view/2643/70299/74>
- ¹⁵⁴[https://www.nb.no/items/7e93f574f18be1c145dce7420252a80c?page=1&searchText="Carl%20Fredrik%20Irgens%20Steen"](https://www.nb.no/items/7e93f574f18be1c145dce7420252a80c?page=1&searchText=)
- ¹⁵⁵<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01058493000921>
- ¹⁵⁶<https://media.digitalarkivet.no/view/2643/70299/74> og <https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000040734171>
- ¹⁵⁷<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01052055051059>
- ¹⁵⁸<https://media.digitalarkivet.no/view/5777/29471/7>
- ¹⁵⁹<https://www.digitalarkivet.no/nm/census/person/pf01052055051077>
- ¹⁶⁰[https://www.nb.no/items/7e93f574f18be1c145dce7420252a80c?page=1&searchText="Carl%20Fredrik%20Irgens%20Steen"](https://www.nb.no/items/7e93f574f18be1c145dce7420252a80c?page=1&searchText=)
- ¹⁶¹<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01053265001343> og <https://media.digitalarkivet.no/view/53265/342>
- ¹⁶²<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01053283000511>
- ¹⁶³[https://www.nb.no/items/02ef1a7cc6148448e2591ab131af14db?page=0&searchText="G.%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/02ef1a7cc6148448e2591ab131af14db?page=0&searchText=)
- ¹⁶⁴[https://www.nb.no/items/02ef1a7cc6148448e2591ab131af14db?page=0&searchText="G.%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/02ef1a7cc6148448e2591ab131af14db?page=0&searchText=)
- ¹⁶⁵<https://media.digitalarkivet.no/view/15302/82>
- ¹⁶⁶<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01052721011201>
- ¹⁶⁷<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01037045133685>
- ¹⁶⁸<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036392120681> Einars fødselsår er feilaktig oppgitt til 1892. Han ble født 10 år senere, jf <https://media.digitalarkivet.no/view/702/4393/223>
- ¹⁶⁹<https://media.digitalarkivet.no/view/1099/93>
- ¹⁷⁰<https://media.digitalarkivet.no/view/3778/21181/26>
- ¹⁷¹<https://media.digitalarkivet.no/view/7131/94>
- ¹⁷²https://strindahistorielag.no/wiki/index.php/Immanuel_Boysen

-
- ¹⁷³ [https://www.nb.no/items/568f9c8a86aa70fb819a2e64e483e5c3?page=13&search-Text="Immanuel%20Boysen"](https://www.nb.no/items/568f9c8a86aa70fb819a2e64e483e5c3?page=13&search-Text=)
- ¹⁷⁴ [https://www.nb.no/items/0fefdb2c9bb482f672907f5ed769b68d?page=3&search-Text="Immanuel%20Boysen"](https://www.nb.no/items/0fefdb2c9bb482f672907f5ed769b68d?page=3&search-Text=)
- ¹⁷⁵ [https://www.nb.no/items/ccbd992f931f930a6d7c62ecfc6d6cf4?page=1&search-Text="Immanuel%20Boysen"](https://www.nb.no/items/ccbd992f931f930a6d7c62ecfc6d6cf4?page=1&search-Text=) og https://www.strindahistorielag.no/wiki/index.php/Immanuel_Boysen
- ¹⁷⁶ <https://media.digitalarkivet.no/view/6838/36048/92>
- ¹⁷⁷ <https://media.digitalarkivet.no/view/2234/14049/9>
- ¹⁷⁸ <https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000004775609>
- ¹⁷⁹ <https://media.digitalarkivet.no/view/1099/101>
- ¹⁸⁰ <https://media.digitalarkivet.no/view/5777/29471/7>
- ¹⁸¹ <https://media.digitalarkivet.no/view/594/297>
- ¹⁸² [https://www.nb.no/items/d9dc8a222b6a61a3459f8d82bd764a30?page=7&search-Text="Mathilde%20Steen%20Lange"](https://www.nb.no/items/d9dc8a222b6a61a3459f8d82bd764a30?page=7&search-Text=)
- ¹⁸³ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01063298009884>
- ¹⁸⁴ [https://www.nb.no/items/9c9733a0776fd640d1f5490cbba63799?page=1&search-Text="Jørgen%20Elias%20Lange"](https://www.nb.no/items/9c9733a0776fd640d1f5490cbba63799?page=1&search-Text=)
- ¹⁸⁵ <https://media.digitalarkivet.no/view/5735/29148/48>
- ¹⁸⁶ [https://www.nb.no/items/fe01c16760b06078eaacc10f3e84136d?page=11&search-Text="Jørgen%20Elias%20Lange"](https://www.nb.no/items/fe01c16760b06078eaacc10f3e84136d?page=11&search-Text=)
- ¹⁸⁷ [https://www.nb.no/items/9c9733a0776fd640d1f5490cbba63799?page=1&search-Text="Jørgen%20Elias%20Lange"](https://www.nb.no/items/9c9733a0776fd640d1f5490cbba63799?page=1&search-Text=)
- ¹⁸⁸ <https://media.digitalarkivet.no/view/702/4393/223>
- ¹⁸⁹ <https://media.digitalarkivet.no/view/5777/102>
- ¹⁹⁰ <https://media.digitalarkivet.no/view/4179/23297/44>
- ¹⁹¹ <https://media.digitalarkivet.no/view/1098/7009/82>
- ¹⁹² <https://media.digitalarkivet.no/view/33582/55473/102>
- ¹⁹³ <https://media.digitalarkivet.no/view/1099/7030/31>
- ¹⁹⁴ <https://media.digitalarkivet.no/view/39031/55766/21>
- ¹⁹⁵ [https://www.nb.no/items/64bcb43d5e43ba5cbd1c34e66376ea09?page=1&search-Text="Johan%20Carl%20Nielsen"](https://www.nb.no/items/64bcb43d5e43ba5cbd1c34e66376ea09?page=1&search-Text=) Nekrolog.
- ¹⁹⁶ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01053283000508>
- ¹⁹⁷ [https://www.nb.no/items/43413d53a33da8bae7a29da0f3da4f9d?page=7&search-Text="Johan%20Carl%20Nielsen"](https://www.nb.no/items/43413d53a33da8bae7a29da0f3da4f9d?page=7&search-Text=)
- ¹⁹⁸ [https://www.nb.no/items/12c13485121d5676afab3aee1be9ca1a?page=0&search-Text="Johan%20Carl%20Nielsen"](https://www.nb.no/items/12c13485121d5676afab3aee1be9ca1a?page=0&search-Text=)
- ¹⁹⁹ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036392088615>
- ²⁰⁰ <https://www.digitalarkivet.no/view/8/pe00000000324448>
- ²⁰¹ <https://www.digitalarkivet.no/view/387/pc00000001950431>
- ²⁰² <https://media.digitalarkivet.no/view/1100/66501/75>
- ²⁰³ <https://media.digitalarkivet.no/view/5558/76822/48>
- ²⁰⁴ <https://www.digitalarkivet.no/nn/census/person/pf01052055051077>
- ²⁰⁵ Kilde «Slekten Hartmann», utgitt 1980 av Norsk Slekthistorisk Forening.
<https://www.nb.no/items/aa25ee8885d47ba4aa806a73c62e04aa?page=127&search-Text=>

-
- ²⁰⁶ <https://media.digitalarkivet.no/view/1100/66501/66>
- ²⁰⁷ [https://www.nb.no/items/f7cc5ac5aa54c2ae60106859a825c8b5?page=5&search-Text="Sophie%20Hartmann](https://www.nb.no/items/f7cc5ac5aa54c2ae60106859a825c8b5?page=5&search-Text=) og nekrolog side 2
- ²⁰⁸ Deler av Sophies reisebeskrivelse er gjengitt i boken om «Slekten Thorne», utgitt 1949.
- ²⁰⁹ [https://www.nb.no/items/36d265b4e982f7e58970553a22043cce?page=1&search-Text="Dr.%20Hartmann](https://www.nb.no/items/36d265b4e982f7e58970553a22043cce?page=1&search-Text=)
- ²¹⁰ [https://www.nb.no/items/a1133605a34b4bdfffa7e2891d2f2ebf?page=1&search-Text="Dr.%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/a1133605a34b4bdfffa7e2891d2f2ebf?page=1&search-Text=)
- ²¹¹ [https://www.nb.no/items/1507637a289fc2487bb25e63d4202f69?page=1&search-Text="Dr.%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/1507637a289fc2487bb25e63d4202f69?page=1&search-Text=)
- ²¹² https://no.wikipedia.org/wiki/Innf%C3%B8ring_av_kvinnelig_stemmerett_i_Norge
- ²¹³ https://snl.no/stemmerett_for_kvinner_i_Norge og <https://www.nb.no/items/cdf38fbfbc079da7f86e82740b696cba?page=1&search-Text=Storthing%20stemmeret>
- ²¹⁴ [https://www.nb.no/items/8a73a931da7e15fb0b3ebaa430bd45fd?page=0&search-Text="Fru.%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/8a73a931da7e15fb0b3ebaa430bd45fd?page=0&search-Text=)
- ²¹⁵ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01052780000065>
- ²¹⁶ <https://www.nb.no/items/f99ea180654f573d25c0b8f36f15aaaa?page=1&search-Text=Ildebrand%20Kongsberg>
- ²¹⁷ Amund Thorne finnes avbildet i silhuett med langpipen i boken «Slekten Thorne», side 91
<https://www.nb.no/nbsok/nb/0f8e0fa7e9f3579b830bf884e64d72e0?index=1#93> Pipen var en presang fra St. Olavs Club i Drammen.
- ²¹⁸ [https://www.nb.no/items/f24bed20ffdb960450500b9bc653674e?page=0&search-Text="Hartmann](https://www.nb.no/items/f24bed20ffdb960450500b9bc653674e?page=0&search-Text=)
- ²¹⁹ [https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Bergskriverg%C3%A5rden_\(Kongsberg\)](https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Bergskriverg%C3%A5rden_(Kongsberg))
- ²²⁰ https://no.wikipedia.org/wiki/Lou_Andreas-Salom%C3%A9
- ²²¹ [https://www.nb.no/items/7ba50624ee30afac49313fa7de084f5a?page=0&search-Text="Ibsen%20"](https://www.nb.no/items/7ba50624ee30afac49313fa7de084f5a?page=0&search-Text=)
- ²²² [https://www.nb.no/items/9bee2abd0a0390a9d29c98371834cfe1?page=1&search-Text="Dr.%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/9bee2abd0a0390a9d29c98371834cfe1?page=1&search-Text=)
- ²²³ [https://www.nb.no/items/faf1ae8ad4d15334074547e5d1fbc3d7?page=1&search-Text="Dr.%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/faf1ae8ad4d15334074547e5d1fbc3d7?page=1&search-Text=)
- ²²⁴ [https://www.nb.no/items/1591b68a3161748d434ffad000676dce?page=0&search-Text="Dr.%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/1591b68a3161748d434ffad000676dce?page=0&search-Text=)
- ²²⁵ https://no.wikipedia.org/wiki/Innf%C3%B8ring_av_kvinnelig_stemmerett_i_Norge
- ²²⁶ [https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Sophie_Hartmann_\(1851-1939\)](https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Sophie_Hartmann_(1851-1939))
- ²²⁷ <https://3600.no/fra-statsarkivet-forste-kvinne-i-kongsberg-bystyre/>
- ²²⁸ [https://www.nb.no/items/0a78ce55f029802bcce405e8f120b070?page=1&search-Text="Sophie%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/0a78ce55f029802bcce405e8f120b070?page=1&search-Text=)
- ²²⁹ [https://www.nb.no/items/f7cc5ac5aa54c2ae60106859a825c8b5?page=1&search-Text="Sophie%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/f7cc5ac5aa54c2ae60106859a825c8b5?page=1&search-Text=)
- ²³⁰ <https://kattabiblioteket.no/media/Elever%20ved%20Katedralskolen%201891-1901.pdf> nr 200 (Paul) nr 386 (Carl) nr 15178 (Ludvig)

- ²³¹ https://no.wikipedia.org/wiki/Christiania_Borgerskole Carl flyttet til Kristiania med sin storebror Paul enten i 1893 eller 1894 og tok eksamen på Kristiania Borgerskole, før han begynte på Katedralskolen.
- ²³² <https://www.digitalarkivet.no/census/apartment/1f01037045030860> og <https://media.digitalarkivet.no/view/37045/38967>
- ²³³ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01053265000089>
- ²³⁴ <https://media.digitalarkivet.no/view/4179/23301/13>
- ²³⁵ <https://www.digitalarkivet.no/view/387/pc00000002198834>
- ²³⁶ https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Fil:Paul_Hartmann_gravminne_Kongsberg.jpg
- ²³⁷ <http://www.v-aker-historielag.no/resources/blad-96-2015-4.pdf> Vindern historielag 2 des 2015.
- ²³⁸ <https://www.digitalarkivet.no/view/325/hv00000001042905>
- ²³⁹ <https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000023004062>
- ²⁴⁰ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036392068100>
- ²⁴¹ <https://www.nb.no/items/a1f210dc03a9de8e948bddbadd228c6b?page=1>
- ²⁴² [https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Paul_Hartmann_\(1878-1974\)](https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Paul_Hartmann_(1878-1974))
- ²⁴³ https://no.wikipedia.org/wiki/Paul_Hartmann#cite_note-3 og https://nbl.snl.no/Paul_Hartmann
- ²⁴⁴ <https://media.digitalarkivet.no/view/22818/54835/28>
- ²⁴⁵ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01053257004242>
- ²⁴⁶ <https://www.digitalarkivet.no/view/387/pc00000001911790>
- ²⁴⁷ <https://www.digitalarkivet.no/view/15/pa00000000301211>
- ²⁴⁸ <https://media.digitalarkivet.no/view/4179/23301/26>
- ²⁴⁹ https://nsd.no/polsys/index.cfm?urlname=storting&lan=&MenuItem=N1_1&ChildItem=&State=collapse&UttakNr=33&person=11137
- ²⁵⁰ [https://www.nb.no/items/11e36c4e0b8cc17a322c45cecb043f7d?page=0&searchText="Hartmann"%20Lilleborg](https://www.nb.no/items/11e36c4e0b8cc17a322c45cecb043f7d?page=0&searchText=)
- ²⁵¹ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036392064480>
- ²⁵² <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01073829018910>
- ²⁵³ Kilde «Slekten Hartmann», utgitt 1980 av Norsk Slekthistorisk Forening <https://www.nb.no/items/aa25ee8885d47ba4aa806a73c62e04aa?page=127&search-Text=>
- ²⁵⁴ <https://media.digitalarkivet.no/view/6551/33987/132>
- ²⁵⁵ [https://www.nb.no/items/2a39e8875283cea74f2353d91e382a4e?page=3&search-Text="Carl%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/2a39e8875283cea74f2353d91e382a4e?page=3&search-Text=)
- ²⁵⁶ [https://www.nb.no/items/3f8e86a779fc98d338e1df743479ceb6?page=3&search-Text="Carl%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/3f8e86a779fc98d338e1df743479ceb6?page=3&search-Text=) og <https://www.digitalarkivet.no/view/327/pv00000005573390>
- ²⁵⁷ <https://media.digitalarkivet.no/view/5435/27704/116>
- ²⁵⁸ <https://www.digitalarkivet.no/view/279/pk00000001833067>
- ²⁵⁹ <https://www.digitalarkivet.no/view/387/pc00000002405244>
- ²⁶⁰ <https://media.digitalarkivet.no/view/2824/18061/83>
- ²⁶¹ Kilde «Slekten Hartmann», utgitt 1980 av Norsk Slekthistorisk Forening. <https://www.nb.no/items/aa25ee8885d47ba4aa806a73c62e04aa?page=127&search-Text=>
- ²⁶² <https://media.digitalarkivet.no/view/63319/62948/45>

- ²⁶³ <https://media.digitalarkivet.no/view/3989/72016/47>
- ²⁶⁴ <https://media.digitalarkivet.no/view/3989/72016/84>
- ²⁶⁵ Kilde «Slekten Hartmann», utgitt 1980 av Norsk Slekthistorisk Forening.
<https://www.nb.no/items/aa25ee8885d47ba4aa806a73c62e04aa?page=127&search-Text=>
- ²⁶⁶ <https://media.digitalarkivet.no/view/4179/23301/78>
- ²⁶⁷ [https://www.nb.no/items/c3c4aeef8f2ec8fb655d86f455300933?page=0&search-Text="Ludvig%20Hartmann](https://www.nb.no/items/c3c4aeef8f2ec8fb655d86f455300933?page=0&search-Text=)
- ²⁶⁸ [https://www.nb.no/items/23eea185e926d3b698f543d6944867f4?page=0&search-Text="Ludvig%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/23eea185e926d3b698f543d6944867f4?page=0&search-Text=)
- ²⁶⁹ Omtalt i «Slekten Thorne» utgitt i 1949.
- ²⁷⁰ [https://www.nb.no/items/047183a6cd909c3e5f6bac688e18d163?page=5&search-Text="Ludvig%20Hartmann](https://www.nb.no/items/047183a6cd909c3e5f6bac688e18d163?page=5&search-Text=)
- ²⁷¹ [https://www.nb.no/items/3e7267d702bd62fe47c8b98315967172?page=1&search-Text="Ludvig%20Hartmann](https://www.nb.no/items/3e7267d702bd62fe47c8b98315967172?page=1&search-Text=)
- ²⁷² Kilde «Slekten Hartmann», utgitt 1980 av Norsk Slekthistorisk Forening.
<https://www.nb.no/items/aa25ee8885d47ba4aa806a73c62e04aa?page=127&search-Text=>
- ²⁷³ <https://www.digitalarkivet.no/view/327/pv00000002748242> og
[https://www.nb.no/items/3f49450bbd488223d367f77c5567351a?page=1&search-Text="Gustav%20Ludvig%20Theodor%20Hartmann](https://www.nb.no/items/3f49450bbd488223d367f77c5567351a?page=1&search-Text=)
- ²⁷⁴ <https://www.digitalarkivet.no/view/15/pa00000000165645> og
[https://www.nb.no/items/8acb4a99906e4bd8d4f485c97c532d74?page=3&search-Text="Ludvig%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/8acb4a99906e4bd8d4f485c97c532d74?page=3&search-Text=) og
[https://www.nb.no/items/c3c4aeef8f2ec8fb655d86f455300933?page=0&search-Text="Ludvig%20Hartmann](https://www.nb.no/items/c3c4aeef8f2ec8fb655d86f455300933?page=0&search-Text=)
- ²⁷⁵ Kilde «Slekten Hartmann», utgitt 1980 av Norsk Slekthistorisk Forening.
<https://www.nb.no/items/aa25ee8885d47ba4aa806a73c62e04aa?page=127&search-Text=>
- ²⁷⁶ <https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000037011561>
- ²⁷⁷ [https://www.nb.no/items/18b45273a763c35a3ea76824a6ca4aba?page=39&searchText="Marie%20Christine%20Fotland"](https://www.nb.no/items/18b45273a763c35a3ea76824a6ca4aba?page=39&searchText=)
- ²⁷⁸ <https://media.digitalarkivet.no/view/1100/66501/94>
- ²⁷⁹ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036392034449>
- ²⁸⁰ <https://media.digitalarkivet.no/view/1100/66501/125>
- ²⁸¹ Kilde «Slekten Hartmann», utgitt 1980 av Norsk Slekthistorisk Forening.
<https://www.nb.no/items/aa25ee8885d47ba4aa806a73c62e04aa?page=127&search-Text=>
- ²⁸² https://www.ibsen.uio.no/BREV_1871-1879ht%7CB18761222GH.xhtml
- ²⁸³ [https://www.nb.no/items/a1133605a34b4bdfffa7e2891d2f2ebf?page=1&search-Text="Dr%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/a1133605a34b4bdfffa7e2891d2f2ebf?page=1&search-Text=)
- ²⁸⁴ [https://www.nb.no/items/002551eefdba7ffbeb1a0c357512d20f?page=3&search-Text="Gustav%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/002551eefdba7ffbeb1a0c357512d20f?page=3&search-Text=)
- ²⁸⁵ http://industrimuseum.no/bedrifter/eurekamek_verksted
- ²⁸⁶ [https://www.nb.no/items/cbbda0f098127eae5054cb9f1a824e4b?page=1&search-Text="Gustav%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/cbbda0f098127eae5054cb9f1a824e4b?page=1&search-Text=)

- ²⁸⁷ <https://www.digitalarkivet.no/view/327/pv00000000627633> og <https://media.digitalarkivet.no/view/3020/19407/52>
- ²⁸⁸ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01053263000194>
- ²⁸⁹ <https://www.nb.no/items/cb150045cf6e16e45320a3d300d04016?page=7&search-Text="Rikka%20Hartmann">
- ²⁹⁰ <https://www.nb.no/items/a1bf5a3476805012b15e97a710ea1702?page=1&search-Text="Olaus%20Fredrik%20Duus">
- ²⁹¹ <https://www.nb.no/items/29880f1bfc839a0cdca89e7077cc8868?page=1&search-Text="Olaus%20Fredrik%20Duus">
- ²⁹² <https://www.nb.no/items/d22bebe3fb32ebc9d1f91509af2f0abd?page=1&search-Text="Olaus%20Fredrik%20Duus">
- ²⁹³ <https://www.nb.no/items/f2fb418d4be2a9aa38afa55f0cf1bf8b?page=1&search-Text="G.%20Hartmann">
- ²⁹⁴ https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Fil:Jernbaneutbygging_-_1880.jpg
- ²⁹⁵ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01053263000193>
- ²⁹⁶ <https://www.digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01053265001212>
- ²⁹⁷ <https://www.nb.no/items/02ef1a7cc6148448e2591ab131af14db?page=0&search-Text="G.%20Hartmann">
- ²⁹⁸ <https://media.digitalarkivet.no/view/15302/82>
- ²⁹⁹ <https://media.digitalarkivet.no/view/7131/94>
- ³⁰⁰ <https://www.nb.no/items/9c9733a0776fd640d1f5490cbba63799?page=1&search-Text="G.%20Hartmann">
- ³⁰¹ <https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000014256796>
- ³⁰² https://www.visitoslo.com/no/artikler/munchs-gruner-lokka/?fbclid=IwAR2a0OBmCUP-kYQGWAny76zmzkMr5RhdTPm2O_NFHL2J2pT2LYw8EnGrvo_c
- ³⁰³ <https://www.nb.no/items/d6301e5dcd3e535e87471302dbc2f5bc?page=1&search-Text="G.%20Hartmann">
- ³⁰⁴ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01037045064665>
- ³⁰⁵ <https://no.wikipedia.org/wiki/Jobbetid> og <https://no.wikipedia.org/wiki/Kristianiakrakket>
- ³⁰⁶ <https://www.nb.no/items/d6301e5dcd3e535e87471302dbc2f5bc?page=1&search-Text=Hartmann%20Eureka>
- ³⁰⁷ Kilde «Slekten Hartmann», utgitt 1980 av Norsk Slekstshistorisk Forening. <https://www.nb.no/items/aa25ce8885d47ba4aa806a73c62e04aa?page=127&search-Text=>
- ³⁰⁸ <https://www.nb.no/items/1ac05be468ba7c975e1f819fd9f3d459?page=11&search-Text="Gunnar%20Hartmann">
- ³⁰⁹ <http://www.disnorge.no/slektsforum/viewtopic.php?p=284593>
- ³¹⁰ Kilde «Slekten Hartmann», utgitt 1980 av Norsk Slekstshistorisk Forening. <https://www.nb.no/items/aa25ce8885d47ba4aa806a73c62e04aa?page=127&search-Text=>
- ³¹¹ Kilde «Slekten Hartmann», utgitt 1980 av Norsk Slekstshistorisk Forening. <https://www.nb.no/items/aa25ce8885d47ba4aa806a73c62e04aa?page=127&search-Text=>
- ³¹² Kilde «Slekten Hartmann», utgitt 1980 av Norsk Slekstshistorisk Forening.

<https://www.nb.no/items/aa25ee8885d47ba4aa806a73c62e04aa?page=127&search-Text=>

³¹³ <https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000014256795>

³¹⁴ [https://www.nb.no/items/c3118b611db8b53caac62bc2b10f15df?page=9&search-Text="Jens%20Christian%20Mellbye"%20Ellen](https://www.nb.no/items/c3118b611db8b53caac62bc2b10f15df?page=9&search-Text=)

³¹⁵ [https://www.nb.no/items/9b9cc634593948fa0f556012de4528bf?page=5&search-Text="Aage%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/9b9cc634593948fa0f556012de4528bf?page=5&search-Text=)

³¹⁶ Kilde «Slekten Hartmann», utgitt 1980 av Norsk Slekthistorisk Forening.

<https://www.nb.no/items/aa25ee8885d47ba4aa806a73c62e04aa?page=127&search-Text=>

³¹⁷ <https://media.digitalarkivet.no/view/1291/8440/44>

³¹⁸ [https://www.nb.no/items/34fb04ee9b8a20216b9579aaafd4a17?page=13&search-Text="jens%20christian%20Mellbye"%20Ellen](https://www.nb.no/items/34fb04ee9b8a20216b9579aaafd4a17?page=13&search-Text=) og <https://www.digitalarkivet.no/view/387/pc00000001783732>

³¹⁹ Kilde «Slekten Hartmann», utgitt 1980.

<https://www.nb.no/items/aa25ee8885d47ba4aa806a73c62e04aa?page=127&search-Text=>

³²⁰ Kilde «Slekten Hartmann», utgitt 1980.

<https://www.nb.no/items/aa25ee8885d47ba4aa806a73c62e04aa?page=127&search-Text=>

³²¹ [https://www.nb.no/items/8561dc1b0f77ad2a9621b6d7e03df64c?page=3&search-Text="Gustav%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/8561dc1b0f77ad2a9621b6d7e03df64c?page=3&search-Text=) og <https://www.digitalarkivet.no/view/267/pg00000003198642>

³²² Kilde «Slekten Hartmann», utgitt 1980.

<https://www.nb.no/items/aa25ee8885d47ba4aa806a73c62e04aa?page=127&search-Text=>

³²³ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036392077711>

³²⁴ [https://www.nb.no/items/a2fb83c5437dd3ea4c6d641a3d92ba19?page=1&search-Text="Knut%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/a2fb83c5437dd3ea4c6d641a3d92ba19?page=1&search-Text=)

³²⁵ [https://www.nb.no/items/61154826091c9e3b6b79a0cc1e38a320?page=11&searchText="Knut%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/61154826091c9e3b6b79a0cc1e38a320?page=11&searchText=)

³²⁶ [https://www.nb.no/items/8f1989e5cb18eb18bee909cef1ddcf17?page=3&search-Text="Knut%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/8f1989e5cb18eb18bee909cef1ddcf17?page=3&search-Text=) og

[https://www.nb.no/items/a66804bbd3dfc76c30335c7e0379826f?page=7&search-Text="Knut%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/a66804bbd3dfc76c30335c7e0379826f?page=7&search-Text=) og

[https://www.nb.no/items/5f96926fb67b203627c6e94510b1d866?page=5&search-Text="Knut%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/5f96926fb67b203627c6e94510b1d866?page=5&search-Text=)

³²⁷ [https://www.nb.no/items/bfabd97281dd6185d2f6158dbd4bc023?page=5&search-Text="Knut%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/bfabd97281dd6185d2f6158dbd4bc023?page=5&search-Text=)

³²⁸ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036488012795>

³²⁹ <https://www.digitalarkivet.no/view/387/pc00000003648346>

³³⁰ <https://www.digitalarkivet.no/view/387/pc00000003753527>

³³¹ [https://www.nb.no/items/cb0b8675b05cb14c79939d9b4ef43991?page=25&searchText="Mosse%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/cb0b8675b05cb14c79939d9b4ef43991?page=25&searchText=)

³³² Kilde «Slekten Hartmann», utgitt 1980.

<https://www.nb.no/items/aa25ee8885d47ba4aa806a73c62e04aa?page=127&search-Text=>

³³³ Kilde «Slekten Hartmann», utgitt 1980.

<https://www.nb.no/items/aa25ee8885d47ba4aa806a73c62e04aa?page=127&search-Text=>

³³⁴ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01037045064670>

³³⁵ [https://www.nb.no/items/8b079ae1a54f4c197a9ab12e931097e6?page=1&search-Text="Gustav%20Hartmann"%20Rikka](https://www.nb.no/items/8b079ae1a54f4c197a9ab12e931097e6?page=1&search-Text=%20Gustav%20Hartmann%20Rikka) og «Slekten Hartmann», utgitt 1980.

<https://www.nb.no/items/aa25ee8885d47ba4aa806a73c62e04aa?page=127&search-Text=>

³³⁶ <https://media.digitalarkivet.no/view/8074/40039/39>

³³⁷ <http://www.thepeerage.com/p39847.htm>

³³⁸ <http://www.thepeerage.com/p39847.htm>

³³⁹ <http://www.thepeerage.com/p39847.htm>

³⁴⁰ <http://www.thepeerage.com/p39841.htm#i398408>

3. Gren

Christian Hinrich August Hartmann, født 26-08-1803 i Saxkjøbing og døbt 09-09-1803 i Saxkjøbing¹, konfirmert 1818 i Hunseby sogn², død 31-03-1830 i Havlykke, Østofte sogn, begravet 07-04-1830 i Østofte, Maribo amt³.

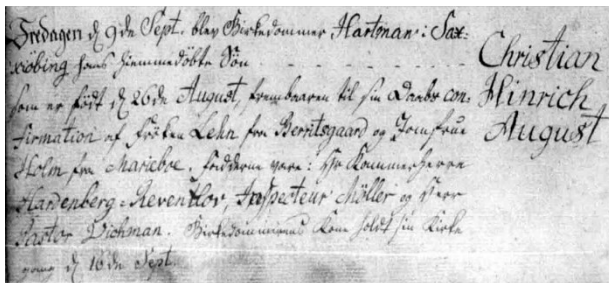

Fig 1. Ministerialboken Saxkjøbing Sogn 9. sept 1803.

Han blev gift med **Bertholine Kirstine Marie Walsø** den 18-04-1828 i Nykøbing Falster⁴, født 1798 (datter af Johan Walsø og Catharine Cecilia Stub), døbt 26-01-1798 i Nykøbing Falster⁵, død 01-01-1880 på Nykøbing Falster Hospital, begravet 06-01-1880 i Nykøbing Falster⁶. Ved vielsen i 1828 er han privat lærer i Nykøbing, senere blev han skolelærer i Havlykke, Maribo amt.

Bartholine Kirstine Marie Walsø blev gift første gang 06-10-1817 i Idestrup, Maribo amt, med Hans Hendrich Tybring Fog⁷, han er født 22-05-1791 i Sørbymagle, Sorø amt⁸, død 18-12-1819 i Idestrup, Maribo amt⁹. I dette ægteskab blev født to børn.

Litt om den tid da Christian og hans familie levde

Christian ble født som det tredje av 11 søsken. Vi har ingen informasjon om hans oppvekst i Saxkjøbing. Han fikk sannsynligvis opplæring i religion, lesing, skriving, regning og historie på Saxkjøbings borgerskole. Skolen hadde flyttet inn i ny skolebygning i 1810¹⁰. Det er også mulig at familien hadde ansatt en huslærer, eller at de hadde en privatlærer i tillegg til skoleundervisningen. Carl Jacobs far var tysk og det er rimelig å tro at Christian og hans brødre har fått undervisning i tysk. Barna gikk på skole fra de var omtrent 7 år frem til de ble konfirmert. Skulle de ha mer skolegang måtte det bli privatlærer, latinskole eller en annen privat

skole. Saxkjøbing som var en kjøpstad, hadde mest sannsynlig en relativt god skole. Det var nok generelt mer usikkert med kvaliteten på skolene på landet.

Etter konfirmasjonen som gjerne fant sted når barna var ca 14-15 år, var tiden inne for barna til å begynne med en yrkesutdanning. De aller fleste begynte enten å arbeide eller de begynte i lære. Christians far som tok dansk juridisk eksamen, begynte å arbeide som skriverdreng og senere skriverkarl på kontor, før han til slutt studerte et knapt år ved universitetet før han tok juridisk eksamen. Vi vet ikke hva slags lære Christian gikk i. Det vi imidlertid vet er at Christian var den eneste av søsknene som ikke ble konfirmert der familien bodde i Saxkjøbing og senere Maribo. Han ble i stedet konfirmert i 1818 i Hunseby kirke, i en liten landsby som ligger drøyt 8 km vest for Saxkjøbing. Ved konfirmasjonen er det oppgitt at han hadde «Meget gode kundskaber og sæder ligeledes»¹¹. Sæder er et gammelt ord for det vi i dag vil kalle oppførsel.

I Hunseby må vi regne med at undervisningen foregikk på samme måte som på landet og i andre mindre landsbyer. Ordningen var på denne tiden slik at skolen lå under den lokale prestens ansvar. Presten ansatte ofte unge

Fig 2. Maleri av skolestue, ukjent kunstner.

menn som skulle studere teologi som degn, til å hjelpe med undervisningen. Kanskje var tanken at Christian skulle bli prest. Dette er ikke noe vi vet, det er spekulasjoner. Christians morfar var prest i Vaabensted sogn som var nabosognet til Hunseby sogn. Christian ble senere lærer og det er sansynlig at han ble sendt i degnelære hos sognepresten i Hunseby Sogn et par år før han skulle konfirmeres. Kanskje var Christian en slags hjelpelærer ved konfirmasjonsundervisningen. Muligens var det meningen at han skulle bli prest, men vi er ikke kjent med at han begynte på noe slik studium.

Tidlig på 1800-tallet var utdanningsløpet for en prest¹² slik at etter at man var konfirmert, måtte man lese videre enten privat eller på en skole for å kunne ta examen artium, som var en opptaksprøve på universitetet. Hvis man bestod examen artium ble man «student». Deretter måtte man ta examen philosophicum. Hvis man bestod også den eksamen ble man «candidat» og kunne begynne å studere teologi eller et annet embetsstudium, det vil si et studium som kvalifiserte til å få et embete etter utnevning av Kongen¹³. Utdannelsen som teolog var også veien til høyere stillinger som lærer ved universitetet. Mange Privatlærere og lærere ved allmueskolene hadde sin bakgrunn fra ikke avsluttede teologistudier.

Fig 3. Foto av skolestue 1908, ukjent fotograf.

Christians tid i degnelære i Hunseby har ganske sikkert gitt ham mulighet til å få arbeid som lærer senere. Da hans far døde i november 1826 ser vi av skiftet at Christian var privatlærer i Maribo. Da han giftet seg halvannet år senere i 1828, var han huslærer i Nykøbing.

Han giftet seg 18-04-1828 med Bertholine

Kirstine Marie Walsø. Hun var fem år eldre enn ham og var enke og hadde to barn. Samme høst som de giftet seg fikk de datteren Augusta Caroline Christine, f. 07-11-1828.

På denne tiden foregikk det en betydelig modernisering av skolevesenet i Danmark. Ved lov om «almueskolevesenet» 29. juli 1814, innføres det en alminnelig undervisningsplikt for alle barn fra de er 7 år til de konfirmeres. Barna gikk på skolen bare annenhver dag fordi de måtte arbeide hjemme på gården de andre dagene¹⁴. Denne ordning var delvis påbegynt allerede i 1806 på Sjælland, Fyn og Lolland-Falster¹⁵. Dette er en betydelig forandring og medfører at kunnskapsnivået blant den vanlige befolkning i Danmark øker betraktelig i tiårene som følger.

Dette medførte at det var behov for mange flere lærere rundt om i Danmark, særlig på landet der det tidligere stort sett ikke fantes faste skoler og der det bare var de velstående som hadde huslærere. Det er meget sannsynlig at dette var en grunn til at Christian fikk stilling som skolelærer i Havlykke. Havlykke var et lite sted nordvest for Maribo. Ved folketellingen i 1834 bodde det 196 mennesker der.

Christian dør 31-03-1830, 26 år gammel. Vi vet ikke hva han dør av. Enken Bertholine Walsøe flytter senere til Nykøbing på Falster med sine to barn fra første ekteskap og Augusta hvor de bosetter seg. Da Augustas oldemor, Carl Jacobs mor Anne Marie døde i 1839 ga alle Carl Jacobs barn avkall på arven til fordel for Augusta som da var 11 år. Den arv som tilfalt Augusta var på 9 riksdaler 2 mark og 8 skilling.

De har en datter:

- I. **Augusta Caroline Christine Hartmann**, født 07-11-1828 i Nykøbing Falster, døbt 18-01-1829 i Nykøbing Falster¹⁶, død 11-11-1901 i Nørre Voldgade 22, Vor Frue København, begravet 18-11-1901 på Frederiksberg Gamle kirkegård, København¹⁷.

Hun blev gift med **Frederik Adam Wilhjelm** 22-11-1864 i Skt. Johannes Kirke København¹⁸, født 20-04-1829 i Svendborg, døbt¹⁹ 14-06-1829 i Vor Frue, Svendborg, død²⁰ 15-06-1898 i Nørre Voldgade 32, Vor Frue, København, begravet 21-06-1898 på Frederiksberg Gamle Kirkegård, København.

Stilling: 1885 Exam.jur. Assistent ved Politikontoret.

Familien hadde bopæl forskjellige steder på Nørre Voldgade i København²¹.

Der er ikke fundet barn i dette ægteskab.

1. Gren – Christian Hinrick August Hartmann

¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=53&bsid=155341&kb=Maribo+amt%2C+Musse%2C+Saksk%C3%B8bing%2C+1793-1815+FVD+%28EM%29>

² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353049&side=3>

³ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=21&bsid=352846&kb=Maribo+amt%2C+Fuglsø%2C+%C3%98stofte%2C+1822-1831+D+%28m%29+%28KM%29>

⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=354291&side=32>

⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=84&bsid=154112&kb=Maribo+amt%2C+Falster+S%C3%B8nder%2C+Nyk%C3%B8bing+Falster%2C+1773-1815+FD+%28EM%29>

⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=354331&side=87>

⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=354220&side=5>

⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=157381&side=40>

⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=354222&side=3>

¹⁰ <http://www.saxjensen.dk/sakskobing/page5.html>

¹¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353049&side=3>

¹² Etter Universitetsfundatsen av 1788.

¹³ Fallesens Maanedsskrift 1803, side 113 gir en beskrivelse av teologistudentens liv

¹⁴ <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/skole-og-undervisning-1814-2014/>

¹⁵ http://denstoredanske.dk/Danmarkshistorien/Fra_reaktion_til_grundlov/Krigsår_og_kriseår_1807-1830/Kirken,_skolen_og_dannelsen/Almueskolen_bliwer_skabt

¹⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=354287&side=43>

¹⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=193&bsid=149726&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Frederiksberg%2C+1898-1902+D+%28KM%29>

¹⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=379903&side=64>

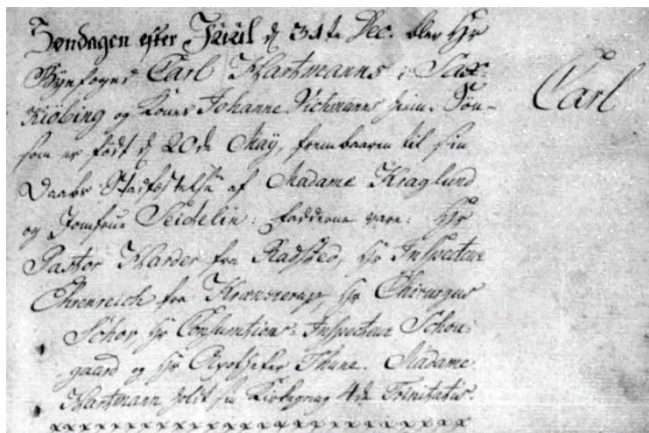
¹⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=52&bsid=159001&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Vor+Frue%2C+1892-1914+D+%28KM%29>

²⁰ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=52&bsid=159001&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Vor+Frue%2C+1892-1914+D+%28KM%29>

²¹ http://www.politetsregisterblade.dk/index.php?option=com_sfup&controller=politregisterblade&task=viewRegisterblad&id=3403016&backside=0&se-archname=polit_adv&isbrowsing=&browssetype=

4. Gren

Carl Hartmann, født 20-05-1809 i Saxkjøbing, døbt 31-12-1809 i Saxkjøbing¹, konfirmert Saxkjøbing 1824², død 14-10-1859 i Sct. Nikolaj, Kolding³, begravet 18-10-1859 i Kolding⁴.

Ved vielsen 1830 nævnes han at

Fig 1. Ministerialbok Saxkjøbing Sogn 31. des 1809.

være farver, 1835 flytter familien til Bogense og her nævnes han indtil 1838 som farver. I folketællingen 1840 er familien vendt tilbage til Kolding, nu er hans stilling toldbetjent.

Han blev gift den 09-02-1830 i Sct. Nikolaj, Kolding⁵, med **Ane Cathrine Hansen**, født 06-10-1813 i Kolding (datter af Casper Hansen og Kirsten Pedersdatter), døbt 07-11-1813 i Sct. Nikolaj, Kolding⁶, død 12-01-1892 i Øster Klostergade, Kolding, begravet 18-01-1892 i Sct. Nikolaj, Kolding⁷. Samme dag blev hendes ældste søn Casper begravet.

De har børnene:

- I. Casper Hartmann født 21-01-1832.
- II. Christine Eline Johanne Hartmann født 20-04-1833.
- III. Carl Hartmann født 12-03-1836.
- IV. Poulina Sophie Hartmann født 08-05-1837.
- V. Christian Andreas Hartmann født 01-05-1843.
- VI. Bolette Cathrine Hartmann født 06-12-1844.

Litt om den tid da Carl og hans familie levde

Carl ble født som foreldrenes femte barn. Da han ble konfirmert i 1824 hadde han fått fem søsken til. Ved konfirmasjonen fikk han karakteren

«Meget godt» i både kunnskap og oppførsel. Som de aller fleste gutter på den tiden begynte Carl i lære etter å ha blitt konfirmert. Vi vet ikke når Carl flyttet hjemmefra. Etter at hans far Carl Jacob døde i 27. november 1826 fremgår det i registreringsforretningen hos skifteretten at Carl var i farverlære i Slagelse, på vestkysten av Sjælland. I februar 1830 giftet Carl seg med Ane i Kolding der hun hadde vokst opp. Han arbeidet som farver i Kolding da hans første sønn ble født i 1832, og da hans første datter ble født året etter i 1833. En gang mellom 1833 og 1836 flyttet familien til Bogense på nordvestkysten av Fyn. Da de to neste barna ble født i 1836 og 1837 bodde de i Bogense og Carl er oppgitt å være farver. Etter dette så flyttet familien tilbake til Kolding og i 1843 blir det femte barnet født og da er Carl oppgitt å være «Toldbetjent» i Kolding. Det fremgår av kirkeboken da Carl og Ane Cathrine giftet seg at hennes far Casper Hansen var Tollbetjent i Kolding.

Farver var et håndverk der man i tidligere tider behandlet ulltøy og garn. Tøyet og garnet ble hovedsakelig innlevert av sauebønder fra området rundt byene, for at det skulle bli farvet. I figur 2 sees et illustrasjonsbilde fra Århus Museum av et farveri fra midten av 1800-tallet⁸. Stoffene ble behandlet med både vasking, damping og pressing i tillegg til selve fargingen.

En del stoffer fikk påført fargerike mønster ved bruk av utskårne trykkblokker i tre. Disse mønstrene kopierte ofte tidligere tiders brokade og fløysstoffer som var svært kostbare. På den måten ble vakre tøyer

Fig 2. Illustrasjonsbilde fra farveri, Århus Museum.

rimeligere og tilgjengelig for vanlige innbyggere. Da Carl begynte som farverlærling var farverhåndverket et yrke som var organisert i laug. Laugene var en slags arbeidsgiverforening for håndverkere som arbeidet innen et yrke. Laugene kontrollerte hvem som kunne arbeide som farver. Disse laugene holdt til i byene og hadde monopol på farging av stoffer. Imidlertid vant nye liberalistiske tanker om handelen plass fra 1830-tallet og i 1837 ble «portkonsumtionen» fjernet. Dette var en avgift som man tidligere måtte betale for å kunne ta visse varer inn i byene

for salg. På denne måten ble varer som var produsert på landet eller i utlandet dyrere for å beskytte laugene i byene. Året etter i 1838 kom det en revidert tolloven som ble begynnelsen på slutten for laugenes monopol, som etterhvert ble opphevet. Salg av fargede tøyer ble fritt, og håndverket ble utkonkurrert av industrielt produserte stoffer, særlig ved import fra England. Det er grunn til å tro at dette var en medvirkende årsak til at Carl sluttet i yrket som farver og fikk seg et nytt yrke som tollbetjent i Kolding på begynnelsen av 1840-tallet.

Fig 3. Kolding Toldkammer 1916, ukjent fotograf.

Som tollbetjent fikk Carl en tryggere arbeidsplass og en fast inntekt. I tiden frem til den dansk-tyske krig i 1864 gikk grensen mellom Danmark og Slesvig rett sør for Kolding. Kolding var da en meget viktig tollstasjon, se fig 3°. Ved den reviderte tolloven i 1838 ble tollen mellom Slesvig og Danmark fjernet for de

fleste varer, mens tollen mot Tyskland ble hevet. Dette førte til at tollbodens arbeid i Kolding må ha blitt mindre krevende hva gjelder varer fra Slesvig. Arbeidet med fortolling av varer som kom med skip til Kolding havn fra de tyske statene må vi anta at var like arbeidskrevende.

Ved folketellingen i 1845 bodde Carl og Ane med sine seks barn og en tjenestepike i «Søndergades Westre Side No 5»¹⁰. Ved folketellingen i 1850 bodde familien i «Søndergade No 5»¹¹. Vi må anta at dette ikke er samme adresse som fem år tidligere, fordi vi i «Kongelig allernaadigst privilegeret Horsens Avis eller Skanderborg Amtstidende» den 1. januar 1847¹² finner innrykket en annonse som viser at familien flyttet ved «Paaske-Flyttetid».

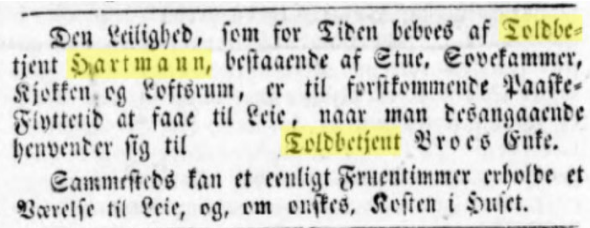

Fig 4. Annonse: Leie av leil hvor fam Hartmann har bodd.

En gang mellom 1847 og 1850 ble tittelen «Toldbetjent» endret til «Toldassistent», noe vi ser ved folketellingen i 1850¹³.

Carl og Ane opplevde den første Slesvigske krig 1848 – 1850. Krigen medførte en rekke krigshandlinger i Slesvig og på Jylland. Den 23 april 1849 angrep den slesvig-holstenske hæren Kolding med 14.000 soldater. Danske styrker klarte ikke å ta Kolding tilbake og slesvig-holstenske styrker sammen med tyske styrker på 41 000 soldater okkuperte Jylland helt opp til Århus¹⁴. Tyske styrker beleiret byen Frederica like nord for overfarten fra Jylland til Fyn. Den 6. juli 1849 gjorde de danske styrkene et utfall gjennom Kongens Port og Nørre Port fra Frederica. Angrepet kom overraskende på de tyske styrkene og de danske styrkene vant en betydelig seier, selv om de mistet et stort antall soldater. De to norskfødte generalene Friederich Adolf Schleppegrell og Olaf Rye deltok i kampene. General Rye falt¹⁵. Krigen ble avsluttet ved at partene sluttet fred i januar 1851 etter et betydelig press fra Russland mot Preussen. Danmark fikk tilbake de områdene de hadde tapt. Krigen må ha blitt opplevd som dramatisk for innbyggerne i Kolding og mange unge menn ble utskrevet til å gjøre tjeneste i krigen. Vi har ikke opplysninger om at Carl ble utskrevet som soldat.

Opp igjennom 1840-tallet gikk diskusjonen stadig heftigere om Danmark skulle avvikle eneveldet og i 1849 fikk Danmark en demokratisk konstitusjon. Alle menn over 30 år som kunne underholde seg selv økonomisk fikk stemmerett, noe som tilsvarte ca 15% av befolkningen¹⁶. Selv om bare en mindre del av befolkningen fikk stemmerett hadde dette en positiv innvirkning på befolkningens tro på en bedre fremtid.

I 1850 hadde de to eldste barna Casper og Christine flyttet hjemmefra. Vi vet ikke hvor Casper hadde flyttet, men han var konfirmert i 1846 og vi må anta at Casper har begynt i lære. Christine som var konfirmert i 1847 og ved folketellingen i 1850 var hun registrert i husholdningen hos sin fars bror Julius Hartmann på Bramslykke Hovedgård, som lå en mils vei sør for Saxejøbing¹⁷. Kanskje hadde flyttingen i 1847 sammenheng med at de to eldste barna hadde flyttet hjemmefra.

Carl døde i 1859. Vi vet ikke noe mer om omstendighetene. Etter Carls død ble Ane boende i Kolding. I Kolding Folkeblad den 4. desember

1873 finner vi Ane i skattelisten for Kolding¹⁸. Etter den andre Slesvigske krig i 1864 ble hennes eldste sønn Casper boende hos henne inntil de begge døde i 1892 med to dagers mellomrom.

- I. **Casper Hartmann**, født 21-01-1832 i Sct. Nikolaj, Kolding, døbt 12-02-1832 i Sct. Nikolaj¹⁹, konfirmeret 19-04-1846 i Sct. Nikolaj, Kolding²⁰, død 14-01-1892 i Øster Klostergade, Kolding, begravet 18-01-1892 i Sankt Nikolaj, Kolding²¹.

Casper Hartmann var med i krigen 1864, indkaldt fra 19 januar til 30 maj 1864, som menig soldat ved 14. regiment, 8. kompagni, han undgik at blive såret, indlagt på lazaret eller taget til fange²².

Han var ugift, i 1890 boede han sammen med moderen på Øster Klostergade i Kolding²³, og arbejdede som klodsmager.

- II. **Christine Eline Johanne Hartmann**, født 20-04-1833 i Sct. Nikolaj, Kolding, døbt 19-05-1833 i Sct. Nikolaj, Kolding²⁴. I 1850 er hun hos farbroderen Julius Hartmann på Bramslykke Hovedgård, Musse, Maribo²⁵. I folketælling den 1 februar 1855 er hun indlagt på Frederiks hospital stue 7k, Amaliegade 142, København, her nævnes hun som tjenestepige fra Ny Kalkbrænderivej²⁶. Hun døde af hjertesygdom²⁷ den 15-05-1855 på Frederiks hospital og blev begravet den 22-05-1855 i Trinitatis sogn København²⁸.

- III. **Carl Hartmann**, født 12-03-1836 i Bogense, døbt 26-04-1836 i Bogense²⁹, konfirmeret 06-10-1850 i Kolding, død 20-12-1891 i Slotsgade, Kolding, begravet 24-12-1891 i Sankt Nikolaj³⁰, Kolding, stilling: Malermester. Han drev også produksjon og handel med rullegardiner³¹.

Han blev gift, den 14-12-1867 i Trinitatis, Fredericia³², med (1) **Laurine Cathrine Vilhelmine Marie Henriksen**, født 07-01-1840 i Fredericia, hjemme døbt 13-02-1840, døbt 29-03-1840 i Trinitatis, Fredericia³³, død 08-10-1869 i Kolding, begravet 13-10-1869 i Sankt Nikolaj, Kolding³⁴.

Han blev gift, den 18-07-1879³⁵ i Sankt Nikolaj, Kolding³⁶, med (2) **Edel Kirstine Nielsen**, født 28-02-1847 i Kolding, døbt 09-05-1847 i Sankt Nikolaj sogn, Kolding³⁷, konfirmeret 01-04-1861 i Kolding, død 22-03-1930 i Kolding, begravet 28-03-1930 i Christkirkens sogn, Kolding³⁸. I Kolding Folkeblad den 4. desember 1873 finder vi «Maler Hartmann» i skattelisten for Kolding³⁹.

Børn:

- A. Christian Andreas Hartmann født 17-06-1869.
- B. Poul Hartmann født 10-11-1879.
- C. Poul Hartmann født 06-07-1881.
- D. Bolette Vilhelmine Hartmann født 08-11-1883.
- E. Katrine Henriette Hartmann født 04-03-1886.
- F. Jens Rasmus Nielsen Hartmann født 20-10-1888.

Børn af (1)ægteskab :

- A. **Christian Andreas Hartmann**, født 17-06-1869 i Kolding, døbt 07-09-1869 i Sct. Nikolaj, Kolding⁴⁰, konfirmeret 30-09-1883 i Sankt Nikolaj kirke, Kolding⁴¹, død 17-06-1928 i Fødselsgravens Rekreationshjem, Holte, Søllerød sogn, København, begravet 22-06-1928 fra Katholsk Kapel på Vestre Kirkegård, København⁴².

Han var uddannet cand. Mag. og Sproglærer, ved hans død havde familien bopæl på Frederiksvej 28, København.

Han blev gift, den 01-05-1914⁴³, med **Anna Christine Jørgensen**, født 15-09-1884 i Skødstrup, døbt 03-03-1885 i Skødstrup⁴⁴. Efter Christians død flytter Anna Christine til Peter Bangs Vej 126, Frederiksberg, København. Hun døde 07-12-1967 på Frederiksberg hospital, og blev begravet den 13-12-1967 på Vestre Kirkegård, København⁴⁵.

Børn af (2)ægteskab :

- B. **Poul Hartmann**, født 10-11-1879 i Kolding, døbt 01-02-1880 i Sankt Nikolaj, Kolding⁴⁶, død 08-02-1881 i Kolding, begravet 11-02-1881 i Sankt Nikolaj, Kolding⁴⁷.

- C. **Poul Hartmann**, født 06-07-1881 i Kolding, døbt 28-08-1881 i Sankt Nikolaj, Kolding⁴⁸, død 01-10-1935 i Blegdamshospital, København, begravet 06-10-1935 i Bispebjerg Krematorium, København⁴⁹. Stilling: Malersvend.

Han blev gift, den 21-11-1926 i Elias sogn, København⁵⁰, med **Boline Kristine Rasmussen**, født 10-05-1877 i Vittenbjerg Huse, Ejby sogn, Roskilde amt, døbt 24-06-1877 i Ejby sogn, Roskilde amt⁵¹, hendes død efter 1935 er ikke fundet.

De har 1930 bopæl i Istegade 42, København. Der er ikke fundet børn efter dette ægtepar.

- D. **Bolette Vilhelmine Hartmann**, født 08-11-1883 i Kolding, døbt 26-12-1883 i Sankt Nikolaj, Kolding⁵², død 22-06-1969 i Fiskergade 6, København, begravet 25-06-1969 i Bispebjerg Kirkegård, København⁵³. Stilling: 1930-1940 Rengøringsdame.

Hun blev gift, den 23-02-1917 i København Rådhus⁵⁴, med **August Wigand Weble**, født 08-06-1892 i Grønnegade 6, Horsens, døbt 13-08-1892 i Vor Frelser s., Horsens⁵⁵, død 28-04-1924 i Øresundshospital, København, begravet 02-05-1924 i Vestre Kirkegård, København⁵⁶. Stilling: Lagerarbejder.

Bopæl i 1924 Pilestræde 55, København, efter August død flytter Bolette til Fiskergade 65.

Der er ikke fundet børn efter dette ægtepar.

- E. **Katrine Henriette Hartmann**, født 04-03-1886 i Kolding, døbt 23-05-1886 i Sankt Nikolaj, Kolding⁵⁷, død 19-01-1921 i Sindssygehospitalet, Middelfart, begravet 25-01-1921 i Sindssygehospitalets Kirkegård⁵⁸.

Hun var ugift, i folketællingen 1911-1916, og indtil sin død var hun patient på Sindssygehospitalet i Middelfart.

- F. **Jens Rasmus Nielsen Hartmann**, født 20-10-1888 i Kolding, døbt 25-01-1889 i Sankt Nikolaj, Kolding⁵⁹, død 22-10-1978, begravet i Taps⁶⁰. Stilling: Fotograf.

Fig 5. Foto Jens R.N. Hartmann

Han blev borgerlig viet til **Astrid Ludovika Henriette Margueritta Jensen**, den 05-01-1918 i Kronborg Østre Birk⁶¹, født 22-10-1884 i København, døbt 08-10-1885 i Sankt Johannes sogn, København⁶², død 16-10-1976, begravet i Taps⁶³. Stilling: Dameskrædder.

I 1940⁶⁴ har familien bopæl i Aastrup, Taps sogn, Vejle amt.

Astrid var gift første gang med Kontorist Arnold Engelhart, født 16-2-1882 i København, efter seperationen omkring 1912 får hun uden for ægteskab en datter Irene Henriette Aleksendrine Pedersen, født Karolinevej 10 den 6-12-1912, døbt den 27-7-1913 i Kapernaum sogn København.

Fig 6. Gravminde efter Jens og Astrid Hartmann

- IV. **Pouline Sophie Hartmann**, født 08-05-1837 i Bogense, døbt 20-06-1837 i Bogense⁶⁵, død 14-04-1905 i Ribe, begravet 20-04-1905 i Ribe Domkirke sogn⁶⁶.

Hun blev gift, den 31-10-1855 i Sankt Nikolaj sogn, Kolding⁶⁷, med **Hans Jensen Hansen**, født 25-10-1828 i Seistrup, Hunderup sogn, Ribe amt, døbt 09-11-1828 i Hunderup, Ribe amt⁶⁸, død 23-08-1914 i Villa «Havnø», Engvejen, Nørre Sundby, begravet 28-08-1914 på Ribe Kirkegård⁶⁹,

Han nævnes i folketælling 1870 til 1901⁷⁰ som Købmand på torvet i Ribe. Efter Pouline Sophie død 1905 er han flyttet ind hos datteren og svigersønnen der er toldforvalter i Ribe, folketællingen 1911

viser at familien er flyttet til Nørresundby hvor svigersønnen er ved toldvæsenet.

- A. **Ane Cathrine Marie Hansen**, født 19-10-1856 i Ribe, døbt 30-10-1856 i Ribe Dom sogn⁷¹, konfirmeret 07-04-1872 i Ribe Dom sogn, død 08-12-1938 i Snorresgade 6, København, begravet 13-12-1938 i Bispebjerg Kirkegård, København⁷², Efter mandens død flytter hun til Marstrandsvej 9 i København⁷³.

Hun blev gift, den 02-11-1883 i Ribe Dom sogn⁷⁴, med **Hans Peder Rosenbom**, født 19-01-1856 i Ribe, døbt 17-04-1856 i Ribe Dom sogn⁷⁵, død 06-01-1920 i Borgergade 20, Nørre Sundby, begravet 10-01-1920 i Holstebro⁷⁶. Stilling: Han nævnes flere steder som Toldassistent, 1883 i København, 1906 i Ribe, senere i Nørre Sundby.

1. **Valdemar Rosenbom**, født 12-11-1885 i København.
2. **Harald Rosenbom**, født 24-10-1887 i Ribe.

- V. **Christian Andreas Hartmann**, født 01-05-1843 i Kolding, døbt 14-06-1843 i Sct. Nikolaj, Kolding⁷⁷, konfirmeret 11-04-1858 i Kolding, død 12-07-1915 i Haderslev, begravet 16-07-1915 i Haderslev⁷⁸.

Det er usikkert hvad Christian Andreas har beskæftiget sig med, i folketællingen 1860 nævnes en handelslærling som kunne være ham. Han nævnes i lægdsrullen 1863, og ved session 1866 blev han kasseret til militærtjeneste⁷⁹. Ved hans død nævnes han som ugift rentier.

- VI. **Bolette Cathrine Hartmann**, født 06-12-1844 i Kolding, døbt 04-04-1845 i Sct. Nikolaj, Kolding⁸⁰, død 03-12-1880 i Ribe, begravet 07-12-1880 i Ribe Dom sogn⁸¹.

Hun blev gift, den 04-04-1874 i Sct. Nikolaj, Kolding⁸², med **Andreas Lytzau Forup**, født 11-10-1842 i Ribe, døbt 20-11-1842

i Sankt Katrine sogn Ribe⁸³, død 03-03-1912 i Sankt Katrine sogn Ribe, begravet 07-03-1912 i Ribe Kirkegård⁸⁴.

Han blev gift første gang den 14-03-1871 i Ribe Domkirke med Mette Kirstine Hansen, hun er født den 14-03-1845 i Hjerting, og døde den 15-12-1871 i Ribe. Han havde i dette ægteskab en søn.

I folketællingen 1880⁸⁵ nævnes at være købmænd i Ribe.

Børn:

- A. Carl Forup født 21-05-1876.
- B. Niels Peter Forup født 14-01-1878.
- C. Mette Kirstine Forup født 17-11-1879.

- A. **Carl Forup**, født 21-05-1876 i Ribe, døbt 02-07-1876 i Ribe Dom sogn⁸⁶, død 28-01-1918 i Amtssygehuset, Skive, begravet 02-02-1918 i Skive⁸⁷.

Han havde stilling som toldassistent flere steder i landet, i folketælling 1906 nævnes han at være toldfuldmægtig, med bopæl i Allegade 7, Frederiksberg. Ved deres vielse 1907 og frem til 1911 havde han tjenestested i Hjørring, folketællingen 1911 oplyser at familien er flyttet til Vejgård i Nørre Tranders sogn, herefter nævnes de to steder i folketælling 1916, Anna Caroline boer i Resen, Skive Landsogn, mens Carl er indlagt på Tuberkulose Sanatorium i Resen sogn.

Han blev gift, den 26-10-1907 i Sankt Lukas s., København⁸⁸, med **Anna Caroline Cohn**, født 21-04-1879 i Den Kongelige Fødselsstiftelse, København, døbt 06-05-1879⁸⁹, død 01-04-1960 i Gilleleje, Frederiksborg amt⁹⁰. 1921 er hun flyttet til Horsens, 1930 boer hun Beringsgade 12, Horsens. Herfra flytter hun til Gilleleje.

Inden ægteskabet med Carl Forup føder hun den 20-1-1901 sønnen Walther i Sct. Mathæus sogn, København. Han får senere efternavnet Forup.

- B. **Niels Peter Forup**, født 14-01-1878, døbt 11-04-1878 i Ribe Dom sogn⁹¹, død 25-08-1878 i Ribe, begravet 28-08-1878 i Ribe⁹².

- C. **Mette Kirstine Forup**, født 17-11-1879 i Ribe, hjemmedøbt 03-12-1879, døbt 11-04-1880 i Ribe Dom sogn⁹³, død 21-12-1934 i Odden, Fanø, begravet 28-12-1934 i Vestre kirkegård, Nordby, Fanø⁹⁴.

Hun blev gift, den 15-02-1906 i Nordby, Fanø⁹⁵, med **Hans Christian Jensen Villadsen**, født 11-04-1876 i Odden, Fanø, døbt 28-05-1876 i Nordby, Fanø⁹⁶, død 11-07-1934 i Odden, Fanø, begravet 14-07-1934 i Nordby, Fanø⁹⁷.

Stilling: Skorstensfejer. Nævnes i folketællingen 1925⁹⁸-1930 i Nordby, Fanø.

1. **Hans Nielsen Villadsen**, født 07-01-1917 i Berlin.

-
- ¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=155341&side=90>
 - ² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353260&side=4>
 - ³ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3A3f5c0801-28cc-4d54-a329-e713bf64f5b5/query/Hartmann
 - ⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=385187&side=19>
 - ⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=385170&side=8>
 - ⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=165632&side=155>
 - ⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=165651&side=5>
 - ⁸ <https://www.dengambleby.dk/viden/der-var-engang-foer-1900/haandvaerk-og-industri/farveriet/>
 - ⁹ <https://arkiv.dk/vis/2230537>
 - ¹⁰ <http://ddd.salldata.dk/bladre/index.php?aar=1845&amt=Vejle&herred=Brusk&sogn=Kolding+K%C3%B8bstad>
 - ¹¹ <http://ddd.salldata.dk/bladre/index.php?aar=1850&amt=Vejle&herred=Brusk&sogn=Kolding+K%C3%B8bstad>
 - ¹² http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3A7a14b42d-271e-4d17-aa30-5c5e586843ce/query/Toldbetjent%20Carl%20hartmann
 - ¹³ <http://ddd.salldata.dk/bladre/index.php?aar=1850&amt=Vejle&herred=Brusk&sogn=Kolding+Købstad> og <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=toldassistent>
 - ¹⁴ https://no.wikipedia.org/wiki/Slaget_ved_Kolding
 - ¹⁵ https://snl.no/Olaf_Rye
 - ¹⁶ <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/den-almindeligestemmeret-1848/>
 - ¹⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=114399&side=7>
 - ¹⁸ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3Ac76fa5e4-8bd7-4408-9070-3db3007a38b3/query/Hartmann og https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_aviser_page%3Auuid%3A07007b24-fd95-48c2-b660-5a8d00b95538/query/Hartmann
 - ¹⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=385168&side=35>
 - ²⁰ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=385169&side=17>
 - ²¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=165650&side=3>
 - ²² <https://cs.sa.dk/picture/view-values/42794?selectedTab=1>
 - ²³ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS21-Y1XT?i=1213&cc=2800928>
 - ²⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=385172&side=33>
 - ²⁵ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:QL6D-Y5L4>
 - ²⁶ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:QLD3-K7XS>
 - ²⁷ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=19931950#379550.73637795>

- 28 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=379990&side=114>
- 29 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=333801&side=18>
- 30 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=385189&side=103>
- 31 https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A6fae939b-185e-444a-8101-037e4e9a0286/query/Hartmann
- 32 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=162050&side=5>
- 33 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=397560&side=91>
- 34 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=385188&side=46>
- 35 https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A7d54db30-149f-4fe1-a576-3d215afc54f0/query/Hartmann
- 36 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=385186&side=178>
- 37 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=385172&side=88>
- 38 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=165606&side=63>
- 39 https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Ac76fa5e4-8bd7-4408-9070-3db3007a38b3/query/Hartmann og https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A33f33844-834b-41f8-9aa2-1fc329cb2ebb/query/Hartmann og https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A743103a1-0d35-4e07-8f4f-86bab848cc30/query/Hartmann
- 40 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=385175&side=105>
- 41 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=397677&side=97>
- 42 <https://www.kbharkiv.dk/kildeviser/#!?collection=5&item=88402>
- 43 <https://www.kbharkiv.dk/sog-i-arkivet/sog-i-indtastede-kilder#/post/17-47799>
- 44 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=391649&side=10>
- 45 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=154892&side=69>
- 46 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=111&bsid=397675&kb=Vejle+amt%2C+Brusk%2C+Kolding+-+Sankt+Nikolaj%2C+1873-1881+F+%28m%29+%28KM%29>
- 47 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=385189&side=21>
- 48 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=142&bsid=397675&kb=Vejle+amt%2C+Brusk%2C+Kolding+-+Sankt+Nikolaj%2C+1873-1881+F+%28m%29+%28KM%29>
- 49 Frederiksholm sogn, København
<http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=68&bsid=149828&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Frederiksholm%2C+1922-1945+D+%28KM%29>
- 50 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=172&bsid=149145&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Elias%2C+1918-1942+V+%28KM%29>
- 51 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=381771&side=15>
- 52 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=385178&side=37>
- 53 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=71&bsid=148627&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Brorsons%2C+1960-1990+D+%28KM%29>
- 54 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C9PY-T94S-L?i=402&cc=2341913>

- ⁵⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=30&bsid=164508&kb=Skanderborg+amt%2C+Nim%2C+Horsens+-+Vor+Freiser%2C+1892-1894%2C+KM%2C+F%3%B8dte>
- ⁵⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=157814&side=18>
- ⁵⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=385178&side=89>
- ⁵⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=180218&side=267>
- ⁵⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=385179&side=22>
- ⁶⁰ http://www.danskkindex.dk/taps/taps_visbilled.php?img=/taps/pics/PA120023.JPG
- ⁶¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=146&bsid=150617&kb=Frederiksborg+amt%2C+Lynge-Kronborg%2C+Gr%3%B8nholt%2C+1892-1921+KV+%28KM%29>
- ⁶² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=200&bsid=205675&kb=K%3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Sankt+Johannes%2C+1883-1886+F+%28HM%29>
- ⁶³ http://www.danskkindex.dk/taps/taps_visbilled.php?img=/taps/pics/PA120023.JPG
- ⁶⁴ <https://www.myheritage.dk/research/collection-10706/1940-danmark-folketaelling?s=313369591&itemId=3706819-&groupId=1f901cc3a6456d28b93698a6419aabe7&action=showRecord&recordTitle=Jens+B+Hartman>
- ⁶⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=333801&side=58>
- ⁶⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=240&bsid=167941&kb=Ribe+amt%2C+Ribe%2C+Ribe+-+Domsogn+og+Landsogn%2C+1898-1905+FKVD+%28KM%29>
- ⁶⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=385186&side=9>
- ⁶⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=400994&side=27>
- ⁶⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=86&bsid=167308&kb=%C3%85lborg+amt%2C+K%3%A6r%2C+N%3%B8rresundby%2C+1904-1918+D+%28KM%29>
- ⁷⁰ <https://www.danishfamilysearch.dk/cid19825656>
- ⁷¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=402050&side=14>
- ⁷² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=184&bsid=152180&kb=K%3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Islands+Brygge%2C+1933-1939+D+%28KM%29>
- ⁷³ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:Q2Z8-8Y19>
- ⁷⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=402066&side=28>
- ⁷⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=402046&side=16>
- ⁷⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=14&bsid=167316&kb=%C3%85lborg+amt%2C+K%3%A6r%2C+N%3%B8rresundby%2C+1919-1929%2C+KM%2C+D%3%B8de>
- ⁷⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=385175&side=105>
- ⁷⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=201566&side=243>
- ⁷⁹ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/billedviser?epid=16481039#19247,1388534>
- ⁸⁰ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=385172&side=79>
- ⁸¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=402065&side=4>
- ⁸² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=385186&side=131>
- ⁸³ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=402145&side=36>
- ⁸⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=167979&side=277>
- ⁸⁵ <https://www.danishfamilysearch.dk/cid11219735>
- ⁸⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=402053&side=50>
- ⁸⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=169195&side=114>

- ⁸⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=155930&side=86>
⁸⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=425325&side=42>
⁹⁰ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=150325&side=257>
⁹¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=402053&side=58>
⁹² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=402056&side=22&height=296>
⁹³ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=402063&side=4>
⁹⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=167024&side=246>
⁹⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=167020&side=89>
⁹⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=400653&side=96>
⁹⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=167024&side=178>
⁹⁸ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSL6-69H2?i=310&cc=2718007>

5. Gren

Ottine Caroline

Hartmann, født 07-09-1814 i Saks-købing, døbt 08-10-1814 i Saks-købing¹, død 07-06-1879 i den Wichfeldske Stiftelse, Nykøbing Falster², begravet 13-06-1879 i

Fåborg, konfirmeret 1830 i Saks-købing³. 1834 er Ottine husjomfru på Vennerslund Hovedgaard i Maribo amt. 1837 er hun i huset hos broderen Carl i Bogense⁴. Den 1. maj 1837 er hun hos købmand Hansen i Fåborg⁵.

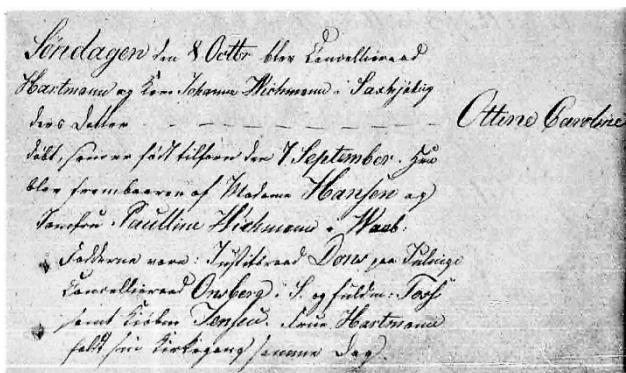

Fig 1. Ministerialbok Saxkjøbing Sogn 8. okt 1814.

Hun blev gift 12-07-1839 i Fåborg⁶ med **Christian Hansen Udbye**, født 21-04-1812 i Middelfart, døbt 29-05-1812 i Middelfart⁷, konfirmeret 09-04-1826 i Helligånd s., København⁸, død 20-11-1849 i Middelfart, begravet 24-11-1849 i Middelfart⁹. Han er søn af handelsmand Hans Hansen Udbye og Marie Kirstine Knudsdatter i Middelfart.

Ved folketællingen i 1834 bor han i Mellemgade 28 i Fåborg og er da Handelsbetjent¹⁰. Den 25. april 1839 ansøger Christian Hansen Udbye om borgerskab i Fåborg¹¹, (tilladelse til at drive forretning), der oplyses at han har lært Kjøbmandshandel hos afdøde Kjøbmand Christen Holker Christensen i Fåborg.

Litt om den tid da Ottine og Christian og deres familie levde.

Ottine ble født i Saxkjøbing i 1814. Hun var familiens 7 barn. To av hennes eldre søsken levde ikke opp. Vi må anta at hennes eldste søster Bolette som var 13 år eldre enn Ottine, deltok i stell og pass av Ottine som liten inntil Bolette ble gift i 1822. De eldre brødrene som hadde begynt i lære hadde nok ikke en så viktig rolle i Ottines oppvekst, muligens med unntak av Carl som bare var 5 år eldre enn Ottine. Da Ottine var ett og et halvt år døde hennes storesøster Juliane i en alder av 3 år. Hun døde av «strubehoste» (kalles krupp i Norge). Ottine fikk 4 yngre søsken i tiden frem til hun var ca 11 år.

Da Ottine var 12 år døde hennes far. Det var mye gjeld i dødsboet og ingen arv til arvingene. Moren Johanne hadde en pensjonsforsikring (enkepensjon) som alle embetsmenn måtte kjøpe som sikkerhet for ektefellen. Vi må anta at den økonomiske situasjonen for familien var vanskelig i årene etter Carl Jacobs død. Familiens hus ble solgt sommeren 1827¹², og det er uklart hvor de flyttet. Tre år senere i 1829 giftet moren seg med birkedommer Christian Andreas Møller. Utover dette vet vi svært lite om Ottines barndom. I 1830 ble Ottine konfirmert i Sakkjøbing. Hun fikk karakteren «Meget» i både kunnskap og oppførsel¹³. Ved folketellingen i 1834 har Ottine flyttet hjemmefra, og hun bor ikke sammen med familien i Maribo, men er husjomfru ved Vennerslund Hovedgaard på Stadager, Falster Nørre i Maribo amt¹⁴. Vi må gå ut ifra at hun hadde begynt å arbeide kort etter konfirmasjonen i 1830. I 1837 kommer hun til sin bror Carl i Bogense i begynnelsen av januar. I tilgangslisten er det oppgitt under anmerkninger «Fordelaktig Vidnesbyrd»¹⁵. Vi vet ikke årsaken til at hun reiste fra Vennerslund på Falster, men muligens hadde hennes bror Carl og hans kone Ane behov for hjelp i huset på den tiden. Ane fødte fire barn i løpet fire og et halvt år. Det er vel ikke utenkelig at hun var sterkt svekket under sitt fjerde svangerskap. Den 1. mai 1837 var Ottine hos kjøbmand Hansen i Fåborg på sørvestkysten av Fyn¹⁶. Vi må anta at Ottine søkte arbeid igjen når Carl og Anes fjerde barn var født, og så fikk hun arbeid hos kjøpmann Hansen i Fåborg. I Fåborg traff Ottine og Christian åpenbart hverandre. De giftet seg 12-07-1839. Kort tid etter døde hennes farmor Ane Marie. Den lille arven Ane Marie etterlot seg ga arvingene etter Carl Jacob til Ottines niese Augusta som hadde mistet sin far¹⁷.

Den 4. juni 1839 rykket Christian inn en annonse i Fyens Stifts Avis¹⁸, se fig 2.

Fig 2. Annonse i Fyens Stifts Avis 12. juni 1839.

Eiendommen på hjørnet av Østergade og Torvet no 62, kjøpte Christian den 10. august 1841 av Christiane sal. Arntzen for 1200 rbd¹⁹.

Etter et par år, den 1. august 1844, ble eiendommen ved offentlig auksjon overtatt av baker Anders Haugsted for 1960 rbd²⁰.

Fig 3. Torvet i Fåborg med Østergade i bakkant til venstre, ca 1900.

Danmark var i denne tiden inne i en økonomisk spenningstid. De tidligere tiders merkantilistiske politikk ble avløst av en mer liberalistisk økonomisk politikk. I 1837 fjernet man tollene på varer som ble fraktet inn i byene for salg, den såkalte «portkonsumtionen». Dette var en toll som skulle beskytte håndverkerbedriftene og laugene i byene fra konkurranse fra billige varer produsert på landet. I 1838 ble tolloven revurdert slik at man fjernet toll på de fleste varer fra Slesvig til Danmark. Dette falt tidsmessig sammen med et stadig økende tilbud av industrielt produserte varer fra først og fremst England, som utkonkurrerte varer produsert i Danmark. Disse forhold ga nye muligheter for de næringsdrivende, men det skapte samtidig uforutsigbarhet og øket risiko.

Den nye liberalistiske næringspolitikk ga særlig fordeler til de som hadde kapital i ryggen. En konsekvens av dette var at det ble behov for å etablere moderne banker som kunne låne ut penger til de næringsdrivende. Den første forretningsbank av betydning i Danmark «Fyens Disconto Kasse» ble etablert i 1846 i Odense. Samme år fjernet Storbritannia importtollen på korn, noe som medførte høykonjunktur i det danske landbruk²². For Christian og Ottine som ikke hadde noen kapital av betydning å støtte seg til, må disse årene ha vært fylt av

Eiendommen beskrives slik:
«Eiendommen består af en 12 Fag Egebindings - værks Forhusbygning indrettet til Boutik og Beboelse, samt en Gaards-plads med 2 Fjele-skure, og er fordeelagtig beliggende for al Slags Næringsdrift.²¹»

forhåpninger og muligheter, men også store vanskeligheter med å gjøre de strategisk riktige valg i sin handelsvirksomhet. Vi ser av annonsen som Christian rykket inn i Fyens Stifts Avis i 1839 (se figur 2) at han satset på bl.a. salg av varer som typisk er utsatt for konkurranse fra importvarer.

Ved folketellingen i 1845 bodde familien i Grønnegade 129²³. Christian var kjøpmann, men det er uvisst om han dreve handel fra denne adresse. Vi finner også de tre eldste barna, Marie, Johan og Ottine registrert på adressen ved denne folketelling. Deres fjerde barn, Juliane døde våren 1844 bare et halvt år gammel.

Opp igjennom 1840-tallet gikk diskusjonen stadig heftigere om Danmark skulle avvikle eneveldet og i 1849 fikk Danmark en demokratisk konstitusjon. Alle menn over 30 år som kunne forsørge seg selv økonomisk, fikk stemmerett. Dette tilsvarte ca 15 % av befolkningen²⁴. Selv om bare en mindre del av befolkningen fikk stemmerett hadde dette en positiv innvirkning på befolkningens tro på en bedre fremtid.

Christian og Ottine opplevde den første Slesvigske krig 1848 – 1850. Krigen medførte en rekke krigshandlinger i Slesvig og på Jylland. Den 23. april 1849 angrep den slesvig-holstenske hæren Kolding med 14.000 soldater. Danske styrker klarte ikke å ta Kolding tilbake og slesvig-holstenske styrker sammen med tyske styrker på 41 000 soldater okkuperte Jylland helt opp til Århus²⁵. De tyske styrkene beleiret festningen ved Frederica like nord for overfarten fra Jylland til Fyn. Den 6. juli 1849 gjorde de danske styrkene et utfall gjennom Kongens Port og Nørre Port fra Frederica. Angrepet kom overraskende på de tyske styrkene og de danske styrkene vant en betydelig seier, selv om de mistet et stort antall soldater. De to norskfødte generalene Friederich Adolf Schleppegrell og Olaf Rye deltok i kampene. General Rye falt²⁶. Krigen ble avsluttet ved at partene sluttet fred i januar 1851 etter et betydelig press fra Russland mot Preussen. Danmark fikk tilbake de områdene de hadde tapt. Krigen må ha blitt opplevd som dramatisk også for innbyggerne på Fyn og mange unge menn ble utskrevet til å gjøre tjeneste i krigen.

I 1848 ble deres femte barn Andreas Christian født. Ett og et halvt år senere, høsten 1849 reiste Christian til Middelfart i anledning sin fars dødsfall og etterfølgende begravelse. Christian ble syk og døde i Middelfart 20. november 1849. Det fremgår av kirkeboken at han døde av «hydrops» som betyr vatersott – opphopning av veske i buken²⁷.

Ved folketellingen i 1850 finner vi Ottine med fire barn registrert i Grønnegade 196²⁸. Hun var da registrert som «husmoder, ernærer sig af mode handel.» Ved folketellingen i 1860 er Ottine og barna Ottine og Christian registrert i Grønnegade 199. Ottine var nå registrert med yrke «Modehandlerinde». Ved folketellingen i 1870 er Ottine registrert i Adelgade nr 116, Forhuset 1ste Sal, stuen til venstre²⁹. Også denne gang var hun oppført med yrke motehandler. Ingen av barna bodde sammen med henne. Ottine døde 7. juni 1879 i Nykøbing på Falster. Da hun døde bodde hun i Den Wichfeldske Stiftelse i Nykøbing. Vi vet ikke når hun reiste fra Fåborg til Nykøbing. I kirkeboken står det at hun døde av «kronisk Bronchitis»³⁰.

Fig 4. Dødsannonse, Fyns Avis 19. feb 1850.

Børn:

- I. Marie Carola Udbye født 07-02-1840.
- II. Johan Hendrik Knutto Udbye født 13-03-1841.
- III. Ottine Cathrine Christiane Udbye født 29-10-1842.
- IV. Juliane Petræa Udbye født 22-11-1843.
- V. Andreas Christian Voigt Udbye født 18-03-1848.

- I. **Marie Carola Udbye**, født 07-02-1840, døbt 29-05-1840 i Fåborg³¹, konfirmeret 23-04-1854 i Fåborg³², død 20-06-1913 i Fåborg, begravet 23-06-1913 i Gamle Assistens Kirkegård, Fåborg³³.

Hun blev gift med **Hans Dreyer**, 05-03-1859 i Fåborg³⁴, født 07-01-1831 i Fåborg, døbt 08-05-1831 i Fåborg³⁵, død 25-12-1911 i Fåborg, begravet 29-12-1911 i Gamle Assistens Kirkegård, Fåborg³⁶.

Stilling: Guldsmed, folketælling 1880 nævner familien i Mellemgade 307, Fåborg.

Han er søn af snedkermester Rasmus Dreyer og Marie Cathrine Jørgensen i Fåborg.

Børn:

- A. Petrine Ottine Marie Dreyer født 17-08-1859.
 - B. Jørgen Joakim Dreyer født 04-07-1860.
 - C. Poul Ernst Vilhelm Dreyer født 20-01-1863.
 - D. Poul Ernst Vilhelm Dreyer født 01-06-1864.
 - E. Marie Magdalene Dreyer født 26-02-1866.
 - F. Jørgen Joachim Dreyer født 09-02-1880.
-
- A. **Petrine Ottine Marie Dreyer**, født 17-08-1859 i Fåborg³⁷, hjemmedøbt 18-08-1859, død 18-09-1859 i Fåborg, begravet 20-09-1859 i Fåborg³⁸.
 - B. **Jørgen Joakim Dreyer**, født 04-07-1860 i Fåborg, døbt 02-09-1860 i Fåborg³⁹, død 04-10-1870 i Fåborg, begravet 08-10-1870 i Fåborg⁴⁰.
 - C. **Poul Ernst Vilhelm Dreyer**, født 20-01-1863 i Fåborg⁴¹, hjemmedøbt 28-01-1863, død 30-01-1863 i Fåborg, begravet 04-02-1863 i Fåborg⁴².
 - D. **Poul Ernst Vilhelm Dreyer**, født 01-06-1864 i Fåborg, døbt 10-07-1864 i Fåborg⁴³, død 22-03-1884 i Helligånd sogn, København, begravet 26-03-1884 i Fåborg⁴⁴. Ved hans død var han elev hos en tandlæge i København, bopæl ved Gråbrødretorv 16 København, dræbt af revolverskud⁴⁵.

- E. **Marie Magdalene Dreyer**, født 26-02-1866 i Fåborg, døbt 27-05-1866 i Fåborg⁴⁶, konfirmeret 06-10-1880 i Fåborg⁴⁷, død 11-02-1928 i Fåborg Sygehus, begravet 17-02-1928 i Gamle Kirkegård, Fåborg⁴⁸.

Hun blev gift med **Hans Mogensen Poulsen**, 27-01-1886 i Fåborg⁴⁹, født 25-02-1852 i Odense, hjemmedøbt 27-02-1852 i Skibhusene, Odense, døbt 25-04-1852 i Sct Hans⁵⁰, Odense, død 19-06-1911 i Fåborg, begravet 23-06-1911 i Gamle Assistens Kirkegård, Fåborg⁵¹.

I folketællingen 1906 nævnes han som skibsfører af skonnertbrik Erna af Faaborg, familien har bopæl 1906 og 1911 i Lagonis Minde 10, Fåborg.

Søn af skibsfører Simon Hansen Poulsen og Hansine Petrine Adolphine Mogensen i Skibhusene.

Børn:

1. **Simon Hansen Poulsen**, født 16-11-1886 i Fåborg.
 2. **Marie Caroline Poulsen**, født 18-11-1888 i Fåborg.
 3. **Erna Agnes Poulsen**, født 10-05-1891 i Fåborg.
 4. **Knud Hansen Poulsen**, født 16-08-1895 i Fåborg.
- F. **Jørgen Joachim Dreyer**, født 09-02-1880 i Fåborg, døbt 17-05-1880 i Fåborg⁵², død 11-03-1946 i Tullingsgade 1, København, begravet 19-03-1946 i Assistens Kirkegård, København⁵³.
- I folketællingen 1901 og 1906 oplyses at han er guldsmed i Helsingør og Fåborg, fra 1916 er han pantelåner og har bopæl Kroghsgade 5 København⁵⁴. 1930 er adressen Tullingsgade 1, Københavns⁵⁵.

Han blev gift med (1) **Amalie Dorthea Christine Nielsen**, 03-04-1912 i København Rådhus⁵⁶, født 15-04-1869 i Birkerød⁵⁷. De blev skilt før 1923 i København.

Ved vielsen 1912 er hun enke efter hotelforpagter Herman Jacobsen, han er død den 1. maj 1903 i Nyborg.

Han blev gift med (2) **Metha Louise Henriette Holm**, 11-10-1923 i Sct Jacob, København⁵⁸, født 06-02-1881 i Saxogade 32⁵⁹, København, døbt 27-03-1881 i Katolsk apostolsk menighed, København⁶⁰, død 17-01-1947 i Tullinsgade 1, København, begravet 22-01-1947 i Assistensts kirkegård⁶¹, København. Hun er datter af Hans Henrik Otto Holm og Karen Sophie Madsen, København.

Der er ikke fundet børn efter Jørgen Joachim Dreyer.

- II. **Johan Hendrik Knutto Udbye**, født 13-03-1841, døbt 28-03-1841 i Fåborg⁶², konfirmeret 15-04-1855 i Fåborg⁶³, død 11-03-1918 i Svendborg, begravet 17-03-1918 i Vor Frue sogn Svendborg⁶⁴. 1880 har familien bopæl i Møllergade Svendborg⁶⁵,

⁶⁶Udlært inden for manufaktur hos Joh. Weimanns Enke i Odense og kommis hos Harald Frandsen og Chr. Riisbrich, begge Svendborg til 1866, derefter tilbage til Weimann, Odense skiftevis med Weimanns filial i Nyborg.

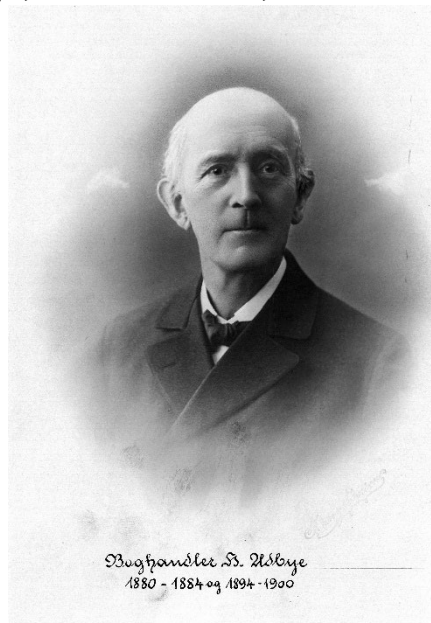

Fig 5. Johan Hendrik Knutto Udbye
1841 - 1918

Eablerede sig som manufakturhandler i Svendborg maj 1867, men måtte pga. Kautionsforhold overtage Alfred Mogensens Boghandel i Svendborg, som hans bror havde en halvpart i. Blev derefter rabatberettiget boghandler og havde agentur for dampskibsselskabet Tingvalla.

Fig 6. Udbyes boghandel i Svendborg.

Han blev gift med **Agnes Marcelline Camilla Lange**, 12-02-1868 i Frue s. Svendborg⁶⁷, født 04-08-1845 i Svendborg (datter af Marcellinus Lange og Vitalis Vilhelmine Zehngraff), døbt 10-10-1845 i Vor Frue sogn Svendborg⁶⁸, død 25-08-1927 i Svendborg, begravet 30-08-1927 i Vor Frue s. Svendborg⁶⁹. Som enke flytter hun til Bagergade 41, Svendborg⁷⁰.

Fig 7. Agnes M C Lange 1868 - 1927

Børn:

- A. Viggo Emil Udbye født 27-11-1868.
- B. Johanne Ottine Marceline Udbye født 09-03-1870.
- C. Carl Vilhelm Udbye født 02-11-1872.
- D. Axel Marcellinus Christian Udbye født 20-04-1874.
- E. Olga Emilie Udbye født 23-09-1876.
- F. Astrid Udbye født 12-05-1878.
- G. Vilhelm Udbye født 16-03-1880.
- H. Johan Henrik Knutto Udbye født 06-06-1881.

- A. **Viggo Emil Udbye**, født 27-11-1868 i Vor Frue sogn Svendborg, døbt 23-12-1868 i Vor Frue sogn, Svendborg⁷¹, død 31-12-1868 i Vor Frue s Svendborg, begravet 04-01-1869 i Vor Frue sogn Svendborg⁷².
- B. **Johanne Ottine Marceline Udbye**, født 09-03-1870 i Vor Frue sogn Svendborg, døbt 19-05-1870 i Vor Frue sogn Svendborg⁷³, død 04-02-1906 i Kommune hospitalet, København, begravet 11-02-1906 i Vor Frue sogn Svendborg

Hun blev gift med **Jacob Ludvig Terkelsen**, 22-07-1890 i Vor Frue s. Svendborg⁷⁴, født 22-07-1859 i Køge⁷⁵ (søn af Carl Ludvig Terkelsen og Magrethe Hansen), død 02-08-1922 i København, begravet 16-08-1922 i Vester kirkegård⁷⁶, København. Fundet død i Gasværkshavnen, dødsfaldet bliver formodet til at være mord.

Figur 8. Johanne Ottine M Udbye øverst i sin mor, mormor og eldste datter.

⁷⁷Jacob Ludvig startede sit handelsvirke for alvor i Svendborg. Her startede han i 1885/1886 en Herreekviperingshandel (incl skrædderi) på Møllergade 16, sammen med Jørgen Jørgensen, som var tilskærer. Bygningen ejedes af Boghandler Udbye som i 1890 blev Jacobs svigerfar. Jacob Ludvig var soldat i København ved

FT 1880. Boede ved Frederiksholms kanal og har muligvis allerede startet en uddannelse kort efter aftjent værnepligt. Som sagt starter han i 1885/1886 med Jørgen Jørgensen. I 1891 skilles de to kompagnoners veje, da der var lidt uoverensstemmelser. En nevø til Jørgen Jørgensen skriver således i sin dagbog: «Terkelsen var en svirebror og troede at pengene aldrig slap op, efter giftermål med Johanne som var af velhavende familie". Jacob Ludvig fortsætter forretningen alene på adressen indtil slutning af 1899, hvorefter han med familien tager til Horsens for at drive en vinhandel. Jacob Ludvig ejer vinhandlen indtil 1906, bor i 1900 - 1901 på Carolinelundsvej 21 I Horsens, men flytter rent fysisk med familien til Reventlowsgade 18 København allerede i 1902. Jacob Ludvig bliver enkemand i 1906 hvor hustruen Johanne dør af blindtarmsbetændelse efterladende Jacob alene med de 3 børn. Jacob bliver gift 2. gang med den næsten 30 år yngre Anna Emilie i januar 1911. Allerede i april 1911 bliver han far igen til sønnen Karl Erik. De bor Smallegade 16 på Frederiksberg, hvor Jacob Ludvig drev Herreekvipering og støvsugerforretning, begge forretninger ender i konkurs. I 1915 flytter de til Gammel Jernbanevej 41 i Valby. Nu flytter sønnen Jacob (Jasse) sammen med dem, så familien tæller 4. Olga er nu videre i livet. Familien har i alle årene på Gl Jernbanevej haft logerende. 4. dec 1918 ændres deres liv for bestandig. Anna Emilie føder tvillingerne Poul og Anna Johanne. Komplikationer gør, at Anna Emilie dør søndag aften d 8. december. Dagen efter dør drengen Poul. Pigen Anna Johanne kom på Børnhjemmet på Læssøesgade i København 22/12-1918 og dør på Rigshospitalet 12/9 1919 af lungebetændelse. Jacob Ludvig's søster Kirsten Marie bor i ca 1 1/2 år hos broderen. Hun er selv ikke helt rask, men jeg vælger at tro, at hun hjælper broderen i hans store sorg. 4. august 1922 findes Jacob Ludvig druknet i Gasværkshavnen af en ukendt. En tragisk afslutning for en mand som har været fuld af mod og til tider vist osse overmod, men som altid har været i sving for at finde en levevej og et liv for hans familie. Den sidste store sorg har ikke været nem for ham og det har vel i høj grad heller ikke været en nem tid for hverken Jasse

på 25 og især Karl Erik på 11, som på 4 år mistede både far og mor og dermed blev overladt til en uvis fremtid hos sin mors familie i Ringsted. Politirapporten angående Jacobs død er lang og mangfoldig.

Børn:

1. **Margrethe Terkelsen**, født 08-05-1891 i Svendborg.
 2. **Olga Terkelsen**, født 26-05-1894 i Svendborg.
 3. **Jacob Udbye Terkelsen**, født 16-01-1897 i Svendborg.
 4. **Kaj Ludvig Terkelsen**, født 21-02-1899 i Svendborg, Vor Frue⁷⁸.
- C. **Carl Vilhelm Udbye**, født 02-11-1872 i Vor Frue Svendborg, døbt 09-03-1873 i Vor Frue Svendborg⁷⁹, død 19-06-1873, begravet 22-06-1873 i Vor Fru Svendborg⁸⁰.
- D. **Axel Marcellinus Christian Udbye**, født 20-04-1874 i Svendborg, døbt 26-07-1874 i Svendborg, Vor Frue⁸¹, død 23-01-1877 i Svendborg, begravet 29-01-1877 i Svendborg, Vor Frue⁸².
- E. **Olga Emilie Udbye**, født 23-09-1876 i Vor Frue, Svendborg, døbt 20-05-1877 i Vor Frue Svendborg⁸³, død 15-10-1952 i Fensmarksgade 3, København, begravet 19-10-1952 i Bispebjerg Krematorie, København⁸⁴. Hun var ugift, arbejdede som sygeplejerske i en række år, men erhvervede sig også som forretningsindehaver.
- F. **Astrid Udbye**, født 12-05-1878 i Svendborg, døbt 28-07-1878 i Vor Frue, Svendborg⁸⁵, død 21-04-1948 i Odense Amt og Bys Sygehus, begravet 24-04-1948 fra Krematoriet Assistenskirkegården, Odense⁸⁶.

Hun blev gift med **Peter August Vedell Andersen**, 14-06-1903 i Vor Frue Svendborg⁸⁷, født 11-11-1875 i Vestergade 55, Odense, døbt 14-04-1876 i Sct. Knud, Odense⁸⁸, (søn af Peter Christian Jacob Vedell Andersen og Thora Marie Petersen), død 02-10-1950 i Odense Amt og Bys Sygehus, begravet 05-10-1950 fra Krematoriet Assistenskirkegården⁸⁹, Odense, urne nedsat i Assistenskirkegården, Odense. Stilling: Prokorist, Grosserer, familien havde bopæl indtil 1948-1950 Jagtvej 55 Odense.

Børn:

1. **Erik Wedell Andersen**, født 29-04-1904 i Odense.
 2. **Rigmor Johanne Wedell Andersen**, født 05-06-1909 Odense.
- G. **Vilhelm Udbye**, født 16-03-1880 i Svendborg, døbt 06-06-1880 i Vor Frue Svendborg⁹⁰, død 21-06-1880, begravet 25-06-1880 i Svendborg⁹¹.
- H. **Johan Henrik Knutto Udbye**, født 06-06-1881 i Svendborg, døbt 28-07-1881 i Vor Frue s. Svendborg⁹², død 25-03-1919 i Michigan, USA, begravet 1919 i Kalamazoo, Michigan, USA⁹³, emigreret 1910 til USA⁹⁴.

I et brev skevet af hans moder, oplyser hun om sønnens skæbne i Amerika. Afskrift af brevet lyder således:

«Hr. K. Nielsen Sorning. Svendborg d. 2-11-20.

I aar den 1. november har jeg afsendt 150 kr til mindesmærket paa Rebil National Park. Samtidig hermed sender dem meddelelse om hvor min kjære søn døde og blev begravet, han døde ikke paa Valpladsen, men paa hospitalet i Miichgan efter flere ugers svære lidelser den 25 marts 1919.

Min søn blev ikke indkaldt derovre da han havde aftjent sin værnepligt herhjemme, og rejste til Amerika 1910 hvor han havde en god stilling som repræsentant for firmaet Graham Paper, men begejstret for at tjene sit fæderland meldte han sig frivillig, og blev antaget som aspirant. I midlertid blev han kort efter syg og blev opereret for blindtarmsbetændelse og da han saa kort efter at være bleven rask blev indkaldt

havde han ikke kræfter til det strænge arbejde og maatte

Fig 9. Johan Henrik Knutto Udbye 1918.

derefter igjen paa hospitalet. Hans lig blev ført til Calamazo hvor han blev begravet, hans forlovede boede der og hun ville gjerne have ham begravet der for at kunne passe hans grav. Samtidig sender jeg et fotografi som der stod, den tilsendte bog at de ønskede som soldat har jeg ingen af ham, men dette kan vel nok gjøre det samme.

Med agtelse

Agnes Udbye

Han er udlært boghandler hos N.O.M. Nielsen i Varde og hos Viggo A. Hansen, Vejle og medhjælper hos Friis Sørensen, Rønne 1901-03, V. Schönemann, Nyborg og Alfred Køster, Randers og hos sin far i Svendborg fra 1.9.1905 til 1.7.1906, hvor han overtog forretningen. I oktober 1910 overdrog han boghandelen til Axel Lützen og rejste til USA.

Han er nævnt på monumentet i Marselisborg Mindepark i Århus for faldne under 1. verdenskrig, han nåede ikke med i krigen døde under militær uddannelse.

Han blev gift med **Alpha Christina Smith Wall**, 02-07-1917 i Calhoun, Michigan⁹⁵, født 28-02-1883 i Washington

Township, Sanilac, Michigan⁹⁶ (datter af Harwey A. Smith og Phoebe), død 1966 i Saginaw, Saginaw, Michigan⁹⁷. Der er ikke fundet børn i dette ægteskab.

Alpha Christina blev 1919 gift med C. Herbert Whitehead⁹⁸.

III. **Ottine Cathrine Christiane Udbye**, født 29-10-1842 i Fåborg, døbt 29-04-1843 i Fåborg⁹⁹, konfirmeret 19-04-1857 i Fåborg¹⁰⁰, død 05-06-1887 i Assens, begravet 10-06-1887 i Assens¹⁰¹,

Fig 10. Ottine Cathrine Christiane Udbye 1842-1887

Hun blev gift med **Carl Vilhelm Huusom**, 14-02-1865 i Fåborg, født 11-02-1844 i Svendborg, sct. Nicolai, døbt 04-04-1844 i Svendborg, sct. Nicolai, (søn af Andreas Eriksen Huusom og Johanne Elisabeth Wilhelmine Düchkert), død 06-06-1895 i Øster Strandgade, Ringkøbing, begravet 11-06-1895 i Ringkøbing kirkegård. Stilling: Tobaksspinder.

Efter Ottine Cathrine Christianes død bliver Carl Vilhelm Huusom gift i 1891 med Maren Miltersen i Ringkøbing.

Børn:

- A. Johan Martin Huusom født 22-02-1865.
- B. Poulina Marie Husom født 02-10-1867.
- C. Henrik Carl Otto Huusom født 05-12-1868.
- D. Petra Johanne Kirstine Husum født 01-03-1872.
- E. Bolette Emilie Husom født 24-05-1873
- F. Herman Emil Huusom født 11-08-1875.
- G. Jørgen Huusom født 29-03-1878.
- H. Johan Huusom født 27-04-1879.
- I. Anders Erik Huusom født 26-11-1880.
- J. Marie Laurine Huusom født 28-03-1887.

- A. **Johan Martin Huusom**, født 22-02-1865 i Fåborg, døbt 07-04-1865 i Fåborg¹⁰², død 14-08-1865 i Svendborg, begravet 17-08-1865 i Sankt Nikolaj, Svendborg¹⁰³.
- B. **Pouline Marie Husom**, født 02-10-1867 i Horsens, hjemmedøbt 23-10-1867 i Vor Frue, Horsens¹⁰⁴, død 23-10-1867, begravet 26-10-1867 i Vor Frue, Horsen¹⁰⁵.
- C. **Henrik Carl Otto Huusom**, født 05-12-1868 i Horsens, døbt 25-03-1869 i Vor Frelser Horsens¹⁰⁶, konfirmeret 01-04-1883 i Rudkøbing, død 13-11-1904 i Blegdams Hospital, København, begravet 18-11-1904 i Vestre Kirkegård, København¹⁰⁷. Stilling: Maskinarbejder.

Han blev gift med **Marie Kristine Kristensen**, 15-04-1894 i Hunseby, Maribo¹⁰⁸, født 02-01-1868 i Våbensted, Maribo, døbt 26-01-1868 i Våbensted¹⁰⁹, død 18-01-1929 i Jægergade 20, København, begravet 23-01-1929 i Bispebjerg Kirkegård¹¹⁰, (datter af Hollænder Horn og Fransine Kristensen).

Børn:

1. **Johanne Wilhelmine Huusom**, født 30-07-1894 i Hunseby, Lolland.
2. **Carla Henriette Ottina Huusom**, født 05-04-1896 i Nakskov, Lolland.
3. **Erik Marinus Husum**, født 28-08-1897 i Helsingør.
4. **Thora Nielsine Husum**, født 05-01-1901 i Århus.
5. **Henrik Carl Otto Husum**, født 12-10-1904 i København.

- D. **Petra Johanne Kirstine Husum**, født 01-03-1872 i Horsens, døbt 17-11-1872 i Vor Frelser sogn Horsens¹¹¹, død 03-06-1892 i Ringkøbing, begravet 07-06-1892 i Ringkøbing, død 03-06-1892 i Østerstrandgade, Ringkøbing, begravet 07-06-1892 i Ringkøbing.

Hun blev gift med **Otto Hammer Christiansen**, 22-04-1892 i Ringkøbing¹¹², han er født 04-08-1868 i Houstrup, Henne sogn¹¹³. Han døde 06-02-1936 i Vester Strandbjerg 12, Ringkøbing¹¹⁴.

Der er ingen børn i dette ægteskab. Stilling: Typograf.

Otto blev senere gift med Jensine Marie Christensen den 30-11-1894 i Ringkøbing¹¹⁵.

- E. **Bolette Emilie Husum**, født 24-05-1873 i Horsens, døbt 15-03-1874 i Vor Frelser sogn, Horsens¹¹⁶, død 24-05-1874 og begravet 27-05-1874 i Svendborg.¹¹⁷

- F. **Herman Emil Huusom**, født 11-08-1875 i Svendborg¹¹⁸, død 17-08-1875 i Svendborg¹¹⁹.

- G. **Jørgen Huusom**, født 29-03-1878 i Rudkøbing, hjemmedøbt 04-04-1878, døbt 16-06-1878 i Rudkøbing¹²⁰, død 05-08-1963 på Frederikssund sygehus, begravet 08-08-1963 i Frederikssund kirkegård¹²¹, stilling: Sømand, Rigger og Saddelmager.

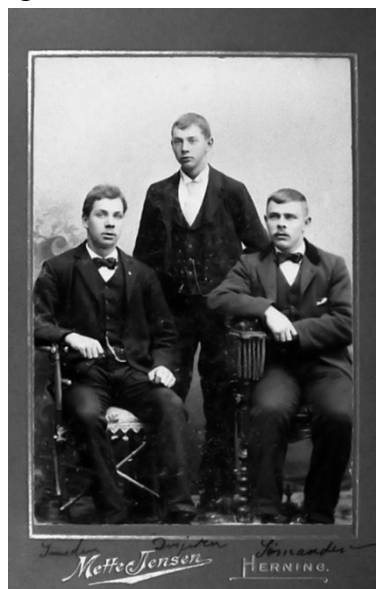

Fig 11. Brødrene Huusom - Jørgen (1878 Sømanden, t.h.) - Johan (1879 Smeden, t.v.) - Anders (1880 Drejeren, midt)

Han blev gift med (1) **Kirsten Marie Hansen**, 03-11-1911 i Fredens kirke, København¹²², født 29-04-1886 i Lille Karlskov, Ringgive, døbt 14-06-1886 i Ringgive¹²³, død 03-08-1918 i Blegdams Hospital, København, 08-08-1918 i Bispebjerg Kirkegård¹²⁴, bopæl, familien 1914-1918 i Ryesgade 111 B.

Hun er datter af Hans Ole Hansen og Christiane Christiansen.

Børn af 1. ægteskab:

1. **Irene Elvira Huusom**, (datter af Jørgen Huusom og Kirsten Marie Hansen) født 12-08-1912 i København.
2. **Marie Elvira Huusom**, (datter af Jørgen Huusom og Kirsten Marie Hansen) født 30-03-1914 i København.

Han blev gift med (2) **Hansine Axeline Petronella Harriet Hansen**, 30-12-1920 i Frederikssund¹²⁵, født 01-11-1893 i Frederiksborggade, Frederikssund, døbt 18-02-1894 i Frederikssund¹²⁶, bopæl, familien 1963 i Færgevej 7, Frederikssund, ved folketælling 1930 boer familien i Havnegade 21, Frederikssund. Hun havde før ægteskabet med Jørgen Erik Huusom to børn, Harry Huusom født 12-02-1916, Martha født 11-09-1917.

Børn af 2. ægteskab:

3. **Carl Erik Huusom**, (søn af Jørgen Huusom og Hansine Axeline Petronella Harriet Hansen) født 21-11-1922 i Frederikssund.
4. **Doris Petra Huusom**, (datter af Jørgen Huusom og Hansine Axeline Petronella Harriet Hansen) født 23-01-1924 i Frederikssund.

5. **Helmer Wilhelm Huusom**, (søn af Jørgen Huusom og Hansine Axeline Petronella Harriet Hansen) født 08-07-1930 i Frederikssund.
- H. **Johan Huusom**, født 27-04-1879 i Rudkøbing, døbt 24-08-1879 i Rudkøbing¹²⁷, død 12-10-1964 i De Gamles By, København, begravet 17-10-1964 i Bispebjerg Krematorium¹²⁸, Smed på B&W.

Han blev gift med **Sine Mathilde Andersen**, 10-02-1901 i Århus domsogn¹²⁹, født 28-11-1876 i Herning, døbt 29-03-1877 i Herning¹³⁰, død 16-04-1958 i Sundparken 24, København. Datter af arbejdsmand Jens Andersen og Ane Jensen på Herning Byes Mark. Familien har bopæl mange forskellige steder i Århus og København, 1940 boer de Murciagade 1 i København¹³¹.

Børn:

1. **Anna Ottine Marie Huusom**, født 15-09-1901 i Århus.
2. **Petra Johanne Elisabeth Huusom**, født 17-07-1903 i Århus.
3. **Stella Eleonora Huusom**, født 12-08-1904 i Århus.
4. **Carl Villy Huusom**, født 03-10-1906 i København.
5. **Jørgen Huusom**, født 30-03-1909 i København.
6. **Karen Huusom**, født 18-08-1910 i København.
7. **Knud Otto Huusom**, født 13-11-1911 i København.
8. **Jutta Margrethe Huusom**, født 17-06-1913 i København.
9. **Viggo Leonhardt Huusom**, født 28-02-1916 i København.

- I. **Anders Erik Huusom**, født 26-11-1880 i Rudkøbing, hjemmedøbt 05-12-1880, døbt 07-08-1881 i Rudkøbing¹³², konfirmeret 21-04-1895 i Ringkøbing¹³³. Stilling: drejer.

Han blev gift med **Christine Margrethe Winther**, 17-10-1903 i Skt Katharine, Ribe¹³⁴, født 20-04-1883 i Tyckshau, Abild, Tønder, døbt 03-06-1883 i Abild¹³⁵, 1916 havde de bopæl Saxogade 20/22, København. Ægteskabet blev opløst i 1917 i København. De blev skilt den 11-06-1918¹³⁶.

1927 boede hun Middelgrundsvej 44,2 Hvidovre, og var gift (2) med Erik Anton Ljungkvist.

Børn:

1. **Carl Wilhelm Huusom**, født 19-11-1903 i Løgumkloster.
 2. **Mette Botelle Huusom**, født 05-04-1905 i Løgumkloster.
 3. **Anne Ottine Katrine Huusom**, født 16-07-1908 i Vejle.
 4. **Edit Kristine Hansine Husum**, født 20-04-1913 i Braade.
- J. **Marie Laurine Huusom**, født 28-03-1887 i Assens, døbt 10-06-1887 i Assens¹³⁷, død 29-11-1967 i Ølstrup, begravet 04-12-1967 i Ølstrup Ringkøbing amt¹³⁸. Marie blev døbt samme dag som moderen blev begravet, herefter får hun ophold hos sin morbroder Andreas Christian Voigt Udbye på Jullingsholm i Sønder Omme.

*Fig 12. Marie
Laurine Huusom
1887 - 1967*

Hun blev gift med **Knud Kristian Nielsen Søndergård**, 28-10-1908 i Ølstrup¹³⁹, født 10-03-1876 i Ølstrup, døbt 19-03-1876 i Ølstrup¹⁴⁰ (søn af Ole Nielsen Søndergaard og Mette Marie Knudsen), død 16-09-1946 på Tarm Sygehus, begravet 21-09-1946 i Ølstrup¹⁴¹. Han var Landmand og drev Damgården i Ølstrup.

Børn:

1. **Johanne Søndergaard**, født 13-11-1909 i Damgård, Ølstrup.
2. **Anne Marie Søndergaard**, født 18-05-1912 i Damgård Ølstrup.
3. **Ole Søndergaard**, født 05-09-1914 i Damgård, Ølstrup.
4. **Metha Søndergaard**, født 06-07-1916 i Damgård, Ølstrup.
5. **Carl Horsbøl Søndergaard**, født 11-04-1919 i Damgård, Ølstrup.
6. **Knud Søndergaard**, født 24-05-1922 i Damgård, Ølstrup.
7. **Svend Søndergaard**, født 24-05-1922 i Damgård, Ølstrup.

IV. **Juliane Petræa Udbye**, født 22-11-1843, døbt 10-05-1844 i Fåborg¹⁴², død 13-05-1844, begravet 17-05-1844 i Fåborg¹⁴³.

- V. **Andreas Christian Voigt Udbye**, født 18-03-1848 i Fåborg, døbt 27-04-1848 i Fåborg¹⁴⁴, konfirmeret 27-04-1862 i Fåborg¹⁴⁵, død 05-03-1901 i Sct. Jacobs Sogn, København, begravet 14-03-1901 i Sdr. Omme¹⁴⁶.

Fig 13. Andreas Christian Voigt Udbye 1848 - 1901

Han lærte kolonialfaget hos købmand Neckelmann i Svendborg, den 1 maj 1867 flytter han fra Svendborg og bliver registreret med bopæl i Rudkøbing, hvad han laver her er ukendt. Blev 7.5.1881 medejer af Alfred Mogensens boghandel i Svendborg, som hans bror J.H.K. Udbye måtte overtage i 1886 pga. nogle kautionsforhold, men har næppe selv været med i forretningens drift.

I 1870 er han på Jullingsholm som handelsbetjent i købmandsforretningen som dengang var i det ene stuehus. Hvad der har fået ham til at flytte fra Sydfyn til det Vestjyske kendes ikke, der er ingen familiemæssige forbindelser hertil, som kunne få ham til at flytte lang fra familien i Fåborg til Sønder Omme. Her finder han hurtigt et nyt hjem og familie, for på Jullingsholm er også ejeren Niels Jacobsen Horsbøll og Johanne Sørensdatter lidt ældre ugifte datter Johanne, hun er i huset hos forældrene. De to fik hurtig sympati for hinanden, for to år efter i 1872 blev de gift.

Den 1. november 1872 flytter de til Hyrup i Stouby sogn her etablerer de sig som selvstændige købmænd. 1873 får de skøde på købmandsforretningen, og i de følgende par år bliver

Fig 14. Hyrup Købmandsforretning.

der tilkøbt et par jordstykker til ejendommen. Vejforholdene til Stouby var besværlige i slutningen af 1800 tallet, derfor blev mange af varerne til forretningen fragtet med skib til Fakkegrav og videre derfra med hestevogn.

I foråret 1881 flytter de til Jelling og overtager kroen med dertilhørende landbrug. Deres forretning med tilhørende matrikler i Hyrup bliver først solgt ved skøde af 1883 og 1884. Jelling Kro med tilhørende landbrug overtager de efter svogeren Johan Mathis Winter, der er gift med Johannes yngre søster Jacobine, de flytter til Sdr. Omme for at overtage ejendommen Nygård som Jacobines fader havde udstykket fra Jullingsholm.

Flytningen hertil bliver en stor omvæltning for dem, kroen bliver forpagtet ud og det tilhørende landbrug og købmandsforretning der lå sammen med kroen driver de selv, en stor udfordring idet Andreas ingen landbrugs uddannelse havde.

Arbejdet med landbruget har sikkert passet den godt, for i 1886 bliver deres aktiviteter i Jelling solgt, de flytter nu tilbage til Sdr. Omme for at overtage Jullingsholm efter Johannes forældre der ønskede at afhænde på grund af alder.

Han blev gift med **Johanne Horsbøll**, 24-10-1872 i Sdr. Omme¹⁴⁷, født 25-08-1837 i Skudstrup, døbt 15-10-1837 i Skodborg¹⁴⁸, død 16-04-1917 i Julsvang, Sdr. Omme, begravet 20-04-1917 i Sdr. Omme¹⁴⁹. Datter af Niels Jacobsen Horsbøll og Karen Sørensdatte.

Børn:

- A. Karoline Maria Hansen Udbye født 25-05-1877.
- B. Carl Christian Hansen Udbye født 01-06-1879.

- A. **Karoline Maria Hansen Udbye**, født 25-05-1877 i Hyrup, Stouby, døbt 21-06-1877 i Barrit¹⁵⁰, død 03-12-1957 på Amtssygehuset, Ringkøbing, begravet 09-12-1957 i Sdr. Omme¹⁵¹.

Karoline Maria Udbye der var ugift boede Tangvej 1 i Ringkøbing, og virker her som lærerinde indtil sin pensionering.

Fig 15. Karoline Maria Hansen Udbye 1877 - 1957

- B. **Carl Christian Hansen Udbye**, født 01-06-1879 i Hyrup, døbt 04-07-1879 i Stouby¹⁵², konfirmeret 01-10-1893 i Fåborg¹⁵³, død 10-04-1963 i Grindsted Sygehus, begravet 14-04-1963 i Sdr. Omme¹⁵⁴.

Afskrift af livsberetning, skrevet af Carl Christian Hansen Udbye.

Jeg er født 1-6-1879 i Hørup Stouby sogn, mine forældre havde købmands forretning. I 1881 flyttede vi til Jelling, og overtog kro og købmandshandel med dertil hørende landbrug, kroen forpagtedes ud. I Jelling blev vi til 1886, der begyndte jeg at gå i skole, og flyttede dernæst til den gamle Hovedgård Jullingsholm, S Omme sogn som min bedstefar Horsbøll da ejede,

Fig 16. Carl Christian Hansen Udbye 1879 - 1963

den var på 200 td. land. Min skoleundervisning var da privat og de sidste 2 år på en realskole. Efter komfirmationen i 93 kom jeg til landbruget først hjemme, senere på en større gård på øst-kysten i 99 var jeg på landbrugsskole i 9 måneder og derefter indkaldtes jeg 10/5 1900 til Livgardens 1. kompagni under H. Kgl. Højhed Prins Chr som Kompagnichef, min soldatertid skulle have varet 17 måneder, men 5 marts 1901 døde min fader i København, efter lang tids sygdom. Jullingsholm var under min faders sygdom passet ved fremmed hjælp og ude af stil. Der blev så ved min faders død

af sogneråd og sognefoged og stedets præst søgt til militærmyndighederne om jeg kunne fritages for det sidste ½ år af min soldatertid for at komme hjem og bestyre gården, jeg blev ved min Kaptejn H. Kgl Højhed Prins Chr hjælp fritaget for de sidste 6 måneder af min soldatertid, mod selv at finde en stedfortræder og fik denne af 1 af de 10 gardere der ved lodtrækning var bleven fritaget for deres sidste ½ års soldatertid.

Jeg kom så hjem til 1 april 1901 og bestyrede gården for min moder til 1904, da vi prøvede at sælge gården, men der manglede mindst 10000 kr i summen vi fik budt for at dække gælden. Jeg fik gården til skødet mod at overtage gælden, samt aftægt og ophold til min moder, men ejede intet så det var hårde betingelser. Jeg blev dette år gift med min nuværende hustru Katrine Elisabeth f. Mouridsen, datter af lærer Mouridsen, Velling, Ringkøbing, så vi gik ind til et stort arbejde. 10 år senere blev jeg syg af lungehindebetændelse lå i sengen ca ½ år solgte da Jullingsholm og fratog 70 td. land, mit helbred blev snart bedre, jeg byggede en ny gård på denne jord, indkøbte 30 td. land uopdyrket og fik dette opdyrket. Mit helbred blev fremdeles bedre og jeg indkøbte 3 mosearealer

Fig 17. Jullingsholm Hovedgård.

forinden 1 st krig. Den gl. gård Jullingsholm blev meget forsømt da der i de 4 krigsår var 13 ejere eller bestyrere på samme. Mine tidligere naboer kom så til mig om jeg ville købe Jullingsholm igen i dette indvilgede jeg tilsidst i og overtog den forfaldne og forsømte gård og fik den efter store bekostninger igen til en brugelig avlsgård. De første 9 måneder efter købet af Jullingsholm drev jeg begge gårde da

alt var så forfalden så en hovedreparation først skulle til for at bebo samme. I 1941 solgte vi igen Jullingsholm efter at have bygget min nuværende beboelse Agerhus. Min kones helbred var ikke godt og jeg havde flere offentlige bestillinger - af arbejde i sognet for andre kan jeg bl.andet nævne. Formand for privat skole i Skovsende i mange år, til den overgik til kommune - skole. Formand for Lundager Jullingsholms kanaler et vandingskanel på 7 km som blev ved hedeselskabets hjælp reguleret. Formand og kasserer for 3 sognes mærgelselskaber. Revisor og i S Omme Bank, ligeledes i S Omme mejeri. I bestyrelse og kasserer for 1 større hesteforsikrings- selskab 8 sogne i 30 år. Vurderingsmand og representant for 1 store hagel-skadeforsikring i 35 år. Ligeledes vurderingsmad for bygninger i samme tid for det største forsikringselskab i landet. Vurderingsmand for den alm brandforsikringsselskab for landbygninger i mange år, og modtaget sølvbæger for mit arbejde. Jeg har været i bestyrelsen og formand i planteudvalget indenfor Sdr. Omme landboforening i mange år og nu senere landboforeningens formand i 15 år. Landboforeningen har udnævnt mig til æresmedlem. Dette er i korte træk lidt om mit arbejde, jeg har bygget flere huse og gårde, plantet meget, læplantning haver og plantager. Hedejorden den min far solgte fra Jullingsholm til plantager og flere arialer til statshusmandsbrug og lidt større gårde nu senere.

Han blev gift med **Katrine Elisabeth Mouridsen**, 12-08-1904 i Velling¹⁵⁵, født 31-12-1879 i Velling, døbt 08-02-1880 i Velling¹⁵⁶, konfirmeret 01-04-1894 i Velling¹⁵⁷, død 11-05-1967 i Grindsted Sygehus, begravet 15-05-1967 i Sdr. Omme¹⁵⁸. Datter af skolelærer Laurids Mouridsen og Karen Termansen i Velling.

Børn:

1. **Vita Margrethe Udbye**, født 12-10-1905 på Jullingsholm, Sønder Omme.

5. Gren – Ottine Caroline Hartmann

2. **Johannes Horsbøl Udbye**, født 12-11-1906 i Jullingsholm, Sønder Omme.
3. **Karen Ingrid Udbye**, født 15-08-1908 på Jullingsholm, Sønder Omme.
4. **Gunnar Udbye**, født 08-02-1911 på Jullingsholm, Sønder Omme.
5. **Thyra Elisabeth Udbye**, født 02-01-1913 på Jullingsholm, Sønder Omme.

-
- ¹<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=155341&side=122>
- ²<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=354331&side=82>
- ³<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353261&side=17>
- ⁴<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=333808&side=34>
- ⁵<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=333808&side=103>
- ⁶<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408581&side=10>
- ⁷<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=180202&side=68>
- ⁸<http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=273&bsid=151088&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Hellig%C3%A5nd%2C+1814-1831+K+%28KM%29>
- ⁹<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=333194&side=32>
- ¹⁰<https://www.danishfamilysearch.dk/cid2801472>
- ¹¹ Fåborg Magistrats Rådstueprotokol side 8.
- ¹²http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A25e05aae-5ff9-4d34-a1dd-89db09571e7c/query/Hartmann
- ¹³<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353261&side=17>
- ¹⁴<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=3156&side=2>
- ¹⁵<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=333808&side=34>
- ¹⁶<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=333808&side=103>
- ¹⁷<https://www.sa.dk/ao-soegesider/billedviser?bsid=130538#130538,33907879>
- ¹⁸ Fyens Stifts Adresse- og politiske Avis.
no. 104, side 415, 12 juni 1839
http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A3132897c-f88c-4024-a0ba-87bc5b8ce2b9/page/doms_avis_page%3Auuid%3A9ff32cef-4a02-45bf-a9a5-944cc03bc454
- ¹⁹<https://www.sa.dk/ao-soegesider/billedviser?bsid=175099#175099,29452390>
- ²⁰<https://www.sa.dk/ao-soegesider/billedviser?bsid=175099#175099,29452404>
- ²¹http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Acfca8228-42df-429d-8f41-08ad90d96959/query/Chr.%20H.%20Udbye
- ²²[https://da.wikipedia.org/wiki/Danmarks_økonomiske_historie#Den_tidlige_industrialisering_\(1820-1914\)](https://da.wikipedia.org/wiki/Danmarks_økonomiske_historie#Den_tidlige_industrialisering_(1820-1914))
- ²³<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=6871&side=66>
- ²⁴<https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/den-almindelige-stemmeret-1848/>
- ²⁵https://no.wikipedia.org/wiki/Slaget_ved_Kolding
- ²⁶https://snl.no/Olaf_Rye
- ²⁷<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=333194&side=32&height=649>
- ²⁸<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=113840&side=78>
- ²⁹<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=54313&side=66>
- ³⁰<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=354331&side=82&height=618>
- ³¹<http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=80&bsid=408579&kb=Svendborg+amt%2C+Sallinge%2C+F%C3%A5borg%2C+1833-1845%2C+HM%2C+F%C3%B8dte>
- ³²<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408586&side=42>
- ³³<http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=158&bsid=179241&kb=Svendborg+amt%2C+>

- [Sallinge%2C+F%3%A5borg%2C+1897-1915%2C+KM%2C+D%3%B8de](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408593&side=4)
³⁴ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=35&bsid=408573&kb=Svendborg+amt%2C+S](http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=35&bsid=408573&kb=Svendborg+amt%2C+Sallinge%2C+F%3%A5borg%2C+1822-1833%2C+HM%2C+F%3%B8de)
³⁵ [allinge%2C+F%3%A5borg%2C+1822-1833%2C+HM%2C+F%3%B8de](http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=64&bsid=179241&kb=Svendborg+amt%2C+Sallinge%2C+F%3%A5borg%2C+1897-1915%2C+KM%2C+D%3%B8de)
³⁶ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=64&bsid=179241&kb=Svendborg+amt%2C+S](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408591&side=95)
³⁷ [allinge%2C+F%3%A5borg%2C+1897-1915%2C+KM%2C+D%3%B8de](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408594&side=30)
³⁸ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408591&side=95](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408591&side=28)
³⁹ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408594&side=30](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408599&side=5)
⁴⁰ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408591&side=28](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408591&side=46)
⁴¹ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408599&side=5](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408594&side=10)
⁴² [http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408591&side=46](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408591&side=55)
⁴³ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408594&side=10](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=451646&side=10)
⁴⁴ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=451646&side=10](http://www.kbharkiv.dk/kildeviser/#!?collection=5&item=105309)
⁴⁵ [http://www.kbharkiv.dk/kildeviser/#!?collection=5&item=105309](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408591&side=136)
⁴⁶ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408591&side=136](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=451644&side=31)
⁴⁷ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=451644&side=31](http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=193&bsid=179244&kb=Svendborg+amt%2C+Sallinge%2C+F%3%A5borg%2C+1916-1929%2C+KM%2C+D%3%B8de)
⁴⁸ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=193&bsid=179244&kb=Svendborg+amt%2C+S](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=451645&side=27)
⁴⁹ [Sallinge%2C+F%3%A5borg%2C+1916-1929%2C+KM%2C+D%3%B8de](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=350337&side=36)
⁵⁰ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=451645&side=27](http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=61&bsid=179241&kb=Svendborg+amt%2C+Sallinge%2C+F%3%A5borg%2C+1897-1915%2C+KM%2C+D%3%B8de)
⁵¹ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=350337&side=36](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=451643&side=21)
⁵² [http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=61&bsid=179241&kb=Svendborg+amt%2C+S](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=149150&side=48)
⁵³ [allinge%2C+F%3%A5borg%2C+1897-1915%2C+KM%2C+D%3%B8de](https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSLM-3SRR-H?i=507&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQLGC-4JNB)
⁵⁴ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=149150&side=48](https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSLH-F7NL-M?i=743&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQLRC-S7FF)
⁵⁵ [https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSLM-3SRR-H?i=507&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQLGC-4JNB](https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C9PY-T9MW-9?i=100&cc=2341913)
⁵⁶ [https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSLH-F7NL-M?i=743&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQLRC-S7FF](https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C9PY-T9MW-9?i=100&cc=2341913)
⁵⁷ [https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C9PY-T9MW-9?i=100&cc=2341913](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=380439&side=46)
⁵⁸ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=380439&side=46](http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=162&bsid=155805&kb=K%3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Sankt+Jakob%2C+1921-1928%2C+KM%2C+Viede)
⁵⁹ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=162&bsid=155805&kb=K%3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Sankt+Jakob%2C+1921-1928%2C+KM%2C+Viede](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=433077&side=151)
⁶⁰ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=433077&side=151](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=148926&side=167)
⁶¹ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=148926&side=167](http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=210&bsid=149150&kb=K%3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Elias%2C+1943-1956%2C+KM%2C+D%3%B8de)
⁶² [http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=210&bsid=149150&kb=K%3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Elias%2C+1943-1956%2C+KM%2C+D%3%B8de](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408579&side=37)
⁶³ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408579&side=37](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408586&side=16)
⁶⁴ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408586&side=16](http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=97&bsid=181444&kb=Svendborg+amt%2C+Sunds%2C+Svendborg+-+Vor+Frue%2C+1910-1918%2C+KM%2C+D%3%B8de)
⁶⁵ [http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=97&bsid=181444&kb=Svendborg+amt%2C+Sunds%2C+Svendborg+-+Vor+Frue%2C+1910-1918%2C+KM%2C+D%3%B8de](https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=57672#57672.12087628)
⁶⁶ [https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=57672#57672.12087628](http://www.boghandlereidanmark.dk/index.php?id=967&beskrivelsesnummer=997&p_mode=beskrivelse&cHash=00459b3950e12d0d47a70402a379b10f)
⁶⁷ [http://www.boghandlereidanmark.dk/index.php?id=967&beskrivelsesnummer=997&p_mode=beskrivelse&cHash=00459b3950e12d0d47a70402a379b10f](http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=414626&side=54)

-
- ⁶⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=100&bsid=352034&kb=Svendborg+amt%2C+Sunds%2C+Svendborg+-+Vor+Frue%2C+1841-1852%2C+HM%2C+F%C3%B8dte>
- ⁶⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=138&bsid=181452&kb=Svendborg+amt%2C+Sunds%2C+Svendborg+-+Vor+Frue%2C+1927-1937%2C+KM%2C+D%C3%B8de>
- ⁷⁰ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=82013#82013,13704459>
- ⁷¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=414627&side=54>
- ⁷² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=414624&side=41>
- ⁷³ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=414627&side=163>
- ⁷⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=181433&side=52&height=657>
- ⁷⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=204885&side=25&height=657>
- ⁷⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=158325&side=30&height=657>
- ⁷⁷ Mona Udbye
- ⁷⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=414637&side=139>
- ⁷⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=414627&side=88>
- ⁸⁰ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=414624&side=52>
- ⁸¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=414627&side=100>
- ⁸² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=417386&side=11>
- ⁸³ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=414633&side=165>
- ⁸⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=155534&side=207>
- ⁸⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=414633&side=182>
- ⁸⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=281&bsid=180674&kb=Odense+amt%2C+Odense%2C+Odense+-+Sankt+Knud%2C+1943-1949%2C+KM%2C+D%C3%B8de>
- ⁸⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=21&bsid=181440&kb=Svendborg+amt%2C+Sunds%2C+Svendborg+-+Vor+Frue%2C+1901-1910%2C+KM%2C+Viede>
- ⁸⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=351251&side=114>
- ⁸⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=180680&side=33>
- ⁹⁰ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=414633&side=48>
- ⁹¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=417386&side=26>
- ⁹² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=414633&side=59>
- ⁹³ <http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=2587869>
- ⁹⁴ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:JJDp-XT5>
- ⁹⁵ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:VNKK-L6N>
- ⁹⁶ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:F4T7-ZCM?from=lynx1UIV8&treeref=9W7S-XBY>
- ⁹⁷ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:J5Y3-GPV>
- ⁹⁸ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:N3YQ-XFR>
- ⁹⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408579&side=88>
- ¹⁰⁰ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408586&side=49>
- ¹⁰¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=351896&side=92>
- ¹⁰² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408591&side=60>
- ¹⁰³ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=352018&side=5>
- ¹⁰⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=395708&side=39>
- ¹⁰⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=395711&side=29&height=625>
- ¹⁰⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=395705&side=69>

-
- 107 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=87&bsid=156228&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Sankt+Stefan%2C+1902-1906%2C+KM%2C+D%C3%B8de>
- 108 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=152&bsid=151816&kb=Maribo+amt%2C+Musse%2C+Hunseby%2C+1892-1902%2C+KM%2C+F%C3%B8dte%2C+Konfirmerede%2C+Viede%2C+D%C3%B8de>
- 109 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353481&side=18>
- 110 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=180&bsid=148062&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Anna%2C+1926-1937%2C+KM%2C+D%C3%B8de>
- 111 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=395713&side=33>
- 112 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=168071&side=103>
- 113 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=388687&side=68>
- 114 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=168076&side=112>
- 115 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=111&bsid=168071&kb=Ringk%C3%B8bing+amt%2C+Hind%2C+Ringk%C3%B8bing%2C+1892-1907%2C+KM%2C+Konfirmerede%2C+Viede%2C+D%C3%B8de>
- 116 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=395713&side=63>
- 117 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=352018&side=30>
- 118 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=450037&side=94>
- 119 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=450042&side=37>
- 120 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=419935&side=89>
- 121 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=14&bsid=149869&kb=Frederiksborg+amt%2C+Lyng-Frederiksborg%2C+Frederikssund%2C+1963-1967%2C+KM%2C+D%C3%B8de>
- 122 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=147&bsid=149539&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Fredens%2C+1904-1916%2C+KM%2C+Viede>
- 123 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=384554&side=63>
- 124 <http://www.kbharkiv.dk/kildeviser/#!?collection=5&item=167840232>
<http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=294&bsid=149850&kb=Frederiksborg+amt%2C+Lyng-Frederiksborg%2C+Frederikssund%2C+1901-1930%2C+KM%2C+Konfirmerede%2C+Viede>
- 126 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=149847&side=92>
- 127 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=334057&side=118>
- 128 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=46&bsid=148019&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+De+Gamles+by%2C+1964-1966%2C+KM%2C+D%C3%B8de>
- 129 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=356&bsid=173249&kb=%C3%85rhus+amt%2C+Hasle%2C+%C3%85rhus+-+Domsogn%2C+1897-1901%2C+KM%2C+Konfirmerede%2C+Viede%2C+D%C3%B8de>
- 130 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=387242&side=6>
- 131 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=239251#239251,45579996>
- 132 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=334057&side=132>
- 133 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=12&bsid=168071&kb=Ringk%C3%B8bing+amt%2C+Hind%2C+Ringk%C3%B8bing%2C+1892->

-
- [1907%2C+KM%2C+Konfirmerede%2C+Viede%2C+D%C3%B8de](#)
1341 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=181&bsid=167977&kb=Ribe+amt%2C+Ribe%2C+Ribe+-+Sankt+Katrine%2C+1898-1903%2C+KM%2C+F%C3%B8dte%2C+Konfirmerede%2C+Viede%2C+D%C3%B8de>
- 135 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=200856&side=12>
- 136 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=14814495#40726,6163055>
- 137 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=351897&side=93>
- 138 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=173783&side=14>
- 139 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=173780&side=84>
- 140 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=388039&side=28>
- 141 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=173782&side=151>
- 142 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408579&side=92>
- 143 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408582&side=21>
- 144 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408585&side=12>
- 145 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=408592&side=10>
- 146 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=170037&side=142>
- 147 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=384665&side=5>
- 148 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=455055&side=113>
- 149 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=170041&side=163>
- 150 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=396277&side=50>
- 151 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=168080&side=281>
- 152 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=396276&side=66>
- 153 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=179240&side=157>
- 154 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=170046&side=139>
- 155 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=171781&side=317>
- 156 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=387854&side=16>
- 157 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=171781&side=241>
- 158 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=170047&side=24>

6. Gren

Julius Frederik Hartmann,

født 22-06-1816 i Saxkjøbing, døbt 17-08-1817 i Saxkjøbing¹,

konfirmeret 1831 i Saxkjøbing², død

09-08-1852 i Musse, begravet 14-08-1852 i Musse sogn Maribo amt³. Stilling: Forpagter. Ved folketællingen i 1840 finder vi ham registreret på Knuthenborg hovedgaard som avlsforvalter⁴. Ved folketællingen 1850 er han registreret som forpagter af Hovedgården Bramslykke i Musse sogn Maribo amt⁵.

Han blev gift med **Petra Oline Suhr**, 02-07-1841 Nysted, Maribo⁶, født 17-11-1818 i Nysted, hjemmedøbt 27-11-1818, døbt 21-05-1819 i Nysted Kirke, Maribo amt⁷, død 13-01-1887 i Det Wichfeldske Enkehus, Nykøbing Falster, begravet 19-01-1887 på Musse kirkegård.⁸ Efter Julius død nævnes hun i folketælling 1860 i Nykøbing Falster, og 1880 i Nysted. Petra er datter af købmand Hans Suhr og Dorthea Abigael Christensen i Nysted.

De har børnene:

- I. Dorthe Hartmann født 03-04-1842.
- II. Caroline Hartmann født 31-07-1843.
- III. Carl Hartmann født 26-10-1844.
- IV. Poul Hartmann født 04-11-1845.
- V. Holger Henning Hartmann født 13-10-1846.
- VI. Christian Andreas Møller Hartmann født 05-10-1847.
- VII. Nicoline Pauline Hartmann født 29-04-1849.
- VIII. Hansine Johanne Ida Hartmann født 03-10-1850.
- IX. Hans Hornemand Suhr Hartmann født 16-10-1851.

År og Datum.	Barnets fulde Navn.	Daadens Datum enten i Kirken eller hjemme	Forældrenes Navn, Stand, Gaandstæring og Boepæl.
født 22. Juni 1816	Julius	17 August 1817	Envaldsmaal Kapitmaad Hanne Hech mødre i Saxk
Tidspunktet forfødsel efter Nordministerialbogens 29 Maj 1816	Opfødsel		

Fig 1. Ministerialbog Saxkjøbing 17. aug 1817.

Litt om den tid da Julius og hans familie levde.

Julius ble født som barn nr åtte i en søskenflokk på 11. Hans eldste søster Bolette var 15 år da han ble født, og har sannsynligvis i tråd med datidens tradisjon hjulpet til i huset. Vi må kunne regne med at hun var en viktig person i Julius første barneår ved siden av deres mor Johanne. De eldste brødrene hadde mest sannsynlig reist hjemmefra for å begynne sin læretid. Julius vokste opp med sin søster Ottine som var knapt 2 år eldre, samt Carl som var 7 år eldre, som utgjorde de nærmeste lekekamerater for ham de første år. To måneder før Julius ble født, døde hans søster Juliane av «strubehoste»⁹. Det er mulig at Julius er oppkalt etter henne, men han kan også ha blitt oppkalt etter en av sine faddere, Greve Kammerjunker Christian Julius Frederik August Moltke. Da Julius var 10 år gammel døde hans far. Det var mye gjeld i dødsboet og ingen arv til arvingene. Moren Johanne hadde en pensjonsforsikring (enkepensjon) som alle embetsmenn måtte kjøpe som sikkerhet for ektefellen. Vi må anta at den økonomiske situasjonen må ha vært vanskelig i årene etter Carl Jacobs død. Familiens hus ble solgt sommeren 1827¹⁰, og det er uklart hvor de flyttet. Tre år senere i 1829 giftet moren seg med birkedommer Christian Andreas Møller. Utover dette vet vi svært lite om Julius barndom. Han ble konfirmert i 1831 med karakterene meget godt i både kunnskap og oppførsel.

Etter konfirmasjonen må vi anta at Julius begynte i lære et sted, men vi vet ikke med sikkerhet hvor. Ved folketellingen i 1834 finner vi en «Hartmann 19 aar» på gården Fuglesang i Thoreby sogn, Maribo amt. Han arbeider som «avlfuldmæktig»¹¹. Selv om aldersangivelsen er feilaktig, idet Julius ble 18 år i 1834 er det grunn til å tro at dette er Julius. Ved skiftet etter sin farmor Anne Marie Schierling i 1839 er det opplyst at Julius arbeidet på Knuthenborg¹², et adelig gods nord-vest for Saxkjøbing. Julius stefar var birkedommer i grevskapet Knuthenborg og vi må anta at dette er en forbindelse som har gitt Julius muligheter til å få arbeid og gå i lære der. Julius lærte husdyravl og landbruksforvaltning på Knuthenborg.

Ved folketellingen i 1840 var Julius ved Knuthenborg og han var registrert som avlsforvalter¹³. Året etter i 1841 giftet han seg med Petra Oline Suhr. Ved vielsen er han oppgitt å være forpakter ved Bramslykke Hovedgaard¹⁴. I løpet av de neste 10 årene fikk Julius og Petra Oline 9 barn, av disse var det seks som levde til voksen alder.

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

Etter å ha vært ved Knuthenborg Gods i mange år, ble Julius forpakter ved Bramslykke Hovedgaard ca 1840. Som forpakter drev Julius landbrukseiendommen som sin egen. Dette i motsetning til en forvalter som var eierens stedlige representant med en fast årlig lønn. Som forpakter betalte han en avgift til eieren hvert år. Avgiften kunne være en fast avgift eller som en andel av overskuddet, eller en kombinasjon av disse to. Vi kjenner ikke til avtalen Julius hadde som forpakter av Bramslykke, med eieren Gregers Christian Raben (eier 1838 – 1875)¹⁵.

Denne Gregers Christian Rabens var den samme som hadde lånt 6000 riksbankdaler av Carl Jacob i 1821, (se nærmere i kapitlet om Carl Jacob). Den gang eide han ingen ting av betydning, han var bare arving til grevskapet, og han stilte ingen sikkerhet for lånet av de 6000 Rbd. Kan hende var Gregers Christian Rabens klar over den vanskelige situasjon Carl Jacobs enke og barn hadde kommet i etter at Carl Jacob døde og det ikke var penger til noen arv. Vi kan ikke se bort fra at dette spilte inn da Grev Rabens forpaktet eiendommen til Julius. Her ser vi bilde av hovedbygningen. Forpakterboligen lå nærmere driftsbygningene på gården, til venstre for bildet.

Fig 2. Bramslykke, foto ca 1900, Museum Lolland-Falster, ukjent fotograf

Den 9. oktober 1841 finner vi en notis i Lolland-Falsters Stifts-Tidende som opplyser at det ved Wilhelmsdahl på Falster avholdes en «Præmiepløining samt Udlodning af forædlede Kreaturer og Agerdyrkningsredskaber». Det ble utloddet «5 jyske Tyre» En av disse gikk til «Forpagter Hartmann på Bramslykke». Julius har arbeidet flere år som avlsfullmektig ved Knuthenborg Gods. Hans tidligere arbeidsgiver Grev Knuth til Knuthenborg fikk en av de andre jyske oksene ved denne utlodning. Vi må

kunne legge til grunn at Julius var sterkt engasjert i utvikling av kvegrasene og kvegavl. Denne jyske oxen har nok blitt brukt som avlsokse på Bramslykke.

I august 1844 kom Julius storesøster Bolette og hans storebror Paul fra Norge, på besøk til Lolland. Besøket varte ikke så mange dager, men det er grunn til å tro at de traff Julius. Det er verdt å merke seg at storebror Paul som var apoteker på Kongsberg i Norge, fem år senere i 1849 engasjerte seg i arbeidet med utvikling av bedre kvegraser i Norge. Vi må regne med at Julius nok har delt noen tanker om betydningen av kvegavl under besøket på Lolland i 1844.

Den 5. mai 1846 ble det avholdt møte i Amdtsraadet for Lolland og Falster i Nykøbing. Av referatet i Lolland-Falsters Stifts-Tidende fremgår det at Julius hadde blitt utpekt til å delta fra Christiansholms Birk sammen med «Politøvrighedene» i Amtet for å tilpasse reglene om gjerder og beplantning langs veiene¹⁶.

Den økonomiske situasjonen i Danmark var vanskelig i tiden etter Napoleonskrigene. Situasjonen bedret seg utover 1830-tallet. Landbruket gjennomgikk i den tid en betydelig endring, mange landmenn (bønder) tok etterhvert i bruk ny kunnskap og nye metoder som øket avkastningen og bedret deres økonomi. Dette har av mange vært koblet til innføring av allmueskolen i Danmark i 1814, og den økte kunnskapet førte med seg. I et innlegg i Tidsskrift for Landøkonomi fra 1852, beskrives de store fremskritt slik:

«Drikfældigheden og dovenskaben er forsvundet, produktiviteten er steget og i de sidste 20 år er der foregået en mærkelig og meget glædelig forandring med denne bys landbovæsen» (Kilde: «Begrebet "landmand" og det danske landbrugs moderniseringsproces», av Peter Henningsen, i «Fortid og Nutid», desember 2001 side 273-294, se side 287).

I 1846 fjernet Storbritannia importtollen på korn, noe som førte til høykonjunktur i det danske landbruk¹⁷ og som ganske sikkert har fått betydning for driften ved Bramslykke.

Julius og Petra opplevde den første Slesvigske krig 1848 – 1850. Krigen medførte ingen krigshandlinger på Lolland, men mange unge menn ble utskrevet til å gjøre tjeneste i krigen, og krigen har naturlig nok

skapt engstelse og usikkerhet i næringslivet og blant den øvrige befolkning. For landbruket må vi anta at det har medført økt etterspørsel etter matvarer og derav økte priser. Vi har ikke opplysninger om at Julius ble utskrevet.

Opp igjennom 1840-tallet gikk diskusjonen stadig heftigere om Danmark skulle avvikle eneveldet og i 1849 fikk Danmark en demokratisk konstitusjon. Alle menn over 30 år som kunne underholde seg selv økonomisk fikk stemmerett, noe som tilsvarte ca 15% av befolkningen¹⁸. Selv om bare en mindre del av befolkningen fikk stemmerett hadde dette en positiv innvirkning på befolkningens tro på en bedre fremtid.

Julius ble i 1849 etter at den nye konstitusjon var vedtatt, utnevnt til valgmann fra Døllefjeld og Musse Sogn¹⁹. Det innebar at Julius sammen med alle de andre valgmennene i Maribo Amt, skulle møte 29. desember 1849 som et valgmanskollegium. Der skulle valgmennene velge de som skulle sitte i det Danske Landstinget fra Maribo Amt²⁰.

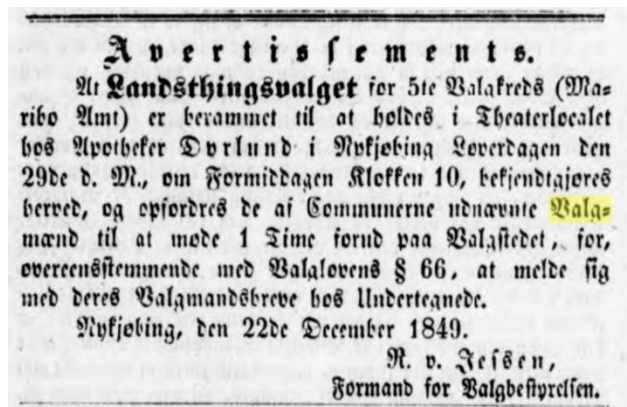

Fig. 3. Lolland-Falsters Stifts-Tidende 24. dec. 1849.

Den andre hendelsen som skal nevnes er den første koleraepidemien i Danmark. Utbruddet begynte i landsbyen Bandholm på Lolland i august /september 1850. Bandholm ligger nord-vest for Saxejøbing ved kysten, ikke langt fra Knuthenborg. 28 personer ble konstatert smittet hvorav 15 døde. De syke ble isolert og familier som kunne være utsatt for smitte ble flyttet. Hele Lolland og Falster ble isolert²¹. Denne koleraepidemien og de tiltak som ble iverksatt med isolasjon av hele Lolland og Falster må ha virket skremmende på befolkningen²².

I Lolland-Falsters Stifts-Tidende 6. mai 1852 finner vi en notis som forteller at Julius ble valgt til medlem av Maribo Amts økonomiske

selskabs Dyrskuekomite²³. Dette innebar at Julius skulle være med å arrangere og mest sannsynlig bedømme de dyr som ble fremvist på dyrskuer i Maribo Amt. Dette viser at Julius ble anerkjent for sin kunnskap innen avl.

Julius døde 09-08-1852, bare 36 år gammel. Vi vet ikke hva han døde av. Han etterlot sin kone Petra Oline og syv barn under 10 år.

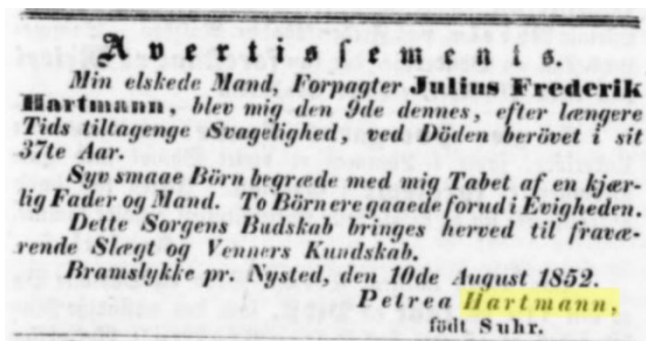

Fig. 4. Lolland-Falster Stifts.Tidende 16. aug 1852.

Deres barnebarn Julius F.G.P. Hartmann har i sine «Optegnelser»²⁴ om familien skrevet om sin farfar:

«Min Bestefader havde, før han døde kun 36 Aar gammel, vundet sig Navn som en dygtig Landmand. Hans Grav er paa Musse Kirkegaard lige syd for Kirken. Da jeg i Oktober 1934 besøgte Graven fandt jeg den, med sin fornemme Empiregravsten, velholdt. Fra min Barndom husker jeg at vi en Gang aarlig besøgte den gamle Kirkegaard med Bedstefaders Grav.

...

Da min Farfar var død stod hans unge Enke overfor den vanskelige Opgave alene og med smaa Midler at skulle opdrage 6 Børn, fire Drengene og to Piger. Hun flyttede til Nykøbing Falster, hvor hun en Aarrække boede i et Hus i Nygade. Drengene Carl (min Fader, f.26/10 1844 d. 2/9 1892), Poul, Holger og Christian gik i Byens Børnskole. Poul blev Skibsfører, han blev senere en Fader for mig, da min egen Far var død. Christian blev Købmand paa Bogø, Holger Kasserer ved Sorø Akademi. Af døtrene blev den ældste Dorthea gift med Kantor T. Hald i Thisted og var mor til min Fætter, den senere Bankinspektør P.T. Hald, gift med min Søster. Den yngste Datter Hansine levede ugift.»

- I. **Dorthe Hartmann**, født 03-04-1842 på Bramslykke, Musse, døbt 26-06-1842 i Musse, Maribo²⁵, død 03-12-1909 i Asylgade 7, Thisted, begravet 07-12-1909 i Thisted Søndre Kirkegård²⁶.

Hun blev gift med **Anton Christian Ferdinand Hald**, 12-05-1870 i Skt Johannes Kirke, København²⁷, født 05-11-1839 i Ålborg, hjemmedøbt 25-12-1839, døbt 01-06-1840 i Budolfi kirke, Ålborg²⁸, død 04-12-1907 i Thorsgade 6, Thisted, begravet 07-12-1907 i Thisted Søndre Kirkegård²⁹, stilling: 1870 Cand. Phil-Organist. Anton er søn af Stiftprovst og sognepræst for Budolfi sogn Ålborg, Peter Tetens Hald og Maria Regine Christina Hald.

De har børnene:

- A. Peter Tetens Hald født 13-10-1871.
 - B. Emil Hartmann Hald født 23-12-1877.
 - C. Julius Frederik Hartmann Hald født 11-12-1878.
 - D. Dorthea Hartmann Hald født 28-10-1882.
- A. **Peter Tetens Hald**, født 13-10-1871 i Thisted, hjemmedøbt 28-10-1871, døbt 17-06-1872 i Thisted³⁰, død 28-04-1928 i Strandbulevarden 3, København, begravet 02-05-1928 i Garnison sogns Kirkegård³¹. Stilling: Autoriseret Revisor. Ved konens død nævnes han som Kgl. Bank Inspektør. Han blev gift med sin kusine (III.C) **Laura Magdalena Hartmann**, 25-09-1897 i Sion sogn, København³², født 15-12-1877 i Holeby (datter af Carl Hartmann og Christine Juliane Mackeprang), døbt 25-01-1878 i Holeby³³, død 21-06-1944 i Peter Bangsvej 161, Lindevang sogn, København, begravet 24-06-1944 i Garnisons Kirkegård, København³⁴. folketælling 1940 i Peter Bangs Vej 161, Frederiksberg, København, folketælling, familien 1921 i Østbanetorvet 4, Århus, folketælling, familien 1925+1930 i Strandbulevarden 3³⁵, København.

Fig 5. Peter Tetens Hald og Laura Magdalena Hartmann

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

1. **Bent Jørgen Hald**, født 30-10-1909 i Solhøj, Aabyhøj, Aaby sogn.

- B. **Emil Hartmann Hald**, født 23-12-1877 i Thisted, døbt 27-01-1878 i Thisted³⁶, død 23-07-1942 i Torvegade 12, Ringkøbing, begravet 27-07-1942 i Ringkøbing³⁷.
Stilling: 1925 Toldassistent i Ringkøbing, 1940 Toldassistent og regnskabsfører ved Ringkøbing Sygehus.

Han blev gift med **Bodil Marie Bruun**, 24-10-1909 i Stubbekøbing, Maribo³⁸, født 31-05-1887 i Stubbekøbing, døbt 31-07-1887 i Stubbekøbing³⁹, død 18-09-1948 i Østergade 10, Bogense⁴⁰, begravet 23-09-1948 i Ringkøbing. Familien havde 1925+1930 bopæl i Torvegade 12, Ringkøbing. Efter Emil's død flytter hun til Østergade 10 i Bogense, da sønnen Mogens havde bopæl her. Bodil er datter af boghandler Gottfred Amandus Bruun og Emma Amalie Marie Madsen i Stubbekøbing.

De har børnene:

1. **Emma Hald**, født 27-12-1910 i Alleen, Ringkøbing.
 2. **Jacob Hald**, født 20-05-1912 i Alleen, Ringkøbing.
 3. **Mogens Hald**, født 18-02-1915 i Sten Blichersvej 14, Ringkøbing.
 4. **Peter Tetens Hald**, født 04-10-1922 i Torvegade 12, Ringkøbing.
- C. **Julius Frederik Hartmann Hald**, født 11-12-1878 i Thisted, hjemmedøbt 07-01-1879, døbt 23-03-1878 i Thisted⁴¹. Død 22-06-1897 på Københavns Garnisons sygehus af minigitis, under indkaldelse til Livgarden, begravet 25-06-1897 på Garnisons kirkegården i København⁴².

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

D. **Dorthea Hartmann Hald**, født 28-10-1882 i Thisted, døbt 03-12-1882 i Thisted⁴³, død 21-02-1887 i Thisted, begravet 25-02-1887 i Thisted⁴⁴.

II. **Caroline Hartmann**, født 31-07-1843 i Musse, døbt 02-10-1843 i Musse, Maribo⁴⁵, død 30-06-1845 på Bramslykke, Musse, begravet 05-07-1845 Musse, Maribo⁴⁶.

III. **Carl Hartmann**, født 26-10-1844 i Bramslykke, Musse, døbt 19-05-1845 i Musse, Maribo⁴⁷, konfirmeret 15-04-1860 i Nykøbing Falster⁴⁸, død 02-09-1892 i Holeby, begravet 07-09-1892 i Holeby⁴⁹.
Stilling: Mejeriejer, Holeby.

Fig 6. Mejeriejer
Carl Hartmann

Han blev gift med **Christine Juliane Mackeprang**, 11-11-1874 i Holeby⁵⁰, født 12-01-1855 i Holeby, Raahaugegaard, Lolland⁵¹, død 28-03-1916 i Lipkesgade 16, København, begravet 01-04-1916 på Sundby kirkegård, København⁵².

Carl efterlot sig konen Christine Juliane og 9 børn. Hun satt i uskifte med de umyndige børn⁵³.

De har børnene:

- A. Maria Petrea Hartmann født 13-08-1875.
- B. Ellen Hartmann født 23-09-1876.
- C. Laura Magdalena Hartmann født 15-12-1877.
- D. Vibeke Hartmann født 26-07-1879.
- E. Julius Frederik Georg Poul Hartmann født 11-11-1881.
- F. Sigrid Hartmann født 10-11-1884.
- G. Ingeborg Hartmann født 26-08-1886.
- H. Johanne Louise Hartmann født 21-09-1888.
- I. Carl Hartmann født 19-09-1890.

Efter Carls død flytter hun til Nykøbing Falster, her boer hun indtil 1907, da flytter hun til København med datteren Maria Petrea⁵⁴.

Litt om den tid da Carl og hans familie levde:

Carl var knappe 8 år da hans far døde på Bramslykke. Carl flytter sammen med sin mor og 6 søsken til Nykøbing på Falster. Han ble konfirmert 15-04-1860 med karakteren meget godt i «kundskab og Opførsel»⁵⁵. Carl ble sendt i lære på flere større gods og gårder for å få nødvendig kunnskap til å bli en dyktig landmann. Han kom i kontakt med eieren av godset Ourupgaard på Falster, Edward Tesdorff. Tesdorff innførte et moderne og intensivt landbrug og tok i bruk dampmaskiner på Ourupgaard og flere andre gårder han eide. Carl arbeidet ikke på noen av Tesdorffs landbruks-eiendommer, men han tok uansett de nye ideer til seg. Han ble ferdig med sin militærtjeneste 1. august 1868⁵⁶, og var ikke innkalt til krigstjeneste. I forkant av dette henvendte Carl seg til Tesdorff for å høre om han kunne få arbeid. I et svar fra Tesdorff av 26. mars 1868 til Carl⁵⁷ skriver Tesdorff:

«maa jeg meddele Dem, at der ingen Plads er ledig hos mig ligesom jeg heller ingen anden Plads kan anvise, idet Hele taget vil det være vanskeligt til en saadan Tid at faa en Plads. Men ved Deres Brev er jeg kommen til at tænke paa, om De muligen kunde have Lyst til at uddanne Dem til Meieriassistent.»

Carl søkte og fikk stilling som Meieriassistent ved Maribo Amts økonomiske Selskab. Etter et års videre utdanning ble hans oppgave å reise rundt som veileder for bønder / landmenn i røkt og pleie av kveg samt behandling av meieriprodukter. I avisen som vi ser en faksimile av i fig 7, er hele Carls foredrag gjengitt.

I sitt arbeid som meieriassistent kom han også i kontakt med Otto Lawaetz⁵⁸ en landmann med erfaring i meieri-drift i Holsten og Sydsle-

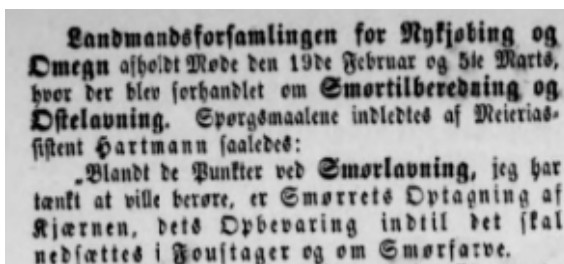

Fig 7. Lolland-Falsters Stifts-Tidende 11. mars 1870.

svig. De utga sammen en bok med tittelen «Anvisning til Kvægavl og Meieridrift» som kom ut i flere opplag⁵⁹. I sønnen Julius «Op-tegnelser» om familien, finner vi gjengitt følgende fra et brev fra Otto Lawaetz:

Refsnæsgaard 26' Oktb. 1871.

Kære Hr. Hartmann.

Naar vi ikke kjendte hverandre bedre, kunde De næsten tænke jeg havde helt glemt Dem, men De ved, at jeg holder for meget af Dem for at kunne glemme Dem. I to Vintre har jeg haft den Glæde at se Dem her, og efter hvad jeg har hørt, skal der være god Afsætning paa vores lille Bog, saa at der vel er Udsigter til et nyt Oplag, og da skulde vi gjerne have lidt udførligere om Afkølningen, vi har gjort en hel Del Forsøg som kan tjene til Hjælp.

*Med hjertelig Hilsen fra os, Deres hengivne
O. Lawaets.*

I Commission hos Fr. Bertelsen, Landemærket 11 er udkommet:
Anvisning til Kvægavl og Meieridrift
for mindre Jordbrug
af
O. Lawaets og C. Hartmann.
Tredie Udgave.
44 B.
(see Forlangseddel Nr. 74.)

Figur 8. Faksimile fra Nordisk Boghandlertidende 9. August 1872

Den 12. – 13. november 1872 opplevde man i Danmark en voldsom storm og stormflo. Storm fra sørvest drev vannet i Østersjøen østover, slik at store mengder vann fra Nordsjøen fulgte etter inn i Østersjøen. Da vinden så skiftet retning til nordøstlig, flommet vannet i Øster-

Fig 9. Tegning fra stormfloen på Lolland og Falster 13 nov 1872.

sjøen vestover og vannstanden økte mange steder i Danmark. Særlig utsatt var Lolland og Falster hvor vannstanden steg med 3 meter og det meste av øyene ble oversvømt. 80 mennesker omkom i Danmark, 76 av dem på Lolland og Falster⁶⁰. Holeby lå 5 meter over havet og ble ikke oversvømmet, men alle de som rømte fra flommen har nok også kommet til de høyereliggende områdene, blant annet ved Holeby. Ulykken må ha vært en skremmende og tragisk opplevelse for de fleste av Lollands innbyggere, også for Carl og Christine. Det må også ha berørt mange av de bønder /landmenn Carl hadde kontakt med i sitt arbeide.

Etter noen år forpaktet Carl tidlig på 1870-tallet et lite meieri ved Holeby Kirke som ble begynnelsen på Holeby Meieri. Carl kjøpte

Fig 10. Melkehandler fra Holeby Mejeri, ca 1900. SydloLLands Lokalhistoriske Arkiv

meieriet 18. februar 1879⁶¹ og drev det til han i 1891 forpaktet det bort. Ved folketellingen i 1880 er Carl oppført som Husfader og Mejerieier,⁶² i 1890 er han oppført som «Mejerist og Gaardeier»⁶³. Carls eldste sønn Julius beskrev i sine «Optegnelser» om familien,

at det var et kapitalsterkt firma fra Sjælland som presset Carl til å forpakte bort Holeby Mejeri under trussel om ødeleggende konkurranse. I 1885⁶⁴ hadde Carl kjøpt en landbrukseiendom like ved prestegården i Holeby som han utviklet i tråd med datidens moderne prinsipper⁶⁵.

Carl og Lauras sønn Julius har i sine «Optegnelser»⁶⁶ om familien, gjengitt et brev fra en slektning, Bertha Mackeprang, som hadde arbeidet ved Holeby Meieri. Hun beskriver meieriet og familien slik:

Newell. Iowa Dec 30th 1932

Kære Venner der hjemme!

Hermed en lille Beskrivelse af Holeby Mejeri, men om det er, hvad du ønsker Kære Julius, ved jeg jo ikke.

Jeg har ikke just nogen Traad at gaa efter, har gengivet nogle Bemærkninger fra Virksomheden. Der var jo meget, der kunde fortælles, om jeg sad foran en Skrivemaskine og dikterede. Jeg kan bedre fortælle mundtlig end skrivende og beder om Unskyldning for Fejl i Gramatikken. Men husk, jeg har vært borte i 42 Aar, og mine Redskaber herovre har ikke været en daarlig Fyldepen men mest Hakke, en Skovl og en Spade. Nu venter jeg med Spændning paa Kritikken, men haaber den bliver naadig, og forsikrer det er samlet med megen Alvor og Tankegang. Lad meg vide, om der er andre Spørgsmaal ønskelig, det er skrevet med de bedste Hensigter.

Historien om det endnu i Virksomhed værende Holeby Mejeri begynder jo i Begyndelsen af Halvfjerdserne, maaske 70 – 71 – 72, da det blev bygget af Ejeren af Nøbøllegaard, Erhard Pedersen, (senere byggede E.F. den første Sukkerfabrikk i Danmark, nu Højbygaards Sukkerfabrikk) til privat Mejeri, for at benytte Kilden til Vandmejeri, en stor Forbedring af de den gang kun kendte Bøttemejerier der var paa Herregaardene. Kilden var kun et alltid rindende Vand i Mosen i Præstegaardsjorden lige under Kirken, og kun en bundløs Plet for Vej og Sti, men altid rindende, og i de Dage kaldtes den den varme Kilde, fordi Græsset derom var grønt hele Vinteren. Dette blev undersøgt, og Beholdere sænket ned og Vandet ledet til Bassiner til Afkølning af Mælken, en Mælkekælder bygget og Kærnerum o.s.v. Mælken fra Nøbøllegaard blev saa

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

hver Dag kørt derned, silet op i Spande, afkølet og skummet, kærnet, lavt til Ost o.s.v. Det fortælles, at Vejen derned var saa bundløs at Mejersken fra Nøbøllegaard red paa en Hæst hver Dag derned til det nye Mejeri. Hvor mange Aar det blev drevet privat, ved jeg ikke, men senere fortælles der, at C. Hartmann, som var uddannet Mejericonsulent med Ophold paa Ourupgaard, Falster, kom ogsaa til Holeby Mejeri, og maaske særlig til Gaardene deromkring, da han jo reiste ogsaa for at undersøge Fourage og Køernes Pasning og gav Oplysning om Verdier i Kvægavl og særlig Mejeridrift, som den gang stod paa en særlig tarvelig Fod, især mellem Bøndergaardenes Befolkning, og det var til stor Gavn og Fremgang i Driften i alle Landbrug. Saavidt jeg ved, forpagtede Hartmann Mejeriet af E.F. og derfra stammer Titlen «Forpagteren» som H. altid blev kaldt af sine Folk, det var jo lettere end altid at sige: Hr. Mejerieier, som han senere blev. Hvor længe han forpagtede det, ved jeg heller ikke, men tænker, han købte det omkring 1874, da Sukkerfabrikken og hele Nøbøllegaard gik i Vasken paa Grund af det store Foretagende med Sukkerroedyrkingen, som var i sin Barndom den gang, men som jo senere var en stor Fremgang for Landmændene, men som i saa meget andet er det jo ikke den, der planter, der høster Frugten.

Saa blev der bygget Beboelse, hvoraf Hovedparten staar endnu, Stalde til Heste, Svin, o.s.v. og Mejeriet blev utvidet til Fællesmejeri. Stuehuset er bygget af Tømmer fra et strandet Skib, de turde ikke bygge af Sten paa Grund af den bundløse Grund, og mange Læs Grus og hugne Sten er lagt i Vejen dertil fra begge Sider. Mejeriet kaldtes den gang: Nøbøllegaards Kildemejeri, og senere Kildemejeriet Holeby, atter senere Holeby Mejeri, som det hedder den Dag i Dag, og under hvilket Navn det vare repræsenteret paa Udstillingen for Mejeri i Kbhvn, i 1931, hvor jeg saa Ost og Smør derfra – særlig Ost.

Saasart Centrifugen kom i Brug i Danmark var C.H. en af de første til at anskaffe en, det var saavidt jeg ved Nr. 83 af de første Roskilde Maglekilde Patenter, den skummede 400 Pund i Timen, det var jo en lys Ide. Senere købte han en nyere og forbedret Ud-gave af samme, Nr. noget over 200, og den var en fin lille Centrifuge, som kunde skumme lidt mere en den første. Dampkedel var inlagt, Dampskorsten bygget, og en fin lille Damphest – det sagdes

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

4 Hestekraft – anskaffet. Han havde en Masse Leverandører, hvis Liste steg hvert Aar, hvilket blev til et stort Arbejde.

Af større Gaarde var der Raahave, Lille Søholt, Frederiksminde i Fuglse, Proprietær Theil, Fuglse, og flere store Bøndergaarde foruden en Mængde mindre og Parceller o.s.v. som i mange Aar solgte Mælk til Holeby Mejeri. Mælken blev hentet to Gange daglig pr. Hæst og Vogn, et kostbart og stort Arbejde. Aftenmælken blev silet op i store Spande og sænket i Bassineren Natten over. Om morgenen blev den opvarmet og centrifugeret. Leverandørerne fik Skummetmælken tilbage, og Morgenmælken blev skummet, saasnart den kom om Morgenen. Fløden blev hver Dag syret Natten over og kærnet den følgende Morgenen. Naar Leveransen var paa sit højeste, blev der kærnet 3 Gange daglig, om Morgenen fra kl. 4 til henmod 7 maaske, og det kneb til Tider for den lille Damphæst, naar baade Kærne og 2 Centrifuger var i Gang. Da skulde Trækket i Dampskorstenen være god, og enda maatte den puste om sig. Kirken laa jo højere end Mejeriet og tog ofte Lufttrykket fra den lavere liggende Mejeriskorstenen, saa Bryderier var der jo ogsaa. Smørret – ja det var jo dejligt – blev hver Dag sendt til Grosserer Christensen Kattesundet 4, Kbhvn.

I Aarene 1887 – 90 kendte jeg jo personlig Mejeriet og dets Gang, og derom skal jeg meddele lidt. Mejeriet var omtrent paa sit højeste i Produktion i aaret 1886 – 87 omkring 10.000 Pund Mælk daglig om Sommeren, senere blev det mer jævnt, idet Landmændene fik deres Køer til at kælte i den højere Smørpris' Tid, saa den mæste Mælk begyndte om Efteraaret. Den laveste Tid var da i de nærmeste to Maaneder. Vi fik oss mere Vintermælk og som Følge deraf bedre Smør, mindre Omkostning o.s.v. naar da Fodringen blev passet derefter.

Men saa Rejste Andelsbevægelsen sig jo meget i Danmark i sær i 1887 blev flere nye Andelsmejerier byggede. Bønderne var jo nu blevne meget oplyste i Nogle Aar af at have Fællesmejeri, og hvorfor skulde de ikke selv «Bønderne» havde Indtægten af denne Mejeridrift? Mejerieierne havde jo kun Indtægt. Det kostede da ikke noget at holde Hæste, Vogne, Folk, Dampkedel, Kul, Smørtræer, o.s.v. Nej, Nej, Møder efter Møder, og Andelsmejerier blev bygget. Thorslunde paa Laaland var det eneste der trak Holeby Leverandører fra forskellige Landsbyer, men Holeby blev ved ufortrødent, holdt alle de store Gaarde og mange mindre, og

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

arbejdede saaledes i 88 – 89 – 90 uden videre Tilbagegang. Saa var det i Efteraaret 88, at Fr. Tesdorph, Sæddinggaard, mon det var Jægermester eller Kammerherre, kender ikke hans Titel nu – begyndte at lave Fedtost og dertil anlagde et Osteri, hvortil han opkøbte Skummetmælk fra flere Mejerier. Ogsaa fra Holeby Mejeri blev al Mælk hentet pr. Vogn lige fra Centrifugen, vejet i store Transportspande og kørt til Sæddinggaard. Dette var ogsaa et stort Arbejde, der daglig blev udført hellig og søgn.. Vinter og Sommer, men var en bedre Indtægt for Mejeriet end forhen med Svinehold og lignende. Det var en daglig travl Virksomhed, og Hartmann var en bestemt Commandant, noget streng, men altid høflig mod sine Folk og ærlig mod alle. Naar nogen Leverandør klagede over et eller andet, maaske Personalets Fejl, tog Hartmann altid sine Folks Parti og sagde: Jeg selv overser alt.

Naar den travle Dag endte, var der en Ro uden Lige over den lille Plet i Mosen, alle Maskinernes Klapren forstummet. Lyden af Mælkespandene paa den haarde Stenbro stilnet af, og naar gamle Katrine Løje ringede Solen ned med den gamle kirkeklokke der oppe paa Bakken, var der en vidunderlig Stilhed over det travle Mejeri i den lille Mose, kun Kildens evige Rislen hørtes. Og det samme gentoges næste Dag.

I November 1890 drog jeg da fra Holeby Mejeri af forskellige Grunde og landede 5000 Mile borte derfra, men Tankerne blev derovre ved Kilden den lige friske, og ved Slægten der voksede op.

Efterhaanden som Mejeridriften voksede og ogsaa Pladsen til familien i Bygningen blev snæver, voksede Trangen til noget mere Landbrug end den lille Plet Jord ved Mejeriet. Saa blev det Hartmanns Lyst og Ide at købe den lille Gaard paa Bakken overfor Præstegaarden. Bygningerne var tarvelige, Jorden meget mager o.s.v. men det blev forbedret med Bygninger, og Jorden straks behandlet efter nyere Stil, især stærkere Gødningskraft og Drift, og den blev i faa Aar en lille Mønstergaard. Der avledes mere end paa Gaarde dobbelt saa store, og her boede Familien mere bekvemmeligt end paa det travle Mejeri. Hartmann elskede sin Gaard, Driften deraf, Kreaturene og alt, anlagde en dejlig Have ikke alene med blomster, men Frugt og Havesager af alle Slags til daglig Brug i den store Husholdning. Børneflokket voksede ogsaa, raske livlige Børn, til Tider støjende, men de rare Unger saa vi gerne hver Dag paa smaa Besøg ogsaa i Mejeriet og var glade

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

naar de kom – og glade, naar de gik -. Desværre 2 Aar efter i 1892 kom en Dag det sørgelige Budskab til Iowa, at Hartmann var død, en nyhed saa meget mere sørgelig for os, der var saa langt borte, og enda mere for den store Familie.

I eller omkring 1879 forpagtede Hartmann sammen med en Svoger (Oxholm) Haulykkegaards Mejeri pr. Bandholm, og de to Mejerier dreves saa sammen i flere Aar. Oxholm, som var Kompagnon, rejste derfra omkring 1884, og det blev da drevet af Hartmann selv og under samme Smørmerke «C.H.». Haulykkegaards Mejeriet blev passet af en Bestyrer, som tillige var Fyrbøder og Maskinpasser, en Mejerske og Elever. Begge Mejerier havde altid flere Elever. I Foraaret 1890 ophørte denne Forpagtning, Mælken fra Haulykkegaard gik til et Andelsmejeri i Østtofte, og Maskiner og Inventar blev dels solgt dels bragt til Holeby Mejeri.

Det fortelles i familien at Carl Hartmann døde av blodforgiftning. Han skulle hjelpe en bonde med en ku og holdt fast i kuens horn. Han fikk en blodblemme/

klemmelus, som den lokale lege

besluttet at det skulle tas hull på. Carl fikk blodforgiftning som så medførte nyrebetennelse og han døde 02-09-1892.⁶⁷ Christine satt igjen med de 9 barna. De var i en vanskelig økonomisk situasjon. Da Carls onkel Ludvig Adam Wilhelm Hartmann (7. Gren) og hans kone Laura døde mottok Carl og Christines barn en arv ifølge Carl og Christines testament, på kr 2000.⁶⁸

Fig 11. Holeby Mejeri, eieren Carl Hartmann til venstre og personale ca 1891.

- A. **Maria Petrea Hartmann**, født 13-08-1875 i Holeby⁶⁹, konfirmeret 05-04-1891 i Holeby,⁷⁰ død 24-02-1960. Diakonissestiftelsen København, begravet 02-03-1960 Sundby Krematorium⁷¹. Hun boede 1930+1940 i

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

Holsteinsgade 8, København, nævnes da at være sygeplejerske.

Maria Petrea var ugift, hun adopterede 1912 Kjeld Preben Hartmann født 30-10-1911 i Holsteinsgade 52, København⁷².

- B. **Ellen Hartmann**, født 23-09-1876 i Holeby, døbt 26-10-1876 i Holeby⁷³, konfirmeret 02-10-1892 i Holeby,⁷⁴ død 26-03-1957 i Sct. Joseph Hospital, København, begravet 02-04-1957 i Bispebjerg Krematorium⁷⁵. Ved hendes død har hun bopæl Tranehavegaard 43.3, København.

Hun blev borgerlig viet med **Thomas Secher Hansen**, 02-04-1909 i København⁷⁶, født 07-06-1878 i Virkhøjgaard, døbt 26-07-1878 i Brorstrup, Ålborg⁷⁷. Død 09-04-1962 i Gurrelund Tikøb sogn, begravet 14-04-1962 fra Bispebjerg Krematorium, København⁷⁸.

De har bopæl flere steder i København, 1911 i Wiedeweltsgade 13, 1921+1930 i Manøgade 1, 1940 i Haraldsgade 36, København. Han arbejdede som Arkivar ved A/S Titan.

Der er ikke fundet børn efter dette ægtepar.

- C. **Laura Magdalena Hartmann**, født 15-12-1877 i Holeby, døbt 25-01-1878 i Holeby, konfirmeret 02-10-1892 i Holeby,⁷⁹ død 21-06-1944 i Peter Bangsvej 161, Lindevang sogn, København, begravet 24-06-1944 i Garnisons Kirkegård, København.

Hun blev gift med sin fætter (I.A) **Peter Tetens Hald**, 25-09-1897 i Sion sogn, København, født 13-10-1871 i Thisted (søn af Anton Christian Ferdinand Hald og Dorthea Hartmann), hjemmedøbt 28-10-1871, døbt 17-06-1872 i Thisted, død 28-04-1928 i Strandboulevard 3, København, begravet 02-05-1928 i Garnisons Kirkegård,

Stilling: Autoriseret Revisor. Ved konens død nævnes han som Kgl. Bank Inspektør.

Folketælling 1940 i Peter Bangs Vej 161, Frederiksberg, København, folketælling, familien 1921 i Østbanetorvet 4,

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

Århus, folketælling, familien 1925+1930 i Strandbulevard 3, København.

1. (se børn ovenfor) (I.A.1)

- D. **Vibeke Hartmann**, født 26-07-1879 i Holeby, døbt 24-08-1879 i Holeby⁸⁰, konfirmeret 18-03.1894 i Sankt Jacob sogn i København.⁸¹

Hun har bopæl forskellige steder i København, 1901 i Teglgårdsstræde 11, København, 1930 i Annasvej 4, Hellerup, København, 1940 i Tranegårdsvej 72, Gentofte, København. 1972 er hun fundet nævnt i Kraks vejviser på Tranegårdsvej 72, herefter er hun ikke fundet.

Hun blev gift med enkemanden (1) **Jacob Nielsen**, 30-05-1903 i Nykøbing Falster⁸², efter to års ægteskab blev de skilt den 25-08-1905 i København⁸³. Jacob Nielsen var først gift med Anna Catrine Christiane Sørensen, hun døde 28 april 1902. Efter skilsmissen med Vibeke blev Jacob gift 3. gang den 05-05-1907 i Garnison sogn, med Louise Petrine Bolette Hansen.

Stilling: Metalvarefabrikant.

Hun blev gift med (2) **Peter Zacho Davidsen**, 02-09-1905 i Søllerød⁸⁴, født 17-11-1874 i Skanderborg, hjemmedøbt 30-11-1874, døbt 30-07-1875 i Skanderborg⁸⁵, søn af Boghandler David Davidsen og Johanne Cathrine Hansen i Skanderborg. Han døde den 22-01-1954 på Diakonissestiftelsen, København, begravet 25-01-1954 Frederiksberg Gl. Kirkegård⁸⁶.

Folketælling 1906 oplyser at familien har bopæl i Gammel Køge Landevej 21, København, folketælling 1911 i Jens Munks Gade 3, København, folketælling 1916 i Annasvej 4, Hellerup, København⁸⁷. De blev skilt omkring 1917.

1. **Per Ejvin Zacho Davidsen**, født 27-01-1906 i Gl. Kongevej, København.

E. **Julius Frederik Georg Poul Hartmann**, født 11-11-1881 i Holeby, døbt 15-01-1882 i Holeby⁸⁸, konfirmeret 11-04-1897 i Nykøbing,⁸⁹ død 06-11-1951 på Rigshospitalet København, begravet på Garnisons Kirkegård, København⁹⁰.

Student 1900 fra Nykøbing katedralskole⁹¹ og 1906 magister i fysik. Studieophold i USA. Doktorgrad 1918⁹². Oppfant en metode for å gjøre vekselstrøm til jevnstrøm.⁹³

Docent i fysik ved Polyteknisk læreanstalt og fra 1929 professor. Opprettet et moderne tekniskfysisk laboratorium i Danmark. Meget vel ansett og respekteret videnskapsmann. Medlem af Akademiet for de tekniske videnskaber fra 1937⁹⁴.

Fig 12. Julius Frederik Georg Poul Hartmann

Han blev borgerlig viet med **Margrethe Olufa Wentzel**, 07-04-1909 i København⁹⁵, født 10-09-1877 i København, døbt 12-10-1877 Vor Frue Kirke København⁹⁶, død 14-06-1949 på Kastelvej 10 København, begravet på Garnisons Kirkegård, København⁹⁷.

Margrethe Olufa er døbt med efternavnet Hansen, fik 11-07-1905 bevilling til navneændring til Wentzel. Hun er datter af maskinmester Johannes Edvard Hansen og Urania Olufa Jacobsen, Løngangstræde 37, København.

Julius Hartmann har i sine «Optegnelser»⁹⁸ fra 1934 skrevet følgende om sin egen opvekst: (Nedenstående kursiverede tekst er et utdrag af Julius Hartmanns «Optegnelser».)

Mit første Barndomshjem var en almindelig lille, trefløjet Bondegaard beliggende ovenfor Vejen, der fører fra Nysted til Rødby, der hvor denne Vej tidligere drejede ned gen-

nem Landsbyen Holeby. For Enden af den gamle bindingsværks Stuelænge havde Far tilbygget et Stenhus. Op til Gaarden førte en lille Vej fra Hovedvejen. Den sidste begrænsende Gaardens Jorder paa Nord og Vest. Mod Syd og Øst stødte vore Marker op til Nabogaardenes adskilt fra disse ved Pillehegn undtagen paa den Strækning, hvor vor Have laa. Fra Vinduet i Fars Værelse i den nye Hus saa man mod Nord og Nordvest ned over Enge, der om Vinteren var oversvømmede, om Foraaret gule af Smørblomster. Ved Engens nordlige Grænse, hvor Landet atter steg, laa Fars Mejeri ved en Kilde. Ovenfor Mejeriet saa man den gamle Landsbykirke og længer borte Gaarden hvor Mor er født. I Stuehuset var den store Spisestue med Vinduerne vendende mod Syd. Naar Dagene var korte saa man herfra bag Havens Træer Solen gaa ned. Stod man en smuk Sommeraften ved Havens østlige Hegn, saa det ut som den store Sukkerfabrikk bag Holeby Station var fyldt af Ild, Genskæret af Solnedgangen. Fra Havens vestlige Side saa man ned i Landsbyen med smaa Huse og Lunden om den gamle Fæstegaard. Tværs over Gaardens Jorder førte fra Nord til Syd en anden Hovedvej, Vejen fra Maribo til Lungholm. Ned til den ledte fra Gaardens Bagside en Markvej, ad hvilken vi ofte gik, naar Kornet stod modent paa begge Sider. Gaardens østlige Længe havde en Udbygning. I Hjørnet mellem denne og Hovedlængen var der en Hestegang. Her sad Gaardens Folk ofte og snakkede sammen paa lune Sommeraftener. Mod Vest var Gaardspladsen kun begrænset af en Række Kastanjetræer; ved Enden af Nordlængen stod mod Vest et Par Asketræer som jeg tidligt glæded mig over, naar det lave Eftermiddagslys forgyldte deres Blade eller Vinteren tegnede Træernes Skygge paa den hvide Gavl.

I disse Omgivelser levede jeg de første 11 Aar af mit Liv og lærte Aarets skiftende Tider at kende. En Vinter var vor Have forvandlet til et Bjerglandskab af store Snedriver, der foran vore Sydvinduer dannede en stejl Skrænt. Fra Fars Vindu saa jeg, at Omegnens Folk kørte Slæde tværs over vore Marker i Stedet for at bruge Vejen. Andre Vintre husker jeg med mindre Sne, men med haard Kulde, da var Engen dækket med Is, og mine Søskende og jeg løb paa Skøjter sammen med Landsbyens Børn. Naar vi i Mørkningen gik op over Marken

*til vort Hjem skinnede Lyset fra Fars Vindu, hvad der gav mig Følelse af Tryghed. Naar Sneen begyndte at smelte kom gerne Urter frem paa Skraaningen mod Syd og Vest. Smukkest af disse Urter fandt jeg den fligede Skvalderkaal. Lidt senere var Grøftekanten langs Præstegaardshaven dækket med Vio-
ler, saa blev Engen fyldt med gule Smørblomster mellem blaa Vandpytter; Kastanierne blomstrede i Alleen paa Vejen til Mejeriet. Naar Smørblomster og Kastanieblomsterne var slukkede, var det næsten sommer. Pinsemorgen stod vi tidligt op, og Far gik da med os Børn til den nærmeste Skov, ved Højbygaard, for at plukke Bøgegrene. Ved St.Hanstid gik vi om Aftenen ud paa Kløvermarken, hvor vi satte os midt i det grønne og sang «Vi elsker vort Land». Hen i August kom Høsten, den aller dejligste Tid. Saa kørte vi i Marken med de tomme Høstvogne og kom hjem øverst paa Læssene. Naar Vognene blev læsset kom de smaa søde Markmus frem. Efter Afhøstingen stod Stubmarken tilbage. Ogsaa den var smuk om Morgen med Dag paa alle Stubbene og paa Spindelvævene. Saa kom de mørke regnfulde Maaneder, hvor Roerne blev taget op og sat i Kule. Ogsaa disse Dage fik Ende og bag dem var det strålende Jul med lange festlige Forberedelser. Den 15'Dec. paa min Søster Lauras Fødselsdag kørte hele familien til Maribo for at købe Julegaver og mange gode Ting til Hjemmet og til Fars Arbejdere og Husmænd. Først «fjerde Juledag» sluttede Aarets største Fest.*

Fra mine første Aar mindes jeg bedst Far. Mor havde travlt med den store Husholdning og med sine sidstfødte Børn. Altsaa travede jeg af Sted med Far og endnu kan jeg føle den Tryghed, som det gav meg, naar min lille Haand laa i hans store. Far drev en Tid foruden Mejeriet i Holeby et mindre Mejeri i Havlykke ved Bandholm. Naar Far skulde tilse dette, maatte vi tidligt op og kom ofte sent hjem. Fra saadanne Ture husker jeg, at vi kørte langs en mørk Skov med Stjernehimlen over os. Da var det vel, at dens Storhed og dybe Stilhed først gik op for Barnet. Jeg mindes ogsaa at Far, medens vi kørte fortalte mig om sin egen Barndom og om sin ungdom, da han lærte Landvæsen paa de store Herregaarde. En Gang om Aaret, ved Sommertid gjorde Far en tur til Østersøen med nogle af sine nærmeste Venner, først og fremst

min Morfar og Fars Farbror, Godsforvalter Hartmann. Jeg fik, som det eneste Mandfolk i den nye Generation, Lov at komme med. En halv Mil borte kunde jeg høre Havet, der gjorde et dybt Indtryk paa mig. Far og de ældre Herrer var altid i højt Humør, de følte sig vel næsten som Drengene igen. Naar vi kom hjem havde Mor en fin Middag parat med Kyllinger og Jordbær med Fløde, som man nu ikke faar dem længre. Mangen Eftermiddag lod Far spænde for, og han og jeg kørte da til Rødby. Her tog vi ind hos Købmand Houmann. Ved Siden af Butikken var der en stor Gæstestue. Ved den gamle Bilæggerovn sad Houmanns 90 aarige Mor, med hvem Far altid fik sig en Passiar. I Rødby fik jeg første Gang Indblik i en for mig ganske ny og besynderlig Verden. Vi skulde tale med vor Læge og kom ind i et Værelse, hvor alle Vinduer var dækkede med tykke Gardiner saa Værelset nærmest var ganske mørkt. Paa en Divan sad eller snarere laa Lægens Frue rygende en stor Cigar. Sligt havde jeg aldrig set før og gjorde naturligvis store Øjne. Jeg forstaar nu, at den stakkelse Frue har følt det som sit Livs Forlis at maatte bo i en lille fattig By ved Østersøen. En Gang om Aaret tog Far gerne til København, og jeg skulde da ofte med. Saaledes gik det til, at jeg fra min tidligste Barndom fik et Indtryk af den By, hvor jeg senere skulde leve det meste af mit Liv. Vi boede i Hotel København i Jernbanegade. Fra vore Vinduer saa jeg over til Cirkus, en i mine Øjne højest eventyrlig Bygning. Vidunderligt var det om Morgenene at faa frisk Franskbrød; senere har jeg faaet nok af det slette københavnske Franskbrød og har ofte længtes efter Mors gode hjemmebagte Brød.

Endnu før jeg var fyldt fire Aar begyndte Frk. Thea Hansen, vor Lærerinde, at lære mig at læse. Samme Frk. Hansen var en streng Dame, dog ikke mod mig, hvem hun forkælede slemt. Saa meget beklageligere var det, at jeg en Dag kom til at krænke hende dybt. Det var da jeg første Gang forsøgte mig i den konventionelle Konversations smukke Kunst. Ved Middagsbordet sagde jeg: Frk. Hansen, De spiser ikke Kartofler? Meningen var, at Bemærkningen skulde opfattes i Lighed med: Frk. De holder ikke af Sauterne? Imidlertid har jeg ikke behersket den højere Selskabligheds lette Tone, eller Frk. Hansen har ikke forstaaet denne. Nok er det,

at der opstod en lille Misstemning, der dog hurtigt fortog sig. Mange Aar efter besøgte jeg min første Lærerinde paa hendes 80 Aars Fødselsdag og var næsten skamfuld over den Glæde, jeg derved gjorde hende.

Efter at vi Børn i nogle Aar var bleven undervist hjemme, fandt Far, at det vilde være godt for os at komme i en rigtig Skole sammen med andre Børn. Den eneste, der kunde komme i Betragtning, var Frk. Langes Skole i Maribo. Skolen begyndte saa vidt jeg husker Kl.8 Morgen, og da vi havde 20 Minutter til Toget og derefter en halv Times Kørsel maatte vi tidlig op, formentlig ved 6 Tiden. Hjem kom vi henad Kl.4, hvorefter Lektierne skulde læses. Det betød, at det var forbi med det frie Liv paa Marker og i Have, og jeg græd da ogsaa mine modige Taarer, da jeg kom hjem fra Skole den første Dag. Til min Sorg bidrog formodentlig, at jeg havde opdaget, at «Rikke Lange» var en meget stræng Lærer, vel nok den strængeste, jeg har haft. Hun var vist egentlig et hjertensgodt Menneske, men vi Børn frygtede hende ganske urimeligt og havde ogsaa Grund dertil. Bag Skolebygningen laa en dejlig Have. Et lille Hjørne med et Bord var afset til os til Frokostspisningen. En dag var Rikke Langes Roser brækket, hvilket gav Anledning til stort Forhør. En lille Dreng fra Maribo mistænktes men nægtede. Dette gav Anledning til, at Frk. Lange beskyldte ham for at lyve og paa staaende Fod viste ham bort fra Skolen. Imdertid lærte vi godt i denne noget puritanske Skole, og dog har jeg tit tænkt paa, om det var klogt at sende os til den, thi det medførte, at vi daglig maatte gøre Turen til Maribo frem og tilbage i Toget og her traf vi sammen med en Bande temmelig uheldige Unger, blant hvilke Tonen var utrolig raa.

En Dag i Foraaret 1892, da vi kom hjem fra Skole fik vi vide, at Far var bleven overfaldet af en uvan Ko. I Kampen med denne havde han grepet fat i dens Horn og derved faaet en Vridblære eller et let Saar i Haanden. Denne Begivenhed blev Begyndelsen til en Tid fuld af Lidelser for stakkels Far, en Tid der endte med Fars Død i Efteraaret 1892. Saaret var nemlig bleven inficeret, saa der opstod en svær Blodforgiftning. Denne blev først behandlet af vor Huslæge senere af

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

den dygtige Kirurg Hr. Heilmann i Nykøbing F, paa hvis Klinik Far laa i Sommeren 1892. Det saa ud som om Helbredelse var opnaaet, men i Efteraaret traadte en Nyrebetændelse til, under hvilken Far led utrolige Smærter, saaledes at det var en stor Befrielse da han endelig døde d. 2. September 1892.

Fars sidste Aar havde været fyldt af svære Bekymringer. Et kapitalsterkt Firma paa Sjælland havde besluttet at skaffe sig et Mejeri paa Lolland og tvang under Trussel om ødelæggende Konkurrance Far til at bortforpagte Holeby Mejeri. Herved var Far kastet ud af sit Livs Hovedopgave, hvad der utvivlsomt til Tider gjorde ham dybt nedtrykt. I sit sidste Aar overvejede han Overtagelse af en af Lollands store Forpagtergaarde Ulriksdal, en Plan, Døden altsaa forhindrede ham i at bringe til Udførelse.

Mod Fars tidlige Død var et første Avsnit af mit Liv til Ende. Min Mor sad nu med 9 uforsørgede Børn, hvoraf den ældste Missy, kun var 16 Aar, den yngste, min eneste Broder, Carl, kun 2 Aar. Vor Gaard blev solgt, og efter at al løs Gjæld var dækket ved den lille Livsforsikring, Far havde tegnet til Fordel for Mor, havde Mor kun en lille Forpagtningsafgift for Mejeriet, jeg troer den var paa 1200 Kr. aarlig, at leve af. Min Søster Sigrid, der var 9 Aar fandt snart efter et lykkeligt Hjem hos Pastor Rørdam i Fanefjord, hvor hun blev opdraget sammen med en jævnaldrende Datter Anna Elisabeth. En anden Søster, Laura, kom i Huset hos min Farbror Skibsfører Poul Hartmann og blev der, til hun omkring Aarhundredskiftet blev gift med sin fætter Peter, Tetens Hald. Min søster Vibeke, kom – altfor ung – ud blant fremmede for at tjene sit Brød. Hun var sjældent hjemme efter den Tid. Min næstældste Søster Ellen kom først i Huset hos Forpagter Clausens paa Raahaugegaard, - trofaste Venner af Far og Mor. Hun kunde imidlertid ikke finde sig til Rette noget Sted og var som Regel hjemme. Med sin lille Indtægt skulde Mor altsaa forsørge 5 – 6 Børn. Dette var selvfølgelig en aldeles overvældende Byrde at lægge paa hende; dog maa jeg her ikke glemme at nævne, at flere Mennesker viste Mor og os Godhed i de følgende Aar – først og fræmst min prægtige Farbror Poul Hartmann.

En smuk Morgen sent paa Aaret 1892 stod jeg sidste Gang og saa ud over Markene ved min første Barndoms Hjem. Nu glitrede alle Stubbene paa de afhøstede Marker af Ris. Jeg syntes, at jeg aldrig havde set Markerne saa skønne og «jeg var harm» at jeg skulde forlade dem. Om Eftermiddagen rejste vi til København, hvor vi boede de næste to Aar. Jeg blev her sat i Nørrebro Latin- og Realskole. En af de mest udprægede Lærere ved denne Skole var den kendte Gymnastikpædagog Poul Petersen. Mit første Møde med denne Mand formede sig saaledes. I Nærværelse af mine Kammerater stillede Poul Petersen mig op foran sig og sagde: «Min Dræng, har Du lært Gymnastik?» Det havde vi ikke hos Rikke Lange og følgelig svarede jeg Nej. «Dine Forældre har begaaet en Forbrydelse mod dig; hvad sagde jeg?» Samvittighedsfuldt gentog jeg «Mine Forældre har begaaet en Forbrydelse mod mig». Poul Petersen havde sin egen Filosofi. «Lær at slaas Dreng, efter jeres Konfirmation kommer I til at slaas hver Dag». En Dag fandt jeg mig selv liggende saa lang jeg var paa Gulvet i Gymnastiksalen. Da jeg lidt fortunlet rejste mig, stod P.P. smilende over mig og spurgte: «Ved du hvorfor du fik den Lussing? Det var fordi du kom her ned i Gymnastiksalen i dine almindelige Sko». Trods denne Barskhed holdt vi meget af vor Gymnastiklærer, en djerv og frisk Mand, der kæmpede for en god Sag og var præget heraf. Skolens Bestyrer Borch var lidt af en Bussemand. Hver Eftermiddag, før vi gik hjem, gik han Runde i Klasserne og stak de Lussinger, der skulde stikkes paa en pudsig forretningsmæssig Maade. Han underviste selv i Historie. En Dag spurgte han os om Navnene paa de forskellige Epoker, og jeg betegnede da den forhistoriske Tid som Urtiden. Dette maatte man ikke sige i Bresdorffs gamle stærkt nationalt prægede Skole, men i Stedet for nu at forklare mig at Ordet var tyskpræget, og at jeg heller maatte bruge et renere dansk Ord gjorde Borch Nar af mig, hvad der saarede mig dybt. Alligevel fandt jeg ind bag Borchs sarkastiske Fremtrædelsesform – ved følgende lille Episode. En Morgen mødte jeg den frygtede Bestyrer i Skolens Forhal. Han havde glemt noget i sin Lejlighed øverst oppe i Skolebygningen og bad mig

springe efter det. Da jeg kom ned takkede han mig med et venligt Smil og vandt derved min Hengivenhed.

Jeg var ikke nogen flittig Dreng i København. Mine Eftermiddager tilbraget jeg i den gamle Kalkbrænderihavn for Enden af Aarhusgade, hvor vi boede den meste Tid. Ved Havnen var en Stændæmning, hvorfra man saa ud over Sundet og i Havnen laa der – som nu – Sejlskibe, der kom med Træ fra fjærne eventyrlige Skove. Intet Under, at en Dræng kunde glemme Tiden og engang nær havde skræmt Livet af min stakkels Mor, der troede at hendes Søn var druknet, fordi han ikke kom hjem kl 6 ½, to tre Timer efter at han skulde have været der. Jeg husker med en Art Taknemlighed de to kraftige Lusinger min Mors Søster, Tante Poulina modtog mig med, da jeg endelig viste mig.

Familien Hartmann og vistnok ogsaa Familien Mackeprang er fjernt beslægtet med Familien Wichfelt fra Hovedgaarden Engestofte ved Maribo. Mor havde derfor Ret til at søge Optagelse i Det Wichfeldtske Enkehus i Nykøbing Falster og fik i Efteraaret 1894 tildelt en Dobbeltlejlighed. Saaledes gik det til, at jeg kom til at tilbringe de sidste 6 Aar af min Børndom indtil jeg blev student – i denne By, hvor min Morfar og min Far og hans Søkende havde levet som Børn. Byen rummer for mig en Række gode Minder og enkelte bitre. Til de første hører det frie Liv i den smukke Omegn og det inderlige Samliv med min kære Moder, til de sidste det haarde økonomiske Tryk, hvorunder Mor levede – og hendes store legemlige Lidelser.

I Nykøbing blev jeg sat i Katedralskolen, der i min Tid lededes af Rektor Fraas. Denne Mand vil jeg altid mindes med dyb Taknemlighed. Fraas var ikke stærk nok til at præge Skolen med sin egen fornemme Aand, men han var for os unge det smukkeste eksempel og øvede derfor en meget stærk Indflytedelse paa os, særlig da vi de to sidste Klasser fik ham som Lærer. Fraas var Humanist med en dyb Forstaaelse af og Kærlighed til græsk Aand og Kultur. I Overensstemmelse hermed søgte han gennem gode og forstandige samtaler at vække vor Sans for klar og fordomsfri Tænkning. Efter at jeg var bleven Student fulgte han mig – og andre af sine Elever, som for Eks. nuværende Dommer E.G. Bøchmann – med stor

Interesse. Naar jeg i Ferien kom hjem til Nykjøbing besøgte jeg ham ofte og maatte da fortælle ham om mit Arbejde. Gennem disse Samtaler og gennem Breve, jeg endnu oppbevarer, lærte jeg fortsat meget af min gamle Rektor. Ham skylder jeg ogsaa at jeg kom i Forbindelse med Godsejer Viggo Neergaard paa Fuglesang, der i mange Aar var mig en faderlig Ven, og fra hvis Humanistisk prægede Hjem jeg bevarer en Række meget smukke ungdomsminder.

Foruden Rektor Fraas mindes jeg med Hengivenhed fra Skolen i Nykjøbing min Lærer i Naturfag, Overlærer Jespersen. Denne ejendommelig Personlighed blev i Provinsbyen Nykjøbing betragtet som en særling; for mig staar han som en af de aandeligt sundeste Mennesker, jeg har mødt. Til os Drengene talte han som til Ligemænd – den efter min Mening eneste rigtige Maade at tale til Børn paa. Hans Ord var præget af Humor, undertiden tilsat en let Sarkasme; men bag Brillerne husker jeg et Par smukke Øjne. Han kunde give sin Tale en pudsig barok Form, men hvad han sagde var som Regel Resultat af dyb Eftertanke, hvad de mere udviklede af os godt forstod. Jeg anser ham for en meget Fremragende Pædagog. Under hans Vejledning lærte flere af os snart sagt hver Blomst og hvert Træ ude i Marken at kende. Jespersen regerede enevældigt i Naturhistorieværelset øverst oppe i Skolen – et vidunderligt Raritetskabinet. Bag en Søjle sad Jespersen i Frikvartererne og blæste paa Fløjte, hvad der lød forfærdeligt.

I slutningen af mine Aar i Nykjøbing tilførtes der Skolen nyt Blod gennem at Par yngre dygtige Lærere; jeg tenker her paa Historielæreren Garde og Lærer i Matematik og Fysik Olaf Kragh, den senere Politiker. Til denne Fornyelse var der stor Trang, thi i min første Skoletid var Nykjøbing Katedral-skole utvivlsomt nede i en Bølgedal. Det var ikke det at Lærerne var udygtige, tværtimod rummede Lærerstabten, foruden Rektor og Overlærer Jespersen, enkelte meget fremragende Kræfter som Overlærer Selchau og Overlærer Boëtius. Men om flere af disse Lærere galdt, at de var bukket under for de daarlige økonomiske Forhold, hvorunder Lærerstanden da levede, og for Provinsbyens Afsondrethed fra det aandelige Liv. En Menneskealder før min Tid havde Nykjøbing,

saa vidt jeg kan se, været præget af et ikke ringe Kulturliv, der vel i nogen Grad udstraaede fra Kornhandelens Købmands aristokrati, som kunde gøre sig stærkt gældende under Datidens mindre Forhold. Nu var disse Familiers brudt og Førerskabet gaaet over til et Borgerskab af langt mindre aandelige Dimensioner. Indekapslet i et Milieu levede Skolen Lærere. Enkelte af disse kapitulerede overfor Magthaverne og sluttede sig til disse. Andre holdt sig udenfor og led sikkert frygteligt under Fattigdom og Ensomhed som efterhaanden angreb deres aandelige Sundhed og gjorde dem lidet egnet til Vejledere for Ungdommen. Naar jeg nu tænker tilbage paa min Barndoms Nykøbing nærer jeg den største Medlidenhed med flere af disse Lærere, der maatte leve i et Milieu, hvis Trøstesløshed jeg finder det nærmeste Sidestykke til i Tschekovs Skildring af russiske Provinsbyer.

Selv led jeg naturligvis i mindre Grad under disse Forhold, dels fordi Skolen gav mig nok at gøre, dels fordi jeg i min Fritid som Regel levede et frit og sundt Liv i Byens dejlige Omgivelser. Det var utroligt, hvad vi Drengene kunde holde til. Jeg mindes fra et af mine første Aar, at nogle Stykker af os gik tvers over Øen til Tromnæs, herfra langs Østersøen til Puum- - kke Og herfra atter hjem tværs over Øen vel i alt mere end 5 Mil paa en Dag. Her var ingen organiseret Spejderbevægelse i de Dage, men jeg troer ikke, at jeg vilde have byttet mine lange Ture alene eller i følge med en ligesindet Kammerat for Nutidens Friluftsliv i Trop og Følge. Endnu mindes jeg Stemninger, Tanker og Samtaler fra mange af disse Ture.

Mit Indtryk af Nykøbing i min Barndom var – med Rette eller Urette – at Penge talte mest, og at Fattigdom isolerede. Mit Hjem var meget fattigt, og jeg maa tilskrive denne Omstendighed, at vi Børn kom meget lidt ud. Dog maa jeg i denne Forbindelse mindes to trofaste Kammerater fra mine Barndomsaar, Johannes Barfoed, Søn af Slagtermæster B, og Hans Langkjær, Søn af Overlærer L. I begges Hjem var jeg altid velkommen og i begge blev der vist mig den største Godhed. Senere da jeg kom op i Skolens øverste Klasser dannede vi Kammerater, med en enkelt Undtagelse nær, et Broderskab, der endnu i nogen Grad binder os til hinanden.

Kredsen bestod af nuværende Dommer i Egypten H.G. Bøchmann, Dommerfuldmægtig Otto Fries, Ingeniør cand polyt. Holger Bertelsen, Politimester Bondesen – og mig. Jeg havde, før jeg kom op i Gymnasiet, taget Preliminæreksamen og havde egentlig ingen Ret til at tage Artium. Ved en Dispensation fik jeg Lov til at gennemgaa Gymnasiets matematiske Side som «Hospitant» med det Forbehold, at min eksamen kun vilde give mig Adgang til den polytekniske Læreanstalt. Denne Særstilling gjorde dog intet Skaar i det kammeratslige Forhold. Ved min Flid endte jeg med at være Skolens Duks. Jeg var dog fuldt paa det rene med, at min Ven H.G. Bøchmann, for hvem jeg nærrede den største Beundring langt stod over mig i Begavelse og aandelig Modenhed.

I Samliv med Naturen og gode Kammerater og beskyttet af et godt – omend fattigt Hjem – vilde mit Barndomsliv i Nykøbing have været lykkeligt – hvis ikke Mor, som jeg elskede Højt, havde haft det saa ondt. En dag i 1897 fik Mor ved Bordet et voldsomt Kvælningsanfald fremkaldt ved en pludselig indtraadt Forsnevring af Spiserøret. Denne Forsnevring holdt sig, og i flere Aar derefter kunde Mor kun tage flydende Føde til sig og selv saadan Føde havde hun vanskeligt ved at faa ned. Tillige led hun ofte under svære Smerter. Vor Huslæge, Tienroth, der viste Mor og os den største Godhed, følte sig overbevist om at Mors Sygdomstilfælde var Kræft og fortalte det til min ældste søster Missy, der atter lod det gaa videre til mig. Meddelelsen virkede voldsomt paa mig og kastede i de følgende Aar en mørk Skygge over mit Liv. Vor Huslæge mente, dessverre, at en Henvendelse til en Helsespecialist vilde være ganske hensigtsløs. Første efter Aar og Dag kom Mor derfor under kyndig Behandling hos Professor Nygting hvorved det straks fastsloges, at Tilfældet ikke var saa ondartet som formodet. Ved passende Behandling bedredes Mors Tilstand, men den Skade, hendes Organisme havde taget ved Underernæring i Sygdommens første Aar, kunde ikke bødes fuldstændig og var sikker medvirkende til hendes forholdsvis tidlige Død i 1916.

I det Billede, jeg ovenfor har givet af min Barndom fra Fars Død, til jeg blev Student, mangler en Side – og en for

min Udvikling meget betydningsfuld Side. Hverdagslivet i Nykøbing kunde, som det vel forstaas, være noget ensformigt og begunstigede en vis Tilbøjelighed hos mig til Drømmeri. Mod denne Tendens var Sommerferiene en udmerket Modgift. Alle disse Ferier tilbragte jeg hele denne Periode igennem om Bord paa min Farbror, Skibsfører Poul Hartmanns Skib. Den Betydning disse tidlige Rejser til næsten alle Landene omkring Nord- og Østersøen har faaet for min Udvikling kan næppe overvurderes. Det frie, morsomme Liv på Søen mellom glade ubekymrede Mennesker var hvert Aar en Fornylse for mig. Min Farbror, som jeg betragter som min anden Fader, var en prægtig dansk Sømandstype, lidt barsk, men i Virkeligheden med det kærligste Hjærte, pligtro til det yderste, retliniet og ridderlig i al sin Ferd. Jeg husker mangen en sund omend skrap Anskuelsesundervisning, jeg har faaet af Onkel – var den for barsk glattede min elskelige, blide Tante, Mors Søster, efter – men jeg husker ogsaa særlig fra de senere aar den Mildhed, der kunde komme frem i hans Væsen. Denne blanding af Barskhed og Mildhed er, troer jeg et Træk i min Fars Slægt.

Ferierejserne førte mig som nævnt vidt omkring. Som Regel gik Turen først op til Nordsverige eller til Finland, fra hvis Skove jeg førte store Samlinger af pressede Blomster med hjem. Fra den Tid prægede disse Landes lidt Melankolske Blidhed sig dybt i mit Sind og for mit indre Blik ser jeg endnu de vidunderlige skønne Sommeraftner i Skærgaardene. Rejsen kunde ogsaa føre til Kronstadt med de dystre gamle Batterier, eller helt op til Petersburg med de straalende Kupper. Fra Østersøen gik Turen mod Calais, Antwerpen, den første store By i Udlandet jeg kom til, til Rotterdam, derfra over til en engelsk eller skotsk Kulhavn som Newcastle, Blyth eller Grangesmouth ved Bunden af Firth of Forth. Vi var gerne et ret stort Selskab om Bord omfattende Onkel og Tantes Børn, Tantes søster Cate, min Onkel Oxholm, min Kusine Claudia Oxholm, med hvem jeg stod paa en god Fod, m.fl. Naar vi kom til interessante eller smukke Steder, som Petersburg, Skotland, arrangerede Onkel, som den Gransseigneur han var, Udflugter, hvor der ikke sparedes. Jeg husker saale-

des, at vi en Gang i Petersburg kørte rundt i Byen i to Ekvipager med Gummihjul og til sidst endte i en elegant fransk Restaurant ude ved Floden. Eller jeg husker en munter Udflugt til Vogns ud i en af de store Heder i Skotland. Paa saadanne Ture var Onkel ofte glad som et Barn.

Paa Strækkene mellem Havnene lærte jeg Livet til Søs at kende i Storm og Stille. Var det barsk Vejr slog jeg mig ned i Tømmermandens Lukaf og lavede Skibe. Eller jeg tilbragte Timer i Folkelukafet hos Matroserne, med hvem jeg altid var fine Venner. Med disse barnlige Mennesker drøftede jeg store Problemer angaaende Skibsformer, Sejlføring o.l. Aldrig blev der i mit Paahør sagt nogen Raahed, men det kunde ske, at en Matros af sin Skibskiste fremdrog et Billede af en elsket Pige og viste mig det efter først at have gnedet dets blanke Overflade af paa sit Skjorteerme.

Sommeren 1900 blev jeg Student, med den ovenfor nævnte Indskrænkning i denne Eksamens Andvendelighed. Den første September mødte jeg paa den polytekniske Lærestanstalt og fik udleveret et Skema med et Nummer. I Provinsbyen var vi unge Studenter bleven en Del feterede og havde i de sidste Par Aar levet i en Sfære af ophøjede Ideer. Nu kom jeg, i ethvert Fald, noget hovedkuls ned paa Jorden igjen, hvad jeg imidlertid snart befandt mig vel ved. Jeg meldte mig ind i polyteknisk Roklub ved den gamle Langebro og førte det første halve Aar en saare sorgløs Tilværelse i Selskab med friske og glade Kammerater. Særlig mindes jeg Livet paa Tegnestuerne med Glæde. Selve det polytekniske Studium var mig imidlertid noget af en Skuffelse. Hvad jeg havde glædet mig til, var dyberegaaende Studium af Fysik. Heraf fik Polyteknikerne imidlertid ikke meget, hvorimod vi overvældedes med Tegning i Forbindelse med deskriptiv Geometri, der læstes efter Bog, i hvilken der saavist intet overflødigt Ord fandtes. Efter at have gennemgaaet første Halvaar besluttede jeg da, trods mine Læreres alvorlige Advarsel, at studere Fysik. For at kunne dette maatte jeg tage en Tillægseksamen i Latin samt Filosofikum. Medens Latin i min Barndom havde voldt mig uoverstigelige Vanskeligheder, faldt det mig nu let,

saaledes at jeg i løbet af ca. ½ Aar kunde tilegne mig Pensummet til 4de Klasses Hovedeksamen, samtidigt med at jeg fulgte Forelæsningerne i Fysik, Matematik og Kemi.

Maaske havde mine Lærere haft Ret, da de advarede mig mod at skifte Studium. I ethvert Fald følte jeg, at Overgangen paa visse væsentlige Punkter betød et Tab. Hvad jeg savnede var sikkert den for Polyteknikerne egne Mentalitet, med hvilken jeg følte mig langt nærmere beslægtet end med den blant mine nye Kammerater raadende. Tiden førte mig da ogsaa, som det skal sees til en Virksomhed, som vel maa siges at staa Ingeniørens noget nærmere end Fysikerens.

Iøvrigt aabnede der sig snart de allerbedste Muligheder indenfor mit nye Fag. Jeg havde med stor Iver kastet mig over Arbejdet i det fysiske Laboratorium under Prof. Prytz. Assistenterne i dette Laboratorium var nuværende Prof. Absalon Larsen og Magister Frk. B. Trolle. I 1903 blev Absalon Larsen udset til at overtage en Stilling som Lærer ved et paatænkt elektroteknisk Laboratorium, og man tilbød da mig, at blive Assistent og overtage den foreløbige Undervisning i elektrotekniske Øvelser, som han havde varetaget. Man vil forstaa, at det var med en Blanding af Glæde og Ængstelse, at jeg, knapt tre Aar efter min Studentereksamen, overtog denne betroede Post. Jeg kastede mig med stor Energi over Arbejdet og fandt snart en Opgave i Reorganisation af det for alle polytekniske studerende fælles Kursus i fysiske Øvelser, for hvilket jeg udtænkte talrige Eksperimenter og Apparater. Under disse Forhold var det vel ikke at undres over, at det gik noget ud over mit eget Studium. Alligevel tog jeg i November 1906 Magisterkonferens i Fysik. Jeg erkender nu, at min Tilegnelse af flere af de Teoretiske Fag var mangelfuld, til Gengæld havde jeg erhvervet mig en Indsigt i Fagets praktiske Side, som i de følgende Aar kom mig stærkt til Gode.

...

Mor blev i Nykøbing nogle Aar efter at jeg var bleven Student. De sidste Aar boede hun ikke længre i Enkehuset men i Nygade. Omkring 1908 tog hun til København, hvor vi et Aars Tid boede sammen i Huset i Kastelsvej 3. Da jeg giftede mig i 1909 flyttede Mor sammen med min ældste Søster

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

Laura. I de sidste Aar afsit Liv var hun raskere end hun havde været i mange Aar. Hun levede i disse sidste Aar mest for sit Barnebarn min lille Datter Grethe, som hun elskede højt og som hun derfor blev skrækkelig tyranniseret af. Under Mors sidste Sygdom havde hun stadig Grethes Billede hos sig, men Barnet selv maatte ikke besøge hende; alt trist og sørgeligt skulde holdes fjærnt fra det. Mor døde d. 28' Marts 1916.

Ovenstående kursiverede tekst er et udrag af Julius Hartmanns «Optegnelser»⁹⁹ fra 1934 - 1936.

De har datteren:

1. **Grethe Benedicte Hartmann**, født 07-04-1910 i Kastelvej 3¹⁰⁰, København.
- F. **Sigrid Hartmann**, født 10-11-1884 i Holeby, døbt 28-12-1884 i Holeby¹⁰¹, konfirmeret 09-04-1899 i Fanebo Mønbo,¹⁰² død 28-12-1987 i Freeborn, Minnesota¹⁰³, emigreret 18-05-1910 til Ellis Island, New York City¹⁰⁴.

Hun kom til Pastor Rørdam som plejedatter efter farens død i 1893 og bodde der til 1910.¹⁰⁵

Hun blev gift med **Laurits Martin Kristensen**, 02-05-1910 i Fanebjerg sogn, Præstø amt¹⁰⁶, født 12-10-1889 i Balle, Dronninglund, hjemmedøbt 27-10-1889, døbt 17-08-1890 i Dronninglund¹⁰⁷, død 30-04-1965 i Freeborn, Minnesota¹⁰⁸. Emigreret 18-05-1910 til Ellis Island, New York City, United States.

Fig 13. Foto af gravsten.

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

Familien nævnes i folketælling 1920 i Albert Lea, Freeborn, Minnesota, 1930 i Bancroft, Freeborn, Minnesota, 1940 i Bancroft Township, Freeborn, Minnesota¹⁰⁹.

Han arbejdede først som arbejdsmand senere som landmand. Laurits er søn af Niels Severin Kristensen og Kirstine Jensen i Balle, Dronninglund sogn.

Deres børn :

1. **Ethel Elizabeth Christensen**, født 01-04-1911 i City, Freeborn, Minnesota, United States¹¹⁰.
2. **Eva C. Christensen**, født 24-01-1916 i Freeborn, Minnesota, United States¹¹¹.

- G. **Ingeborg Hartmann**, født 26-08-1886 i Holeby, døbt 26-09-1886 i Holeby¹¹², konfirmeret 14-04-1901 i Nykøbing,¹¹³ død 11-01-1963 i Godthåb sogn København, begravet 18-01-1963 fra Flintholm Kirke, København¹¹⁴.

Ingeborg har ved folketællingen 1925 + 1930 bopæl hos søsteren Laura Magdalen og hendes familie på Strandboulevard 3, 4, København, senere flytter hun til Peter Bangs Vej 161, Frederiksberg, København.
Hun er ugift og har arbejdet som husbestyrerinde.

- H. **Johanne Louise Hartmann**, født 21-09-1888 i Holeby, døbt 11-11-1888 i Holeby, Maribo amt,¹¹⁵ konfirmeret 05-04-1903 i Nykøbing,¹¹⁶ død 21-03-1984, begravet i Garnisons Kirkegård, København¹¹⁷.

I folketællingen 1925 er hun nævnt som afdelingssygeplejerske på Vejle Fjord Sanatorium, i Stouby, Vejle amt. 1930 er hun udnævnt til forstanderinde samme sted¹¹⁸. Folketælling 1940 oplyser at hun er flyttet til Hulgaardsvej 104, København.

Fig 14. Foto af gravsten.

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

Hun blev gift med **Hans Alfred Frederik Sieck**, født 12-09-1894 i Svendborg¹¹⁹, død 25-10-1939 i Hulgaardsvej 104, København, begravet 29-10-1939 i Frederikssund kirkegård¹²⁰.

Stilling: Afdelingsleder, bopæl, familien 1939 i Hulgaardsvej 104, København.

Deres vielse er ikke fundet, må være efter 1930 da Johanne da nævnes som ugift, og der er ikke fundet børn i dette ægteskab.

Hans Alfred Frederik Sieck var inden ægteskabet med Johanne Louise Hartmann gift i 1917 med Gerda Maria Schönbeck, hun var født i Sverige.

- I. **Carl Hartmann**, født 19-09-1890 i Holeby, døbt 26-10-1890 i Holeby¹²¹, konfirmeret 16-04-1905 i Nykøbing,¹²² død 19-01-1959 i Hulgaardsvej 67, København, begravet 22-01-1959 i Bispebjerg Krematorie, København¹²³.

Carl var autoriseret elektroinstallatør.

Han blev gift med **Karen Bertha Elisabeth Lindberg**, 22-11-1918 i Citadel sogn, København¹²⁴, født 21-01-1895 i Fakse, døbt 07-04-1895 i Fakse¹²⁵, død efter 1960.

Folketælling, familien 1921 i Finlandsgade 34, København, folketælling, familien 1940 i Hulgaardsvej 67, København¹²⁶.

Karen: Hun er datter af Købmand Adam Vilhelm Hansen og Olga Christiane Koech.

Fig 15. Carl Hartmann

Deres børn:

1. **Inga Hartmann**, født 19-01-1919 i Sokkelund, København¹²⁷.
2. **Ulla Missy Hartmann**, født 18-04-1921 i Sokkelund, København¹²⁸.
3. **Eva Hartmann**, født 20-07-1925 i Sokkelund, København¹²⁹.
4. **Ilse Hartmann**, født 16-11-1930 i Sokkelund, København¹³⁰.

IV. **Poul Hartmann**, født 04-11-1845 i Bramslykke, Musse, døbt 21-05-1846 i Musse, Maribo amt¹³¹, død 02-05-1911 i Kastelvej 17, København, bisat 06-05-1911 i Frihavns Kapel, København¹³², begravet i Vester kirkegård, København.
Stilling: Dampskibsfører. I 1886 ved vielsen, nævnes at han sejler som styrmand på dampskibet Amalienborg.

Fig 16. Foto af Skibsfører Poul Hartmann.

Han blev gift med **Ida Bolette Mackeprang**, 08-07-1886 i Stokkemarke sogn, Maribo amt¹³³, født 12-09-1861 i Raahaugeggard, Holeby, døbt 25-10-1861 i Holeby, Maribo amt¹³⁴, død 27-08-1945, Australiensvej 29, København, begravet 31-08-1945¹³⁵.

Nevøen Julius F.G.P. Hartmann, har i sine «Optegnelser» fra 1934 – 1936,¹³⁶ beskrevet sine sommerferier i ungdommen sammen med sin onkel Poul og tante Ida Bolette ombord på skibsførerens skib, jf ovenfor. Nedenstående lille udsnitt gir et inntrykk:

Alle disse Ferier tilbragte jeg hele denne Periode igenem om Bord paa min Farbror, Skibsfører Poul Hartmanns Skib. Den Betydning disse tidlige Rejser til næsten alle Landene omkring Nord- og Østersøen har faaet for min Udvikling kan næppe overvurderes. Det frie, morsomme Liv på Søen mellem glade ubekymrede Mennesker var hvert Aar en Fornyelse for mig. Min Farbror, som jeg betragter som min anden Fader, var en prægtig dansk Sømandstype, lidt barsk, men i Virkeligheden med det kærligste Hjærte, pligtro til det yderste, retliniet og ridderlig i al sin Ferd. Jeg husker mangan en sund omend skrap Anskuelsesundervisning, jeg har faaet af Onkel – var den for barsk glattede min elskelige, blide Tante, Mors Søster, efter – men jeg husker ogsaa særlig fra de senere aar den Mildhed, der kunde komme frem i hans Væsen.

Som Regel gik Turen først op til Nordsverige eller til Finland, ... Rejsen kunde ogsaa føre til Kronstadt med de dystre gamle Batterier, eller helt op til Petersburg med de straalende Kupler. Fra Østersøen gik Turen mod Calais, Antwerpen, den første store By i Udlandet jeg kom til, til Rotterdam, derfra over til en engelsk eller skotsk Kulhavn som Newcastle, Blyth eller Grangemouth ved Bunden af Firth of Forth. Vi var gerne et ret stort Selskab om Bord omfattende Onkel og Tan-

Fig 17. Poul Hartmann m familie.

tes Børn, Tantes søster Cate, min Onkel Oxholm, min Kusine Claudia Oxholm, med hvem jeg stod paa en god Fod, m.fl. Naar vi kom til interessante eller smukke Steder, som Petersburg, Skotland, arrangerede Onkel, som den Gransseigneur han var, Udflugter, hvor der ikke sparede. Jeg husker saaledes, at vi en Gang i Petersburg kørte rundt i Byen i to Ekvipager med Gummihjul og til sidst endte i en elegant fransk Restaurant ude ved

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

Floden. Eller jeg husker en munter Udflugt til Vogns ud i en af de store Heder i Skotland. Paa saadanne Ture var Onkel ofte glad som et Barn.

Folketællingen 1940 oplyser at Ida Bolette boer sammen med datteren Hedvig og sønnen Aage på Australiensvej 29, København. Ida er datter af Julius Georgius Mackeprang og Marie Augusta Wolff, proprietær til Raahauge, Holeby sogn.

Børn:

- A. Poul Hartmann
 - B. Ludvig Georg Bernhard Julius Hartmann
 - C. Hedvig Hartmann
 - D. Carl Mackeprang Hartmann
 - E. Agnes Marie Petra Hartmann
 - F. Aage Hartmann
- A. **Poul Hartmann**, født 10-04-1887 i Hellingegård, Halsted, Maribo amt, døbt 30-05-1887 i Halsted, Maribo amt¹³⁷. Hans død er ikke fundet.
- Han udvandrede til USA, ankom første gang 1905 til Ellis Island New York¹³⁸, 1908 er han tilbage i Danmark, nævnes da at være Ingeniør, 1910 med bopæl i Kastelvej 17 København¹³⁹. 1912 er han tilbage i USA, 1918 er han registreret i det amerikanske Draft Registration¹⁴⁰. Herefter findes han i folketællingen 1930 på Manhattan (Districts 0251-0500), New York¹⁴¹.
- Han blev gift med (1) **Inger Sophie Schmidt**, 20-08-1908 i Nebsager, Vejle amt¹⁴², født 07-12-1881 i Adelgade 3, Trinitatis sogn, København, døbt 16-04-1882 i Trinitatis sogn, København¹⁴³. Hun er datter af Papirhandler Jens Christian Frederik Schmidt og Isausa Claudia Henriette Schmidt. Strandvejen 151 Hellerup København
- I folketælling 1911 registreret i Strandparksvej 11, Hellerup¹⁴⁴, nævner at hun er skilt. Ægteskabet blev opløst, separeret den 17-03-1910 i København¹⁴⁵.

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

De har datteren:

1. **Ethel Lillian Alice Calve Hartmann**, født 05-04-1909 i Rosen Alle 43, Sct Jacob sogn, København.¹⁴⁶

Han levede fra ca. 1911 til ca. 1918 med (2) **Elvira Sølvida Marie Christiansen**, født 08-01-1888 i Holmens sogn, København, hjemmedøbt 29-02-1888 i Holmensgade 33, København, døbt 09-10-1891 i Holmens kirke, København¹⁴⁷, død 17-01-1956 i København, begravet fra Bispebjerg Krematorium¹⁴⁸.

Hun bliver senere gift med Hugo Oktavius Berg i Helligkors kirke den 05-06-1918.

Datter af politibetjent Peder Christiansen og Elvira Sophie Kristine Sabro, Slotsgade 6, København.

Deres børn:

2. **Elvira Ida Calve Hartmann**, født 20-04-1912 i Newark, New Yersey, Amerika¹⁴⁹.
3. **Hedvig Annitta Duvergier Hartmann**, født 16-02-1915 i Medford, Middlesex, Massachusetts, Amerika¹⁵⁰.

Han blev gift med (3) **Rose Morris** den 22-01-1919 i Niagara, New York¹⁵¹, hun er født 29-06-1898 i Hamilton, Ontario, Canada¹⁵².

I folketællingen 1930 på Manhattan (Districts 0251-0500), New York¹⁵³, her nævnes at Pouls hustru hedder **Marie Hartmann**, født 1893 i Pennsylvania. Om det er en ny hustru har det ikke været muligt at finde oplysning om.

- B. **Ludvig Georg Bernhard Julius Hartmann**, født 27-02-1892 i Ålborggade 2, København, døbt 27-03-1892 i Sct. Jacob, København¹⁵⁴, død 11-05-1967 Ålborg Amtssygehuset, jordpåkastelse 16-05-1967, Hasseris kirke, Ålborg, urne nedsat Vestre Kirkegård, København¹⁵⁵.

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

Ved hans begravelse oplyses at han er fraskilt med bopæl Fyrrebakken 34 Hasseris. Skilt fra Gerda Jørgensen, sidste fælles bopæl Møllegården i Rødhus.

Stilling: 1922-1925 Styrmand, 1930-1938 Kaptajn på skibet s/s Lifland der anløb Boston i USA flere gange.

Han blev gift med (1) **Ruth Leverin**, 28-07-1920 i Frihavn sogn, København¹⁵⁶, født 24-01-1896 i Helsingborg, Sverig¹⁵⁷. Folketælling, familien 1925 i Paralelvej 32, Snekkersten¹⁵⁸, registreret 1922 i Louis Piosgade 29.3.

Hun er datter af Fotograf Leverin og hustru Johanna Weber, Jærnveggatan 39, Helsingborg, Sverige.

Børn:

1. **Aine Ruth Hartmann**, født 01-04-1921, i 57 Tudor Street, Cardif, England¹⁵⁹.
2. **Else Hartmann**, født 20-06-1922 i Louis Piosgade 29.3, København¹⁶⁰.
3. **Lilly Hartmann**, født 23-08-1924 i Lübeck, Tyskland¹⁶¹.
4. **Grethe Hartmann**, født 27-12-1925 i Snekkersten¹⁶².

Han blev gift med (2) **Bergliot Ursin Holm**, lysning til ægteskab den 26-10-1938 i København, født 1908 i Trondenes, Norge. Hun døde den 06-02-1992 i Kongsvinger, Norge. Stilling: 1938 Sygeplejerske i Harstad, Norge.

De har datteren:

5. **Gerd Ida Ursin Holm Hartmann**, født 06-01-1940 i Harstad, Troms, Norge¹⁶³.
- C. **Hedvig Hartmann**, født 06-04-1894 i Østerbrogade 110, København, døbt 16-05-1894 i Sct. Jacob, København¹⁶⁴, død 19-09-1984 Helsingborggade 16, København, begravet 25-09-1984 Kildevæld Kirke, København, urne nedsat Vestre

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

Kirkegård, København¹⁶⁵. I folketællingen 1930 boer hun sammen med moderen og broderen Aage på Manøvej 5, København. Hedvig er ugift.

- D. **Carl Mackerprang Hartmann**, født 26-10-1896 i Østerbrogade 110, København, døbt 23-11-1896 i Sct. Jacob, København¹⁶⁶. Udvandrede 1922 til USA¹⁶⁷, død 1970 i New Jersey¹⁶⁸. I folketællingen 1940 er han nævnt at være sagfører i West 116, A D 11, New York¹⁶⁹.

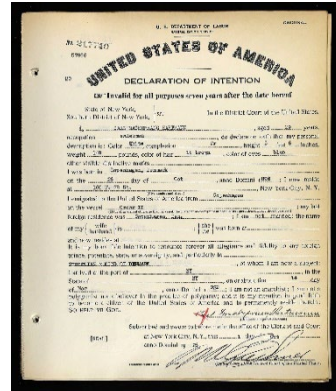

Fig 18. Registrert som selger 1926.

Han blev gift med **Gertrude Katherine Godfrey**, 12-09-1939 i Manhattan, New York¹⁷⁰, hun er født 1902 i Pennsylvania, USA.

- E. **Agnes Marie Petra Hartmann**, født 14-03-1898 i Østerbrogade 110, København, døbt 29-04-1898 i Sct. Jacob, København¹⁷¹. Død den 24-12-1898 i København, begravet 28-12-1898 på Assistens kirkegård, København¹⁷². Københavns begravelsesprotokol, har tilføjet at Agnes Hartmann 9/12 år er flyttet fra Assistens kirkegård til samme grav som faderen, på Vester kirkegård¹⁷³.
- F. **Aage Hartmann**, født 23-09-1899 i Jagtvej 221, København, døbt 12-11-1899 i Sct. Jacob, København¹⁷⁴, død 01-09-1964, Rigshospitalet, København, begravet 04-09-1964, Vestre Kirkegård, København¹⁷⁵. I folketællingen 1930 boer han sammen med moderen og søsteren Hedvig på Manøvej 5, København¹⁷⁶, Aage er da nævnt som Elektriker medhjælper hos Carl Hartmann på Gothåbsvej 270. Aage var ugift.

- V. **Holger Henning Hartmann**, født 13-10-1846 i Bramslykke, Musse, døbt 04-05-1847 i Musse sogn, Maribo amt¹⁷⁷, død 04-02-

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

1916 i Bogø, begravet 10-02-1916 i Bogø, Præstø amt¹⁷⁸, folketælling 1870 i Tranebjerg, Samsø, folketælling 1880 i Sorø, folketælling 1901+1911 i Bogø, stilling: Bogholder ved Sorø Akademi.

VI. **Christian Andreas Møller Hartmann**, født 05-10-1847 i Bramslykke, Musse, døbt 29-05-1848 i Musse sogn¹⁷⁹, Maribo amt, død 23-03-1901 i Bogø, begravet 29-03-1901 i Bogø Kirkegård, Præstø amt¹⁸⁰. Han var købmand på Bogø.

Han blev gift med **Signe Christiansen**, 27-09-1891 i Skt Jakobs Kirke¹⁸¹, København, født 30-03-1855 i Bogø, døbt 10-06-1855 i Bogø, Præstø amt¹⁸², død 18-11-1945 i Bogø, begravet 22-11-1945 i Bogø Kirkegård, Præstø amt¹⁸³.

Datter af Parcellist Christian Mathiasen og Maren Margrethe Rasmusdatter i Bogø.

Børn:

- A. Holger Kristian Møller Hartmann født 03-06-1892.
- B. Julius Peter Marius Hartmann født 04-11-1893.

A. **Holger Kristian Møller Hartmann**, født 03-06-1892 i Bogø, døbt 14-08-1892 i Bogø, Præstø amt¹⁸⁴, død i oktober 1964 i King, Washington¹⁸⁵.

Han rejste 1915 til Washington USA. 1923 var han i kort periode tilbage i København, vendte samme år tilbage til USA, 1930 og 1940¹⁸⁶ nævnes han i folketællingerne sammen med sin familie, og arbejdede som selvstændig barber i Seattle, King, Washington. 1917-1918 og 1942¹⁸⁷ er han nævnt i Military Draft Registration, men er ikke fundet indkaldt til krigstjeneste.

Fig 19. Foto af Holger Hartmann.

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

Han blev 17-05-1924 gift med **Ellen Marie Hejsterberg** i Shelby, Tennessee, United States¹⁸⁸. Hun er født 06-09-1892 i Appennæshoved, Vejlø sogn, Præstø Amt¹⁸⁹. Død i januar 1987 i King, Washington¹⁹⁰.

Hun er datter af kusk Frans Gustav Hejsterberg og Regine Elisabeth Jensen, i Appenæshoved

De har sønnen :

1. **William Christian Hartmann**, født 13-02-1927 i Seattle, USA.

- B. **Julius Peter Marius Hartmann**, født 04-11-1893 i Diakonissestiftelsen, Peter Bangsvej 1, København, døbt 26-11-1893 i Emmauskirken, Frederiksberg, København¹⁹¹, død 21-05-1980, begravet i Bogø¹⁹².

Stilling: Tømrermester, Svalevej 11, Hellerup, Gentofte kommune¹⁹³.

Han drev tømmer firmaet «Hartmann og Rasborg» i Hellerup.

Fig 20. Julius P.M. Hartmann

Han blev gift med **Astrid Lyne Petersen**, 24-12-1921 i Bogø¹⁹⁴, født 29-10-1899 i Abildgårdsgade 12, København, døbt 05-01-1900 i Sankt Jacob s., København¹⁹⁵, død 19-05-1994, begravet i Bogø¹⁹⁶, folketælling, familien 1930 i Svalevej 11, Hellerup. Datter af Fabriksinspektør Knud Lyne Petersen og Nanna Magrethe Christensen i Aabenraa.

De har sønnen:

1. **Henning Hartmann**, født 21-01-1923 i Marstalsgade 27, Garnision sogn¹⁹⁷.

- VII. **Nicoline Pauline Hartmann**, født 29-04-1849 i Musse, døbt 31-07-1849 i Musse¹⁹⁸, død 14-06-1850 i Bramslykke, begravet 20-06-1850 i Musse¹⁹⁹.

VIII. **Hansine Johanne Ida Hartmann**, født 03-10-1850 på Bramslykke, Musse, døbt 11-05-1851 i Musse²⁰⁰, død 03-09-1906 i Nykøbing Hospitals Sygehjem, begravet 07-09-1906 i Ny Kirkegård, Nykøbing Falster²⁰¹. I skiftet efter Hansine nævnes at hun er ugift, og Hospitalet overtager ifølge sin fundats arvet²⁰². Folketælling 1901 oplyser at hun er på midlertidig ophold på Nysted Højskole

IX. **Hans Hornemand Suhr Hartmann**, født 16-10-1851 i Bramslykke, Musse, døbt 27-05-1852 i Musse, Maribo Amt²⁰³, død 04-06-1854 i Nykøbing Falster, begravet 07-06-1854 i Nykøbing Falster²⁰⁴.

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

- ¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353251&side=19>
- ² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=205529&side=165>
- ³ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353165&side=3>
- ⁴ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=5338#5338,125198>
- ⁵ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=114399#114399,17275794>
- ⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353200&side=134&height=622>
- ⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353184&side=27>
- ⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353178&side=7>
- ⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353257&side=2> Heter krupp i Norge
- ¹⁰ http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auid%3A25e05aae-5ff9-4d34-a1dd-89db09571e7c/query/Hartmann
- ¹¹ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=3311#3311,100603>
- ¹² <https://www.sa.dk/ao-soegesider/billedviser?bsid=130538#130538,33907879>
- ¹³ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=5338#5338,125198>
- ¹⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353200&side=134&height=622>
- ¹⁵ <http://danskeherregaarde.kpweb.dk/manorholder/a/aalholm/ejerhistorie.aspx>
- ¹⁶ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auid%3A2cf63aa4-e6ad-4a6d-8a77-7b5b6a36161f/query/Hartmann/page/doms_avis_page%3Auid%3A2cf63aa4-e6ad-4a6d-8a77-7b5b6a36161f
- ¹⁷ [https://da.wikipedia.org/wiki/Danmarks_økonomiske_historie#Den_tidlige_industrialisering_\(1820-1914\)](https://da.wikipedia.org/wiki/Danmarks_økonomiske_historie#Den_tidlige_industrialisering_(1820-1914))
- ¹⁸ <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/den-almindelige-stemmeret-1848/>
- ¹⁹ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auid%3A63661e96-7e44-49ac-b4a3-2d32523b800f/query/Hartmann
- ²⁰ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auid%3A64c62a81-e0ef-443b-b899-8b483b740f20/query/Valgmand
- ²¹ <https://forskning.ruc.dk/da/publications/den-første-katastrofe-peter-l-panum-og-koleraen-i-bandholm> og <http://wayback-01.kb.dk/wayback/20100504134518/http://www2.kb.dk/udstillinger/medhist/kolera/koleraidanmark.htm>
- ²² <http://lfhs.dk/wp-content/artikelarkiv/Årbog%201958%20-%20Den%20første%20koleraepedemi%20i%20Danmark.pdf>
- ²³ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auid%3Ac8fb46e7-c0e5-4bc0-8277-cedd3edc73d7/query/Hartmann
- ²⁴ <https://arkiv.dk/vis/6424563>
- ²⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353156&side=34>
- ²⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=170&bsid=170318&kb=Thisted+amt%2C+Hundborg%2C+Thisted%2C+1906-1915%2C+KM%2C+D%3%B8de>
- ²⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=379903&side=200>
- ²⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=356529&side=84>
- ¹¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=18&bsid=170318&kb=Thisted+amt%2C+Hundborg%2C+Thisted%2C+1906-1915%2C+KM%2C+D%3%B8de>

-
- ⁶³ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=59638#59638.12205905>
- ⁶⁴ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17008747#125229,18493283>
- ⁶⁵ Lolland-Falsters Stifts Tidende 26. Oktober 1944, side 4
- ⁶⁶ <https://arkiv.dk/vis/6424563>
- ⁶⁷ [https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Af0f71702-e200-4e9a-b968-f43be42f4458/query/Mejeriejer%20"Carl%20Hartmann"](https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Af0f71702-e200-4e9a-b968-f43be42f4458/query/Mejeriejer%20)
- ⁶⁸ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=15253454#131536,34056841>
- ⁶⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435583&side=16>
- ⁷⁰ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17224026#204257,38750809>
- ⁷¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=156645&side=180>
- ⁷² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=238783&side=117>
- ⁷³ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435583&side=17>
- ⁷⁴ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17116036#151528,25179026>
- ⁷⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=149203&side=201>
- ⁷⁶ <https://www.kbharkiv.dk/kildeviser/#!?collection=10&item=233213>
- ⁷⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=359438&side=17>
- ⁷⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=157514&side=36>
- ⁷⁹ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17116036#151528,25179026>
- ⁸⁰ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435584&side=1>
- ⁸¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=155793&side=211>
- ⁸² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=154140&side=32>
- ⁸³ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=157259&side=13&height=625>
- ⁸⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=157259&side=13>
- ⁸⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=402780&side=66>
- ⁸⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=156001&side=16>
- ⁸⁷ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:Q2CZ-GZSN>
- ⁸⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435580&side=7>
- ⁸⁹ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17117485#154132,25703397>
- ⁹⁰ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=148884&side=2>
- ⁹¹ [https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A52677366-d45a-41ac-a3e8-c073cc1a61fc/query/"Julius%20Hartmann"](https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A52677366-d45a-41ac-a3e8-c073cc1a61fc/query/)
- ⁹² [https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A3ae567a4-0b5d-4c4d-9296-bf94bc28eb61/query/"Julius%20Hartmann"](https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A3ae567a4-0b5d-4c4d-9296-bf94bc28eb61/query/)
- ⁹³ [https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Ad85e79fa-75fa-495b-965e-6d23e782be2a/query/"Julius%20Hartmann"](https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Ad85e79fa-75fa-495b-965e-6d23e782be2a/query/)
- ⁹⁴ http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Naturvidenskab_og_teknik/Fysiker/Julius_Hartmann#Familie
- ⁹⁵ <https://www.kbharkiv.dk/kildeviser/#!?collection=10&item=233223>
- ⁹⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=380007&side=47>

-
- 97 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=148881&side=175>
- 98 <https://arkiv.dk/vis/6424563>
- 99 <https://arkiv.dk/vis/6424563>
- 100 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=149893&side=225>
- 101 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435584&side=6>
- 102 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=149319&side=90>
- 103 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:V4CH-G8D>
- 104 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:JN6-YM5>
- 105 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=21340#21340,1924845>
- 106 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=149317&side=404>
- 107 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=410890&side=79>
- 108 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:V4ZB-Y58>
- 109 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:KS27-PC7>
- 110 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:FD34-BPD>
- 111 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:FDQ1-34Y>
- 112 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435584&side=9>
- 113 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17117485#154137,25704833>
- 114 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=149506&side=193>
- 115 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435584&side=12>
- 116 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17117485#154137,25704841>
- 117 DK-gravsten
- 118 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:QLRX-14P9>
- 119 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=414637&side=54>
- 120 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=149863&side=49>
- 121 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435580&side=19>
- 122 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17117485#154137,25704763>
- 123 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=150604&side=16>
- 124 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=148870&side=215>
- 125 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=149280&side=216>
- 126 <https://www.myheritage.dk/research/collection-10706/1940-danmark-folketaelling?s=313369591&itemId=665203-&groupId=dbf745f92a0cdd2b05ba7cc696c1e263&action=showRecord&recordTitle=Carl+Hartmann>
- 127 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=158876&side=145>
- 128 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=158876&side=181>
- 129 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=158877&side=158>
- 130 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=150592&side=239>
- 131 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353155&side=6>
- 132 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=61&bsid=149899&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Frihavn%2C+1905-1919%2C+KM%2C+D%C3%B8de>
- 133 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=434777&side=34>
- 134 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=204255&side=29>

- 135 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17114965&fbclid=IwAR3pxQEDXUT2kMNWzjuGE2xaEcNt9y7NIuXJlsljDFdL63QOgKPDtwvGUZw#150163,24878904>
- 136 <https://arkiv.dk/vis/6424563>
- 137 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=434970&side=44>
- 138 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:JF34-53V>
- 139 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=14814495#40685,6146139>
- 140 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:KXTV-79Z>
- 141 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:X4KB-RZZ>
- 142 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=193&bsid=166924&kb=Vejle+amt%2C+Bjerre%2C+Nebser%2C+1908-1929%2C+KM%2C+F%3%B8dte%2C+Konfirmerede%2C+Viede>
- 143 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=23&bsid=379963&kb=K%3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Trinitatis%2C+1881-1891%2C+KM+%2C+F%3%B8dte+piger>
- 144 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C952-G3M8?i=1505&cc=2691890>
- 145 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=14814495#40685,6146139>
- 146 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=150926&side=277>
- 147 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=292&bsid=151653&kb=K%3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Holmen%2C+1880-1891%2C+KM%2C+F%3%B8dte>
- 148 <https://www.myheritage.dk/research/collection-1/myheritage-family-slaegtstraeeer?itemId=310732211-1-500109&action=showRecord>
- 149 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=278&bsid=150141&kb=K%3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Garnison%2C+1913-1922%2C+KM%2C+F%3%B8dte>
- 150 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=278&bsid=150141&kb=K%3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Garnison%2C+1913-1922%2C+KM%2C+F%3%B8dte>
- 151 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-6XY6-1N?i=478>
- 152 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:FM69-5JF?from=lynx1UIV8&treeref=9KFC-QW9>
- 153 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:X4KB-RZZ>
- 154 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=11&bsid=155779&kb=K%3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Sankt+Jakob%2C+1892-1895%2C+KM%2C+F%3%B8dte>
- 155 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=163554&side=25&height=625>
- 156 <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=163&bsid=149897&kb=K%3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Frihavn%2C+1913-1921%2C+KM%2C+Viede>
- 157 <https://www.genealogi.se/faktabanken/portratffynd/skane/helsingborg/c-h-leve-rin/138004>
- 158 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:Q2ZC-NY6R>
- 159 <https://www.danishfamilysearch.dk/churchbook/sogn3070/churchlisting118180/opslag12144463>

-
- ¹⁶⁰<http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=156&bsid=149821&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Frederiksholm%2C+1922-1935%2C+KM%2C+F%C3%B8dte>
- ¹⁶¹<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=149081&side=97>
- ¹⁶²<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=149081&side=103>
- ¹⁶³<https://www.geni.com/people/gerd-ida-hartmann/6000000052610748137#>
- ¹⁶⁴<http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=169&bsid=155786&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Sankt+Jakob%2C+1892-1895%2C+KM%2C+F%C3%B8dte>
- ¹⁶⁵ Afskrift fra begravelses protokol på Læsesalen i København Rådstue arkiv. (er ikke på nettet)
- ¹⁶⁶<http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=80&bsid=155780&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Sankt+Jakob%2C+1895-1901%2C+KM%2C+F%C3%B8dte>
- ¹⁶⁷<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:JN7W-ZWY>
- ¹⁶⁸<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:JK16-L3V>
- ¹⁶⁹<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9MB-977Z?i=32&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AKQTX-TQF>
- ¹⁷⁰<https://www.myheritage.dk/research/collection-10459/new-york-city-marriage-license-index-1908-1972?s=313369591&itemId=3289513&action=showRecord>
- ¹⁷¹<http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=156&bsid=155787&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Sankt+Jakob%2C+1895-1901%2C+KM%2C+F%C3%B8dte>
- ¹⁷²<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=155569&side=189>
- ¹⁷³<http://www.kbharkiv.dk/kildeviser/#!?collection=5&item=159852>
- ¹⁷⁴<http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=245&bsid=155780&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Sankt+Jakob%2C+1895-1901%2C+KM%2C+F%C3%B8dte>
- ¹⁷⁵<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=152597&side=143&height=649>
- ¹⁷⁶<https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=103865#103865.16406448>
- ¹⁷⁷<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353155&side=6>
- ¹⁷⁸<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=148478&side=225>
- ¹⁷⁹<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353155&side=7>
- ¹⁸⁰<http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=202&bsid=148476&kb=Pr%C3%A6st%C3%B8+amt%2C+M%C3%B8nbo%2C+Bog%C3%B8%2C+1940-1906%2C+KM%2C+F%C3%B8dte%2C+Konfirmerede%2C+Viede%2C+D%C3%B8de>
- ¹⁸¹<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=354551&side=230>
- ¹⁸²<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353542&side=24>
- ¹⁸³<http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=205&bsid=148482&kb=Pr%C3%A6st%C3%B8+amt%2C+M%C3%B8nbo%2C+Bog%C3%B8%2C+1940-1955%2C+KM%2C+F%C3%B8dte%2C+Konfirmerede%2C+Viede%2C+D%C3%B8de>
- ¹⁸⁴<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=148476&side=2>
- ¹⁸⁵<https://www.familysearch.org/tree/person/details/GM3P-83P>
- ¹⁸⁶<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:K93Q-D27>

6. Gren – Julius Frederik Hartmann

-
- ¹⁸⁷ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:QVJT-FKFV>
- ¹⁸⁸ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:QKH9-6WYZ>
- ¹⁸⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=158519&side=90>
- ¹⁹⁰ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:V9P1-DTL>
- ¹⁹¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=7&bsid=148476&kb=Pr%C3%A6st%C3%B8+amt%C3%B8nbo%C3%B8+Bog%C3%B8%2C+1892-1906%2C+KM%2C+F%C3%B8dte%2C+Konfirmerede%2C+Viede%2C+D%C3%B8de>
- ¹⁹² DK-gravsten
- ¹⁹³ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:QLRZ-GQRT>
- ¹⁹⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=154&bsid=148480&kb=Pr%C3%A6st%C3%B8+amt%C3%B8nbo%C3%B8+Bog%C3%B8%2C+1921-1940%2C+KM%2C+F%C3%B8dte%2C+Konfirmerede%2C+Viede%2C+D%C3%B8de>
- ¹⁹⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=239&bsid=155787&kb=K%C3%B8benhavn+amt%C3%B8nbo%C3%B8+Bog%2C+Sankt+Jakob%2C+1895-1901%2C+KM%2C+F%C3%B8dte>
- ¹⁹⁶ DK-gravsten
- ¹⁹⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=12&bsid=150142&kb=K%C3%B8benhavn+amt%C3%B8nbo%C3%B8+Bog%2C+Sokkelund%2C+Garnison%2C+1922-1933%2C+KM%2C+F%C3%B8dte>
- ¹⁹⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353157&side=4>
- ¹⁹⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353167&side=2>
- ²⁰⁰ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353157&side=6>
- ²⁰¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=154142&side=162&height=296>
- ²⁰² <https://www.sa.dk/ao-soegesider/billedviser?bsid=128880#128880,3365028> 8
- ²⁰³ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353155&side=10>
- ²⁰⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=354314&side=10>

7. Gren

Ludvig Adam Wilhelm Hartmann, født 01-01-1820 i Saxkjøbing, døbt 09-02-1820 i Saxkjøbing¹, konfirmeret 1834 i Maribo Domsogn², død 27-02-1903 i Maribo, begravet 06-03-1903 i Maribo³. Han var fra 1850-1880 forvalter ved Engestofte gods.

Han blev gift med **Laura Bolene Elisabeth Eller**, 20-05-1848 i Maribo⁴, født 14-09-1822 i København, døbt 27-10-1822 i Vor Frue, København⁵, ved folketelling i 1834 bor hun med familien i Østergade 55 og 56 i Maribo⁶, konfirmeret i Maribo påske 1837, karakter «udmærket»⁷, død 13-04-1912 i Maribo, begravet 18-04-1912 i Maribo⁸.

Laura er datter af fuldmægtig, senere amtsforvalter⁹, Mathias Christian Sigfred Eller og Pauline Birgitte Løser.

Folketælling 1850¹⁰, 1855¹¹, 1870¹² og 1880¹³ oplyser at familien boer i et hus ved Engestofte gods, herefter har familien 1890¹⁴ og 1901¹⁵ bopæl i Østergade 73b, Maribo.

Der er ikke fundet børn efter dette ægtepar.

Fig 1. Gravminde ved kirken i Maribo.

Litt om den tid da Ludvig og Laura levde.

Ludvig ble født som barn nr ni i søskenflokket på 11 i Saxkjøbing. Hans eldste søster Bolette antar vi bodde hjemme da Ludvig ble født, og at hun hjalp til i huset og med pass og stell av sine yngre søsken. Bolette giftet seg våren 1822 og mest sannsynlig husket ikke Ludvig sin storesøster Bolette fra den tid hun bodde hjemme da han vokste opp. Ludvigs to eldste brødre hadde flyttet hjemmefra da han ble født og gikk i lære

eller hadde begynt å arbeide. De eldre søsknene som bodde hjemme da Ludvig vokste opp var Carl, Ottine og Julius. Før Ludvig ble seks år hadde han fått to yngre søsken, Lovise og Theodor. En måned før Ludvig ble syv år døde hans far. Det var mye gjeld i dødsboet og ingen arv til arvingene. Moren Johanne hadde en pensjonsforsikring (enkepensjon) som alle embetsmenn måtte kjøpe som sikkerhet for ektefellen. Vi må anta at den økonomiske situasjonen var vanskelig i årene etter Carl Jacobs død. Familiens hus ble solgt sommeren 1827¹⁶, og det er uklart hvor de flyttet. Tre år senere i 1829 giftet moren seg med birkedommer Christian Andreas Møller og de flyttet til Maribo. Utover dette vet vi svært lite om Ludvigs barndom. I påsken 1834 ble Ludvig konfirmert i Maribo og fikk karakteren «læser, skriver og regner nu godt, og Rel. Kundskaber og besidd. og opførsel»¹⁷. Ved folketellingen samme år ser vi at Ludvig bodde sammen med sin mor, stefar og to yngre søsken i Maribo, Torvet, No 124¹⁸.

Etter konfirmasjonen begynte Ludvig ganske sikkert i lære, men vi vet ikke hvor. Da hans farmor Anne Marie Schierling døde, så ser vi i skiftet etter henne 27. august 1839 at Ludvig arbeidet på Engestofte¹⁹. Engestofte var et gods som var eiet av Henning de Wichfeldt i tiden 1799 – 1846. Han var onkel til Ludvigs mor Johanne. Ved folketellingen i 1840 var Ludvig registrert som kontorist hos Mathias Christian Sigfried Eller ved Maribo Amtsstue. Han var far til Ludvigs senere ektefelle Laura Eller²⁰. I Lolland-Falsters Stifts-Tidende 25. oktober 1840 finner vi en innkalling av kreditorene i et dødsbo på Engestofte. Innkallingen er underskrevet av «Hartmann». Dette er den første av en lang rekke slike innkallinger som Ludvig undertegner de følgende årene. Han undertegner som «Committerede Skifteforvalter» og er utstedt på «Engestofte»²¹. Dette var en ordning hvor arvingene kunne bli enige om å overlate gjennomføring av skiftet til en ekstraordinær skifteforvalter i stedet for å la by- eller herredsfogden gjennomføre skiftet. Det var mindre utgifter for arvingene ved å overlate skiftet til en ekstraordinær skifteforvalter. Vi ser at ved Engestofte gods var det i årene etter 1840 ikke så rent få skifter som ble gjennomført av Ludvig²². Det er vel ikke unaturlig å tenke seg at Ludvig hadde lært en del om hvordan dette arbeid skulle gjennomføres av sin stefar Byfogd Møller i Maribo.

7. Gren – Ludvig Adam Wilhelm Hartmann

Ved folketellingen i 1845 var Ludvig registrert på Engestofte gods som forvalter²³. Vi ser i lokalavisen at Ludvig også hadde ansvaret for plassering av umyndiges midler som var plassert hos overformynderiet ved Engestofte Gods²⁴. Når arvingen var mindreårig ble arven realisert og pengene plassert i birkets overformynderi. Ved Engestofte Gods var det et eget overformynderi. For å øke verdien på de pengene som overformynderiet oppbevarte for de umyndige arvingene, ble pengene lånt ut mot tilfredsstillende sikkerhet og rente.

Ved Maribo Amtsrads Forhandlinger i oktober 1846 ble det behandlet en rekke søknader om støtte til vedlikehold av veiene i distriktet. Ludvig fremmet da en søknad på vegne av Engestofte Gods om utbedring av dreneringen på et bestemt sted på veien. Søknaden ble ikke innvilget, men grunneieren fikk tillatelse til å utføre arbeidene for egen regning²⁵. Den 14. juni 1848 finner vi en notis i Lolland-Falsters Stifts-Tidende der vi kan lese at Ludvig var valgt inn som medlem i Lolland-Falsterske Brandforsikrings Selskap²⁶, og året etter, den 9. april 1849 ser vi at Ludvig overtar som formann i selskapet²⁷.

Ludvig og Laura gifter seg 20-05-1848 i Maribo²⁸. I kirkeboken er Ludvig registrert som «Godsforvalter» på Engestofte. Ved folketellingene i 1850, 1855 og 1870 er Ludvig hele tiden registrert som «Godsforvalter» på Engestofte, og bor der sammen med sin kone Laura.

I figur 2 ser vi Engestofte Gods tegnet i 1867 av Ferdinand Richter. Hovedbygningen slik vi ser den her ble bygget i tiden 1805-1807²⁹ og hadde altså dette utseende i den tid Ludvig arbeidet ved godset. Forvalterboligen og driftsbygningene lå til venstre for bildet, bak kirken.

Fig 2. Engestofte gods, tegnet av F. Richter 1867.

Den økonomiske situasjonen i Danmark var vanskelig i tiden etter Napoleonskrigene, men situasjonen bedret seg utover 1830-tallet. Landbruket gjennomgikk i den

tid en betydelig endring, mange landmenn (bønder) tok etterhvert i bruk ny kunnskap og nye metoder som øket avkastningen og bedret deres økonomi. Dette har av mange vært koblet til innføring av allmueskolen i Danmark i 1814, og den økte kunnskap det førte med seg. I et innlegg i Tidsskrift for Landøkonomi fra 1852, beskrev forfatteren de store fremskritt slik:

«Drikfældigheden og dovenskaben er forsvundet, produktiviteten er steget og i de sidste 20 år er der foregået en mærkelig og meget glædelig forandring med denne bys landbovæsen» (Kilde: «Begrebet "landmand" og det danske landbrugs moderniseringsproces», av Peter Henningsen, i «Fortid og Nutid», desember 2001 side 273-294, se side 287).

I 1846 fjernet Storbritannia importtollen på korn, noe som førte til høykonjunktur i det danske landbruk³⁰. Dette har ganske sikkert hatt betydning for driften ved Engestofte.

Ludvig og Laura opplevde de Slesvigske krigene 1848 – 1850 og i 1864. Krigen medførte ingen krigshandlinger på Lolland, men mange unge menn ble utskrevet til å gjøre tjeneste i krigen, og krigen har naturlig nok skapt engstelse og usikkerhet i næringslivet og blant den øvrige befolkning. For de deler av landbruket som ikke ble direkte berørt av krigshandlingene, må vi anta at det har medført økt etterspørsel etter matvarer og derav økte priser. Ludvig er registrert i de militære ruller «lægdsrullene» i 1847³¹. Vi har ikke opplysninger om at Ludvig ble innkalt til krigstjeneste.

Opp igjennom 1840-tallet gikk diskusjonen stadig heftigere om Danmark skulle avvikle eneveldet og i 1849 fikk Danmark en demokratisk konstitusjon. Alle menn over 30 år som kunne underholde seg selv økonomisk fikk stemmerett, noe som tilsvarte ca 15% av befolkningen. Selv om bare en mindre del av befolkningen fikk stemmerett hadde dette en positiv innvirkning på befolkningens tro på en bedre fremtid.

Like i etterkant av den første Slesvigske krig, i 1850 kom den første koleraepidemien til Danmark. Utbruddet begynte i landsbyen Bandholm på Lolland i august/september 1850. Bandholm ligger nord-vest for Saxejøbing ved kysten, ikke langt fra Knuthenborg. 28 personer ble konstatert smittet hvorav 15 døde. De syke ble isolert og familier som kunne være

utsatt for smitte ble flyttet. Hele Lolland og Falster ble isolert³². Denne koleraepidemien og de tiltak som ble iverksatt med isolasjon av hele Lolland og Falster må ha virket skremmende på befolkningen³³.

Sommeren 1865 reiste Ludvig og Laura til Norge. De er omtalt blandt de tilreisende til Christiania i Morgenbladet 11. juli 1865.³⁴ Det fremgår at de tok inn på «Hotel de Scandinavie» på hjørnet av Karl Johans gate og Dronningensgate i Christiania. Ludvig og Laura besøkte Ludvigs storebror Paul og hans familie på Kongsberg denne sommeren.

Høsten 1872, nærmere bestemt 12. – 13. november opplever man i Danmark en voldsom storm og stormflo. Storm fra sørvest drev vannet i Østersjøen østover, slik at store mengder vann fra Nordsjøen fulgte etter inn i Østersjøen. Da vinden så skiftet retning til nordøstlig, flommet vannet i Østersjøen vestover og vannstanden økte mange steder i Danmark.

Fig 3. Tegning fra stormfloen på Lolland og Falster 13 nov 1872.

Særlig utsatt var Lolland og Falster hvor vannstanden steg med 3 meter og det meste av øyene ble oversvømt. 80 mennesker omkom i Danmark, 76 av dem på Lolland og Falster³⁵. Engestofte og innsjøene ved Maribo lå 7 – 8 meter over havet og ble ikke oversvømmet, men mange av de som rømte fra flommen har nok også kommet til områdene ved Engestofte. Ulykken må ha vært en skremmende og tragisk opplevelse for de fleste av Lollands innbyggere.

Ludvig og Laura arbeidet ved Engestofte inntil Ludvig søkte avskjed i 1889, etter nesten 50 år. De flyttet da til Maribo. Ludvig og Laura fikk ingen barn. I følge en nekrolog³⁶ tok de på sine gamle dager til seg en barneflokk, da en nær slektning døde og etterlot seg mange barn. Disse barna er ikke registrert sammen med dem ved folketellingene slik at det er usikkert både når det skjedde og hvilke slektninger det gjaldt. Sønnen til en av Ludvigs nevøer, Julius Hartmann som var født i 1881³⁷ har i sine «Optegnelser» om familien (1936) beskrevet at den eneste han kjente av sin farfars generasjon var Ludvig.

«Da jeg kendte den gamle Godsforvalter boede han og «Tante Laura» i et lille Hus ved den østlige udkant af Maribo. Her kom Far (Mejerier Carl Hartmann) og jeg ofte i Besøg, idet Far øjensynlig var i stor Yndest hos den gamle. Deres Kærlighed til Far overførtes senere paa mig. Da jeg i 90-erne gik i Skole i Nykøbing tog jeg en gang om Maa-neden over til Onkel og Tante og blev altid stærkt forkælet. Fra den tid husker jeg min Grandonkel som en mild og besindig gammel Herre af stor men naturlig Fornemhed og af et Udseende som de gamle Rigsraaders fra Frederik d. 2den og Christian d. 4des Tid. Tante Lauras Væsen var heller ikke uden en vis Fornemhed men iøvrigt var hun sin Mands Modsætning. Medens han var en Mand af faa med velovervejede Ord, var Tante en Dame med et stærkt Temperament, der ikke lagde synderlig Vægt paa Nøjagtigheden af sine Udtalelser. De to gamle havde en Husbestyrerinde Jomfru Martine, en forstandig Pige. Naar Tantes Beretninger blev for fantasifulde brød Martine ind med en Bemærkning som; «Næ, her husker Fruen ikke helt rigtigt, saadan gik det ikke til». Og Medens Tante intet lod sig sige af nogen anden bøjede hun sig for Martine. Iøvrigt var Tante en begavet Dame, fuld av Liv og Interesser. Fra min Barndoms Besøg mindes jeg mit første Møde med Troels Lunds «Dagligt Liv i Norden». Denne Bog optog mig, husker jeg, meget stærkt. Godsforvalter Ludvig Hartmann holdt endnu Forbindelsen vedlige med sin Broder i Norge. Paa Vægger i Hjemmet i Maribo hang i ethvert Fald et Billede af Broderens Villa i Kongsberg, og hvis jeg husker rigtigt, har min Grandonkel fortalt mig om et Besøg han og Tante Laura aflagde sin «norske» Broder.»

Ludvig døde 27-02-1903 i Maribo, 83 år gammel³⁸. Vi vet ikke hva han døde av. Han etterlot seg Laura som døde 9 år senere den 13-04-1912. De etterlot seg ingen barn.

Ludvig og Laura utferdiget felles testamente som vi finner inntatt i Skifteprotokollen for Maribo 28.

Fig. 4. Lolland-Falsters Stifts-Tidende 27. feb 1903.

7. Gren – Ludvig Adam Wilhelm Hartmann

februar 1903³⁹. Av testamentet fremgår det at de testamenterer 1000,- kr til to navngitte personer i Maribo, samt 500,- kr til tjenestepiken. Deretter testamenterte de 2000,- kr til Ludvigs brorsønn Meierieier Carl Hartmanns etterlatte barn (se 6. gren, III). Det samme beløp ble testamentert til Ludvigs brorsønn Dampskipsfører Poul Hartmann i København (eller hans barn hvis han var død), (se 6. gren, IV). Kr 1500,- ble testamentert til de to etterlatte sønnene til Ludvigs brorsønn, kjøpmann på Bogø, Christian Hartmann (se 6. gren, VI). Til Ludvigs søstersønn, stasjonsforvalter i Gilleleje, Ernst Drewsen testamenterte de kr 500,- (se 8. gren, I).

Til Lauras slektninger testamenterte de kr 2000,- til barna til Lauras søster Ida. Til Lauras søster Pauline ble det testamentert kr 1500,-. Til Lauras bror Christians datter Thyra, ble det testamentert kr 1500,- og til Lauras bror Edwards tre døtre; Inger, Elisabeth og Ida ble det testamentert kr 2000,-. Det kan ikke være tvil om at Ludvig og Laura etterlot seg betydelige midler til sine testamentsarvinger. Forbrukerprisindeksen viser at pengebeløp år 1900 må multipliseres med 70 for å si noe om verdien i dag⁴⁰.

Da Laura døde fikk de tillatelse fra staten til å overlate gjennomføringen av skiftet til sakfører L. Bang i Maribo. Tillatelsen ble innvilget ved Kongelig befaling 18. april 1912⁴¹.

-
- ¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353251&side=35> og <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=205528&side=25>
- ² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435634&side=12>
- ³ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=153592&side=4>
- ⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435638&side=59>
- ⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=379995&side=5>
- ⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=4135&side=8>
- ⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435636&side=14>
- ⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=153593&side=244>
- ⁹ <http://www5.kb.dk/images/billed/2010/okt/billeder/object450880/en/> og [https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Aa6219bfd-6258-4391-894b-899114dffaa0/query/"Amtsforvalter%20Eller"](https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Aa6219bfd-6258-4391-894b-899114dffaa0/query/)
- ¹⁰ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=113749&side=3>
- ¹¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=119045&side=1>
- ¹² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=53400&side=13>
- ¹³ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=55688&side=4>
- ¹⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=61780&side=93>
- ¹⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=24033&side=297>
- ¹⁶ http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A25e05aae-5ff9-4d34-a1dd-89db09571e7c/query/Hartmann
- ¹⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435634&side=12>
- ¹⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=4133&side=2>
- ¹⁹ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=130538#130538,33907873> og <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=130538#130538,33907879> og <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=130538#130538,33907940>
- ²⁰ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=5616#5616,130444>
- ²¹ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A61a6bc0b-da1c-458d-b0cb-a0ccf5cf7f6d/query/Hartmann
- ²² https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A7e9e3009-19ec-4676-86e0-6f86a14177cb/query/Hartmann
- ²³ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=6778&side=6>
- ²⁴ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Ae90887e4-a866-4818-a7c4-1a30ebe21841/query/Hartmann
- ²⁵ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A22cfbfb-4895-40ee-8ad4-b752de748155/query/Hartmann/page/doms_avis_page%3Auuid%3A22cfbfb-4895-40ee-8ad4-b752de748155
- ²⁶ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3Ae4fd3685-dd12-45f2-94da-0f3a83971ff0/query/Hartmann
- ²⁷ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A7a44e538-2c25-409c-937b-4e3ce5422587/query/Hartmann
- ²⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435638&side=59>
- ²⁹ <https://da.wikipedia.org/wiki/Engestofte>
- ³⁰ https://da.wikipedia.org/wiki/Danmarks_økonomiske_historie#Den_tidlige_industri

7. Gren – Ludvig Adam Wilhelm Hartmann

alisering (1820-1914)

³¹ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/billedviser?epid=16481031#17532,820439>

³² <https://forskning.ruc.dk/da/publications/den-første-katastrofe-peter-l-panum-og-koleraen-i-bandholm> og <http://wayback-01.kb.dk/wayback/20100504134518/http://www2.kb.dk/udstillinger/medhist/kolera/koleraidanmark.htm>

³³ <http://lfhs.dk/wp-content/artikelarkiv/Årbog%201958%20-%20Den%20første%20koleraepedemi%20i%20Danmark.pdf>

³⁴ [https://www.nb.no/items/050ee7823df7a8713139299423478a5b?page=1&search-Text="Godsforvalter%20Hartmann"](https://www.nb.no/items/050ee7823df7a8713139299423478a5b?page=1&search-Text=)

³⁵ <https://minbaad.dk/nyhed/article/i-1872-kostede-stormflod-80-mennesker-livet-i-danmark/>

³⁶ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auid%3Aae28db46-37ef-425d-8a7c-937b8479674c/query/Hartmann

³⁷ https://biografiskeksikon.lex.dk/Julius_Hartmann

³⁸ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auid%3A2d36b03a-a1ee-4fe9-8ff7-1ba69516714d/query/Hartmann

³⁹ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=15253454#131536,34056841>

⁴⁰ <https://www.statistikbanken.dk/10072>

⁴¹ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=15253454#131538,34057279>

8. Gren

Lovise Laurentze Hartmann, født 07-05-1823 i Saxkjøbing, døbt 19-10-1823 i Saxkjøbing¹, konfirmeret påsken 1839 i Maribo Domsogn², død 12-03-1888 i Mathildevej 10, Frederiksberg, København, begravet 18-03-1888 i Frederiksberg, København³.

Vor og Datum.	Barnets fulde Navn.	Døbets Datum enten i Kirken eller hjemme.	Forældrenes Navn, Stand, Haandtering og Bopæl.
7. Mai 1823.	Lovise Laurentze	Lørdag d. 19. Oktbr.	Cancelliarad Løjteg. Carl Hartmann og Justits Rådg. Wichmann. Johann Frederik Jørgen Wichmann

Fig 1. Ministerialbog Saxkjøbing 19. okt 1823.

Hun blev gift med **Ludwig Friderich Drewsen**, 04-02-1853 i Maribo⁴, født 15-03-1823 i Møntergade 144, København, døbt 27-06-1823 i Sankt Petri, København⁵, død 19-03-1867 af «Tuberculose»⁶ i Gothersgade 8 København, begravet 26-03-1867 i Garnison sogn, København⁷. Han var 1859 Premierleutnant, familien havde 1860 bopæl i St. Anna Plads, København ved Garnisons kirke.

Ludwig var søn af Ludvig Christoffer Drewsen og Augusta Lucia Wallman.

Litt om den tid da Laurentze og Ludwig og deres familie levde.

Laurentze ble født som det 10. barn i familien Hartmann i Saxkjøbing. Hun vokste opp med tre eldre søsken som var hjemmeboende, Ottine, Julius og Ludvig. Av dem var Ottine den eldste. Hun var nærmere 9 år da Laurentze ble født og har sikkert hjulpet sin mor i huset og passet sine småsøsken i oppveksten. Da Laurentze var to og et halvt år fikk hun en lillebror Theodor og ett år senere døde hennes far. Det var mye gjeld i dødsboet og ingen arv til arvingene. Moren Johanne hadde en pensjonsforsikring (enkepensjon) som alle embetsmenn måtte kjøpe som sikkerhet for ektefellen. Vi må anta at den økonomiske situasjonen må ha vært vanskelig i årene etter farens død. Familiens hus ble solgt sommeren 1827⁸, og det er uklart hvor de flyttet. Tre år senere i 1829

giftet moren seg med birkedommer Christian Andreas Møller og etter hvert flyttet de til Maribo. Ved folketellingen i 1834 bor Laurentze sammen med mor, stefar og to søsken på Torvet i Maribo, No 124⁹. Utover dette vet vi svært lite om Laurentzes barndom. Hun ble konfirmerert i Maribo Domssogn påsken 1839 med slik vurdering: «læser, skriver, regner, religk mgodt»¹⁰. Etter konfirmasjonen ble hun boende hjemme, og ved folketellingen i 1840¹¹ og 1845¹² bor hun sammen med mor, stefar og lillebror Theodor på Torvet i Maribo, No 124.

I 1848-1850 brøt den første Slesvigske krig ut. Krigen medførte en rekke krigshandlinger i Slesvig og på Jylland. Våren 1849 angrep den slesvig-holstenske hæren byen Kolding sør på Jylland og inntok byen. Med tyske forsterkninger klarte de så i løpet av mai å okkupere Jylland helt nord til Århus¹³. Krigen ble avsluttet ved at partene sluttet fred i januar 1851 og Danmark fikk tilbake de områdene de hadde tapt. Krigen må ha blitt opplevd som dramatisk.

I lokalavisen Lolland-Falster Stifts-Tidende finner vi 27. juni 1849 en annonse i anledning innsamling av penger til «De trengende Jyder», altså alle de som hadde vært utsatt for angrep fra de tyske styrker på Jylland. I annonsen er navnet på alle de som har gitt penger eller verdigjenstander til innsamlingen omtalt. Her ser vi at Laurentze har gitt «1 Ducat, en Sølvstrikkekrog, en dobbelt Lorgnet» til innsamlingen¹⁴.

Ved folketellingen i 1850¹⁵ bodde Laurentze fremdeles på samme sted i Maribo sammen med sin mor og stefar, men nå hadde lillebror Theodor flyttet ut. Samme år kom den første koleraepidemien til Danmark. Utbruddet begynte i landsbyen Bandholm på Lolland i august /september 1850. Bandholm ligger på nordkysten av Lolland. 28 personer ble konstatert smittet hvorav 15 døde. De syke ble isolert og familier som kunne være utsatt for smitte ble flyttet. Hele Lolland og Falster ble isolert¹⁶. Denne koleraepidemien og de tiltak som ble iverksatt med isolasjon av hele Lolland og Falster må ha virket skremmende på befolkningen¹⁷.

Laurentze giftet seg 4. februar 1853 i Maribo med Ludwig Friedrich Drewsen. Han var da «Lieutenant». De fikk en sønn som ble døpt Ernst 15. april 1853. De var da registrert med bopel i Maribo¹⁸. Høsten 1853 brøt det ut en ny koleraepidemi i Danmark. Særlig København var

hardt angrepet. Nærmere 4400 døde av kolera i København i 1853, dette utgjorde 3,7 prosent av befolkningen. Det var imidlertid i de indre deler av København koleraen herjet mest. Vi vet at familien flyttet til København da Laurentze var 30 år og Ernst var 1 år. Dette er angitt ved folketellingen i 1885¹⁹. Vi må anta at epidemien har skapt stor frykt i befolkningen, og at dette kan ha påvirket familien til å bli boende i Maribo til koleraepidemien i København var over det verste.

Da sønnen Charles ble døpt 27. juni 1855, så skjedde det i Garnisonskirken i København. Ved dåpen ble det oppgitt at Ludwig var «Premierlieutnant»²⁰. Fire år senere 19. mai 1859 døde sønnen Charles og det fremgår da av dødsattesten at de bodde i Bredgade 162 i København²¹, og ved folketellingen året etter i 1860 er de registrert med adresse St. Anna Plads, København²². Dette var midt i hjertet av det området hvor armeens offiserer og befalsmenn bodde i København. Ved nyttårstider 1862/63 mottok Ludwig en koffert inneholdende alle de klær som hans svoger Theodor etterlot seg da han døde av tuberkulose (tæring) rett før jul på Sct. Hans Hospital i Roskilde²³. Ludwig døde 19. mars 1867 av «Tuberkulose»²⁴, familien bodde da i Gothersgade 8 København. Han ble da oppgitt å være «Reserveleutenant».

Fig 2. Sct. Annaplads med Garnisons kirke, 1902.

Etter Ludwigs død finner vi Laurentze igjen i folketellingene i 1870²⁵, 1880²⁶ og i 1885²⁷, i Frederikholms kanal i København. I 1870 bor hun sammen med Ernst som da er 16 år. Det er oppgitt at hun er husmor, mens hennes sønn Ernst er angitt å være mekaniker. Ved folketellingen i 1880 er Laurentzes stilling «Husmoder; har Pensionat». Ernst hadde da fått stilling som «Stationsforvalter» ved jernbanestasjonen i Klipping. I 1885 bodde Laurentze sammen med sin sønn Ernst og hans kone Laura. Laurentze døde 12. mars 1888 og da bodde hun i Mathildevej 10, Frederiksberg, København, begravet 18. mars 1888 i Frederiksberg, København²⁸.

De har børnene:

- I Ludvig Ernst Drewsen
- II Charles Christian Drewsen

- I. **Ludvig Ernst Drewsen**, født 31-01-1853 i Maribo, døbt 15-04-1853 i Maribo²⁹, død 25-04-1909 på Rigshospitalet København³⁰, begravet 01-05-1909 i Vestre Kirkegård, København.

Ludvig arbejdede forskellige steder, i 1879 er han Stationsforvalter ved Klippinge Station, i 1889 er han Assistent ved Kongl. Assistentens Hus, 1894 er han Assistent i Ministeriet. I 1897 er han afbilledet med sin datter på Gilleleje Station. Han var

Fig 3. Ernst Drewsen fotografert ved Gilleleje Station 1897, kilde arkiv.dk.

Stationsforstander der indtil sin død i 1909³¹. Gilleleje er placeret i Nordsjælland. I fig. 3 er Stationsforstander Drewsen afbildet foran Gilleleje Station i 1897. Hans datter Edith siddende ved sporskiftet. Om kvinden på venstre side af sporet er hans kone Laura er ukendt. På det næste billede fig. 4 ser vi Ernst og hans datter Edith fotograferet i 1905.

Han blev gift med **Laura Adelaide Caroline Jensen**, 09-11-1879 i Frederiksberg, København³², født 20-05-1854 i Hillerød, døbt 05-08-1854 i Hillerød³³, død 19-05-1919 i Frederiksberg Hospital, begravet 24-05-1919 i Vester kirkegård, København³⁴.

Familien havde 1906 bopæl i Gilleleje, efter Ludvigs død i 1909 flytter hun til Svanemosegårdsvej 2b, København³⁵.

Laura er datter af Boghandler Theodor William Jensen og Caroline Amalie Mohr i Hillerød.

De har børnene:

- A Harriet Drewsen
- B Edith Carla Augusta Theodora Laurentze Drewsen

- A. **Harriet Drewsen**, født 19-04-1889 i København, døbt 20-10-1889 i Skt Johannes Kirke, København³⁶, død 07-12-1893 i Nansensgade 25a, København³⁷, begravet 12-12-1893 i Sankt Johannes sogn, København³⁸.
- B. **Edith Carla Augusta Theodora Laurentze Drewsen**, født 20-03-1894 i Nansensgade 21, København, døbt 26-08-1894 i Sankt Johannes sogn, København³⁹. Fra 1947 til 1956⁴⁰ er hun flere gange fundet indrejst til New York, herefter er der ikke fundet oplysninger om hende.

Hun blev gift med **Axel Oluf Henry Thistrup Hagen**, 25-11-1913 i Citadel sogn, København⁴¹, han er født 18-03-1888 i Kongens Lyngby, København, døbt 09-09-1888 i Sankt Mattæus sogn, København⁴². I folketællingen 1916 nævnes at han arbejder som jernbane-assistent ved Gribskovbanen, 1921 har familien bopæl Mysundegade 26, og har en vinhandel i Istedgade 140⁴³. Axel døde den 20-08-1944 i Paris⁴⁴. Han er søn af assistent Oluf Niels Karl Thistrup Hagen og Thora Dagmar Elvira Bath i Lyngby.

Fig 4. Ernst Drewsen med datteren Edith, fotografert 1905, kilde arkiv.dk.

De har datteren

1. **Kristine Agnete Inga Hagen** født 17-11-1915 i København.⁴⁵

- II. **Charles Christian Drewsen**, født 07-01-1855 i København, døbt 27-06-1855 i Garnison sogn⁴⁶, København, død 19-05-1859 i Bredgade 162, København, begravet 24-05-1859 i Garnison sogn, København⁴⁷.

- ¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=86&bsid=205529&kb=Maribo+amt%2C+Musse%2C+Saks%2C%B8bing%2C+1822-1834+FKVDTA+%28HM%29>
- ² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435636&side=18>
- ³ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=433271&side=18>
- ⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435653&side=9>
- ⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=205719&side=208>
- ⁶ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=19931950#430659,78726227>
- ⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=380114&side=131>
- ⁸ http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auid%3A25e05aee-5ff9-4d34-a1dd-89db09571e7c/query/Hartmann
- ⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=4133&side=2&height=649>
- ¹⁰ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435636&side=18>
- ¹¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=5616&side=28>
- ¹² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=7410&side=36>
- ¹³ https://no.wikipedia.org/wiki/Slaget_ved_Kolding
- ¹⁴ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auid%3A6b418258-d926-48fb-b21a-a3a7608081cc/query/Hartmann
- ¹⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=114379&side=47>
- ¹⁶ <https://forskning.ruc.dk/da/publications/den-første-katastrofe-peter-l-panum-og-koleraen-i-bandholm> og <http://wayback-01.kb.dk/wayback/20100504134518/http://www2.kb.dk/udstillinger/medhist/kolera/koleraidanmark.htm>
- ¹⁷ <http://lfhs.dk/wp-content/artikelarkiv/Årbog%201958%20-%20Den%20første%20koleraepedemi%20i%20Danmark.pdf>
- ¹⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435645&side=24>
- ¹⁹ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=253985#253985,47661563>
- ²⁰ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=93&bsid=380077&kb=K%2C%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Garnison%2C+1851-1860%2C+KM+%2C+F%2C%B8dte+drenge>
- ²¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=406867&side=2986>
- ²² <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:QLDH-397K>
- ²³ <https://www.kbharkiv.dk/kildeviser/#!?collection=137&item=1555229>
- ²⁴ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=19931950#430659,78726227>
- ²⁵ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=53895#53895,11861307>
- ²⁶ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=57606#57606,12083171>
- ²⁷ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=253985#253985,47661563>
- ²⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=433271&side=18>
- ²⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435645&side=24>
- ³⁰ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=19&bsid=154659&kb=K%2C%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Rigshospitalet%2C+1908-1912%2C+KM%2C+D%2C%B8de>
- ³¹ <https://www.kbharkiv.dk/sog-i-arkivet/sog-i-indtastede-kilder#/post/1-326085>

-
- ³² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=433243&side=237>
- ³³ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=380620&side=12>
- ³⁴ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=163&bsid=150490&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Godth%C3%A5b%2C+1916-1922%2C+KM%2C+D%C3%B8de>
- ³⁵ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:Q2WW-V2NK>
- ³⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=379897&side=354>
- ³⁷ <https://www.kbharkiv.dk/sog-i-arkivet/sog-i-indtastede-kilder#/post/1-210459>
- ³⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=155889&side=217>
- ³⁹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=56&bsid=155866&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Sankt+Johannes%2C+1893-1896%2C+KM%2C+F%C3%B8de>
- ⁴⁰ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:2H8C-1XL>
- ⁴¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=148869&side=170>
- ⁴² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=355457&side=81>
- ⁴³ <https://www.kbharkiv.dk/sog-i-arkivet/sog-i-indtastede-kilder#/post/17-815802>
- ⁴⁴ [og https://www.kbharkiv.dk/sog-i-arkivet/sog-i-indtastede-kilder#/post/17-815802](https://www.kbharkiv.dk/sog-i-arkivet/sog-i-indtastede-kilder#/post/17-815802)
- ⁴⁴ <https://anegrene.dk/webtrees/individual.php?pid=119615&ged=PernilleKanto>
- ⁴⁵ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=151114&side=190&height=649>
- ⁴⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?side=93&bsid=380077&kb=K%C3%B8benhavn+amt%2C+Sokkelund%2C+Garnison%2C+1851-1860%2C+KM+%2C+F%C3%B8de+drenge>
- ⁴⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=380113&side=176>

9. Gren

Johan Theodor Emil Hartmann, født 05-12-1825 i Saxkjøbing, døbt 09-02-1826 i Saxkjøbing¹, konfirmeret Påsken 1842 i Maribo², død af tæring under indlæggelse

År og Datum.	Barnets fulde Navn.	Dødens Datum enten i Kirken eller Hjemme.	Forældrenes Navn, Stand, Gaardtæring og Bøsepæl.
den 9. Decemb. 1825	Johan Theodor Emil	den 9. Decemb. 1826 Hjemme i Saxkjøbing	Hr. Laurits Lauritsen og Hj. Hustru Carl Hartmann og Hustru Johanne Dorthe fød Wiedemann i Saxkjøbing

Fig 1. Ministerialbog Saxkjøbing Sogn 9. feb. 1826.

19-12-1862 i Sct.Hans Hospital Roskilde³, begravet 26-12-1862 i Sct.Hans Hospital Roskilde.

Stilling⁴: Kancellist, 1842- 45 på kontoret ved stedfaderen i Maribo, 10 maj 1847 exm. jur..

1 maj 1848 Volontør i Armeens Intendaturs Bogholderkontor, 1 marts 1849 fungerende Kancellist i 1. Ekspeditionskontor under Direktionen for Armeens Materiel, 14 aug Kancellist i Krigsministeriet.

Johan Theodor Emil var ugift og efterlod sig ingen børn.

Litt om den tid da Theodor levde.

Theodor var den yngste av 11 barn. Da han ble født bodde fire av hans søsken hjemme. Storesøster Ottine på 11 år, hans to brødre Julius (9) og Ludvig (5) samt hans søster Laurentze som bare var to og et halvt år eldre enn ham. Da Theodor var ett år gammel døde hans far. Det var mye gjeld i dødsboet og ingen arv til arvingene. Moren Johanne hadde en pensjonsforsikring (enkepensjon) som alle embetsmenn måtte kjøpe som sikkerhet for ektefellen. Vi må anta at den økonomiske situasjonen må ha vært vanskelig i årene etter farens død. Familiens hus ble solgt sommeren 1827⁵, og det er uklart hvor de flyttet. Tre år senere i 1829 giftet moren seg med birkedommer Christian Andreas Møller og etterhvert flyttet de til Maribo. Ved folketellingen i 1834⁶ og folketellingen i 1840⁷ bodde Theodor sammen med mor, stefar og to søsken på Torvet i Maribo, No 124. Utover dette vet vi svært lite om Theodors barndom. Theodor ble konfirmert påsken 1842 og fikk karakteren Meget godt i

«Religion, Læsning, Skrivning, Regning og Opførsel»⁸. Theodor var da litt over 16 år og etter konfirmasjonen begynte han å arbeide som «kancellist» på skriverkontoret hos sin stefar byfogd og byskriver i Maribo⁹ frem til 1845. I lokalavisen finner vi 25. februar 1843 Theodor omtalt i forbindelse med at hans stefar annonserer auksjoner. Det står da at auksjonsbetingelsene kan gjennomsees hos «Examinatus juris Hartmann»¹⁰. Han var på dette tidspunkt ikke ferdig jurist, men studerte jus. Hvordan det kan ha seg at han likevel ble omtalt som Examinatus juris er uklart. Tilsvarende finner vi en annonse om salg av to jordeiendommer 18. juli 1846¹¹ som Theodor har ansvaret for.

Han ble boende i Maribo, og ved folketellingen i 1845¹² bodde han sammen med mor, stefar og storesøster Laurentze på Torvet i Maribo, No 124. Han studerte til dansk juridisk eksamen. Vi vet ikke hvor han bor under studietiden, men det vanlige var at studentene studerte i et hvert fall deler av tiden ved universitetet. Theodor avla dansk juridisk eksamen 10 mai 1847¹³. Ett år senere begynte han som «Vollontør» (frivillig) i Armeens administrasjon og i 1849 som «Kancellist» i Krigsministeriet. Ved folketellingen i 1850 bodde Theodor i «Frimands Kvarter, Klosterstræde nr 71 & 72, 3die sal til høire. Stilling Cancellist under Krigsministeriet»¹⁴.

Opp igjennom 1840-tallet gikk diskusjonen stadig heftigere om Danmark skulle avvikle eneveldet. Dette må ha vært en spennende tid for Theodor som studerte jus ved universitetet i København. I 1849 fikk Danmark en demokratisk konstitusjon. Alle menn over 30 år som kunne underholde seg selv økonomisk fikk stemmerett, noe som tilsvarte ca 15% av befolkningen¹⁵. Selv om bare en mindre del av befolkningen fikk

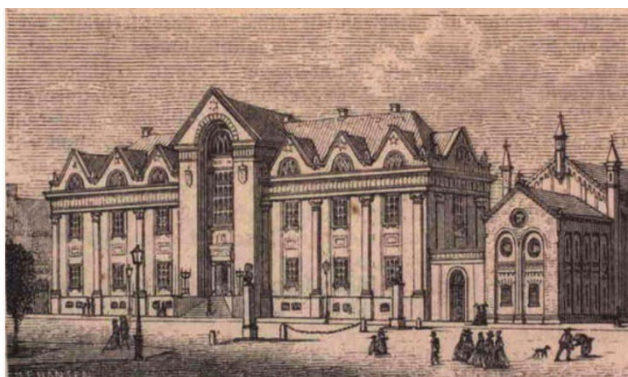

Fig 2. København Universitet, tegnet av H.P.Hansen 1879, Det Kongelige Bibliotek.

stemmerett hadde dette en positiv innvirkning på hele befolkningens tro på en bedre fremtid.

Det er grunn til å tro at Theodors karriere i Armeen hadde sammenheng med den første Slesvigske krig 1848 – 1850. Krigen medførte en rekke krigshandlinger i Slesvig og på Jylland. Våren 1849 angrep den slesvig-holstenske hæren Kolding helt sør på Jylland og inntok byen. Med tyske forsterkninger klarte de så i løpet av mai å okkupere Jylland helt nord til Århus¹⁶. Krigen ble avsluttet ved at partene sluttet fred i januar 1851 og Danmark fikk tilbake de områdene de hadde tapt. Krigen må ha blitt opplevd som dramatisk. Store deler av de danske områdene på Jylland ble okkupert og for Theodor som arbeidet i armeen med administrative spørsmål må dette ha vært meget spennende og hektisk for en ung jurist, selv om han ikke ble utskrevet til aktiv krigstjeneste.

Høsten 1853 brøt det ut en alvorlig koleraepidemi i Danmark. Særlig København var hardt angrepet. Nærmere 4400 døde av kolera i København i 1853, dette utgjorde 3,7 prosent av befolkningen. Det var imidlertid i de indre deler av København koleraen herjet mest. Vi vet ikke med sikkerhet hvor Theodor bodde høsten 1853, men hvis han fremdeles bodde i Klosterstræde kan det ikke være særlig tvil om at Theodor opplevde koleraepidemien på nært hold. Vi må anta at epidemien har skapt frykt hos Theodor slik vi vet den gjorde blant befolkningen forøvrig i København.

Nesten 10 år senere ble Theodor syk og ble innlagt på Sct.Hans Hospital Roskilde¹⁷, høsten 1862. Han døde av tæring (tuberkulose) 19. desember 1862. Det har ikke vært mulig å finne årsaken til at han ble innlagt på Sct.Hans Hospital¹⁸. På Sct.Hans Hospital ble personer med pleiekrevene uhelbredelige fysiske lidelser innlagt¹⁹. Det er mulig Theodors sykdom har vært så alvorlig at pleie var nødvendig.

I Sct.Hans Hospitals register over døde og begravede er det opplyst at Theodor etterlot seg følgende:

«1 Kuffert, 1 par Støvler, 1 par Sko, 1 par Morgensko, 1 Hue, 3 Frakker, 6 par Beenklæder, 4 Veste, 17 par Sokker, 5 Natluer, 4 par Underbenklæder, 4 Halstørklæder, 3 Flipper, 8 Skjorter, 1 Lomme-tørklæde, 1 par Galoscher, 1 kasket.

9. Gren – Johan Theodor Emil Hartmann

Effecterne indsendt til Premier Leutnant Drewsen, Gothersgade N 16 i Kjøbenhavn, ifølge skifterettens samtykke i skrift af 26/12 62²⁰.»

Listen gir et interessant innblikk i datidens garderobe for en ung mann i fast arbeid på kontor.

-
- ¹ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=205529&side=31> og
<http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=353258&side=24>
- ² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435634&side=24>
- ³ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=379819&side=77>
- ⁴ Bogen, Candidati og Examinati Juris mm 1736-1936, side 129
- ⁵ http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A25e05aae-5ff9-4d34-a1dd-89db09571e7c/query/Hartmann
- ⁶ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=4133&side=2&height=649>
- ⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=5616&side=28>
- ⁸ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=435634&side=24>
- ⁹ Bogen, Candidati og Examinati Juris mm 1736-1936, side 129
- ¹⁰ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A7fb06d9e-1032-48aa-abd8-95014ed94175/query/Hartmann
- ¹¹ https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/record/doms_avis_page%3Auuid%3A8657f31d-77e0-4777-8954-400b5b71cfec/query/Hartmann
- ¹² <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=7410&side=36>
- ¹³ https://www.rosekamp.dk/Juris_web/juris2.pdf på side 129
- ¹⁴ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=115297#115297,17297259>
- ¹⁵ <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/den-almindelige-stemmeret-1848/>
- ¹⁶ https://no.wikipedia.org/wiki/Slaget_ved_Kolding
- ¹⁷ <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=379819&side=77>
- ¹⁸ <https://www.kbharkiv.dk/kildeviser/#!?collection=137&item=1568423>
- ¹⁹ <https://www.kbharkiv.dk/sog-i-arkivet/kilder-pa-nettet/hospitaler-og-fattiggarde/sankt-hans-hospital>
- ²⁰ <https://www.kbharkiv.dk/kildeviser/#!?collection=137&item=1555229>